

Prisilna migracija i društvena trauma

Interdisciplinarne perspektive iz ugla
psihoanalize, psihologije, sociologije i
političkih nauka

Urednici: Andreas Hamburger,
Camellia Hancheva,
Saime Ozcurumez,
Carmen Scher,
Biljana Stanković
i Slavica Tutnjević

Naslov originala: *Forced Migration and Social Trauma: Interdisciplinary Perspectives from Psychoanalysis, Psychology, Sociology and Politics*

Uz saglasnost nosilaca autorskih prava.

**Glavni urednik Redakcije za izdavačku djelatnost
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu:**
Akademik Dževad Karahasan

Prevod s engleskog jezika:
Amir Đuliman

Lektura:
Selma Đuliman

DTP
Muhamed Kafedžić

Izdavač:
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača:
Muhamed Dželilović

Prvo elektronsko izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

314.7.045:316
314.745.3-054.73:159.9

PRISILNA migracija i društvena trauma [Elektronski izvor] : interdisciplinarne perspektive iz ugla psihoanalize, psihologije, sociologije i političkih nauka / urednici Andreas Hamburger ... [et al.] ; [prevod s engleskog jezika Amir Đuliman]. - El. knjiga. - Sarajevo : Filozofski fakultet Univerziteta, 2021

Način pristupa (URL): <http://www.ff-eizdavstvo.ba/Books/Prisilna-migracija-i-drustvena-trauma.pdf>. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Prijevod djela: Forced migration and social trauma. - Opis izvora dana 23. 4. 2021.

ISBN 978-9958-625-97-8

COBISS.BH-ID 43837702

„Psihoanalitički usmjerena literatura o imigraciji je u velikoj mjeri zaobilazila strahote azila i izbjeglištva. Ova knjiga ispravlja taj nedostatak pažnje i to na sveobuhvatan i dalekosežan način. Bavi se patnjom i odraslih i djece izbjeglica, ambivalentnosti društava-domaćina prema pridošlicama, smirujućom ili zapaljivom ulogom medija, te mjerama za poboljšanje i na pojedinačnom i na društvenom nivou, a koje imaju za cilj da zaliječe traumu geografskog relociranja. Impresivno je i to što knjiga baca svjetlo na probleme s kojima se suočavaju pružatelji njege izbjeglicama i predlaže načine kako se ti problemi mogu otklanjati. Radi se o ozbiljnoj, sofisticiranoj i psiho-politički značajnoj knjizi u ovom vremenu radikalne demografske promjene i globalnog previranja.“

Dr. Salman Akhtar, profesor psihijatrije na Univerzitetu Thomas Jefferson i analitičar za obuku i superviziju u Psihoanalitičkom centru u Filadelfiji.

Prisilna migracija i društvena trauma

Knjiga *Prisilna migracija i društvena trauma* se temom društvene traume bavi tako što okuplja značajan broj priloga interdisciplinarnih i međunarodnih stručnjaka, od službenika za rad s izbjeglicama, istraživača koji se bave pitanjem traume, do sociologa i stručnjaka za politike rada javnog sektora iz svih zemalja duž balkanske izbjegličke rute prema Evropi. Ona pruža suštinu moderiranog dijaloga između psihologa, psihoanalitičara, sociologa, javnog sektora i stručnjaka za pitanja brige o izbjeglicama.

Migracija je vezana za društvenu traumu i njome se ne može baviti bez svijesti o tom kontekstu. Način na koji se postupa s izbjeglicama u zemljama tranzita i odredišta često je uslovljen socio-traumatskom historijom tih zemalja. Društvena trauma se može počinuti i ponavljati kolektivno, ostavljajući za sobom transgeneracijske posljedice u posttraumatskim i poremećajima vezivanja, osjećaju odvojenosti od svojih korijena i gubitku društvenog i političkog povjerenja. Mediji i kulturni artefakti poput štampe, televizije i interneta utiču na kolektivno nošenje sa problemom, ali i na ponavljanje traume. Ova knjiga pokazuje kako se ksenofobija u zemljama tranzita ili prijema izbjeglica može izazvati ne kroz iskustvo, već kroz projekciju, i da način na koji se izbjeglice prihvataju i tretiraju u određenoj zemlji može biti povezan sa kulturno traumatičnom historijom te zemlje. Izbjeglice koje su često individualno ili kolektivno traumatizirane višestruko ponavljaju već doživljeno, ali takve retraumatizacije među izbjeglicama i stanovništvom i institucijama prijema se najčešće ne tretiraju. Rascjep između neprijateljskih i stavova dobrodošlice ponekad vodi do podsvjesnih institucionalnih odbrana, poput manjka saradnje među zdravstvenim, psihoterapeutskim, humanitarnim i pravnim institucijama.

Interdisciplinarna i međunarodna saradnja na pitanjima migracije i društvene traume je neophodna na svim nivoima – ova knjiga pruža uvjerljive dokaze u prilog takvoj vrsti dijaloga. *Prisilna migracija i društvena trauma* će biti od koristi svima koji se bave savremenim pitanjima izbjeglica i migracija.

Andreas Hamburger je profesor psihologije na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu (Njemačka), psihoanalitičar (DPG), didaktičar i mentor psihoanalize (DPGT).

Camellia Hancheva je psihoterapeut i mentor, docentica na razvojnoj psihologiji na Univerzitetu Sv. Kliment Ohridski u Sofiji (Bugarska).

Dr. Saime Ozcurumez je direktorica istraživačkog laboratorija Procesi ljudske mobilnosti i interakcije, te vanredna profesorica na Odsjeku za društvene nauke i javnu upravu na Univerzitetu Bilkent u Ankari (Turska).

Carmen Scher, MA je šefica Ureda za međunarodne odnose na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu (Njemačka).

Dr. Biljana Stanković je docentica na Odsjeku za psihologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (Srbija).

Dr. Slavica Tutnjević je docentica na razvojnoj psihologiji na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci (Bosna i Hercegovina).

SADRŽAJ

PREDGOVOR VAMIKA VOLKANA	<i>xi</i>
PREDGOVOR IVANA KRASTEVA	<i>xiv</i>
O UREDNICIMA I AUTORIMA	<i>xvii</i>

OD SNOVA DO KOŠMARA – KULTURA DOBRDOŠLICE,
KSENOFOBIJE I DRUŠTVENE TRAUME
NA BALKANSKOJ RUTI

UVOD 1

*Andreas Hamburger, Camellia Hancheva, Saime Ozcurumez,
Carmen Scher, Biljana Stanković i Slavica Tutnjević*

PRVI DIO

Izbjeglice u javnoj politici i društvena percepcija izbjeglica

Predgovor prvom dijelu 5

Saime Ozcurumez

1 MEĐUNARODNA ZAŠTITA I SLUŽBE ZA PRUŽANJE
PSIHOSOCIJALNE PODRŠKE 9

Saime Ozcurumez

2 POLITIČKA TRAUMATIZACIJA I DISKURS TRAUME 19

Marcus Kumpfmüller

3 DRUŠTVENA TRAUMA U MEĐUNARODNOM
ZAKONODAVSTVU O IZBJEGLICAMA 29

Jean-Jacques Petrucci i Andreas Hamburger

4 VIZUELNE KONSTRUKCIJE 'IZBJEGLIŠTVA' I
PRIKAZIVANJE BIJEGA U NJEMAČKIM NOVINAMA 39

Jelena Jovičić

5	MEDIJSKO IZVJEŠTAVANJE O IZBJEGLICAMA I POLITIČKI PROCESI Srbija i izbjeglička kriza 2000-tih <i>Momir Turudić</i>	50
6	KAKO SU „RIJEČI VAŽNE“ Izveštavanje o izbjeglicama i migrantima u Evropi <i>Žarka Radoja</i>	58
7	IZBJEGLICE U JAVNOJ POLITICI I DRUŠTVENOJ PERCEPCIJI: REZULTATI RADIONICE <i>Andreas Hamburger</i>	66

DRUGI DIO

Trauma i migracija

Psihološki aspekti prisilne migracije i mentalno zdravlje

	Predgovor drugom dijelu <i>Andreas Hamburger i Camellia Hancheva</i>	81
8	SIRIJSKI 'GOSTI' I ZAJEDNICE KOJE IH 'PRIHVATAJU' Traumatizirajuće iskustvo bivanja autsajderom/insajderom <i>Gamze Ozcurumez Bilgili</i>	84
9	UNUTARNJA EMIGRACIJA <i>Horst Kächele</i>	93
10	KAKO SE IZBJEGLICE MOGU OPORAVITI? Refleksije na prakse oporavka kroz izbjeglički proces – od raseljenja do integracije, povratka i nakon toga <i>Selma Porobić</i>	103
11	MENTALNO ZDRAVLJE IZBJEGLIČKE DJECE I MLADIH <i>Anastasia Zissi</i>	115
12	METODE I ETIKA U ISTRAŽIVANJIMA O IZBJEGLICAMA <i>Maša Vukčević Marković i Jovana Bjekić¹</i>	125
13	MENTALNO ZDRAVLJE IZBJEGLICA: REZULTATI RADIONICE <i>Nikola Atanassov, Dijana Đurić, Aleksandra Hadžić, Camellia Hancheva, Horst Kächele, Diana Riđić i Marko Tomašević</i>	135

TREĆI DIO**Djeca izbjeglice**

Predgovor trećem dijelu		145
<i>Slavica Tutnjević</i>		
14	DIJETE IZBJEGLICA: TRANZICIJA, MIGRACIJA I TRANZICIJSKI FENOMENI	148
	<i>Camellia Hancheva</i>	
15	„OVDJE SAM NAŠAO SVOJE MJESTO“: PERSPEKTIVE DJECE IZBJEGLICA U SRBIJI NA PROGRAMIMA PSIHOSOCIJALNE PODRŠKE	158
	<i>Maša Avramović i Biljana Stanković</i>	
16	NEKADAŠNJA DJECA IZBJEGLICE – ČETVRT VIJEKA KASNIJE	170
	<i>Slavica Tutnjević</i>	
17	POTRAGA ZA IDENTITETOM MALOLJETNIH IZBJEGLICA BEZ PRATNJE	184
	<i>Leonie-Marie Anft</i>	
18	DJECA IZBJEGLICE: REZULTATI RADIONICE	195
	<i>Camellia Hancheva</i>	

ČETVRTI DIO**Pomagači, volonteri i sekundarna trauma**

Predgovor četvrtom dijelu		207
<i>Biljana Stanković</i>		
19	VOLONTERI I IDENTITET IZBJEGLICA	210
	<i>Sotiris Chtouris i Anastasia Zissi</i>	
20	JOGA KAO INTERVENCIJA USREDOTOČENE SVJESNOSTI ZA IZBJEGLICE I POMAGAČE	224
	<i>Stella Schreiber</i>	
21	SEKUNDARNA TRAUMATIZACIJA PRUŽATELJA USLUGA KOJI RADE SA IZBJEGLICAMA	237
	<i>Maša Vukčević Marković i Marko Živanović</i>	
22	POMAGAČI, VOLONTERI I SEKUNDARNA TRAUMA: REZULTATI RADIONICE	249
	<i>Biljana Stanković</i>	

PREDGOVOR VAMIKA VOLKANA

Današnji mediji konstantno okupiraju našu pažnju političkim, društvenim, ekonomskim, pravnim, kulturnim, vjerskim i medicinskim aspektima trenutne izbjegličke krize širom svijeta. Slušamo o problemima izbjeglica pri prelasku granice i problemima njihovog smještaja, kao i višestrukim traumama sa kojima se suočavaju, od gubitka članova porodice ili utapanja drugih izbjeglica, do toga da ih se smješta iza žice dok čekaju slobodu. Istovremeno, svjesni smo raznih odgovora zemalja prijema na prihvatanje velikog broja stranaca. Tijela ovlaštena da se brinu o velikom broju novopridošlih moraju na najbolji mogući način riješiti realistična i praktična pitanja, uključujući i sigurnosne probleme. Ti su problemi, kao i zabrinutost, kontaminirani zajedničkim psihološkim stanjem novopridošlih i ljudi u zemljama prijema.

Niz je varijabli koje se trebaju uzeti u obzir kada se govori o iskustvima imigranata. Među faktorima koji se trebaju uzeti u obzir je stepen izbora kojeg pojedinac ima u imigracijskom procesu. Razlozi za pomjeranje mogu varirati od dobrovoljne imigracije vezane za nadu za boljim životom, do prisilne migracije vezane za nasilje. Novopridošli se također razlikuju u odnosu na starosnu dob, unutarnju psihološku strukturu i sisteme podrške koji su im na raspolaganju.

Gubitak, tugovanje, kulturološki šok, osjećaj bespomoćnosti zbog neposjedovanja jezičkih vještina, osjećaj krivice zbog preživljavanja i krivice zbog onoga što se napustilo, i, u slučaju prisilne migracije, odgovori na traumu, dio su iskustva novopridošlih odraslih osoba (Akhtar, 1999; Garza-Guerrero, 1974; Grinberg & Grinberg, 1989; Volkan, 2017; Wangh, 1992). Pored toga, podsvjesne fantazije koje su vezane za traumatične događaje razlikuju se od osobe do osobe. Priroda tih podsvjesnih fantazija utiče na adaptiranje novopridošlih na nove lokacije.

Adolescencija, period između djetinjstva i odrasle dobi, pod uticajem je smjene regresivnih i progresivnih kretanja vezanih za napuštanje objekata iz ranog djetinjstva. Kako je naglasio Erik Erikson (1963) ovaj turbulentni

period se završava konsolidacijom identiteta pojedinca, ili, riječima Petera Blossa (1979), dolazi do *druge individuacije*. Martha Wolfenstein (1966) smatra da „normalan“ prolazak kroz adolescenciju pruža model za odrasli tip tugovanja. Mladi uče kako da modificiraju, pa čak i da otpuste slike djetinjstva i da, u određenoj mjeri, promijene mentalne percepcije drugih, koji su bili objekti vezivanja ili su bili u nekom drugom obliku intenzivnog odnosa. Pošto imigracija, posebno ona prisilna, sa sobom nosi gubitke i dobitke, pomijeranje iz poznatog mjesta na neko strano dovodi do unutarnjeg i vanjskog previranja kod mladih; oni se suočavaju sa, kako psihoterapeutica Jelly van Essen kaže, „dvostrukim tugovanjem“ (1999).

Uticaj migracije na djecu, posebno kada je ona traumatična, varira zavisno od uzrasta i sposobnosti da se zadrže realistične mentalne slike ljudi, kućnih ljubimaca i stvari. Međutim, ne smijemo zaboraviti da se djeca poistovjećuju sa svojim roditeljima i drugim bitnim odraslim ljudima u svojoj okolini, i na taj način ona također asimiliraju psihološka očekivanja koja odrasli imaju od njih. Podsvjesne fantazije djeteta, kao i one svjesne u slučaju kada dijete nije premalo, te priroda stvarnih, vanjskih traumatičnih događaja koji se javljaju sa iskustvom izmiještanja kod djeteta, uticat će na prilagođavanje životu koji će ili ostati traumatičan, ili će se naći neka kreativna rješenja.

Masovne prisilne migracije rasplamsavaju probleme identiteta velike grupe i među izbjeglicama, i među ljudima u zemljama odredišta. Koristim termin „velika grupa“ za stotine hiljada ili milione pojedinaca koji dijele iste plemenske, etničke, vjerske, nacionalne ili ideološke osjećaje, iako se oni tokom života neće upoznati. Identiteti velike grupe se artikuliraju u smislu zajedništva, poput: Mi smo Katalonci. Mi smo Sirijci. Mi smo katolici. Mi smo kapitalisti. Novopridošla mala djeca se možda ne zanimaju za identitet velike grupe, ali ne može ih mimoići poistovjećivanje sa stavovima roditelja i drugih odraslih ljudi u njihovoj okolini.

Pobuđeni problemi identiteta velike grupe dovode do polarizacije u zemljama odredišta između onih kod kojih se razvije anksioznost zbog očekivanja da će njihov identitet velike grupe biti narušen masovnom migracijom drugih, i onih koji su spremni da prihvate novopridošle. Širom svijeta se podižu zidovi kako bi se drugi odbili (Arıboğan, 2018), a mi čekamo da vidimo da li će se izgraditi zid između Sjedinjenih Američkih Država i Meksika.

Poznavanje temeljnih psiholoških procesa koji se tiču izbjegličke krize može biti od velike koristi da se još više otvore vrata dijaloga između onih koji se bave mentalnim zdravljem i tijela nadležnih za izbjegličku krizu, te šire javnosti.

Ova je knjiga stigla u pravi čas.

Bibliografija

- Akhtar, S. (1999). *Immigration and Identity: Turmoil, Treatment and Transformation*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Ariboğan, D. U. (2018). *Duvar: Tarih Geri Dönüyor (Wall: Going Back in History)*. Istanbul: Inkilap.
- Blos, P. (1979). *The Adolescent Passage: Developmental Issues*. New York: International Universities Press.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton.
- Garza-Guerrero, A. C. (1974). Culture shock: Its mourning and vicissitudes of identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 22, 400–429.
- Grinberg, L., & Grinberg, R. (1989). *Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile*. (N. Festinger, prev.). New Haven, CT: Yale University Press.
- Van Essen, J. (1999). The capacity to live alone: Unaccompanied refugee minors in the Netherlands. *Mind & Human Interaction*, 10, 26–34.
- Volkan, V. D. (2017). *Immigrants and Refugees: Trauma, Perennial Mourning, and Border Psychology*. London: Karnac.
- Wangh, M. (1992). Being a refugee and being an immigrant. *International Psychoanalysis*, 1, 15–17.
- Wolfenstein, M. (1966). How mourning is possible. *Psychoanalytic Study of the Child*, 21, 93–123.

PREDGOVOR IVANA KRASTEVA

Iseljavanje ljudi pokorava socijalnu imaginaciju društava 21. vijeka. Kao da smo odjednom otkrili da otvoreno društvo podrazumijeva ne samo slobodno kretanje roba, ideja i kapitala, nego istovremeno i doslovno fizičku migraciju ljudi izvan političkih granica koje su nacionalne države sve donedavno uspješno čuvale, i unutar kojih su držali i vlastite građane. I ukoliko nam je prilika da putujemo hranila snove, migracija drugih nam je pobudila uglavnom strahove. Dakle, došli smo u iskušenje da tumačimo slobodno kretanje ljudi (drugih ljudi) kao „migrantsku krizu“. Ova je mobilnost, koja se percipira kao kriza, uticala na sva društva i dovela do migracije političkih glasova od liberalnih do konzervativnih, od lijevih ka desnim, od brisanja do jačanja granica. U jednoj sam analizi predložio da bi trebali razmišljati o migraciji kao o revoluciji 21. vijeka. Čudna revolucija – bez stranaka, bez manifesta, bez kolektivne utopije o boljoj budućnosti za sve; revolucija pojedinaca koji su shvatili da je, ukoliko žele da promijene život u jednoj generaciji, bolje promijeniti zemlju nego vladu. Međutim, o ovoj revoluciji moramo razmišljati i kao o velikom izazovu za Evropu, kao o procesu koji dovodi u pitanje samu suštinu evropske kulture i identiteta. Može li Evropa nastaviti razmišljati o slobodnom kretanju ljudi kao o suštinskoj svojoj vrijednosti, ili će se reimaginirati kao Evropa-tvrđava, graditi nove zidove i sprječavati slobodno kretanje drugih? Priređena knjiga *Prisilna migracija i društvena trauma* sadrži zbirku radova koji podstiču na razmišljanje o migraciji, izbjeglicama i slobodnom kretanju ljudi iz ovakvih perspektiva – kako su globalne migracije i raseljenje uzdrмали temelje našeg hrabrog novog svijeta. Ovo istraživanje, ograničeno na određeni vid kretanja – izbjegličke tokove – nudi zanimljive, temeljite i na dokazima zasnovane prikaze mobilnosti, i pokazuje kako ona utiče na svijet. U iskušenju sam da citiram riječi urednika, kako bih predstavio osnovnu ideju ovog intelektualnog i istraživačkog pregnuća:

Svijet je tokom istorije bio svjedok migracionih kretanja izazvanih nekom katastrofalnom promjenom. Međutim, te promjene se globalno šire u prostoru i ubrzavaju u vremenu od početka 20. vijeka, kada su „svjetski ratovi“ postali tehnički i politički mogući, pa sve do 21. vijeka, kada se globalna mobilnost, sinhronizacija međusobno povezanih ekonomskih i političkih procesa, kao i njihovo praćenje u stvarnom vremenu kroz masovne medije, logaritamski povećala. Digitalizacija i virtualizacija svakodnevnog života ima tendenciju da izbriše granice između privida i stvarnosti. Preispitat će se kulturne, političke, moralne, čak i semantičke distinkcije, koje su naizgled bile uklesane u kamenu.

Poglavlja knjige, raspoređena u četiri dijela, imaju za cilj da interpretiraju iskustvo izbjeglica iz različitih interdisciplinarnih perspektiva – od javne politike i društvene zastupljenosti izbjeglica, do mentalnog zdravlja, pitanja razvoja i tema sekundarne traume – a sve s ciljem preispitivanja raznih percepcija koje se uzimaju zdravo za gotovo; s ciljem predstavljanja iskustva „stanja raseljenosti“ kao zajedničkog među ljudima koji su prisiljeni da se isele, i novih društava-domaćina. Ključni pojam analitičkih razmatranja – „društvena trauma“ – je ključna u razumijevanju raznolikih, isrepletenih i tekućih procesa ponovnog promišljanja i reimaginiranja naših vlastitih društvenih identiteta, javnih politika i globalnih promjena. Društvena trauma se analizira iz ugla migranata, ali i kroz iskustvo volontera i pomagača, društava prijema, koji su prisiljeni da preispitaju vlastite identitete, vrijednosti i granice. Interpretacija teških procesa razumijevanja „nas“ i „njih“, koja se provlači kroz sva poglavlja ove knjige, pokolebljuje sve one prividno stabilne identitete. Otkriće „drugog“, „stranca“, unutar samog sebe može biti ključ za ponovno otkrivanje solidarnosti u novom globalnom i mobilnom svijetu, gdje saosjećanje prema „našim ljudima“ nije dovoljno. Stoga, čitanje ovih poglavlja je intelektualno izazovno, pošto nas ona upućuju na vlastito razumijevanje nas samih – možemo razviti pojam identiteta, ali ne više kao vlasništva, nego kao otvorenog procesa odnosa s drugima koji se nikada ne može završiti.

Ova poglavlja također bude osjećaj istinske povezanosti sa globalnim svijetom. Prisjetimo se metafore Stuarta Halla, koji je želio da predstavi dekolonizaciju identiteta:

Onog trenutka kada je Britanija konačno ubijedila sebe da mora da se dekolonizira, morala ih se otarasiti i svi smo se vratili kući. I dok su spuštali zastavu, mi smo sjeli na brod i otplovili pravo u London.

(Hall, 1997, str. 24)

I ova knjiga opisuje upravo sličan proces koji se sada odvija, kada su se periferije ukrcale na brod u pokušaju da se vrate kući u Evropu, u želji da iskuse ista ona obećanja klasičnog moderniteta kojeg evropski građani praktiraju kao svoje pravo. Stoga, napori nekih evropskih društava da ponovno uspostave granice, da ta prava učine dostupnim samo nekim ljudima,

da ograniče neke mogućnosti samo unutar granica Evrope, čine se u najmanju ruku sumnjivim i licemjernim.

Knjiga prvo kontekstualizira migraciju unutar okvira međunarodnog prava, javnih politika i predstavljanja u medijima, a onda nudi i temeljite psihoanalitičke interpretacije društvene traume. Psihoanaliza nije paradigma kojom ja operiram, ali, pored ekspertize, ovi prikazi nose jaku društvenu poruku. Većina poglavlja pisana na bazi intervjua i kliničkih slučajeva uspjela su predstaviti iskustva „izbjeglica“ kao kolektivne traume, ali istovremeno i kao pojedinačnog narativa. Stoga, društvena imaginacija može projicirati subjektivno lice, pojedinca, kroz tipičnu priču koja zaobilazi strašne slike toka, talasa i masa. Ne samo da ova poglavlja širom otvaraju naše vidike da zamislimo iskustvo migranata, nego nas ona ispunjavaju empatijom i pružaju priliku da se emotivno povežemo ne sa izbjegličkim tokom, nego sa ljudima koji su bili prisiljeni na iseljenje. Možda bi ovo mogla biti prilika da izumimo način da živimo zajedno kao stranci.

Bibliografija

Hall, S. (1997). The Local and the Global. U A. King (Ur.), *Culture, Globalization and the World System* (pp. 19–41). Minneapolis: University of Minnesota Press.

O UREDNICIMA I AUTORIMA

Urednici

Andreas Hamburger je redovni profesor psihologije na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu, psihoanalitičar (DPG), didaktičar i mentor psihoanalize (DGPT). Predsjednik mreže Trauma, povjerenje i pamćenje/migracije – Trauma u tranziciji (TTM/MTT). Njegovi istraživački interesi su: mikroanaliza slikovnog i narativnog, društvena trauma i svjedočenje, psihoanalitička supervizija, psihoanaliza književnosti i filma. Od knjiga koje je nedavno objavio izdvajaju se: *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma*, Routledge 2017 (Urednik sa D. Laubom); i *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory*, Karnac 2018.

Camellia Hancheva je docentica na razvojnoj psihologiji, psihoterapeutica i mentorica na Filozofskom fakultetu Univerziteta Sv. Kliment Ohridski u Sofiji (Bugarska). Njeno kliničko iskustvo obuhvata: terminalne pacijente, traumatični gubitak, razvojnu psihopatologiju, a istraživački interesi se kreću u polju ranog socioemotivnog razvoja, relacijske psihoanalize i međugeneracijskog prenosa traume. Voditeljica je mreže TTM i MTT za Bugarsku, i koordinator Kurasa društvene traume (CST) u okviru mreže DAAD.

Saime Ozcurumez je doktorirala na Univerzitetu McGill. Direktorica je Istraživačkog laboratorija za procese ljudske mobilnosti i interakcije, vanredna profesorica na Odsjeku za političke nauke i javnu administraciju na Univerzitetu Bilkent (Turska). Istražuje i objavljuje članke o migracijskoj politici i politikama u Evropskoj uniji, Turskoj i Kanadi, zdravlju i imigraciji, rodu i imigraciji, neregularnoj migraciji, integraciji i državljanstvu, te medijskom predstavljanju migranata i društvenoj koheziji.

Carmen Scher je magistrica komparativne književnosti, germanstike i islamskih studija. Šefica je Ureda za međunarodnu saradnju Međunarodnog psihoanalitičkog univerziteta u Berlinu, i koordinatorica projekta TTM. Osnivačica i direktorica Instituta Goethe u Sarajevu (Bosna i Hercegovina) (1999 – 2002). Radila je kao DAAD-ova lektorica za njemački jezik i evropske i interkulturalne studije, a bila je i voditeljica međunarodnih univerzitetskih programa u Canteburyju (UK), Tirani (Albanija) i u Hanoiju (Vijetnam).

Dr. Biljana Stanković je docentica na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (Srbija). Bavi se intersekcijom zdravlja i socijalnom psihologijom kroz kvalitativni i mješoviti pristup. Trenutno je voditeljica projekta Migracija – Trauma u tranziciji (MTT) na Univerzitetu u Beogradu.

Slavica Tutnjević je docentica na razvojnoj psihologiji na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci (Bosna i Hercegovina). Glavna područja njenog interesovanja su razvoj govora, međudnos kognitivnih i emotivnih aspekata ranog razvoja djeteta.

Autori

Leonie-Marie Anft je magistrica kliničke psihologije na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu. Od oktobra 2016. do maja 2017. radila je u domu za nezbrinute maloljetne izbjeglice (isključivo za dječake starosti od 15 do 18 godina).

Dr. Nikola Atanassov je vanredni profesor kliničke psihologije na Odsjeku za kognitivnu nauku i psihologiju na Novom bugarskom univerzitetu, gdje je i voditelj projekta TTM, didaktičar i mentor. Bivši je predsjednik Bugarskog udruženja za psihoanalizu (Radna grupa IPA). Polja interesovanja: dodirne tačke metapsihologije i opšte psihologije. Monografija: *Psychoanalytic Theories of Human Development* (2017 [3rd ed.], New Bulgarian University Press).

Maša Avramović je doktorandica pedagogije na Univerzitetu u Beogradu (Srbija) i na Univerzitetu Södertörn (Švedska). Osnovala je centar C31 – Centre for Developing a Culture of Children's Rights. Učestvuje u istraživanjima razvojnih metoda s djecom, uključujući i djecu u migraciji, kao i u programima o učešću i blagostanju djece koja žive i uče u zajednici. Autorica je priručnika *When we Are Asked, Not Questioned – Consultations with Children on the Move* and *Boxes of Wonder – Creation of the Program with Children on the Move*.

Dr. Jovana Bjekić je docentica psihologije i profesorica u Grupi za neuronauke na Institutu za medicinska istraživanja Univerziteta u Beogradu (Srbija). Učestvuje u razvoju i primjeni raznih metodoloških pristupa subkliničkih i neuropsiholoških istraživanja.

Sotiris Chtouris je profesor na Odsjeku za sociologiju na Egejskom univerzitetu (Grčka), jedan od direktora Laboratorije za društvenu i kulturnu digitalnu dokumentaciju i naučni direktor istraživačkih programa u polju kulture, urbane sociologije i sociologije mreža. Njegovo se novije istraživanje tiče izbjeglica i volontera u trenutnoj izbjegličkoj krizi i studije In4Youth.

Dijana Đurić radi na Institutu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju u Banjoj Luci (Bosna i Hercegovina). Sudjeluje u praktičnom radu na pitanjima invaliditeta, ljudskih prava, traume i oporavka. Posebno se bavi ljudskim resursima ili ličnim karakteristikama koje pomažu ljudima da prebole teška iskustva. Predsjednica je Društva psihologa Republike Srpske.

Aleksandra Hadžić je porodični sistemski terapeut (Asocijacija sistemskih terapeuta Srbije, članica Evropskog udruženja za psihoterapiju) i vanredna profesorica razvojne psihologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci (Bosna i Hercegovina). Od 2015. godine predaje razvojnu psihologiju društvene traume u okviru mreže TTM/MTT. Njena knjiga *Afektivna vezanost, rane maladaptivne šeme i stresna iskustva* objavljena je 2016. godine (na Univerzitetu u Banjoj Luci).

Jelena Jovičić je aktivistica i doktorandica na Odsjeku za sociologiju na Univerzitetu u Štokholmu (Švedska). U svojoj doktorskoj disertaciji istražuje kriminalizaciju određenih oblika migracije kroz vizuelne prikaze. Istražuje vizuelnu prezentaciju bijega i ljudi koji bježe u savremenoj fotografiji i filmu. Piše i o fenomenu *oppositional gaze* i načinima stvaranja protu-slike, odnosno, načinima odupiranja uobičajenim opisima kretanja u bježanju.

Dr. Horst Kächele, doktor medicinskih nauka, specijalist psihosomatske medicine i psihoterapije na Univerzitetu u Ulmu (Njemačka), a od 2009. godine i profesor na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu.

Ivan Krastev je predsjednik Centra za liberalne strategije u Sofiji (Bugarska) i stalni istraživač na Institutu za nauku o čovjeku u Beču. Član je Osnivačkog odbora Evropskog vijeća za vanjske poslove, član Upravnog odbora Međunarodne krizne grupe i vanjski saradnik-kolumnist za časopis *The New York Times*. Među recentnijim knjigama koje je objavio izdvajaju se: *After Europe* (UPenn Press, 2017; *Suhrkamp*, 2017 (na njemačkom); *Premier Parallele*, 2017 (na francuskom); *Obsidian*, 2017 (na bugarskom); *Democracy Disrupted. The Global Politics on Protest* (UPenn Press, 2014); *In Mistrust we Trust: Can Democracy Survive When we Don't Trust our Leaders?* (TED Books, 2013).

Marcus Kumpfmüller je student postdiplomskog studija kliničke psihologije na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu. Radio je kao psihološki savjetnik za izbjeglice, i na interkulturalnom sajmu mladih.

Dr. Maša Vukčević Marković, doktorica psihologije, psihoterapeutica i stručnjak za mentalno zdravlje. Direktorica je Mreže psihosocijalnih inovacija. Istražuje procese donošenja odluka u situacijama nesigurnosti, te razvoj i procjenu mentalnog zdravlja i psihosocijalne intervencije za traume, profesionalno sagorijevanje, sekundarnu traumatizaciju i otpor.

Gamze Ozcurumez Bilgili je profesorica na Odsjeku za psihijatriju na Medicinskom fakultetu Univerziteta Baškent u Ankari (Turska). Psihoanalitičarka, članica Udruženja za psihoanalizu u Istanbulu, članica Izvršnog odbora Udruženja za savremene psihoanalitičke psihoterapije u Ankari. Bila je Generalni sekretar Udruženja psihijatara Turske, od 2011. do 2013. Njen se istraživački opus tiče traume, depresije, interakcija gena i okruženja, konsultativne psihijatrije, primijenjene psihoanalize.

Jean-Jacques Petrucci je advokat iz Kanade koji živi i radi u Hamburgu (Njemačka). Magistrirao psihologiju na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu, s tezom o društvenoj traumi i identitetu. Gospodin Petricci je uključen u psihoterapeutski program u Njemačkoj (Dubinska psihologija), u okviru kojeg trenutno honorarno radi u jednoj od najčuvenijih hamburških psihijatrijskih bolnica.

Selma Porobić je doktorirala na Univerzitetu Lund (Švedska), a obrazovala se na Američkom univerzitetu u Kairu, Univerzitetu Fordham (New York) i na Univerzitetu Oksford. Bila je na čelu Istraživačkog centra UNHCR-a na Zapadnom Balkanu (CESI), i docent na Odsjeku za psihologiju na Internacionalnom univerzitetu u Sarajevu. Trenutno je Šefica Odjela za humanitarne studije i docentica međunarodnog humanitarnog i društvenog rada na *Univerzitetu Palackog u Olomouku* (Republika Češka). Objavila je veliki broj radova o traumi i psihosocijalnom blagostanju ratnih izbjeglica i povratnika.

Žarka Radoja, urednica i novinarka portala Kontrapress.com, posljednje tri godine putuje između Libana, Turske, Grčke, Makedonije, Srbije i Hrvatske. Njena reportaža „Dnevnik iz parka“ je objavljena u uličnom magazinu *Lice ulice* i Međunarodna mreža uličnih novina (INSP) je uvrstila u uži izbor za najbolji članak. Bila je istraživač na projektu „Unheard Stories – A Project on Diversity and Curiosity“.

Diana Riđić je psiholog i mentor kognitivno-bihevioralne terapije (CBT). Na čelu je Udruženja za psihološku procjenu, pomoć i savjetovanje – Domino iz Sarajeva (Bosna i Hercegovina). Od 2004. radi s migranitima na zaštiti mentalnog zdravlja. Autorica je nekoliko naučnih članaka, od kojih je većina iz oblasti kognitivno-bihevioralne terapije i migracija.

Stella Schreiber je magistrirala psihologiju. Instruktorica joga i alumna Univerziteta u Groningenu (Holandija) i Međunarodnog psihoanalitičkog

univerziteta iz Berlina. Bavi se istraživanjem psihoanalize i joga, radi kao psiholog u Školi za upravu Hertie (Berlin), i kao savjetnik za psihosocijalnu ovisnost u mreži Vista gGmbH (Berlin).

Marko Tomašević je direktor Centra za razvoj socijalnih politika Klikaktiv. Magistrirao je psihologiju i radi kao psihoterapeut pod supervizijom. Osmislio je, proveo i koordinirao nekoliko programa za psihosocijalnu podršku ljudima koji prolaze kroz različite vrste kriza, uključujući ekstremno siromaštvo, stambenu isključenost i bijeg iz konflikta.

Momir Turudić je novinar i pomoćnik glavnog urednika sedmičnog magazina *Vreme* (Beograd, Srbija). Glavne oblasti njegovog interesovanja uključuju izbjeglice, Bliski Istok, Libiju, Centralnu Aziju. Pored toga, od 2009. radi kao prevodilac za farsi i dari u UNHCR-u sa izbjeglicama iz Afganistana, Irana i Pakistana.

Dr. Vamik Volkan je profesor emeritus psihijatrije (Univerzitet u Virdžiniji), mentor i supervizijski analitičar (Institut za psihoanalizu, Washington), stručnjak za djelo Erika Eriksona (Austen Riggs Center, Stockbridge, Massachusetts), a bio je i predsjednik Međunarodne inicijative za dijalog, Međunarodnog društva za političku psihologiju, Udruženja psihoanalitičara u Virdžiniji, i Američkog koledža za psihoanalizu. Vodeći je stručnjak za konflikt velikih grupa i dijalog „neprijatelja“, a objavljivao je radove iz kliničke i političke psihoanalize širom svijeta i na mnogim jezicima. Njegova najnovija knjiga, *Immigrants and Refugees*, objavljena je 2017. godine (Karnac).

Anastasia Zissi je profesorica u oblasti *zajednica i mentalno zdravlje* na Odsjeku za sociologiju Egejskog univerziteta (Grčka). Obavila je istraživanje za doktorsku tezu kao stipendista Društvene fondacije Onassis na Univerzitetu u Birminghamu (UK), na Fakultetu za psihologiju. Učestvovala je kao vodeći istraživač stipendiranih projekata koji se tiču zajednice, mentalnog zdravlja, društvene devijantnosti, socijalne psihologije rasizma i nejednakosti. Istraživanja je objavljivala u međunarodnim naučnim časopisima, a njeni interesi se tiču sljedećih tema: kritičke perspektive mentalnog zdravlja, identitet zajednice, kvalitet života, društveno razumijevanje devijantnosti.

Milorad Živanović je saradnik na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (Srbija). Bavi se osnovnim i primijenjenim istraživanjem individualnih razlika, a prvenstveno radi na razvoju, adaptaciji i ocjenjivanju alata za psihološku procjenu.

OD SNOVA DO KOŠMARA – KULTURA DOBRDOŠLICE, KSENOFOBIJE I DRUŠTVENE TRAUME NA BALKANSKOJ RUTI

UVOD

Andreas Hamburger, Camellia Hancheva,

Saime Ozcurumez, Carmen Scher,

Biljana Stanković i Slavica Tutnjević

Ova knjiga je rezultat intenzivne saradnje stručnjaka za pitanje izbjeglica, psihijatar, psihoanalitičara, psihologa, sociologa i stručnjaka iz oblasti političkih nauka s ciljem da se opišu dodirne tačke društvenih i psiholoških aspekata migracije i traume. Ideja je potekla iz mreže istraživača a podržala je Njemačka služba za akademsku razmjenu (DAAD) iz sredstava Ministarstva za vanjske poslove Njemačke. Od 2012, 6 univerziteta iz Bosne i Hercegovine, Njemačke i Srbije se povezalo kako bi se istražila masovna traumatizacija velike grupe u poslijeratnim i post-diktatorskim društvima, i, istovremeno, ponudio model transformacije traume, pomirenja i oporavka kroz akademsku obnovu i prekogranični dijalog među bivšim ratnim neprijateljima (Delić et al. 2014; Hamburger, 2018a). Ova je mreža ostvarila jak uticaj na mlade istraživače i studente iz svih navedenih zemalja, pošto je uključila i zajedničke istraživačke projekte i liniju postdiplomskog studija, a njena postignuća su nedavno objavljena u knjizi (Hamburger, 2018b). Naučili smo da su temelji našeg hrabrog novog svijeta podignuti na krvi, i da u post-traumatskim društvima potlačeni često teže povratku.

Kada je „izbjeglička kriza“ 2015. godine prerasla u glavni problem u Evropi koji je čak postao izazov i za političku stabilnost i koheziju Evropske unije, mreža je odlučila da ponudi svoje stručne kompetencije i otvori dijalog sa stručnjacima za migracije. Priključili su se specijalizirani stručnjaci iz Grčke i Turske (G. Ozcurumez Bilgili, S. Ozcurumez, S. Chtouris i A. Zissi, svi zastupljeni u ovoj knjizi). U aprilu 2017, organizirali smo intenzivan dijalog u Sarajevu sa praktičarima i vođama organizacija za brigu o izbjeglicama na balkanskoj ruti. Ova knjiga predstavlja rezultate diskusije, izvorna istraživanja i ključne teme koje su se pokazale neophodnim i korisnim u polju društvene traume i migracija. Međutim, ovo je i neka vrsta dnevnika o procesu koji traje:

nakon Dijaloške škole u Sarajevu, uslijedila je Dijaloška škola u Beogradu, u septembru 2018, gdje su se osmislile smjernice koje su predstavljene odgovornim kreatorima politike iz svih navedenih zemalja u Berlinu u decembru 2018.

Ono što je u jesen 2015. godine odjednom postala „izbjeglička kriza“ simptom je globalnog procesa. Svijet je vidio tokom istorije migracijske pokrete izazvane katastrofalnim promjenama. Međutim, ove promjene se globalno šire i ubrzavaju još od početka 20. vijeka kada su „Svjetski ratovi“ postali tehnički i politički mogući, sve do 21. vijeka, kada se logaritmički povećala globalna mobilnost, sinhronizacija međusobno povezanih ekonomskih i političkih procesa, kao i njihovo medijsko praćenje u realnom vremenu. Digitalizacija i virtualizacija svakodnevnog života teže da zamagle granice onog što se čini i onog što je stvarno. Preispituju se kulturološke, političke, moralne, čak i semantičke distinkcije koje su se činile urezanim u kamenu. Za konzumenta medija, ratovi izgledaju kao video igre, a slike koje se prenose mogu, zauzvrat, dovesti do akcije. U dobu iluzije koje je u nastanku, slika nadječava argument. Demokratija kakvu poznajemo izgleda gubi bitku. U zadnjih nekoliko godina, demokratske većine su se okrenule protiv slobode riječi i glasale su za predstavnike koji se ponašaju kao protagonisti filmova B-produkcije i preuzimaju centralističku vlast. Promjene kojima sada svjedočimo ne mogu se sagledati u klasičnim konceptualnim okvirima, poput nacionalnih, etničkih ili klasnih sukoba, kulturnih identiteta, ili čak koncepta pojedinačnog subjekta.

Migracija u 21. vijeku je dio ove globalne promjene, pod pritiskom rata među jedva definiranih vladinih i nevladinih strana, prožeti različitim oblicima autokratskih režima i ekonomskog izrabljivanja, potpomognuti sredstvima za kretanje i komunikaciju nezabilježenim u istoriji, žrtve promjene se obraćaju profiterima. Stižu puni nade i u velikom broju, demonstrirajući tako postkolonijalnu podjelu planete. U osvit modernog društva i ekonomije, ideal da su sva ljudska bića slobodna i jednaka uživala je izuzetan ekonomski i društveni uspjeh, ali – kako sada vidimo – ekološka, politička i društvena cijena toga je izuzetno velika. Izbjeglički val je ispostavljeni račun za neiskupljeni ideal društava koja su živjela jako udobno na pretpostavci da je doseg tog ideala ograničen na njihov teritorij.

I upravo je u ovom širem kontekstu migracija povezana sa društvenom traumom u smislu da društva prolaze kroz tranzicije koje ugrožavaju njihov identitet. Međutim, međusobna ovisnost migracije i traume je također psihološki pojam. Da krenemo od samog početka, društvena trauma je često glavni razlog za migraciju. Kada ljudi odluče da odu – a ta se odluka nekada donosi godinama, a nekada odmah – okolnosti su najčešće traumatične. Takvi su ljudi progonjeni ili pod prijetnjom, gube sredstva za život, porodice, dom. Tokom bijega, traumatična iskustva često obilježavaju put beskućnika. Izbjeglice kreću na nesiguran put, izlažu se riziku od nasilja i razdvojenosti od članova porodice. Skoro sve se raspada: društveno i kulturno okruženje, porodica, lični identitet. U slabosti svog nedefiniranog identiteta, izbjeglice služe kao osnova za stvaranje kulturološkog Drugog u društvima domaćinima.

Ponekad, iskustvo u tranzitu, a nekada i u zemljama odredišta, može se okarakterizirati kao retraumatizirajuće.

Ova knjiga problematizira pitanje podsvjesne traume, a obuhvata i relevantna pitanja iz sfere politike migracija i mentalnog zdravlja. Pravni i administrativni programi mogu biti uzaludni ukoliko se ne razumiju faktori koji sprječavaju njihovu provedbu. Društvena trauma je ključni koncept kojim se objašnjavaju psihološki mehanizmi koji djeluju pri prijemu izbjeglica. Kada preživjeli pristignu u evropske ili partnerske zemlje, susretnu ljude koji osjećaju neposredan poriv da im pomognu, ali i ljude pune prezira, strahova i sumnji. Međutim, i optimističko sažaljenje i bojažljivo izbjegavanje nisu tako udaljeni kako se može učiniti. I jedno i drugo su ukorijenjeni u nesvjesnim uvjerenjima i očekivanjima. Historija određuje i odnos dobrodošlice i prezira. Ljudi duž balkanske rute i u zemljama odredišta, razapeti su između momenata gostoprimstva i momenata ksenofobije, a različiti oblici njihova ispoljavanja su sedimenti istorijskog iskustva.

Uzmimo za primjer Njemačku: i posvećeni volonteri i prkosni demonstranti nose žig istorijskog srama, i jedan i drugi reaguju na izazov globalne promjene. Neki traže progresivan izlaz i žele postići utopiju transnacionalnog društva; neki pribjegavaju pretpostavljenoj udobnosti homogenog nacionalnog ili etničkog identiteta. Djelovanje po pitanju ovih podsvjesnih ranjivosti će nam pomoći da razumijemo zašto građani prihvataju ili odbijaju izbjeglice i pomoći će nam da na odgovarajući način osmislimo svoje političke planove.

O dijalektici migracije i traume će se govoriti iz četiri perspektive u četiri dijela, koliko ova knjiga i sadrži, a svaka će se opisati u uvodnim poglavljima. Te perspektive obuhvataju javnu politiku i društvenu zastupljenost izbjeglica, te mentalno zdravlje, probleme u razvoju i sekundarnu traumu.

Urednici žele da zahvale Amiru Đulimanu (Sarajevo), strpljivom, brzom i vrijednom pomoćniku izdavača, koji nam je pomogao da osmislimo prihvatljive rečenice na engleskom jeziku iz naših raznolikih jezika, kao i Anni Henker, Cari Antoniji Neunhöffer i Jani Hollmann iz Ureda za međunarodnu saradnju IPU-a na snažnoj podršci, kao i našim partnerima iz DAAD-a, Ljubi Konjuschenko, Dr. Randolphu Oberschmidtu i Dr. Peteru Hilleru.

Bibliografija

- Delić, A., Hasanović, M., Avdibegović, E., Dimitrijević, A., Hancheva, C., Scher, C., [...] Hamburger, A. (2014). Academic model of trauma healing in postwar societies. *Acta Medica Academica*, 43(1), 76–80.
- Hamburger, A. (2018a). After Babel: Teaching psychoanalysis on a former battlefield. *International Forum of Psychoanalysis*, 27(1), 1–9.
- Hamburger, A. (Ur.). (2018b). *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory*. London & New York: Routledge.

PRVI DIO

Izbjeglice u javnoj politici i društvena percepcija izbjeglica

Predgovor prvom dijelu

Saime Ozcurumez

Izbjeglice prelaze granice i traže utočište od oružanog sukoba, progona i nasilja. Izložene su društvenoj traumi u tranzitu i u mjestima u koja dođu. Problemi izbjeglica su kompleksni, pošto su izloženi različitim oblicima traume u odredišnim mjestima, a zapravo žele da izbjegnu traumu u domovini. Ženevska Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. i Protokol iz 1967. su temeljni međunarodni ugovori kojima se uređuje međunarodna zaštita. Ukupno 148 država je potpisalo jedan ili oba ova međunarodna instrumenta. Pravni i politički okvir koji se odnosi na izbjeglice uređen je međunarodnim izbjegličkim pravom, međunarodnim pravom o ljudskim pravima i međunarodnim humanitarnim pravom. Države koje ovi ugovori obavezuju su ograničene na vlastita sredstva za pružanje humanitarne pomoći pristiglim izbjeglicama. Ipak, sve države pružaju zdravstvenu zaštitu, hranu, krov nad glavom, vodu i sanitarije nakon inicijalnog raseljavanja. Bez obzira na to da li se izbjeglice prihvataju u centrima za smještaj ili borave u urbanim područjima, briga o njihovim psihosocijalnim potrebama ili stanjima izazvanim traumom je tek sekundarni prioritet javnih institucija, međunarodnih i nevladinih organizacija. Zajednice prijema također previđaju ove potrebe zbog prisustva izbjeglica u svakodnevnom životu. Ovaj dio knjige traži odgovore na pitanje u kojoj mjeri, zašto i kako zemlje prijema i zajednice rješavaju probleme javne politike i društvene percepcije izbjeglica. Kako bi se dao odgovor, poglavlja u Prvom dijelu pružaju pregled međunarodnog zakonodavstva, primjenu zakona o međunarodnoj zaštiti koje primjenjuju službe psihosocijalne zaštite, te govore o diskursu traume i ozdravljenja u izbjegličkom okruženju, ulozi medija u izvještavanju o izbjegličkoj krizi u Evropi i povezanosti sa primjenom inicijativa za politike u zemljama prijema. Prvi dio završava pregledom rezultata radionice o javnim politikama i društvenoj percepciji izbjeglica.

U Prvom poglavlju o međunarodnoj zaštiti i psihosocijalnim servisima za podršku, Ozcurumez razmatra mjeru u kojoj su službe podrške povezane

sa politikama socio-ekonomske integracije kroz detaljan opis Sirijaca pod privremenom zaštitom u Turskoj. Ozcurumez objašnjava pravne, administrativne i institucionalne okvire koji pomažu Sirijcima u Turskoj i onda objašnjava kada i kako mentalno zdravlje i psihosocijalne usluge postaju fokus pružaocima pomoći. U razmatranju djelovanja ovih službi, Ozcurumez ističe postojeće prepreke u pristupu takvim uslugama, izazove sa kojima se medicinski sistem Turske suočava, te promjenu pristupa od pružanja privremene podrške, ka dugoročnoj društvenoj koheziji.

Drugo se poglavlje više bavi pitanjima psihosocijalne podrške. Kumpfmüller istražuje diskurs traume i izazove opravdavanja društvene i političke traume u okviru podrške koja je usmjerena na pojedinačne slučajeve patologije. Kumpfmüller pokazuje da trauma izazvana ljudskim ponašanjem ili društvenim i političkim dešavanjima potiče od kršenja društvenog ugovora. Društvena ili politička trauma, koja se klinički ne prepoznaje kao trauma, zahtijeva da vlasti preuzmu društvenu ili političku odgovornost da pronađu lijek.

Petrucci i Hamburger (Poglavlje 3) nastavljaju diskusiju o traumi tako što ispituju značaj društvene traume u odnosu na pravne definicije koje se odnose na izbjeglički status. U ovom poglavlju se razmatra klinički razvoj definicije traume u odnosu na njen uticaj na pojedinca i društvo. Autori zaključuju da, za razliku od pojedinačne traume koja nije određena kao preduslov za izbjeglički status po Ženevskoj konvenciji, društvena trauma je upravo ključna komponenta za to.

U Poglavlju 4. Jovičić govori o ulozi vizualnog predstavljanja izbjeglica u medijima u Njemačkoj 2015. godine. Jovičić ističe kako su izbjeglice uglavnom bile prikazivane u velikim brojevima, očajne, te s malo materijalnih dobara, što je stvorilo jedinstven diskurs o siromaštvu i oskudici, što je postavilo osnove za traumu kod publike. Međutim, ovaj je diskurs efikasan u mjeri u kojoj je šokantan. Jovičić ističe da takvi prikazi često smanjuju osjetljivost publike.

Naredna dva poglavlja govore o ulozi medija i efektima izvještavanja na percepciju javnosti i integraciju izbjeglica i pristup uslugama. Turudić (Poglavlje 5) ispituje odnos između medija, javne percepcije i političkih procesa. Objasnjava da je negativno izvještavanje o izbjeglicama u Srbiji između 2011. i 2015. dovelo do nedostatka javne podrške za povećanjem prijeko potrebnih javnih usluga za izbjeglice. Uz to, tačno izvještavanje koje je izražavalo podršku izbjeglicama imalo je malo efekta na javnost nakon što je već plasiran negativan ton. U slučaju Srbije, kao i u drugim slučajevima, u ovom poglavlju se vidi kako su mediji uticali na formiranje javnog mišljenja, a to je, pak, i formalno i neformalno uticalo na političke odluke. U Poglavlju 6, Radoja ističe posljedice neprovjerenog izvještavanja tako što naglašava reputaciju medija i povjerenja javnosti, i naglašava stav da mediji vrlo često oblikuju percepciju javnosti. U slučaju Srbije, Radoja ističe kako je medijsko izvještavanje o najrecentnijem prilivu izbjeglica 2015. u velikoj mjeri bilo pod uticajem domaće politike. Radoja naglašava centralnu ulogu jezika u izvještavanju i mjeru u kojoj su, zaista, „riječi bitne“.

Pregled javnih politika i društvene percepcije izbjeglica (Poglavlje 7) uključuje i zapažanja sa diskusije na stručnoj radionici „Migracije – Trauma u Tranziciji. Istraživanje sociotraumatskih korijena pri radu s izbjeglicama“ koja je održana od 7. do 15. aprila 2017. u Sarajevu. Radionica je obuhvatila diskusije o tenzijama između raznih oblika pojedinačnog iskustva i specifičnih definicija koje se koriste u primjeni javnih politika. Stručnjaci su razgovarali o izazovima koji se tiču rizika stvaranja patologije od traumatiziranih izbjeglica i političkih struktura u zemljama prvog azila i zemljama preseljenja koje žele da prime izbjeglice koje su iskusile traumatične događaje. Na sličan se način pojedinačni identitet može smatrati kompleksnim i fluidnim, a, s druge strane, države koje donose javnu politiku funkcionalno smatraju da su identiteti ljudi više statični: na primjer, da pripadaju određenoj naciji.

Pri razmatranju pitanja javnih politika i društvene percepcije u migracijama u ovom dijelu knjige ističe se da postoji jaz i napetost između pružanja podrške za zadovoljavanje potreba migranata i pravnog i političkog okvira koji se nalazi u osnovi javnih politika u ovim različitim slučajevima. I dok države žele da primijene politike koje olakšavaju izazove migracija na pojedinačnom, lokalnom i regionalnom nivou, domaći izbor i ranije uspostavljene institucije i dalje oblikuju perspektivu iz koje takve politike i potiču.

Bibliografija

Convention Relating to the Status of Refugees , 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137. Retrieved on 13 February 2018 from www.unhcr.org/3b66c2aa10

Protocol Relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, United Nations, Treaty Series, vol. 606, p. 267. Retrieved on 20 January 2018 from <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/volume-1125-I-17512-English.pdf>

1

MEĐUNARODNA ZAŠTITA I SLUŽBE ZA PRUŽANJE PSIHOSOCIJALNE PODRŠKE

Saime Ozcurumez

Zašto je bitno proučavati politike o uslugama za zaštitu mentalnog zdravlja i pružanje psihosocijalne podrške koje se nude izbjeglicama? Odgovor je kompleksan i vezan za kontekst. Stručnjaci se slažu da postoji potreba za ovim uslugama u hitnim okolnostima, ali su im podijeljena mišljenja glede konteksta i sadržaja, kao i metoda pružanja podrške (Diaz, 2008; Wessells & van Ommeren, 2008; Wessells, 2009; Wietse et al., 2012). U studijama se naglašava labavi konsenzus stručnjaka gdje ističu značaj ovakvih usluga za zaštitu mentalnog zdravlja i pružanje psihosocijalne podrške koje jačaju otpornost, usmjerene su na zajednicu, kulturološki osjetljive i usmjerene na društvenu koheziju. Međutim, pri prihvatu izbjeglica, države odgovorne za pružanje ovakvih usluga još uvijek nisu razvile jasne i primjenjive smjernice koje bi doprinijele mentalnom zdravlju i udovoljile psihosocijalnim potrebama izbjeglica. Štaviše, na međunarodnom nivou, krajem prvog desetljeća 21. vijeka, intenzivirala se pažnja na psihosocijalno blagostanje izbjeglica.

Ni države primatelji nemaju međunarodni okvir koji ih obavezuje da obezbijede dugoročnu perspektivu za osmišljavanje i primjenu politika za izbjeglice mimo privremenog zbrinjavanja. Očekuje se da će se sve ovo promijeniti kroz proces Njujorške deklaracije za izbjeglice i migrante iz septembra 2016, koja je poznata i pod imenom Sveobuhvatni okvir za pomoć izbjeglicama (CRRF). U ovom se dokumentu ističu ciljevi za „smanjenje pritiska na zemlje domaćine, jačanje samostalnosti izbjeglica, proširenje pristupa rješenjima u pogledu trećih zemalja te pružanje podrške razvoju uvjeta u zemljama porijekla koje omogućavaju siguran i dostojanstven povratak“ (Ujedinjene nacije, n.d.a., n.p.). Cilj ove deklaracije je da se prevaziđe bitan jaz u režimu za zaštitu izbjeglica na način da se osigura da će države težiti podjeli odgovornosti u vremenima masovnog priliva izbjeglica, a to će činiti kroz koordinirani okvir. I dok ovo predstavlja pravovremeno osnaživanje principa Konvencije iz 1951. i ključno „manje čudo“ (Türk, 2016) za transformaciju međunarodnog režima zaštite, trebat će još dosta

vremena da se Njujorška deklaracija počne primjenjivati nadilazeći postojeće prakse prijema izbjeglica. Detalji koji se tiču 'podjele odgovornosti' će se odrediti u Globalnom sporazumu o izbjeglicama (Globalni sporazum o izbjeglicama, 2018). Do tada, nacionalne države su odgovorne za organiziranje i primjenu aktivnosti za pružanje humanitarne pomoći. Pružanje usluga za psihosocijalnu dobrobit svih izbjeglica također zavisi o odabiru politika zemalja država prijema. Međutim, milioni izbjeglica koji bježe iz Sirije ka susjednim i udaljenijim zemljama zbog konflikta dovele su do prekretnice i ponovnog osmišljavanja sistema međunarodne zaštite. Od 2011. godine, većina je izbjeglica iz Sirije pobjegla u Tursku, Liban, Jordan, Irak i Egipat. U ovom periodu, regionalni naponi za pojačanje koordinacije i efikasnost humanitarnog odgovora su se također intenzivirali, a među njima je najopsežniji plan 3RP (Regionalni planovi za izbjeglice i jačanje otpornosti). Međutim, u ovim planovima psihosocijalne usluge nisu razmatrane kao ključne komponente humanitarnih napora u mjeri u kojoj se to moglo učiniti. U planu 3RP, usluge psihosocijalne podrške su samo dio sektora zaštite (psihosocijalna dobrobit djece), zdravstvenog i prehrambenog sektora (naglasak na povećanom pristupu mentalnom zdravlju i službama psihosocijalne podrške) (Strateški pregled plana 3RP, 2018-2019).

U ovom poglavlju se traži odgovor na pitanje na koji su način i u kojoj mjeri usluge psihosocijalne podrške na raspolaganju traumatiziranim osobama u sklopu politika pomoći za izbjeglice, i koji su razlozi za nesigurnost u pogledu upravljanja i sadržaja ovih usluga. Stoga, ovo poglavlje razmatra slučaj Sirijaca pod privremenom zaštitom u Turskoj (SuTP) od 2011. do 2018. godine. Razlozi za trenutno stanje su dvostruki. Prvo, psihosocijalna dobrobit onih koji su izbjegli humanitarnu krizu je potreba o kojoj se nije mnogo govorilo u programima međunarodne zaštite u slučajevima masovnog priliva. Drugo, većina država smatra da je obezbjeđivanje službi za pružanje mentalnog zdravlja i psihosocijalne pomoći prioritet za njihove vlastite građane, tako da ne izdvajaju potrebna finansijska sredstva i ljudske resurse za periode krize, niti im međunarodna zajednica pruža pristup koordiniranim aktivnostima za ovako hitne situacije. Pošto države (barem do trenutka kada u potpunosti stupi na snagu Globalni pakt za izbjeglice) uglavnom moraju da se oslanjaju na vlastite resurse kako bi odgovorile na izazove masovnog priliva izbjeglica zbog sukoba, ograničene su vlastitim pravnim, administrativnim i institucionalnom okvirom. Analiza organizacije i primjene pružanja usluga mentalnog zdravlja i psihosocijalne podrške za Sirijce pod privremenom zaštitom u Turskoj pokazuje rezultate koji bi se mogli iskoristiti za osmišljavanje odgovora na izazove i pružaju priliku za druge kontekste u kojima se dešava masivni priliv izbjeglica.

Pravni, administrativni i institucionalni okvir za prihvat Sirijaca u Turskoj

Turska već decenijama prima osobe iz Afganistana, Irana, Somalije i Etiopije koji traže međunarodnu zaštitu. Međutim, zbog 'geografskog ograničenja' koje je Turska usvojila kada je primjenjivala obaveze u skladu sa Konvencijom o statusu izbjeglica (koja se također naziva i Konvencija iz 1951) i u skladu sa njenim dodatnim Protokolom iz 1967, Turska je ostala po strani po pitanju uvođenja sveobuhvatnog zakonodavnog, administrativnog i institucionalnog okvira za obezbjeđivanje usluga onima koji traže međunarodnu zaštitu sve do 2013. godine. U nedostatku obavezujućih međunarodnih pravnih obaveza, slabe vidljivosti onih koji traže međunarodnu zaštitu, i niske svijesti javnosti o izbjeglicama, u Turskoj je prilično rascjepkan pravni i administrativni okvir odredio upravljanje migracijama i međunarodnom zaštitom. Čak i kada je 450 000 Iračana stiglo u zemlju devedesetih godina 20. vijeka, taj se masovni priliv izbjeglica prihvatio i tretirao kao hitan ali privremen problem.

U to vrijeme, osim Uredbe iz 1994. godine (Uredba br. 1994/6169, 1994), velike institucionalne promjene koje se tiču međunarodne zaštite nisu uvedene u pravni okvir. U tom smislu, prvi odgovor Turske na prihvatanje Sirijaca bio je u skladu sa istorijskim iskustvom političkog problema koji zahtijeva hitnu mobilizaciju za situacije koje su se ranije rješavale jako brzo. U skladu s tim, formiranje i upravljanje privremenim prihvatnim centarima i upravljanje humanitarnim naporima centralizirali su se nakon 2011. godine oko Uprave za katastrofe i urgentna stanja (AFAD). Međutim, godine su prolazile, Sirijci su i dalje pristizali, i međunarodne međuvladine agencije i nevladine organizacije uključile su se u aktivnosti na ovom polju. Do početka 2018. godine, Turska je pružila utočište za oko 3,5 miliona Sirijaca i drugih osoba koje su tražile međunarodnu zaštitu, a svi su ti ljudi imali različite potrebe i pravni status. Turska je 2013. godine usvojila Zakon o strancima i međunarodnoj zaštiti (LFIP) (Ujedinjene nacije, n.d.b.), a od marta 2018. Generalna direkcija za upravljanje migracijama (DGMM) je preuzela je od AFAD-a nadležnost za upravljanje centrima za privremenu zaštitu. U ovoj velikoj transformaciji pravnog okvira i strukture upravljanja, promijenio se i pristup pružanja usluga mentalnog SuTP-u. I dok su ranije razni akteri iz međunarodnih, te vladinih i nevladinih agencija pružali MHPSS u okviru kratkotrajnih projektnih aktivnosti, sada Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo za porodicu i društvenu politiku sve više preuzima centralnu ulogu. MHPSS postale su centralnim pitanjem u diskusijama i inicijativama za izradu politika za sve aktere u pomijeranju fokusa politika sa humanitarne pomoći na razvoj, kao i od odgovora u kriznim situacijama do sveobuhvatne društvene integracije i kohezije.

Veza MHPSS-a i međunarodne zaštite u Turskoj

Stručnjaci sve više naglašavaju da iskustvo prisilne migracije nema prostorne i vremenske granice. Dužina ostanka u zemlji domaćinu je najveći dio vremena neodređena i zavisi o tome da li zemlja primalac produžava izbjeglički status, da li je sukob prestao, da li postoji mogućnost (i volja) za povratak, i da li postoji mogućnost preseljenja u treću zemlju. Frustrirani zbog neizvjesnih životnih prilika, pristupa osnovnim životnim potrebama i javnim uslugama, izbjeglice ostaju u produženom stanju neizvjesnosti, čak i nakon što stignu na sigurno. Takav kontinuiran pritisak na pojedince rezultira pogoršanjem mentalnog zdravlja (Hassan et al., 2015; Hassan, Ventevogel, Jefe-Bahloul, Barkil-Oteo, & Kirmayer, 2016). Zemlje prijema, poput Turske, rješavaju taj problem tako što mobiliziraju svoje pravne, administrativne, institucionalne i ljudske resurse kao odgovor na humanitarnu krizu, zajedno sa resursima koji su na raspolaganju njihovim vlastitim građanima.

Međunarodni kontekst za obezbjeđivanje zdravstvenih usluga određuje međuagencijski Ugovor o mentalnom zdravlju i psihosocijalnoj pomoći u kriznim situacijama (IASC, 2010). Prema smjernicama Stalnog međuagencijskog odbora (IASC), društvena podrška je neophodna kako bi se osigurala psihosocijalna dobrobit, posebno kroz koordinaciju različitih sektora, uključujući vođenje izbjegličkih kampova, obrazovanje, sigurnost hrane i ishrane, zdravlje, zaštita, smještaj, voda i kanalizacija (IASC, 2010, 1). Smjernice IASC-a identificiraju piramidu interventnih strategija koje počinju sa društvenim sagledavanjem osnovnih usluga, jačanju podrške zajednica i porodica, usmjeravanje na potrebe pojedinca i, na vrhu piramide, specijaliziranim uslugama (IASC, 2010, 3).

Studije o MPHSS-u i smjernice objavljene krajem prvog desetljeća 21. vijeka predstavljaju MHPSS u humanitarnoj krizi kao koordinirano djelovanje koje je dio širokog pristupa okviru društvene kohezije stvorenog za izbjeglice. MPHSS je potrebno učiniti dijelom mreže društvene i institucionalne mreže u kojoj sudjeluju i drugi akteri. Mobilizacija, koordinacija i djelovanje vladinih i nevladinih aktera okupljenih oko MPHSS-a su ključni za upravljanje posljedicama ljudske mobilnosti tokom humanitarne krize. Pored toga, MPHSS se sastoji iz niza sektora, te je ugrađen u razne potrebe, među kojima su: zaposlenje, sklonište, ishrana, osnovne zdravstvene potrebe i obrazovanje. Stručnjaci također ističu potrebu da se osmisli i primijeni MPHSS na kulturološki kompetentan i siguran način tako što će se voditi računa o raznolikostima i ranjivosti izbjegličke populacije. Studije također ukazuju na potrebu osmišljavanja 'višeslojnog MPHSS-a' koji bi uzeo u obzir „društvena sagledavanja osnovnih usluga i bezbjednosti, jačanje podrške zajednice i porodice, usmjerenu psihosocijalnu podršku, kliničke usluge“ (Hassan et al., 2015, 32).

Usljed dolaska sve većeg broja Sirijaca i povećanja broja zahtjeva za javnim uslugama na različitim nivoima vlasti, Generalna direkcija za upravljanje migracijama Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Turske izdala je Uredbu o privremenoj zaštiti (TPR) 2014. godine. U Uredbi se Sirijci navode

kao Sirijci pod privremenom zaštitom (SuTP), te im se dodjeljuje pravni status koji dobijaju po izvršenoj registraciji, i obezbjeđuju identifikacijske iskaznice koje omogućavaju pristup i korištenje niza javnih usluga. Do trenutka kada je TPR u potpunosti stupio na snagu, skoro 90 posto Sirijaca je bilo u različitim urbanim centrima. Pored pristupa uslugama prevođenja, obrazovanja i tržišta rada, TPR pruža pravo na pristup zdravstvenim uslugama za Sirijce pod privremenom zaštitom, u skladu sa Članom 20. o zdravstvenim pregledima koji navodi:

- (1) Hitne zdravstvene usluge se pružaju kao prioritet strancima koji dolaze u referalne centre i za koje je utvrđeno da imaju hitne zdravstvene potrebe. (2) Stranci u skladu sa ovom Odredbom za koje se smatra da su potencijalna prijetnja javnom zdravlju proći će provjere u skladu sa procedurama i principima koje je odredilo Ministarstvo zdravstva, a kada se odredi da je potrebno, poduzet će se neophodne mjere.

(Uredba o privremenoj zaštiti, 2014, n.p.)

Ministarstvo zdravstva u Turskoj nadgleda službe za mentalno zdravlje. „Organizacija, dužnosti, mandat i odgovornost“ Ministarstva zdravstva uključuju planiranje i uspostavljanje privatnih i javnih institucija zdravstvene zaštite (Ukaz 663) koje će se također brinuti o mentalnom zdravlju (Strateški plan 2013 – 2017). Štaviše, prava osoba sa problemima mentalnog zdravlja su osigurana kroz nekoliko članova Ustava u kojem Član 61. garantira njihovu „zaštitu i društvenu integraciju“ (Munir, Ergene, Dağ, Erol, & Aker, 2006). Restrukturiranje Ministarstva zdravstva kroz Program transformacije zdravstva imao je nekoliko posljedica po upravljanje zdravstvenim uslugama u Turskoj i nadležnosti koje se odnose na „razvoj politika zdravstvenog sistema, planiranje, nadzor provođenja, praćenje i procjenu.“ (Svjetska zdravstvena organizacija [WHO], 2013, n.p.). Ministarstvo zdravstva je nadležno za upravljanje kriznim situacijama u smislu olakšavanja posljedica na zdravlje stanovništva koje izazovu katastrofe. Ministarstvo zdravstva je također nadležno za uvođenje usluga psihosocijalne podrške u kriznim situacijama. To ministarstvo, također, organizira usluge za prevenciju i razvoj zdravstvenih usluga i istraživanje. Sve turske provincije (njih 81) ima Direktora javnog zdravstva i Zamjenika direktora. Jedinice programa za mentalno zdravlje su vid zasebno vođene zdravstvene usluge. Ministarstvo zdravstva je tijelo odgovorno uglavnom za obezbjeđivanje usluga mentalnog zdravlja. Centri za mentalno zdravlje u zajednici su ključne institucije za obezbjeđivanje savjetovanja, obuke, kućnih posjeta i usluga za izvanbolničke pacijente. Kako su mnogi stručnjaci primijetili, u svim zemljama koje primaju izbjeglice, državni sistemi zdravstvene zaštite su se suočili sa izazovima, iako se turski sistem zdravstvene zaštite nosio sa prilikom izbjeglica daleko bolje nego druge bliskoistočne zemlje (Hunter, 2016).

Izbjeglice, posebno SuTP, imaju pristup sekundarnoj i tercijarnoj zdravstvenoj njezi kao i drugi građani, ali uz naknadu (Regionalni plan za izbjeglice i stvaranje otpornosti [3RP], 2016 – 2017). Za mentalno zdravlje i

dobrobit izbjeglica u Turskoj se, pored Ministarstva zdravstva brinu Uprava za katastrofe i urgentna stanja (AFAD), nevladine organizacije i međunarodne organizacije. Pored toga, lokalne nevladine organizacije poput Udruženja za solidarnost sa tražiteljima azila i migrantima (ASAM) pružaju usluge psihosocijalne podrške za izbjeglice (Ozcurumez & Yildirim, 2017). Međutim, postavljaju se pitanja da li pružene usluge vode do oporavka i da li pomažu sprječavanju produbljivanja traume u situacijama nakon krize (Jefee-Bahloul, Barkil-Oteo, Pless-Mulloli, & Fouad, 2015).

Iako su uklonjene pravne prepreke za pristup zdravstvenim uslugama uključujući i mentalno zdravlje kroz TPR, institucionalne prepreke koje također postoje u situacijama koje nisu krizne ostaju kakve jesu na svim nivoima zdravstva, kako pokazuju studije o pristupu zdravstvenim uslugama u zemljama gdje se smještaju izbjeglice (Ozcurumez & Wylie, 2012). Primijećen je opšti nedostatak pružatelja zdravstvenih usluga, a posebno pružatelja usluga mentalnog zdravlja, koje bi bile potrebne na arapskom jeziku izbjeglicama registriranim kao SuTP. Pored toga, kulturološka stigma nadvladava pristup MHPSS za sirijsku, kao i drugu populaciju u različitim okruženjima, što je slično nalazima za zdravstvenu zaštitu u različitim okruženjima (Ozcurumez & Wylie, 2012). Međutim, postoje ozbiljni nedostaci kada su u pitanju potrebe žena i djece koji su bili podvrgnuti iskorištavanju, ranim brakovima i raznim oblicima rodno-zasnovanog nasilja u odnosu na koje postoje opsežni naponi javnih institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija. I dok stručnjaci govore o padu stigme vezane za usluge mentalnog zdravlja, manjak finansijskih sredstava, pored jezičkih prepreka između izbjeglica označenih kao SuTP i pružatelja zdravstvenih usluga, ostaje stalna prepreka za pristup izbjeglica uslugama u Turskoj (Hassan et al., 2015; 3RP, 2016 – 2017).

Akteri, institucije i prepreka razmjera

Glavni izazovi u ostvarivanju pristupa MHPSS-u je jezička barijera između pružalaca zdravstvenih usluga i onih koji te usluge traže. Značajan je manjak pružatelja zdravstvenih usluga koji govore arapski. Štaviše, izazov opsega koji podrazumijeva da se MHPSS pruža za više od 3 miliona Sirijaca sa različitim potrebama, kao i drugim izbjeglicama, je nezabilježen iz perspektive zemlje srednjih prihoda koja već 7 godina pruža usluge tako velikoj populaciji.

Nekoliko projekata je pokrenuto kako je počelo izdvajanje finansijskih sredstava za jačanje zdravstvenih usluga na temelju Zajedničkog akcionog plana EU-Turska vezano za Izjavu EU-Turska iz 2015. Jedan od njih je i projekt 'Sihhat' (u prevodu 'blagostanje'). Ovaj projekat ima za cilj da uspostavi 178 zdravstvenih centara za migrante gdje bi bilo zaposleno ukupno 790 doktora, 790 medicinskih sestara, 84 zdravstvena tehničara, 300 osoba za podršku, 960 vodiča za pacijente i 26 vozača, kao i mobilne zdravstvene jedinice i institucije sekundarne zdravstvene zaštite. Među posebnim ciljevima ovog projekta su jačanje sekundarne zdravstvene zaštite u 28 provincija u kojima se nalazi najveći broj Sirijaca, i da se obezbijedi 26 dodatnih mobilnih

zdravstvenih jedinica, pet jedinica za rano otkrivanje raka, i deset jedinica za mentalno zdravlje u gradovima sa velikim brojem Sirijaca. Ovaj projekat također obuhvata obuku za 2520 zdravstvenih radnika koji rade sa Sirijcima po različitim osnovu, s ciljem da se poveća ljudski kapacitet za pružanje zdravstvenih usluga (Projekt Sihhat, n.d.). Ministarstvo zdravstva i Svjetska zdravstvena organizacija saraduju sa nevladinim organizacijama poput ASAM-a kako bi upotpunili napore da se poboljša pružanje zdravstvenih usluga.

Uviđajući da stigmatizacija izbjeglice označene kao SuTP njihova zajednica može spriječiti da pristupe uslugama, Međunarodna organizacija za migracije (IOM) je osmislila programe podrške i za muškarce, kao što je *Brošura za samopomoć za muškarce koji se suočavaju sa krizom i raseljenošću* (IOM, 2014). Ova brošura se usmjerava na psihološki stres koji se može odnositi na gubitak posla, pored traume koju izaziva bijeg od sukoba. U njoj se naglašava kako se način na koji pojedinci reaguju na stres direktno odražava na njihovo blagostanje, te se nudi niz prijedloga za nošenje sa stresom i bijesom i za ispunjenje uloge oca.

Nekoliko je napora također usmjereno s ciljem da se odgovori na potrebe djece i adolescenata. Fond Ujedinjenih nacija za djecu (UNICEF) je jedna od agencija koje podržavaju redovnu, strukturiranu psihosocijalnu podršku za više od 130 000 djece izbjeglica, koje identificiraju i upućuju na hiljade djece specijaliziranim službama za zaštitu djece, koje jačaju i šire rodno zasnovane i na zajednice usmjerene inicijative za desetine hiljada djece, i koje podržavaju obuku i kapacitete za hiljade radnika na terenu i one koji rade sa djecom, s ciljem da se unapređenja ukupne zaštite djece (UNICEF, 2017). I dok desetine hiljada osoba do kojih je pomoć došla mogu biti tračak nade za pristup MHPSS-u, od ključne je važnosti da se shvati da su oko 45 posto izbjeglica označenih kao SuTP u Turskoj djeca, a to je broj od skoro 1,5 milion osoba. Evropska unija (EU) je dala poseban značaj kvalitetu zaštite djece i na psihosocijalnu podršku, kao i intervenciju kao sredstvo da se poboljšaju uslovi i za jedno i drugo. Stoga, fond EUTF-MADAD naglašava da su aktivnosti za zaštitu djece od ključne važnosti za posebne ciljeve za Tursku, „kako bi se poboljšalo psihosocijalno blagostanje, emotivna stabilnost i zaštitničko okruženje za izbjeglice i ranjivu tursku djecu“ (Akcijski dokument za Uzajamni fond EU, 2017, 10). Stoga, prijeko potrebna međunarodna i državna posvećenost je ugrađena u međunarodne sporazume, a zabilježena je i u budžetima. Međutim, projekti koji žele da realiziraju te ciljeve su započeti tek u 2017. godini i u vrijeme pisanja ovog članka su još uvijek u početnim fazama.

Zaključci

Sistem zdravstvene zaštite Turske u cjelini se u zadnjih sedam godina nastoji nositi sa potrebama miliona sirijskih izbjeglica pod privremenom zaštitom. Označivši ove izbjeglice 'privremenim' u pravnom smislu, Turska je pokrila sirijske izbjeglice pod privremenom zaštitom univerzalnim načinom pružanja

zdravstvenih usluga, uključujući i MHPSS. U tom smislu, opšta percepcija privremenosti ove grupe je usporila cjelokupan pristup za pokretanje i postizanje politika društvene kohezije. Ova percepcija nije dovela do većih rezova u pružanju usluga, posebno zdravstvenih. Pored osnovnih zdravstvenih potreba, perinatalnog zdravlja, te liječenja prenosivih i neprenosivih bolesti, ovim osobama generalno treba MHPSS. Međutim, kao što je i slučaj sa većinom zemalja koje primaju veliki broj izbjeglica, i Turska se nosila sa potrebama MHPSS-a ove populacije u skladu sa postojećim pravnim, administrativnim, institucionalnim i ljudskim resursima.

Cjelokupni okvir za zadovoljavanje potreba ove populacije podudario se sa periodom transformacije usluga mentalnog zdravlja u zemlji. Ipak, značajni se izazovi nastavljaju: jezičke prepreke, nedostatak obučenog osoblja, nedostatak ustanova koje bi odgovorile na posebne potrebe izbjegličke populacije, nedostatak dugoročnih projekata, manjak mehanizama praćenja za određivanje najboljih praksi, nedostatak pristupačnih i dostupnih mehanizama otpornosti za pojedince, diskriminatorne prakse, sve manja javna podrška i naglašene društvene tenzije. Međutim, kada se stvori međunarodni okvir zasnovan na sporazumima poput Globalnog sporazuma o izbjeglicama, i kada se uspostavi opsežniji pristup prihvatu i smještaju izbjeglica, iskustvo Turske u unapređivanju modela koji je izdržao hitni odgovor tako što je uključio mnoge aktere na raznim nivoima zavisno od potrebe će se sigurno isticati kao trenutno najbolja praksa za ugrađivanje MHPSS-a u režim za izbjeglice koji je u začetku.

Napomene

1. www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.663.pdf [Pristup: 1. 4. 2018]
2. Strateški plan Ministarstva zdravstva 2013–2017: <http://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/9843,saglik-bakaligi-stratejik-plan--2013-2017pdf.pdf> [Pristup: 30. 7. 2018]
3. Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Hakkında Yönerge (Odredba o centrima za mentalno zdravlje u zajednicama, 16/02/2011, Odredba 7634): www.saglik.gov.tr/TR,11269/toplum-ruh-sagligi-merkezleri-hakkinda-yonerge.html [Pristup: 8. 4. 2018]

Bibliografija

- Action Document for EU Trust Fund to Be Used for the Decisions of the Operational Board. (2017). Retrieved on 21 February 2018 from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eutf_madad_action_document_for_regional_education_30062017.pdf
- Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137. Retrieved 13 February 2018 from www.unhcr.org/3b66c2aa10Diaz, J. O. P. (2008). Integrating psychosocial programs in multisector responses to international disasters. *American Psychologist*, 63(8), 820–827.

- Global Compact on Refugees, Final Draft. (2018). Retrieved 30 July 2018 from www.unhcr.org/5b3295167
- Hassan, G., Kirmayer, L. J., Mekki-Berrada, A., Quosh, C., el Chammy, R., Deville-Stoetzel, J. B., [...] Ventevogel, P. (2015). *Culture, Context and the Mental Health and Psychosocial Wellbeing of Syrians: A Review for Mental Health and Psychosocial Support Staff Working with Syrians Affected by Armed Conflict*. Geneva: UNHCR.
- Hassan, G., Ventevogel, P., Jefeje-Bahloul, H., Barkil-Oteo, A., & Kirmayer, L. J. (2016). Mental health and psychosocial wellbeing of Syrians affected by armed conflict. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 25, 129–141.
- Hunter, P. (2016). The refugee crisis challenges national health care systems. *EMBO Reports*, 17(4), 492–495.
- IASC Reference Group on Mental Health and Psychological Support in Emergency Settings. (2010). *Mental Health and Psychological Support in Humanitarian Emergencies: What Should Humanitarian Actors Know?* Geneva. Retrieved on 21 February 2018. from www.who.int/mental_health/emergencies/what_humanitarian_health_actors_should_know.pdf
- International Organisation for Migration. (2014). *Self-Help Booklet for Men Facing Crisis and Displacement*. Retrieved on 21 February 2018 from <https://publications.iom.int/books/self-help-booklet-men-facing-crisis-and-displacement-0>
- Jefeje-Bahloul, H., Barkil-Oteo, A., Pless-Mulloli, T., & Fouad, M. F. (2015). Mental health in the Syrian crisis: Beyond immediate relief. *The Lancet*, 386(10003), 1531.
- Joint Action Plan on the Implementation of the EU–Turkey Statement. (2015). Retrieved on 20 July 2018 from https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/december2016-action-plan-migration-crisis-management_en.pdf
- Ministry of Health Strategic Plan 2013–2017. (Stratejik Plan 2013–2017). Retrieved on 30 July 2018 from <http://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/9843,saglik-bakaligi-stratejik-plan--2013-2017pdf.pdf>
- Munir, K., Ergene, T., Dağ, I., Erol N., & Aker, T. (Eds.). (2006). *National Mental Health Policy*. Ankara, Turkey: Ministry of Health Türkiye.
- Ozcürümez, S., & Wylie, L. (2012). Strategies for Change among Institutional and Societal Actors. In C. Falge, C. Ruzza & O. Schmidtke (Eds.), *Migrants and Health: Political and Institutional Responses to Cultural Diversity in Health Systems* (pp. 139–176). Farnham, UK: Ashgate Publishing Ltd.
- Ozcürümez, S., & Yıldırım, D. (2017). Syrians under Temporary Protection, Health Services and NGOs in Turkey: Association for Solidarity with Asylum Seekers and Migrants and Turkish Medical Doctors' Association. In S. Greer, M. Wismar, G. Pastorino & M. Kosinska (Eds.), *Civil Society and Health: Contributions and Potential* (pp. 105–124). Copenhagen: European Observatory on Health Systems and Policies.
- Protocol Relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, United Nations, Treaty Series, vol. 606, p. 267. Retrieved on 20 January 2018 from <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/volume-1125-I-17512-English.pdf>
- Regulation No. 1994/6169. (1994). On the Procedures and Principles Related to Possible Population Movements and Aliens Arriving in Turkey either as Individuals or in Groups Wishing to Seek Asylum either from Turkey or Requesting Residence Permission in Order to Seek Asylum from Another Country. Retrieved on 30 July 2018 from www.refworld.org/docid/49746cc62.html
- Sihhat Project. (n.d.). Retrieved on 21 February 2018 from www.sihhatproject.org/

- proje-faaliyetleri_0-657
- Temporary Protection Regulation. (2014). Retrieved on 21 February 2018 from www.goc.gov.tr/files/_dokuman28.pdf
- 3RP Regional Refugee & Resilience Plan 2016–2017. (n.d.). Retrieved on 30 July 2018 from <http://reporting.unhcr.org/node/12589>
- 3RP Regional Refugee & Resilience Response Overview. (2018–2019). Retrieved on 30 July 2018 from www.3rpsyriacrisis.org/
- Türk, V. (2016). A Minor Miracle: A New Global Compact on Refugees. Retrieved on 21 February 2018 from www.unhcr.org/admin/dipstatements/583404887/minor-miracle-new-global-compact-refugees.html
- United Nations. (n.d.a). New York Declaration for Refugees and Migrants. Retrieved on 21 February 2018 from www.unhcr.org/new-york-declaration-for-refugees-and-migrants.html
- United Nations. (n.d.b). Turkey: Law No. 6458 of 2013 on Foreigners and International Protection. Retrieved on 21 February from www.refworld.org/docid/5167fbb20.html
- UNICEF. (2017). Preventing a ‘Lost Generation’ in Turkey. Retrieved on 30 July 2018 from www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/UNICEF%20TCO_Fact%20Sheet_01.2017.pdf
- Wessells, M. G. (2009). Do no harm: Toward contextually appropriate psychosocial support in international emergencies. *American Psychologist*, 64(8), 842–854.
- Wessells, M., & van Ommeren, M. (2008). Developing inter-agency guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings. *Intervention*, 6(3), 199–218.
- Wietse, A. T., Patel, V., Tomlinson, M., Baingana, F., Galapatti, A., Silove, D., [...] Panter-Brick, C. (2012). Relevance or excellence? Setting research priorities for mental health and psychosocial support in humanitarian settings. *Harvard Review of Psychiatry*, 20(1), 25–36.
- World Health Organization. (2013). *Country Cooperation Strategy at a Glance: Turkey*. Available at www.who.int/countryfocus/cooperation_strategy/ccsbrief_tur_en.pdf

2

POLITIČKA TRAUMATIZACIJA I DISKURS TRAUME

Marcus Kumpfmüller

Prema izvještaju Visokog komesarijata za izbjeglice (UNHCR) (2017), približno 65 miliona ljudi je napustilo matične zemlje u 2016. UNHCR nikada nije zabilježio viši broj. Kada je u pitanju svjetska populacija, bijeg ili protjerivanje je uticao na svaku 113. osobu u svijetu, a od tog broja, 50% su djeca. Mnogi od njih su bili prisiljeni napustiti svoje domove zbog rata i kršenja ljudskih prava, i proživjeli su mučenje, pritvaranje iz političkih razloga, seksualno nasilje ili genocid (Böhm, Decker, & Frommer, 2014, str. 5). Enzmann (2013) definira političko nasilje tako što kaže

da je u pitanju „direktna fizička ozljeda koji jedan pojedinac izazove drugom s političkom namjerom. Znači, cilj je da se takvim nasiljem spriječe ili provedu bilo odluke koje donese društvo, bilo pravila društvenog života, jer se štite postojeće ili se žele uvesti nove ideje vodilje, a sve se dešava na javnom prostoru, pred očima javnosti, koja je prisutna kao pomagač, publika ili sudija.

(Enzmann, 2013, str. 46; izvorni tekst na engleski preveo autor)

U tom smislu, politička trauma se razlikuje od „normalne“ traumatizacije na način da politiko nasilje izazvano ratom, mučenjem, protjerivanjem ili zatvaranjem može izazvati traumatično iskustvo. Ovaj oblik nasilja može biti ili direktan ili strukturalan. Politički i medicinski *mainstream* se uglavnom referira na koncept *posttraumatskog stresnog poremećaja* (PTSP), koji se javlja kroz patološko procesuiranje traumatičnog iskustva. Prema klasifikaciji MKB-10 (10. revizija međunarodne klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih problema) (Dilling & Mombour, 2011), PTSP je opisan kao „kratkoročni ili dugoročni događaj ili izuzetne prijetnje ili katastrofalnih razmjera, koji izaziva krajnji očaj kod skoro svakoga“ (str. 127). Ova dijagnoza zanemaruje i kontekst u kojem nastaje trauma i činjenicu da se trauma ne završava krajem traumatičnog događaja. Becker (2014) i Hamburger (2017, 2018) također

naglašavaju da ovakav pristup PTSP-u ne razmatra da li traumu izaziva bolest, mučenje ili bijeg. Također, mjesto i akteri u traumatičnoj situaciji nisu uzeti u obzir u ovoj pojednostavljenoj definiciji. Ovakva dijagnoza PTSP-a izaziva osjećaj da je trauma čisto pojedinačni fenomen. Ignorira političku i društvenu dimenziju koja rezultira čistim usmjerenjem na liječenje simptoma. S ovakvom definicijom, strukturalne, društvene i političke okolnosti, a time i političko nasilje, ne postaju dio diskursa (Becker, 2014, str. 173), mada je Hans Keilson već istakao 1979. da je društveni kontekst u kojem se nađe traumatizirana žrtva nakon traumatičnog iskustva od ključne važnosti za ozdravljenje (Keilson, 1979). Tema traume je popularnija danas nego ikada ranije. Potreba za adekvatnim terapeutima i metodama koje smanjuju posljedice nasilja po mentalno zdravlje nikada nisu bile veće. Iz tog razloga, ovo poglavlje ispituje koncept traume koja uključuje političku i društvenu dimenziju. Pored toga, promjene i efekti sociopolitičkog razumijevanja traume su ilustrirani na osnovu terapije traumatiziranih izbjeglica, kao i neophodnosti reparacije i psihoterapije koja se odnosi na traumu.

O teškoćama diskursa na temu političke traume

U psihologiji, razlikuje se nasumična i traumatizacija izazvana ljudskim faktorom. Ova druga podrazumijeva prirodne katastrofe, tehničke ili katastrofe koje se tiču rada, a ljudskim faktorom izazvana traumatizacija je ona koju izazovu direktno ljudi. Iskustva nasilja, seksualno ili fizičko zlostavljanje, silovanje, rat, protjerivanje i mučenje su sve primjeri katastrofa izazvanih ljudskim djelovanjem (Benecke, 2014, str. 358). Hillebrandt (2004) ističe da su sve traumatizacije izazvane ljudskim faktorom karakteristične po nejednakoj rasprostranjenosti mogućnosti aktera da imaju moć i da djeluju nad drugim pojedincem (str. 29). Za razliku nasumičnih traumatizacija, trauma koju izazove drugo ljudsko biće uvijek se tiče nekog društvenog aktera, koji može biti pojedinac, grupa ili institucija. Svi oni mogu biti na različite načine odgovorni za tugu osobe koja je pogođena. Dakle, traumu uvijek izazove bol koja je nanesena spolja. Iz tog razloga, pojedinci koji pate od simptoma koje uzrokuju ljudskim faktorom izazvane traumatizacije uvijek se smatraju ne samo bolesnim, nego i žrtvama. Biti označen kao žrtva simbolizira shvatanje da se došlo pod uticaj moralne nepravde (Brunner, 2014, str. 23). Stoga, nisu u pitanju samo žrtve počinitelaca, nego i žrtve društva uopšte, zbog činjenice da duboka traumatizacija može nastati samo ako se prekrši postojeći društveni ugovor da se ljudima ne nanosi šteta. Član društva postaje bespomoćan zbog traumatične situacije i u milosti je drugog člana društva ukoliko se naruše pravda i lično ispunjenje. Stoga, ako se prekrši ovaj ugovor, odgovornost suočavanja sa prekršajem ne leži samo na državi i društvu, nego je uvijek i dio nasilne i bespomoćne situacije u kojoj se žrtva nalazi (pp. 23 – 24). Stoga, kada se razmišlja o „katastrofi izazvanoj ljudskim djelovanjem“, mora se uzeti u obzir uloga društva i države i njihovog suvereniteta, a i ugnjetavanja (Hillebrandt, 2004, str. 29). Ne iznenađuje da se traumatske situacije često

dešavaju u društvenim i institucijama vlasti, kao što su porodica, škola, crkva ili zatvori. Ipak, za očuvanje i opravdavanje struktura traumatizacije u ratu, mučenju, protjerivanju ili deportaciji, društvene i političke institucije igraju glavnu ulogu. Mogli bi se zapitati zašto se u najvećem dijelu tradicionalnog diskursa o traumi i definicijama traume, zaboravljaju ili se ne spominju političke i društvene komponente. Hillebrandt vjeruje da nedostaje prijeko potrebna sociološka, politička i istorijska kontekstualizacija traumatičnih situacija. Stoga, većina

koncepta traume razlikuje samo psihičku realnost subjekta, dok vanjska traumatogena realnost nije konceptualno izdiferencirana. Znači, konceptualna percepcija strukture traumatične situacije jedva da se može naći u bilo kojem psihoanalitičkom konceptu traume. [...] Uprkos činjenici da i socio- i psihogeneza traume, kao i procesuiranje traume, mora biti ocijenjeno u kontekstu društvenih i političkih uslova moći i diskursa u skoro svakom slučaju traume izazvane „ljudskim faktorom“, u diskursu o traumi u psihoanalizi se rijetko nađe čak i naznaka ovih veza.

(Hillebrandt, 2004, pp. 35 – 36, tekst na engleski preveo autor)

Hillebrandt dalje navodi da je razlog ovog poricanja uticaj različitih izvora straha na diskurs. Smatra da u okviru svakog traumatičnog iskustva leži strah od smrti, bilo da je u pitanju strah pojedinca za vlastiti život, prijatna smrću, ili svjedočenje potencijalno smrtno opasnoj situaciji neke druge osobe. Prema tome, sve traumatične situacije izazivaju osjećaje bespomoćnosti i nemoći. Ovi oblici straha su predstavljeni i u diskursu traume, a to se vidi i u samom razlikovanju nasumične i traume uzrokovane ljudskim djelovanjem (Hillebrandt, 2004, pp. 32 – 33). On vjeruje da se u slučajevima nasumične traumatizacije, traumatično iskustvo sastoji od pokušaja da se psihološki procesuirano suočavanje sa realnošću smrti. Osjećaj bespomoćnosti, koji postaje očit, može se vidjeti kao bespomoćnost u suočavanju sa smrću. Poricanje, disocijacija i represija su samo primitivni odbrambeni mehanizmi ovih osjećanja. U slučajevima društvene traume, suočavanje ne samo sa smrću, nego i sa nevjerojatnim i okrutnim ljudskim postupcima, postaje očito. Ukoliko je trauma izazvana ljudskim faktorom uzrokovana kršenjem društvenog ugovora, Hillebrandt smatra da se javlja osjećaj krivice. Temeljne pretpostavke super-ega su prekršene, iz razloga što društvo u kojem živimo omogućava takve poremećaje. Prema tome, svjedok traumatičnog događaja je upleten u situaciju i posljedično se javlja osjećaj krivice koji se jednako odbacuje. Ovo bi u značajnoj mjeri promijenilo način na koji se trauma percipira (str. 34). Prema Hillebrandtu, ovi osjećaji krivice stvaraju odbrambene mehanizme koji rezultiraju u poricanju društvene i političke dimenzije traume. Pojedinačna verzija traume, poput one opisane u MKB-10 ili DSM-5 (5. izdanje *Dijagnostičkog i statističkog priručnika duševnih bolesti*), pokušaj je izvlačenja iz konteksta društvene realnosti uzroka traume i iz tog se razloga poriče upletenost i odgovornost svih nas u društvenom i političkom javljanju traumatičnih struktura. Pored straha od smrti i osjećaja

krivice, postoji i treći strah: strah od konflikta sa vlastima koji bi se vjerovatno desio uz kontekstualizirajuću definiciju traume. Kako Hillebrandt sugerira, strah od potiskivanja i isključenja djelovanjem vlasti je razlog što se javljaju depolitizirane definicije traume u *mainstream* psihologiji i psihoanalizi. Prema tome, društvene i političke dimenzije traume su izdvojene (2004, pp. 34 – 35). Iz tog razloga, Brunner (2014) smatra da se trauma ne treba više posmatrati kao pojedinačna patologija, zato što društvene i zvanične strukture traume moraju biti jasno navedene. Pored toga, on naglašava političku funkciju naučnog diskursa traume tako što „ona uključuje, učvršćuje, ili erodira popularne dihotomije žrtva/počinitelj i prijatelj/neprijatelj, i, na taj način, svjesno podržava ili propituje određeni politički program“ (Brunner, 2014, str. 14; citat preveo autor na engleski). Pored toga, može ojačati ili oslabiti i pravedne i nepravedne pozicije tako što opravdava ili ne bilo dominantne ili opozicione diskurse građanskog društva u ime nauke (Brunner, 2014).

Kako bi istakao način i mjesta gdje politika utiče na diskusiju o traumi, Brunner razlikuje šest različitih nivoa političkog diskursa traume (Brunner, 2014, pp. 42 – 44). Prvi nivo *javnog i političkog diskursa* hrani se kroz politički glas žrtava u javnosti. Naučna debata se može pokrenuti samo kroz politički glas, a to pomaže da glas žrtava postane još više vidljiv u javnosti i u politici. Međutim, Brunner uvodi i drugi nivo *kliničkog dijaloga*, koji je prisutan u savjetovalištim. Ovaj je dijalog podložen političkim uticajima na način da police zdravstvenog osiguranja, zakonodavstvo, ljekarske potvrde, itd., određuju ono što se kaže na terapijskim sesijama, ili ono što se može iznijeti vani. *Empirijska istraživanja* potkrepljuju diskurs kroz intervju, meta analize, ankete i kvantitativne podatke, a to podržava veću društvenu prisutnost. Na tačkama kontakta, radnim grupama i u udruženjima koja traže prepoznavanje žrtava traumatičnih događaja nalazi se četvrti nivo, *orijentiran ka društvu*. Na petom nivou, označenom kao *popularno-naučni*, mediji služe kao medijatori diskursa, zato što ga čine razumljivim široj publici. Zadnji nivo, *pravna i politička javnost*, odnosi se na institucionalne predstavnike države koji su odgovorni za reparaciju i liječenje žrtava.

Slijedom toga, Becker (2014) zahtijeva diskurs traume koji neće više zanemarivati kontekstualne razlike i kulturološke specifičnosti. Vjeruje da se diskurs o traumi uvijek treba posmatrati kao uzajamno djelovanje sa trenutnom politikom, baš kao što i sociopolitička traumatizacija uvijek predstavlja dio političkog procesa. Kako bi se razumjeli društveni i politički uticaji na traumatične situacije, treba se uvesti još jedan nivo koji omogućava da se trauma percipira kao stigma ili nagrada. To ne bi značilo zanemarivanje psihološke patologije žrtve, nego joj daje novu dimenziju razumijevanja (Becker, 2014, str. 9). Još od Kelisona (1979), znamo da je faza nakon traumatičnog događaja najvažnija šansa za izlječenje. Međutim, ova faza je usko povezana s načinom na koji društvo i vlast definiraju i tretiraju traumu. Društveno-naučna istraživanja i napredak oko određivanja šta jeste a šta nije traumatično uvijek nose sociopolitički značaj pošto je politička aktivnost i reparacija određena diskursima (Becker, 2014, str. 165). Becker vjeruje da je ovo premisa po kojoj se žrtve smatraju žrtvama, a i prepoznaje

ih se na političkom i društvenom nivou. Teškoća ovog procesa ipak naglašava kako pojedinačne, institucionalne, ali i političke strukture svjesno ili podsvjesno sprječavaju prepoznavanje žrtava traume. Dakle, ako se žrtva traume prepozna, to bi povuklo finansijske, pravne, moralne i psihološke posljedice (Hillebrandt, 2004, str. 31). Stoga, treba poći od pretpostavke da stručni diskurs o traumi uvijek predstavlja prijetnju sistemima vlasti ukoliko diskurs čini strukture traumatogene realnosti centrom analize. Pored toga, adekvatan diskurs traume propituje konstelacije društvene odbrane i efikasnu legitimaciju trenutnih društvenih okolnosti. Iz ovog razloga Hillebrandt vjeruje da svaki je diskurs traume koji ispunjava ove standarde u opasnosti da ga potisne političko djelovanje (str. 32). U tom smislu, Becker (2014) smatra da se moramo zapitati na koji način da se pozabavimo definicijom traume i njenog nesklada sa izuzetno individualnim, intrapsihičkim fenomenima i društvenopolitičkim procesima (str. 166). Ukoliko se traumi pristupa kao pojedinačnoj patologiji, onda se zanemaruje njena društvena dimenzija. Ukoliko se samo govori o političkim i društvenim aspektima traume, onda se zanemaruju pojedinačne patnje. Ako je, pak, trauma ograničena na sami sociološki diskurs, postoji mogućnost da se individualna dimenzija potpuno izgubi iz vida. Stoga, potreban je interdisciplinarni pristup koji će se usuditi da se pozabavi psihološkom kao i društvenom dimenzijom traume, u uskom kontaktu sa situacionim kontekstom, i koji će, istovremeno, biti u potpunosti svjestan društvene strukture koncepta traume. Ovaj oblik diskursa traume bi se trebao stalno ponovno razvijati i analizirati, zavisno o situaciji i kontekstu (Becker, 2014, str. 167). Naslanjajući se na diskurs traume o traumatiziranim izbjeglicama u Evropi, naredni odlomak ilustrira kako politički i društveni procesi i okolnosti mogu uticati na ponašanje i iskustvo i izbjeglice i psihoterapeuta.

Politički uticaji na diskurs traume kada su u pitanju izbjeglice

Analizirajući psihoterapiju traumatiziranih izbjeglica, Fassin i Rechtsmann (2009) su zapazili sve veći značaj uvjerenja koja izdaju psiholozi koji bi označili promjenu u diskursu traume koji se odnosi na izbjeglice. Zbog značajnog priliva tražitelja azila zadnjih godina, a, time, i značajnog broja postupaka za odobravanje azila, sudije i advokati sve više traže psihološki dokaz proživljene traume, u slučaju da su fizički tragovi nestali. Iz tog razloga, psihološki certifikat postaje od ključnog značaja za psihoterapeute koji rade sa traumatiziranim izbjeglicama. Ovo dovodi do pojave da izbjeglice ne traže psihologe da im umanje posttraumatske simptome, nego da pripreme psihološke certifikate koji će imati pozitivan uticaj na postupak odobravanja azila. Tako psiholozi postaju instrumentalizirani zbog postupka odobravanja azila. U takvim okolnostima, primarni zadatak psihologa nije da liječi traumu, nego da joj svjedoči. Psiholozi moraju posvjedočiti da se tragovi fizičkog i psihološkog nasilja mogu naći u psihi izbjeglice. „I dok fizičke ozljede mogu zarasti bez ožiljka, psihičke rane su neizbrisive i, iako

zakopane, otkrivaju svoje tajne onima koji su naučili da ih traže“ (Fassin & Rechtsmann, 2009⁰⁰⁸, str. 258).

Činjenica da potvrde koje psiholozi izdaju imaju prilično mali značaj na sudu je od sekundarne važnosti, pošto ljudi uglavnom pretpostavljaju da one imaju terapeutsku vrijednost tako što u očima žrtve simboliziraju neku vrstu prepoznavanja (Fassin & Rechtsmann, 2009, pp. 246 – 248). Pored toga, činjenica je i da te potvrde podržavaju ideju da svjedočenje o traumi samih žrtava nema značaj na sudu. U tom je slučaju svjedočenje vjerodostojno samo ukoliko ga prizna predstavnik države ili društva, psiholog ili advokat. Ovakav odnos prema izbjeglicama navodi na pitanje da li u očima politike i društva osoba mora biti traumatizirana da dobije izbjeglički status. Također jasno pokazuje da je jedina šansa za izlječenje od traume je ukoliko se ona politički ili društveno prepozna. Samo kroz psihološko svjedočenje, dakle, kroz potvrde psihologa, trauma postaje vjerodostojna na sudu, a samo kroz pozitivan ishod postupka dobijanja azila žrtva ima šansu da živi u sigurnom okruženju i tako poboljša psihološko i fizičko blagostanje:

Lakše je misliti da su ljudi traumatizirani ozbiljnim i bolnim događajima nego vjerovati da pate od posttraumatskih epizoda koje uspostavljaju autentičnost tih događaja – posebno kada se *a priori* pretpostavlja da krše zakon. Prema tome, kao što je bio slučaj još od prvog pojavljivanja, psihička trauma govori samo onu istinu o žrtvi koju je društvo spremno da čuje.

(Fassin & Rechtsmann, 2009, str. 274)

Efekti psihoterapije sa izbjeglicama

Postoje mnogi politički i društveni faktori koji utiču na psihoterapeutske procese u radu sa traumatiziranim izbjeglicama, pored zadatka da se napišu potvrde psihologa. Treba navesti uskraćivanje radne dozvole, ograničen pristup zdravstvenoj zaštiti, smještaj u kampovima ili tvorničkim halama gdje nema privatnosti, pasivnost nametnuta čekanjem na ishod postupka odobravanja azila, kao i forme boravka koje razdvajaju porodice i prijatelje. Sve ovo izaziva retraumatizaciju i posttraumatske simptome. Da ne spominjemo izazove adaptacije novoj kulturi i životu, kao i rasizam i opštu diskriminaciju u zemljama prijema. Kada su u pitanju izbjeglice, to znači da što su gore društvene i političke okolnosti u zemlji prijema, izvjesnije je da će se povećati posttraumatski simptomi. Psihoterapija može biti korisna samo ako se odnosi na poboljšanje društvene i političke situacije izbjeglica, pošto trauma za izbjeglice ne završava bijegom iz zemlje, ma kako ova misao mogla biti udobna (Birch, 2002).

Ukoliko terapeuti primijete da oni koji su preživjeli mučenje ne dobijaju potrebnu pomoć, nego ih se nastavlja diskriminirati, pogodeno je naše razumijevanje demokracije i ljudskih prava. Ovo nas se direktno tiče, pošto smo mi dio društava koja prakticiraju mučenje, podržavaju ga

(na primjer, kroz zakonitu proizvodnju i prodaju posebnih sprava za mučenje njemačkih kompanija), ili ga tolerišu.

(Birck, 2002, n.p.; autor preveo izvorni tekst na engleski)

Kako bi terapija s traumatiziranim izbjeglicama bila uspješna, navodi Birck, pred terapeuta se moraju postaviti određeni zahtjevi koji izlaze iz uobičajene terapijske rutine. Prije svega, terapeut koji radi s traumatiziranim osobama ne bi trebao biti neutralan spram vrijednosti, pošto je jasno pozicioniranje na stranu žrtve neophodno, a ne da se u očima žrtve stoji na strani počinioca. Međutim, i ovo je neugodno po terapeuta pošto jasno zauzimanje strana podrazumijeva i određene praktične aktivnosti. Ukoliko pacijent nije u stanju da se sam nosi sa određenim izazovima azila zbog toga što ga se diskriminira u društvu, Birck vjeruje da može biti od koristi da se pacijentu praktično pomogne. Ovo može značiti obavljanje zadatka koji se tiču socijalnog rada, poput pomoć pri rješavanju boravišnih i problema sa smještajem, posredovanja, pravne i medicinske pomoći, čak i zakazivanja sastanaka. Uz neizbježnu političku vezu terapeuta koji radi sa žrtvama mučenja i izbjeglicama, terapija može biti vjerodostojna samo u očima pacijenta, a to je od ključne važnosti za proces izlječenja, ukoliko je ono povezano sa aktivnim angažmanom u pitanjima demokratije i ljudskih prava. Pored toga, nesvjesni pokušaji ostvarivanja političkih ciljeva kroz terapiju se mogu spriječiti (Birck, 2002).

Jasno je da je mučenje i protjerivanje društvena i politička stvarnost, jedino moguća u određenim političkim kontekstima. Takvi pacijenti ne pate samo od intrapsihičkih patologija, nego i od spoljne stvarnosti – na primjer, potiskivanja od strane drugih ljudi. Iz toga je društveni okvir ključni za genezu traume. Samo tu se uništena veza s ljudskim bićima može oporaviti. Ukoliko se trauma ne prepozna i ne kompenzira na pravi način, distanca od drugih ljudi će se povećati i na taj način će se pojačati patologija. Brick kaže: „Kao pomagači onih koji su preživjeli mučenje, u suprotnosti smo diktaturama i određenim društvenopolitičkim strujama. Da bi se nepravda percipirala, moraju se poduzeti koraci“ (2002, n.p.). Ona tvrdi da je javni istup bitan za pomoć organizacijama i terapeutima, pošto ih se na taj način prepoznaje i, samim tim, i pruža se veća zaštita od izгона ili deportacije pacijenta. Kako popularnost organizacije raste, pacijent ima veće šanse da ga se prepozna. Neutralnost, s druge strane, podržava atmosferu tišine i zanemarivanja, što počinioci i žele (Birck, 2002).

O neophodnosti reparacije i psihoterapije

Politička i društvena rasprava o traumatičnim situacijama je, dakle, neophodna kako bi se žrtvama pružila šansa da izliječe psihičku i fizičku patnju. Prava patnja može biti simbolizirana samo ako se o njoj govori na političkom i psihološkom nivou. U ovom slučaju, reparacija ispunjava funkciju simboličnog društvenog i političkog prepoznavanja žrtve i njenog gubitka.

One bi bile most između psihičkog svijeta pojedinca i društvenog, posebno političkog svijeta (Hamber, 2000, str. 208). Isto tako, prikladne reparacije uvijek moraju biti u skladu s kontekstom i individualne, tako da žrtve osjete da se njihova patnja u suštini prepoznaje. Ove simbolične reparacije mogu pomoći žrtvama da postanu svjesne odgovornosti i da vide one koji su odgovorni za traumu; one koji su, zapravo, krivi. I dok reparacije označavaju zamjenu za gubitak, mogu simbolizirati psihološku prekretnicu za žrtve. Kompenzacije govore ljudima koliko su vrijedni društvu (Hamber, 2009, str. 142), međutim, one nikada neće moći vratiti prošlost i izbalansirati gubitak, čak i kada postoje ozbiljni pokušaji da ih se prepozna i da se žrtvi uputi izvinjenje zbog pretrpljene traume:

U suštini, teško je prekinuti rituale poštovanja i sjećanja vezane za traumu, i svakako bi ih trebale prekinuti same žrtve kada budu u stanju. Ovaj proces bit će olakšan prihvatanjem osjećanja (i suprotstavljanja i ljutnje) preživjelih kao osnovanih i stvaranje privatnog i javnog prostora za preživjele da se suoče sa vlastitim iskustvom i konfliktima prošlosti. Ovaj bi proces poduprle i vlade i počinioci u možda beskrajnom pokušaju da sačine temeljit, personaliziran i kulturološki simboličan materijal i kolektivnu reparaciju. Jedino konstantna kombinacija istine, pravde i podrške preživjelima može jednog dana biti dovoljna da se olakša nekim preživjelima da prihvate ideju reparacije kao simboličnu zamjenu za ono što je izgubljeno.

(Hamber, 2000, pp. 225 – 226)

Ovdje vrijedi citirati i Brunnera (2014) kako bi se razumio značaj psihologije i psihoterapije kada se liječe politički traumatizirane žrtve. Na osnovu analize različitih diskursa o traumi, poput onog o afganistanskim veteranima u Njemačkoj, Brunner ističe da se naučni diskurs može stvoriti samo kroz javni diskurs o traumi. Jedino putem naučne debate o patnji politički traumatiziranih osoba moguće je dozvoliti pojedinačno doživljenoj traumi da bude dijelom ne-pojedinačne kategorije. Brunner je otkrio da iako je koncept traume poput PTSP-a u konačnici „depolitizirajući i dekontekstualizirajući“, nije doveo do diskursa o traumi koji bi bio ograničen na čistu psihopatologiju. Međutim, razvijaju su se klinički, naučni i politički diskursi o traumi. Nauka je pokušala klasificirati proživljeno nasilje i njegove efekte na psihološke procese u uporedivim i mjerljivim kategorijama. Stoga, lično iskustvo transformirano u klinički izvještaj moglo bi osigurati da je iskustvo odvojeno od „njegove direktne veze sa životom pojedinca“ (Brunner, 2014, str. 47). Uprkos činjenici da je pojedinačno situaciono iskustvo došlo u drugi plan, prevladava mogućnost proširenja vokabulara, kao i repertoara u ponašanju pojedinca kroz naučni diskurs. Stoga, stručna, naučna debata o psihičkim posljedicama pojedinca i strukturalnom nasilju pomaže da se lakše izrazi i podijeli tuga. I samo je kroz ovakav izraz moguće doći do javnog priznavanja žrtve (str. 48). Što se više pronalazi riječi da se opiše šta se desilo kroz traumatizaciju, više je materijala i moralne kompenzacije koja će izbalansirati proživljeni gubitak,

a i više je šansi da žrtva uspostavi „razliku između realnosti užasa i sjećanja nj“ (Becker, 2014, str. 85). Psihoterapija se može posmatrati kao pokušaj da se uspostavi društveni okvir kao i društveno prepoznavanje koje nije sadržano u političkim kompenzacijama i aktivnostima. Stvaranjem prostora za žaljenje u psihoterapeutskom okruženju, može se pokušati razbiti krug šutnje žrtava i pronaći smisao njihovih životnih iskustava tako što će se pustiti da prošlost postane prošlost kroz procese simbolizacije.

Kao prvo, od presudnog je značaja za traumatski proces ukoliko se stvarni progon završi ili nastavi; drugo, da li se i kako društveni prostor stvara tamo gdje je prošlost imenovana i prepoznata; i treće, do koje mjere ovaj prostor aktivno omogućava i podržava procese simbolizacije. Psihoterapija ne može riješiti ove probleme, ali može pomoći da se oni prevaziđu ukoliko prizna vlastita ograničenja i zaista dođe do ljudi odričući se pukog liječenja simptoma kao jedinog cilja.

(Becker, 2014, str. 187; izvorni tekst na engleski preveo autor)

Bibliografija

- Becker, D. (2014). *Die Erfindung des Traumas*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Benecke, C. (2014). *Klinische Psychologie und Psychotherapie: Ein integratives Lehrbuch*. Stuttgart: W. Kohlhammer-Verlag.
- Birck, A. (2002). Psychotherapie mit traumatisierten Flüchtlingen. *Psychotraumatologie*, 3(04), 42. Available at www.thieme-connect.com/products/ejournals/html/10.1055/s-2002-35024
- Böhm, M., Decker, O., & Frommer, J. (2014). Politische Traumatisierung im Kontext von Flucht, Vertreibung und Ankunft. In M. Böhm, O. Decker & J. Frommer (Eds.), *Schwerpunktthema: Politische Traumatisierung* (pp. 5–11). Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Brunner, J. (2014). *Politik des Traumas*. Berlin: Suhrkamp-Verlag.
- Dilling, H., & Mombour, W. (Eds.). (2011). *Internationale Klassifikation psychischer Störungen: ICD-10 Kapitel V*. Bern: Huber.
- Enzmann, B. (2013). Politische Gewalt. In B. Enzmann (Ed.), *Handbuch Politische Gewalt* (pp. 43–66). Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Fassin, D., & Rechtsmann, R. (2009). *Empire of Trauma*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hamber, B. (2000). Repairing the irreparable: Dealing with the double-binds of making reparations for crimes of the past. *Ethnicity & Health*, 5(3/4), 215–226.
- Hamber, B. (2009). *Transforming Societies after Political Violence*. New York: Springer-Verlag.
- Hamburger, A. (2017). Genocidal Trauma. Individual and Social Consequences of the Assault on the Mental and Physical Life of a Group. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 66–91). London: Routledge.
- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis*,

- Psychotherapy and Cultural Memory* (pp.13–22). London & New York: Routledge.
- Hillebrandt, R. (2004). *Das Trauma in der Psychoanalyse*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Keilson, H. (1979). *Sequentielle Traumatisierung bei Kindern*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- UNHCR. (2017). Flüchtlinge weltweit: Zahlen und Fakten. Retrieved on 8 September 2017 from www.uno-fluechtlingshilfe.de/cdn/trk/lp/v01/

3

DRUŠTVENA TRAUMA U MEĐUNARODNOM ZAKONODAVSTVU O IZBJEGLICAMA

Jean-Jacques Petrucci i Andreas Hamburger

U ovom poglavlju ćemo raspravljati o značaju društvene traume u odnosu na *pravnu definiciju* izbjegličkog statusa prema glavnim instrumentima međunarodne zaštite u ovom polju. Uzimajući u obzir instrumente međunarodne zaštite izbjeglica, posmatrat ćemo Konvenciju o statusu izbjeglica iz 1951. i Protokol o statusu izbjeglica iz 1967. (koji se ponekad u ovom odlomku zajedno nazivaju „Ženevska konvencija“), kao i važeći Zakon o azilu Evropske unije. Koristimo izraz „izbjeglica“ kako je definiran u Ženevskoj konvenciji. Međutim, u Zakonu o azilu Evropske unije ne koristi se samo izraz „izbjeglica“ (kako je definiran u Ženevskoj konvenciji), nego i izraz „supsidijarna zaštita“, što je također izraz (i preduslovi koji se na njega odnose) koji će se analizirati kasnije u ovom radu.

Kada u ovom radu govorimo o „traumi“, podrazumijevamo *psihološko značenje* koje je vezano za ovaj izraz. Veliki dio ove definicije će se analizirati kasnije, ali za sada je dovoljno reći da ovo poglavlje ispituje koju (ako ikakvu) ulogu igra *psihološka* definicija društvene traume u *pravnoj* definiciji izraza „izbjeglica“ (kao i u definiciji izraza „supsidijarna zaštita“), te ukoliko je trauma uopšte uslov za uspostavljanje pravnih statusa. Kao rezultat analize u ovom poglavlju, pokazat ćemo da (1) pojedinačna trauma ne igra nikakvu ulogu u pravnoj definiciji izraza „izbjeglica“ i „supsidijarna zaštita“, dok (2) društvena trauma igra značajnu ulogu u pravnoj definiciji ovih izraza, te, *zapanjujuće*, (3) pravni preduslovi koje propisuje Ženevska konvencija i Zakon o azilu EU u definiciji izraza „izbjeglica“ i „supsidijarna zaštita“ se značajno preklapaju sa preduslovima koji su neophodni za postojanje društvene traume.

Psihološka definicija traume

Termin „trauma“, koji u medicini označava fizičku povredu zbog nasilnog uticaja, metaforički se koristi u kliničkoj psihijatriji i psihologiji još od 19.

vijeka za opis intenzivnih iskustava koje izazovu psihološki simptomi bilo koje vrste. Međutim, izraz „trauma“ ušao je u javnost kada su nakon Drugog svjetskog rata američki vojni psihijatri objavili *Dijagnostički i statistički priručnik mentalnih poremećaja (DSM I, APA, 1952)*. Ovdje je poseban osvrt na borbeno iskustvo, posttraumatsku patologiju, kategoriziran kao „izuzetna stresna reakcija (kratkotrajni situacioni poremećaj ličnosti)“ (str. 41). U Trećem izdanju Priručnika (APA, 1980) se navodi da posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) izaziva „prepoznatljiv stresor koji bi izazvao značajne simptome uznemirenosti kod skoro svakoga“ (str. 238). U kasnijim se revizijama pokušala izoštriti ova donekle uopštena definicija tako što se uvela lista kognitivnih i emotivnih simptoma PTSP-a (kriterij A2), ali se uzrok traume (i njenih simptoma) i dalje smatrao direktno povezanim sa fizičkom prijetnjom (kriterij A1). Stoga, ova je definicija isključila mnoge traumatične okolnosti, uključujući i one najmučnije, poput traume kolektivnog identiteta koje se dese kao rezultat genocida ili holokausta (Kita et al., 2008, pp. 62 – 87). Međutim, u savremenim diskusijama o traumi ističu da se ne samo fizičke, nego i psihološke prijetnje trebaju uzeti u obzir kao mogući uzroci posttraumatskih reakcija (vidi *DSM-5, APA, 2013; Hamburger, 2018*).

Društvenu traumu, stoga, nije bilo moguće definirati jednostavno kao poseban slučaj traume, obzirom na to da specifičnost traumatične prijetnje prevazilazi usku definiciju koju navodi *DSM-5 (APA, 2013)*, a koja razmatra samo izloženost fizičkom ili seksualnom nasilju. Međutim, U kriteriju A2 u Petom izdanju Priručnika (*DSM-5*), osobe koje su proživjele društvenu traumu su traumatizirane u kliničkom smislu (odnosno, imaju PTSP). U tom slučaju, društvena trauma zahtijeva uključjenje društvenog konteksta, što znači da su traumatizirane osobe dio društvene grupe na meti progona. Štaviše, društvena i genocidna traumatizacija ne samo da je usmjerena na grupu, nego ju i čini određena društvena grupa. Obje grupe, žrtve i počinioci, često su dio istog, pretjeranog društva (Hamburger, 2017, pp. 83-84). Kroz društvenu traumu i kroz protjerivanje progonjene grupe iz vlastitog društva (i/ili kroz fundamentalnu modifikaciju ili uništenje tog društva), uništena je i inače dostupna „društvena reparacijska mreža“, a „reparativni komunikativni mehanizmi“ nisu više dostupni. Nadalje, ukoliko u društvenoj stvarnosti stvorenoj nakon društvene traume postoji oklijevanje da se čak i govori ili prepozna proživljena društvena trauma („zavjet tišine“), zaborave se i žrtve te društvene traume (Hamburger, 2017, str. 82).

Da sumiramo, definicija društvene traume se može formirati na sljedeći način:

A. *Na intra-fizičkom nivou:*

1. *zahtijeva posttraumatične simptome PTSP-a ([kriterij A2] u kliničkom smislu), ali ne nužno i ličnu izloženost fizičkom ili seksualnom napadu, koji je tada zamijenjen pripadnošću društvenoj grupi koja je bila izložena socijalnoj traumi;*

i

B. *Na ekstra-fizičkom nivou:*

1. zahtijeva uključenost društvenog okruženja;
2. usmjerena je (kroz progon) na cijelu grupu koja ima jasan, definiran identitet;
3. počinili su je (kroz progon) oni koji u pravilu pripadaju istom pretjeranom društvu kao i same žrtve (odnosno, oni koji čine progonojenu grupu);
4. izazovu je (kroz progon) takvi počinioci, i to na udružen i istovremen način protiv žrtava koje čine grupu koja se progoni;
5. uništava ili u velikoj mjeri mijenja prirodu i karakter društva u kojem se takva društvena trauma dešava;
6. uništava reparativne mreže i mehanizme koji su postojali prije takve društvene traume.

Pravna definicija izraza „izbjeglica“

Izraz „izbjeglica“ se koristi i definira u stavu 1A(2) Konvencije o statusu izbjeglica (1951) na sljedeći način:

U svrhu ove Konvencije, pojam “izbjeglica” primjenjuje se na svaku osobu koja se, kao rezultat događaja koji su se desili prije 1. januara 1951. godine i zbog osnovanog straha od proganjanja iz razloga rase, religije, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja, nalazi izvan zemlje svog državljanstva i koja ne može ili, zbog tog straha, ne želi da se stavi pod zaštitu te zemlje; ili koja, budući da nema državljanstvo, a kao rezultat tih događaja se nalazi izvan zemlje svog prethodnog uobičajenog boravka, ne može ili, zbog tog straha, ne želi da se u nju vrati.

(Konvencija o statusu izbjeglica, 1951, str. 14)

Prije svega je bitno istaći da je vremenski okvir utvrđen u izvornom tekstu Ženevske konvencije (koji se može vidjeti gore u tekstu) napušten u Protokolu o statusu izbjeglica (1967). Time je Ženevska konvencija postala primjenjiva i na pojedince kojima je potrebna zaštita *nakon* 1951.

U svakom slučaju, kada se čita gore navedena definicija, bitno je istaći naredne odlomke kako bi se definirali pravni preduslovi koji su neophodni da se neka osoba smatra izbjeglicom po Ženevskoj konvenciji:

Osoba koja se [...]:

- zbog osnovanog straha od proganjanja
- iz razloga rase, religije, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkom mišljenju, nalazi izvan zemlje svog državljanstva i
- koja ne može, ili zbog tog straha ne želi da se stavi pod zaštitu te zemlje.

(Konvencija o statusu izbjeglica, 1951, str. 14; istakli autori)

Uloga i značaj pojedinačne traume

Nakon pažljivog razmatranja Člana 1A(2) Konvencije o statusu izbjeglica (1951), i Ženevske konvencije u cjelini, kao i *Priručnika i vodiča kroz procedure i kriterije za određivanje statusa izbjeglica prema Konvenciji iz 1951. i Protokola o statusu izbjeglica iz 1967.* UNHCR-a (UNHCR, 2011), autori zaključuju da pojedinačna trauma (intra-fizička, klinička forma) *nije* preduslov za prepoznavanje statusa izbjeglice po Ženevskoj konvenciji. Unatoč tome, pojedinačna trauma igra bitnu, ali pomoćnu ulogu u primjeni Ženevske konvencije. Ova se uloga može vidjeti kada se razmatraju, na primjer, Smjernice UNHCR-a koje su objavljene s ciljem da se olakša interpretacija i primjena Ženevske konvencije.

U stavu 16. Smjernica o međunarodnoj zaštiti UNHCR-a Br. 7 (2006, str. 7) navodi se da kada su u pitanju žrtve trgovine ljudima i osoba za koje postoji rizik trgovine ljudima, takvo *jednokratno iskustvo* pojedinca može, zapravo, da se smatra ispunjenjem preduslova za „osnovan strah od proganjanja“ i može, stoga, da dovede do izbjegličkog statusa po Ženevskoj konvenciji. Smatrat će se da je ovaj uslov ispunjen u slučaju da takvo jednokratno iskustvo stvori u pojedincu „kontinuirane traumatične psihološke efekte koji bi onemogućili povratak u zemlju porijekla“ (str. 7). Ako se takav preduslov ispuni u bilo kojem slučaju, mora se također imati u vidu da će se status izbjeglice dodijeliti samo ako se „ostali međusobno povezani elementi iz definicije o izbjeglicama ispune“ (str. 7). Stoga, vidimo da se ovdje individualna trauma koristi da se ispuni kriterij „osnovanog straha od proganjanja“, kojeg ističe Ženevska konvencija.

Stav 26. Smjernica UNHCR-a Br. 4 (juli 2002, str. 6) navodi da se kod razmatranja pitanja unutarnjeg preseljenja u sigurna područja u zemlji u kojoj se dešava progon pojedinca mora uzeti u obzir individualna trauma („psihološka trauma“) koju je pojedinac doživio i koja proizilazi iz *protekljih progona* ukoliko će unutarnje preseljenje produbiti psihološku traumu.

Stav 35. Smjernica UNHCR-a Br. 1 (2002, str. 8) navodi da se u odnosu na „osobe koje traže zahtjev za izbjeglički status po osnovu rodnog statusa, a naročito oni koji su preživjeli mučenje ili traumu“ moraju poštovati *posebne proceduralne smjernice i mjere zaštite* kako bi se pažljivo i empatično riješila osjetljiva pitanja i traumatični događaji koji su te pojedince naveli da pobjegnu iz zemlje porijekla.

Kao zadnji primjer treba spomenuti stav 20. Smjernica UNHCR-a br. 3 (februar 2003, str. 6), u kojem se navodi da se u odnosu na član 1C(5) i (6) Ženevske konvencije (koji se odnosi na povratak izbjeglica i apatrida u zemlju porijekla u slučaju da te zemlje ne predstavljaju više opasnost tim pojedincima) može napraviti izuzetak u odnosu na taj opšti princip (odnosno, povratak u zemlju porijekla) u slučaju da „postoje ubjedljivi dokazi koji proizilaze iz ovih prethodnih slučajeva progona“, a koji sprječavaju povratak ovih izbjeglica u zemlje porijekla (bitno je istaći da je ovaj izuzetak primjenjiv samo na izbjeglice, ali ne i na apatride). U ovom stavu se u smjernicama navodi da takvi uvjerljivi razlozi „mogu, na primjer, uključivati bivše zatočenike u logoru ili zatvoru, preživjele i svjedoke nasilja protiv članova porodice, uključujući i seksualno

nasilje, kao i teško traumatizirane osobe“ (str. 6). Prema tome, individualna trauma se može koristiti u ovim Smjernicama kako bi se interpretirao izraz „uvjerljivi razlozi“ iz stava 1C(5) Konvencije o statusu izbjeglica (1951).

Iz prethodne diskusije proizilazi da se individualna trauma može koristiti barem u jednom slučaju da se interpretira preduslov neophodan za dodjeljivanje statusa izbjeglice po Ženevskoj konvenciji. Također se može koristiti da se interpretira barem još jedan izraz u Ženevskoj konvenciji, kao i da se obezbijede proceduralne mjere zaštite u odnosu na postupanje (npr. intervjuiranje) prema pojedincima koji su proživjeli individualnu traumu.

U tom smislu, iako je uloga individualne traume po Ženevskoj konvenciji pomoćna, ona je ipak izuzetno bitna u velikom broju slučajeva.

Uloga i značaj društvene traume

Prvi kriterij po Ženevskoj konvenciji je „osnovan strah od progona“ pojedinca (Konvencija o statusu izbjeglica, 1951, str. 14). Kada jedna grupa progoni drugu je također prvi preduslov društvene traume. Društvena trauma zahtijeva uključenje društvenog okruženja u kojem su aktivnosti proganjanja usmjerene protiv jedne određene grupe jasnog i definiranog identiteta, a koje čini grupa počinitelja na udružen i istovremen način. Stoga, progon počinjen u kontekstu društvene traume, kao i kriterij „osnovanog straha od progona“ (str. 14) u velikoj se mjeri preklapaju.

Drugi kriterij po Ženevskoj konvenciji je da se progon dešava iz rasnih, vjerskih, nacionalnih, ili iz razloga pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkom mišljenju. Kada se progon počinje u kontekstu društvene traume, iako je po prirodi dosta širi, dešava se iz istih razloga kao i u drugom kriteriju. Prema tome, možemo zaključiti da i ovdje postoji preklapanje.

Treći kriterij po Ženevskoj konvenciji za dodjeljivanje statusa izbjeglice podrazumijeva da pojedinac koji pripada progonjenoj grupi „ne može ili, zbog tog straha, ne želi da se stavi pod zaštitu te zemlje“ (str. 14). Ovo, prirodno, implicira da su grupa koja progoni i grupa koja je proganjana iz iste zemlje, ili da su i počinioci i žrtve iz iste pretjerane zemlje ili društva. Ovaj treći kriterij ima mnogo zajedničkog sa društvenom traumom, pošto će se u oba slučaja priroda i karakter zemlje (i društva) fundamentalno promijeniti tamo gdje siguran povratak nije moguć i gdje su reparativne mreže i mehanizmi najvjerovatnije uništeni.

Uzimajući u obzir ove kriterije, preduslovi za početak i postojanje društvene traume se u velikoj mjeri preklapaju sa preduslovima za dodjeljivanje statusa izbjeglice po Ženevskoj konvenciji.

Pravna definicija izraza „supsidijarna zaštita“

Zakon o azilu Evropske unije dozvoljava da se dodijeli izbjeglički status kao i mogućnost podnošenja zahtjeva za „supsidijarnu zaštitu“ pojedincima

u slučaju kada oni ne ispunjavaju stroge uslove propisane Ženevskom konvencijom.

U tom smislu, zanimljivo je istaći da pojedincima koji su raseljeni zbog rata a koji nisu aktivno progonjeni kao grupa, nego se jednostavno nađu između zaraćenih strana, ne dodjeljuje izbjeglički status po Ženevskoj konvenciji. Također treba istaći da situacija nije ista kada su u pitanju drugi međunarodni instrumenti zaštite poput Kartagenske deklaracije o izbjeglicama (1984) i Konvencije o posebnim vidovima problema izbjeglica u Africi Organizacije afričkog jedinstva (OAJ) (1969), gdje je definicija izbjeglice proširena na način da uključuje osobe koje su raseljene zbog rata.

Za osobe koje ne mogu tražiti izbjeglički status po Ženevskoj konvenciji, i, kako je navedeno u stavu 164. Priručnika uz Ženevsku konvenciju (UNHCR, 2011, str. 33), *jedini dostupan pravac zaštite je Ratno pravo* – tačnije, Ženevske konvencije o zaštiti ratnih žrtava (1949), i Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba; *po ovim instrumentima, zaštita koju nude ove konvencije ograničena je na zemlju/zemlje ili na područje/područja gdje se dešavaju neprijateljstva; one ne otvaraju vrata za azil u trećim zemljama*. Kako bi olakšali ovu situaciju, evropski zakonodavci su usvojili koncept „supsidijarne zaštite“ u Zakonu o azilu Evropske unije. Koncept supsidijarne zaštite pokriva – između ostalog – osobe koje su raseljene ratom a koje nisu progonjene *per se*.

„Osoba“ koja ispunjava uslove za „supsidijarnu zaštitu“, u skladu sa članom 2(f) Direktive Evropskog parlamenta i Savjeta Evrope 2011/95/EU (2011, str. 13), definirana je na sljedeći način:

Osoba koja ispunjava uslove za ‘supsidijarnu zaštitu’ znači državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva koja ne ispunjava uslove za dobijanje statusa izbjeglice ali za koju se opravdano vjeruje da bi se dotična osoba, ako bi se vratila u svoju državu porijekla ili, ako se radi o osobi bez državljanstva, u državu prethodnog uobičajenog boravišta, bila izložena trpljenju ozbiljne nepravde kako je definirano članom 15, i na koju se ne primjenjuje član 17. stavovi 1. i 2., te koja nije u mogućnosti ili, zbog takve opasnosti, ne želi staviti se pod zaštitu te države.

(Direktiva Vijeća Evrope 2011/95/EU, 2011, str. 13)

U analizi izraza „supsidijarna zaštita“ po Zakonu o azilu Evropske unije, bitno je istaći sljedeće odlomke u gore navedenoj definiciji, kako bi se definirali pravni preduslovi neophodni kako bi se dodijelio takav status po Zakonu o azilu.

Osoba koja [...]

- ako bi se vratila u svoju državu porijekla ili, ako se radi o osobi bez državljanstva, u državu prethodnog uobičajenog boravišta,
- je bila izložena trpljenju ozbiljne nepravde kako je definirano članom 15, i [...]

- koja nije u mogućnosti ili, zbog takve opasnosti, ne želi staviti se pod zaštitu te države.

(Direktiva Vijeća Evrope 2011/95/EU, 2011, str. 13; istakli autori)

Pažljiva analiza važećih direktiva Evropske unije i rezolucija koje se tiču Zakona o azilu u EU pokazuje da individualna trauma (kako postoji, da opet istaknemo, u intra-fizičkoj, kliničkoj formi kod određenog pojedinca) nije preduslov da se dodijeli supsidijarna zaštita po Zakonu o azilu EU.

Naravno, individualna trauma igra pomoćnu ulogu u primjeni Zakona o azilu EU-a. Veliki dio uloge koju individualna trauma igra u raznim direktivama i rezolucijama ima za cilj uspostavljanje jasnih proceduralnih zaštitnih mjera u obrađivanju izbjeglica i osoba koje traže supsidijarnu zaštitu a koje su bile žrtve individualne traume. Ovo je također od ključne važnosti za prepoznavanje žrtava torture i drugih formi ekstremne traume, kako bi se osiguralo da im je pružena mogućnost da ispravno podnesu zahtjeve i kako bi se osiguralo da su posebne potrebe individualno traumatiziranih osoba zadovoljene pri ulasku u i boravku u EU (na primjer, član 20(3) Direktive 2011/95/EU Evropskog Parlamenta i Vijeća Evrope; potom članovi 5(c), 9(2) (a) i 16(3) Direktive 2008/115/EC; članovi 29. i 31. preambule i članovi 2(d), 18, 24(3) Direktive 2013/32/EU; član 14. preambule, te članovi 2(k), 11(1), 21, 22 i 25 Direktive 2013/33/EU).

Kada je u pitanju supsidijarna zaštita i društvena trauma, prvi kriterij po Zakonu o azilu za dodjeljivanje takve zaštite se sastoji od sljedećih izraza (primjenjivih na određenu osobu): „ako bi se vratila u svoju državu porijekla“ ili „u državu prethodnog uobičajenog boravišta“ (Direktiva Vijeća 2011/95/EU, 2011, str. 13). Ovaj preduslov jasno potvrđuje ulogu društvenog okruženja, ističući istovremeno zabrinutost da, u slučaju povratka, postoji bojazan da grupa počinitelja *locirana* u toj istoj zemlji porijekla nanese ozbiljnu štetu. Stoga, prvi kriterij za davanje supsidijarne zaštite po Zakonu o azilu EU se u velikoj mjeri podudara u efektu i značenju sa nekim osnovnim preduslovima koji definiraju društvenu traumu.

Drugi kriterij po Zakonu o azilu EU propisuje da, ukoliko se osoba vraća u zemlju porijekla ili u državu prethodnog uobičajenog prebivališta, ona bi „bila izložena trpljenju ozbiljne nepravde kako je definirano članom 15“ (str. 13). Prema članu 15. Direktive 2011/95/EU, „ozbiljna nepravda“ se sastoji od:

- (1) smrtne kazne ili smaknuća; ili (2) mučenja ili nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja podnositelja zahtjeva u zemlji porijekla; ili (3) ozbiljne i individualne prijetnje životu zbog opšteg nasilja u situacijama međunarodnog ili unutarnjeg oružanog sukoba.

(Direktiva 2011/95/EU, 2011, str. 18)

Shodno tome, ovakve aktivnosti predstavljaju ili čisti progon jedne grupe od strane druge grupe (na primjer, smrtna kazna, pogubljenje, mučenje, nehumano/ponižavajuće postupanje), ili, u najmanju ruku, neselektivno nasilje (koje je rezultat međunarodnog ili unutarnjeg sukoba) koje počine pojedinci,

pripadnici jedne grupe, protiv pojedinaca, pripadnika druge grupe, čime se opet ispunjava jedan od najznačajnijih kriterija i preduslova neophodnih za postojanje društvene traume.

Treći kriterij po Zakonu o azilu EU je da podnositelj zahtjeva „nije u mogućnosti, ili, zbog takve opasnosti (od ozbiljne nepravde), ne želi da se stavi pod zaštitu te države“ (str. 13). Ovo ukazuje koliko ozbiljno treba shvatati nepravdu koju izazivaju počinioci koji pripadaju istom pretjeranom društvu kao i pojedinci koji traže zaštitu. Treći kriterij također naglašava činjenicu da su priroda i karakter takvog društva u velikoj mjeri izmijenjeni kao rezultat činjenice da progonjena grupa (i pojedinci koji joj pripadaju) ne može da se vrati takvom društvu zbog straha od ozbiljne nepravde. To znači da su reparativne mreže i mehanizmi, koje su u normalnim okolnostima na raspolaganju osobama koje traže zaštitu, vjerovatno uništene u njihovim zemljama (ili mjestima prethodnog uobičajenog prebivališta). Postoji jasan odnos između društvene traume i trećeg kriterija za dodjeljivanje „supsidijarne zaštite“ po Zakonu o azilu EU. I opet, ovaj bliski odnos između Zakona o azilu i društvene traume nije slučajaj, pošto je nastao iz istog ljudskog iskustva, a posmatran iz dvije različite škole mišljenja.

Zaključak

Vjerujemo da je krajnji zaključak koji se može izvući iz gore navedene analize jednostavna činjenica da ne iznenađuje da smo utvrdili – *retrospektivno* – stvarno i opipljivo podudaranje između zakona o azilu i psihologije društvene traume. Glavni međunarodni instrument za zaštitu izbjeglica i osoba raseljenih ratom je, zapravo, međunarodna zaštita protiv društvene traume.

Konačno, možda je bitno spomenuti da žrtve društvene traume ne pate samo od individualne traume, nego i od gubitka porodice, doma, domovine, kulture i društvenog i kulturnog identiteta. Ako bi se moglo tvrditi da se identitet često odražava u ogledalima koja naše porodice, prijatelji i kultura drže okrenutim prema nama, onda se može reći i da su žrtve izgubile svoja ogledala; ostaje im samo srž onoga što im se može činiti da je strano jastvo, često potpuno sami usred stranog okruženja progonjeni duhovima razdvojenosti. Ako želimo govoriti o složenoj psihološkoj frakturi, ovo onda svakako može poslužiti kao primjer toga.

Napomene

1. U ovom poglavlju označeno kao „Priručnik Ženevskoj konvenciji“.
2. Označeno kao „Smjernice UNHCR-a“.
3. Izraz „ozbiljna nepravda“ definiran u Članu 15. Direktive 2011/95/EU sastoji se iz: (a) smrtne kazne ili smaknuća; ili (2) mučenja ili nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja podnositelja zahtjeva u zemlji porijekla; ili (3) ozbiljne i individualne prijetnje životu zbog opšteg nasilja u situacijama međunarodnog ili unutarnjeg oružanog sukoba.

4. Članovi 17(1) i (2) Direktive 2011/95/EU se odnose na državljane trećih zemalja i apatride koji su počinili zločine (na primjer, ratne ili druge ozbiljne zločine), i koji iz tog razloga nemaju pravo na zaštitu po Zakonu o azilu EU.

Bibliografija

- American Psychiatric Association (APA). (1952). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders I*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (APA). (1968). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders II*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (APA). (1980). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders III*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (APA). (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders IV*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (APA). (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Press.
- Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama, 22 November 1984. Retrieved on 13 February 2018 from www.unhcr.org/about-us/background/45dc19084/cartagena-declaration-refugees-adopted-colloquium-international-protection.html
- Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137. Retrieved on 13 February 2018 from www.unhcr.org/3b66c2aa10
- Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals. (2008). *Official Journal of the European Union*, L348, 98–107.
- Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted. (2011). *Official Journal of the European Union*, L337, 9–27.
- Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection. (2013). *Official Journal of the European Union*, L180, 60–86.
- Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection. (2013). *Official Journal of the European Union*, L180, 96–116.
- Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949, 75 UNTS 287. Retrieved on 14 March 2018 from www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf
- Hamburger, A. (2017). Genocidal Trauma. Individual and Social Consequences of the Assault on the Mental and Physical Life of a Group. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 66–91). London: Routledge.

- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp. 13–22). London & New York: Routledge.
- Kira, I. A., Lewandowski, L., Templin, T., Ramaswamy, V., Ozkan, B., & Mohanesh, J. (2008). Measuring cumulative trauma dose, types, and profiles using a development-based taxonomy of traumas. *Traumatology*, 14, 62–87.
- EAU [Organisation of African Unity] Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa, 10 September 1969, 1001 U.N.T.S. 45. Retrieved on 25 January 2018 from www.unhcr.org/about-us/background/45dc1a682/EAU-convention-governing-specific-aspects-refugee-problems-africa-adopted.html
- Protocol Relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, United Nations, Treaty Series, vol. 606, p. 267. Retrieved on 20 January 2018 from <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/volume-1125-I-17512-English.pdf>
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, 1125 UNTS 3. Retrieved on 23 January 2018 from www.refworld.org/docid/3ae6b36b4.html
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977, 1125 UNTS 609. Retrieved on 20 January 2018 from <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/volume-1125-I-17513-English.pdf>
- UNHCR, Guidelines on International Protection No. 1: Gender-Related Persecution within the Context of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or its 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, 7 May 2002, HCR/GIP/02/01. Retrieved on 20 January 2018 from www.unhcr.org/publications/legal/3d58ddef4/guidelines-international-protection-1-gender-related-persecution-context.html
- UNHCR, Guidelines on International Protection No. 3: Cessation of Refugee Status under Article 1C(5) and (6) of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees (the “Ceased Circumstances” Clauses), 10 February 2003, HCR/GIP/03/03. Retrieved on 27 January 2018 from www.unhcr.org/publications/legal/3e637a202/guidelines-international-protection-3-cessation-refugee-status-under-article.html
- UNHCR, Guidelines on International Protection No. 4: “Internal Flight or Relocation Alternative” within the Context of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, 23 July 2003, HCR/GIP/03/04. Retrieved on 20 January 2018 from www.unhcr.org/publications/legal/3f28d5cd4/guidelines-international-protection-4-internal-flight-relocation-alternative.html
- UNHCR, Guidelines on International Protection No. 7: The Application of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees to Victims of Trafficking and Persons at Risk of Being Trafficked, 7 April 2006, HCR/GIP/06/07. Retrieved on 21 January 2018 from www.unhcr.org/publications/legal/443b626b2/guidelines-international-protection-7-application-article-1a2-1951-convention.html
- UNHCR. (2011). *Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*. HCR/1P/ENG/REV. Retrieved on 28 January 2018 from www.unhcr.org/3d58e13b4.pdf

4

VIZUELNE KONSTRUKCIJE 'IZBJEGLIŠTVA' I PRIKAZIVANJE BIJEGA U NJEMAČKIM NOVINAMA

Jelena Jovičić

Ljeto 2015. godine, sada poznato i kao „dugo ljeto migracija“ ili „izbjeglička kriza“ tema je o kojoj su se vodile mnoge debate u političkim krugovima, medijima i civilnom društvu. Ljudi koji su bježali od rata, sukoba ili siromaštva izazvanog klimatskim promjenama ili nedostatkom osnovnih resursa, koji je često i izazvan upravo tim sukobima, bili su na putu ka Evropi. Takav je, barem, bio tadašnji dominantni javni diskurs. Ono što je preostalo danas su frapantni vizuelni diskursi neizvjesnosti, smrti i patnje do koje je došlo tokom ovog perioda i koji se konstantno odvijaju nakon ljeta 2015. Neki su od nas – fotoreporter, aktivisti, radnici pri nevladinim organizacijama, policija, graničari, i drugo administrativno osoblje trenutnih graničnih režima – bili svjedocima puta i dolaska onih koji su bježali. Drugi su uglavnom pratili razvoj događaja kroz medijske izvještaje i veliki broj prikaza ljudi koji bježe. Ovo je, posljedično, stvorilo mentalnu opoziciju između proživljenih i posredovanih iskustava 'krize' (Sontag, 1978; Szczepanik, 2016). Biti u poziciji da čitate o izbjeglicama i da ih posmatrate uz „jutarnju kafu i novine“ stvara kritičku distancu između onih 'na ekranu' i čitaoca s druge strane. Nas izuzetno interesuje činjenica da smo odabrali da predstavljamo bijeg – bježanje pod prisilom opasnosti i progona – tako što smo usmjerili pogled na ljude koji bježe a ne na one koji su izazvali njihovu patnju. Szörényi (2006) ističe da smještanje patnje drugih u estetski objekt već samo po sebi izaziva zabrinutost u odnosu na politiku i etiku stvaranja i konzumiranja takvih predodžbi. Međutim, takve prikaze bijega nije moguće razumjeti van političkog i društvenog konteksta u kojem su oni nastali.

U ovom poglavlju pišem o načinima na koje novinska fotografija predstavlja uslove bijega, ljude koji bježe, i kako razumijemo bijeg u lokaliziranom društveno-istorijskom kontekstu u Njemačkoj. Kroz analizu vizuelnog materijala sa naslovnih strana, predstavljam dominantne diskurse koji opisuju bijeg i koji tvore 'izbjeglištvo'. Usmjeravam se na primjer Njemačke i postavljam pitanje: *Na koji su način tražitelji azila i izbjeglice predstavljeni*

u njemačkim dnevnim novinama *Süddeutsche Zeitung* tokom takozvane „izbjegličke krize“ 2015? Pored toga, dio rasprave posvećujem bitnom pitanju o kojem i govori ovo priređeno izdanje – nastajanje i posljedice *društvene traume* u odnosu na vizualno predstavljanje. Svjesna problema i rizika metodološkog nacionalizma, koristim ‘njemački’ kontekst kako bih ukazala na moguće veze između postojećeg vizuelnog prikaza bijega i historijskog konteksta u kojem su različiti pojedinci i grupe u Njemačkoj bili prisiljeni da utjelove ili nauče da se odnose prema bijegu i ‘izbjeglištvu’.

Teorijska osnova

U širem osvrtu na značenje i kritiku fotografije, Susan Sontag tvrdi da fotografije ne mogu oformiti moralni stav, ali „one svakako učvršćuju i mogu pomoći da se on izgradi [...] I fotografski dokaz nikada ne može stvoriti – ili, bolje rečeno, identificirati – događaje; doprinos fotografije uvijek slijedi nakon imenovanja događaja“ (1978, pp. 17 – 19).

Koristim ovaj citat u vezi s pitanjem: Šta se može reći o prirodi fotografija koje su uslijedile nakon što je ljeto 2015. nazvano „izbjeglička kriza“? Vizuelni prikazi su moćno sredstvo za prenošenje poruka, i, kako ističe Wright (2002), od ključne je važnosti da se analiziraju načini na koje slike stvaraju nove diskurse i da se izučavaju društvena i institucionalna ograničenja njihovog značenja. Do sada su vizuelna predstavljanja izbjeglica postala masovna – i, tragom Malkki (1995), zapadni pogled je razvio unaprijed stvorenu predodžbu o tome kako bi ‘izbjeglica’ mogla izgledati.

U recentnijoj studiji, Bleiker, Campbell, Hutchinson i Nicholson (2013) su analizirali sadržaj dvije australske novine, posmatrajući način na koji su predstavljene izbjeglice na naslovnim stranama. Uvidjeli su da su u 66% slučajeva izbjeglice predstavljene kao srednje (4-15 osoba) ili kao velike (15+ osoba) grupe, u poređenju sa samo 10% slučajeva u kojima su prikazivani pojedinci. Oni su također analizirali i izraze lica ljudi na fotografijama i koliko su ona inače prepoznatljiva. Samo 2% fotografija prikazuju jasno prepoznatljiva lica pojedinaca, dok u 46% slučajeva nisu uočene vidljive karakteristike. Imajući u vidu da slike predstavljaju ključnu ulogu u oblikovanju javne percepcije izbjeglica, autori ističu da su izbjeglice stavljene u vizuelni okvir kao potencijalna prijetnja bezbjednosti i ‘nacionalnom suverenitetu’ a ne kao ljudi kojima treba zaštita i briga – okvir humanitarne reakcije (Bleiker et al., 2013).

U odnosu na različite okvire prikazivanja, Wright (2002, str. 53) predlaže tri opšte kategorije ili tipove slika koje lako asociramo s terminom ‘izbjeglica’. Prvo, oni koji su prikazani u stanju poniženja, očaja ili siromaštva; obično par ili mala grupa ljudi, izolirani, goli, poniženi. Drugo, oni koji su prikazani kao raseljeni, ali ne nužno na nedostojanstven način; na primjer, fotografije ljudi sa nešto malo imovine, u pratnji vlastitih prevoznih sredstava. Treće, ‘egzodus’; ili prikazivanje velikih grupa i masovnih kretanja.

Iako Wright (2002) navodi i četvrti okvir, fotografije koje naziva 'Madona i Dijete' – uobičajen prikaz žene koja liči na sveticu dok drži dijete, kao fotografija „Migrantska majka“ Dorotheae Lange iz 1936, Wrightov pristup kroz kategorije se može dovesti u pitanje kroz istorijska iskustva specifičnih mjesta u odnosu na bijeg i ljude koji ga utjelovljuju. Na primjer, Johnson (2011) smatra da je konstruiranje termina 'izbjeglica' obilježeno rasno, rodno i kroz viktimizaciju. Ovo se može ilustrirati zaokretom u preovladavajućem prikazu izbjeglica tokom pedesetih godina 20. vijeka u UNHCR-u od: Evropejci, bijelci, porodice 'zapadnjačkog' izgleda, ka prilično drugačijem vizuelnom prikazu 'izbjeglica Trećeg svijeta' – predstavljenih ironično kao „siromašna afrička žena ili dijete“ (Johnson, 2011, str. 1203). Na ovaj način, Johnson dodaje još jedan sloj diskusiji o prikazivanju izbjeglica – istorijsku ovisnost i kontekstualizaciju.

U predstavljanju ljudi koji bježe kao osoba kojima je potrebna zaštita, kao ranjivih žrtava kojih se spašava i koje pate, moramo razmotriti kontekstualne, društvene konstrukcije u kojima takve slike izranjaju u odnosu na 'lokalnu' publiku i njihovo direktno ili indirektno znanje i razumijevanje bijega ili patnje. U studijama o društvenoj traumi, prisutna je kritika uskih definicija traume zasnovane na medicinskim i psihološkim klasifikacijama. Učimo da trauma nije samo prisutna u određenom društvenom događaju iz prošlosti, nego da prevazilazi, slijedi i 'progoni' pojedince i društvene grupe – posebno pošto se možda neće priznati ili prepoznati na samom početku traumatičnog događaja i patnje (Hamburger, 2017). U radu o genocidnoj traumi, Hamburger (2017) također ističe da je

patnja u našem neposrednom (zapadnjačkom) okruženju postala medijski fenomen. I naša percepcija holokausta također je pod uticajem načina na koji se prikazuje u medijima – ako bi se lično susreli sa preživjelim, tu bi osobu doživjeli kao primjerak naših medijski zasnovanih predrasuda.

(Hamburger, 2017, str. 72)

Na sličan način, Susan Sontag ističe potrebu da se razlikuje lična patnja i življenje sa fotografijama patnje koje, kako kaže, „neće nužno ojačati svijest i sposobnost suosjećanja“ (1978, str. 20). Fotografije su šokantne dokle god su nove, i, isto tako, nakon ponovljene izloženosti, slike patnje počinju da se anesteziraju – nastupa takozvani *zamor saosjećanja* (Sontag, 1978; Maier, 2015).

Konačno, dovodeći u pitanje tvrdnje Susan Sontag, Brown (2014) iznosi pitanje koristi fotografije u podizanju svijesti i okončanja nevidljivosti mnogih koji završe u različitim oblicima ograničenja kretanja; ovdje, na primjer, u izbjegličkom smještaju, ili u prihvatnim centrima. Ona ističe kako ne bi smjeli podcijeniti moć pokretanja rasprave na nivou javnog diskursa (Brown, 2014). Prikazivanje tema i događaja koji su od interesa je potrebno kritički preispitati, poput slučaja „istorijskog objektiviziranja konvencionalne upotrebe karakterističnog prizora lišenosti slobode: rasno obilježeno tijelo u zatočeništvu“ (Brown, 2014, str. 185). S ovim u vidu, ovo poglavlje ima za cilj da

dekonstruirati i preispitati vizuelne prikaze bijega i da pri tome pokrene raspravu o kontekstualiziranju slika u odnosu na istorijska iskustva traume i patnje.

Metod

Koristim vizuelnu analizu diskursa kao sredstvo za istraživanje vizuelnog prikazivanja bijega u njemačkim dnevnim novinama *Süddeutsche Zeitung*. Inspirirana pisanjem Guiliana Rose, shvatam analizu diskursa kao sredstvo „koje se koristi da bi se istražio način na koji slike konstruiraju specifične poglede na društvene svjetove“ i „kako su ti specifični pogledi ili prikazi konstruirani kao stvarni ili vjerni ili prirodni u određenim režimima istine“ (Rose, 2001, str. 140). Prednost korištenja takvog sredstva nad, na primjer, tekstualnom analizom diskursa, je sama priroda slika i njihovog uticaja na čitalačku publiku. Wright (2002) smatra da je izuzetno važno da se ispituju načini na koje slike stvaraju ili reproduciraju diskurse. Slike dodaju kompleksnosti analizi različitih diskursa. Međutim, u istraživanjima se vizuelni materijal često posmatra samo kao nešto što podržava tekstualni sadržaj. Ipak, „slike [...] su bitnije od teksta, pošto one nameću značenje u jednom potezu, bez da ga analiziraju ili razvodnjavaju“ (Barthes, 1973, [1957], str. 108). Svjesna sam da je proces izrade slike za naslovnu stranu kompleksan i višeslojan. Možemo se zapitati ko je fotograf; zašto je prikazana određena situacija a ne neka druga; kako urednik fotografije odabire određenu fotografiju za naslovnu stranu; i, što je jako bitno – ko je ciljana publika u takvom odabiru. Vodeći računa o ovim osnovnim pitanjima koja sam postavljala i u drugim svojim člancima, ovo se poglavlje bavi vizuelnim diskurzivnim formacijama u kontekstu bijega.

- *Prikupljanje podataka:* Koristim web platformu *Kiosko* za pristup vizuelnom materijalu – to je online arhiva naslovnih strana dnevnih novina iz cijelog svijeta. Ta web stranica nudi pristup novinama u zadnjih 7 dana. Međutim, datumi se mogu direktno mijenjati na internetskoj poveznici kako bi se pristupilo bilo kojem željenom izdanju novina. Pregledala sam dnevna izdanja od avgusta do decembra mjeseca 2015. Izbor podataka sam suzila na članke koji su uključivali (1) domaće ili međunarodne teme koje se tiču tražilaca azila i izbjeglica; i (2) samo članke koji sadrže fotografiju i/ili brojeve/tabele/karikature. Broj fotografija na naslovnim stranicama a koje se tiču izbjeglica u 2015. godini je: 8 u avgustu, 13 u septembru, 6 u oktobru, 4 u novembru, i 3 u decembru.
- *Analiza podataka:* Oslanjala sam se na prethodna istraživanja koja su se ticala vizuelne analize i, posebno, istraživanja vezana za prikazivanje tražitelja azila i izbjeglica u medijima. Za praktičnije smjernice sam konsultirala poglavlje Adele Clarke „Mapping Visual Discourses“ iz knjige *Situational Analysis* (2005). Ovo je poglavlje izuzetan uvod u

nastanak vizuelnih diskursa i promjena koje su ih obilježile tokom vremena, u skladu sa ubrzanim tehnološkim razvojem koji je promijenio produkciju i pristup istoj, kao i značenje vizuelnih stimulansa koji nas okružuju. Pored toga, koristim rad Balla i Smitha (1992) o *tri osnovna nivoa analize slike*: (1) sadržaj – ono što je dato u vizuelnom prikazu – ljudi, okruženje, objekti, itd.; (2) referenti – na šta se slika odnosi – situacija, događaj; (3) kontekst(i) – gdje se javlja i na koji se način koristi – vizuelne kulture su obično dio šireg institucionalnog ili diskurzivnog područja.

Konačno, pisanje bilješki je ključno u vizuelnoj analizi, pošto ponovljeno izlaganje istim slikama može tokom vremena promijeniti njihovu interpretaciju i stoga je ključno da se vodi evidencija o početnim utiscima u procesu analize. Koristila sam tri vrste bilješki (prema Clarke, 2005, pp. 20 – 23):

1. *bilješka lociranja* – ovo bi trebalo objasniti na koji način se određena slika uklapa u šire pitanje vlastitog vizuelnog projekta;
2. *bilješka šireg konteksta* – odnosi se na prve utiske i odgovara na pitanje „šta predstavlja ova slika u cjelini?“;
3. *detaljni opis* – pomaže da se razlomi okvir na način da se slika može posmatrati na nekoliko načina/dekonstruirana.

Vodila sam zabilješke i šire opise za svaku fotografiju. Koristilo mi je što sam isprintala i poredala fotografije kako bih mogla posmatrati kolekciju slika u 'cjelini'. To mi je dalo pregled načina na koji se slike odnose jedna prema drugoj i pomoglo mi je da identificiram ponovljene vizualizacije i dominantne obrasce. Zbog konciznosti, u ovom poglavlju ću samo predstaviti sažetke osnovnih zaključaka. Sada prelazim na predstavljanje uočenih obrazaca.

Glavna zapažanja

Pojedinci, grupe i „Egzodus“

Analiza fotografija ukazuje na to da se izbjeglice u najvećem broju slučajeva prikazuju kao velike grupe ljudi. Od 34 slike koje su odabrane za analizu, njih pet prikazuje velike grupe (15 i više ljudi), deset fotografija prikazuje grupe srednje veličine (4 do 15 osoba) i šest fotografija prikazuje pojedince ili male grupe (manje od 4 osobe). Mimo ove grube klasifikacije, fotografije se također razlikuju po načinu na koji se predstavljaju ljudi unutar kategorija srednjih do velikih grupa. Nekoliko fotografija predstavlja velike grupe, i njih Wright (2002) naziva „fotografije egzodusa“, ili masovnog kretanja ljudi. U skoro geometrijskom obliku, ljudi formiraju velike redove i okruženi su policijom. U ovim primjerima, ni jedan pojedinac se ne može na prvu identificirati; fotografije stapaju pojedince u oblike i siluete, u kontrastu sa ruralnim zelenim

poljima kroz koja prolaze. Ne možemo im identificirati osjećanja, jedino što preostaje je depersonalizirana masa koja utjelovljuje terminologiju prirodnih katastrofa poput 'talasa', 'plima', ili 'izbjegličkih struja' (na njemačkom: *Flüchtlingsstrom*).

Za razliku od slika masa ljudi, nekoliko fotografija predstavlja pojedince i male grupe. Žena koja grli dječaka koji plače u očaju nakon što je upravo došao do obale u lahotnom čamcu; a oboje nose prsluke za spašavanje. Iza njih je plitka voda i kaos dok ljudi prilaze obali. Druga slika prikazuje mladog dječaka koji stoji iza policijskog kordona, a pored njega se nalazi ruksak poput onog školskog. Gleda u leđa policajcima i stoji mirno, kao da nema načina da krene naprijed. U naslovu stoji „Daleko od kuće“ (na njemačkom: *Fern der Heimat*). Sljedeća fotografija prikazuje dva dječaka koji se radosno igraju u snijegu ispred prihvatnog centra za novopridošle. U gore opisanim fotografijama, odmah možemo identificirati barem jedno lice, emocije su i pozitivne i negativne, ali se daju identificirati. Kako ističe Johnson (2011) bitno je primijetiti da su fotografije bijega rodno obilježene.

Zanimljiv je zaključak da su na većini fotografija koje prikazuju pojedince ili male grupe žene i djeca. Poput intrigantne fotografije malog dječaka nastale dvostrukom ekspozicijom, koji gleda i u kameru i kroz kameru, u daljinu. Čini se da je dio mutne mase i, istovremeno, odraz u staklu. U pozadini vidimo trajekt i opet prizor bezlične mase. Dječak izgleda zabrinuto i mršti se na posmatrača slike. Naslov je „Negdje, nigdje“ (na njemačkom: *irgendwo, nirgendwo*). U drugom opisu, mlada žena gleda prema nebu ruku sklopljenih prema licu, kao da se moli. Na rubu suza, prikazana je u očaju dok moli za pomoć. Stoji među ljudima čija se lica jedva mogu razaznati, ispred žičane ograde koja označava granični prijelaz i zabranjen pristup. Jedina fotografija muškarca pojedinca je slika čovjeka koji je zaglavljen u žičanoj ogradi, kao simboličnom pritvoru. Na glavi mu je kapa, a lice nije moguće razaznati. Kada se pobliže pogleda, vidi se veliki drveni štap koji podiže malo žičanu ogradu kako bi se omogućio prolaz ispod nje. Nameće se ideja 'zabranjenog prostora' koji je s druge strane, ali i ideja strategije i djelovanja. Zanimljiva se paralela može povući sa Hladnim ratom, pošto se fotografija zove „Željezna zavjesa“ (na njemačkom: *Eiserner Vorhang*). Zemlje iza zavjese su historijski istočno od ondašnje Istočne Njemačke (na primjer, Jugoslavija, ostatak Balkana, Sovjetski savez, itd.). Ovo je često spominjan historijski period i izvor istaknute traume u njemačkom kontekstu. Kako ističu Bleiker i kolege (2013), postoji snažan efekat u percepciji pojedinaca na fotografijama, pošto će one najvjerovatnije probuditi emocije poput empatije i želje za djelovanjem. Međutim, Sontag nas podsjeća da je „Saosjećanje nestabilna emocija. Treba je prevesti u djelovanje, ili će iščeznuti. Pitanje je šta raditi sa pobuđenim osjećanjima, sa znanjem koje se komunicira“ (Sontag, 2003, str. 79). Imajući to na umu, možemo li (ponovno) zamisliti opis uzroka i ishoda patnje bez da joj se prida još jedno stereotipno 'lice'? Pitanje prikazivanja rodne i rasne obilježenosti dalje razrađujem u nastavku teksta.

Muška Bogorodica?

Kada se prikazuju kao pojedinci u malim grupama, žene i djeca su najčešće u fokusu fotografija. Jedna posebna fotografska kompozicija razbija okvir – ona u kojoj muškarci drže u naručju djecu. Za razliku od Wrightovog (2002) opažanja vizualne kategorije izbjeglica koje su prikazane kao kršćanska ikona Bogorodice i Djeteta, ili recentnija verzija „Migrantske majke“ iz 1936. (Lange), postoje rijetki primjeri gdje su odrasli muškarci u fokusu, a to su primjeri „Muške Bogorodice“. Grupa ljudi hoda željezničkom prugom, nekoliko ih stoji, gledaju pravo u kameru. Centralna figura je mladi čovjek koji drži u naručju curicu, i kao da pozira kameri. Nema otpora u njegovom držanju, stao je da ga fotografišu. Lice mu je prazno, dijete drži nježno. I djevojčica je uperila prazan pogled prema kameri. Nose nešto imovine – mali ruksak koji bi mogao simbolizirati nesigurnost i lakoću. Fotografija je nazvana „Ka zapadu“ (na njemačkom: *Westwärts*).

Slično tome, druga fotografija prikazuje željezničku stanicu punu ljudi zamagljenih lica, a u sredini čovjeka koji drži djevojčicu u naručju. Nježno joj kosu prebacuje iza uha, skreće pogled s kamere. Djevojčica drži karton na kojem piše „Njemačka ljubav“ sa njemačkom zastavom i na njoj nacrtano srce. Smije se. Fotografija je nazvana „Velika dobrodošlica“ (na njemačkom: *Das große Willkommen*), što naglašava takozvanu „Willkommenskultur“. Ovo je bio tipični prikaz tokom septembra, kada je na kratko vizuelni okvir naglašavao solidarnost i „kulturu dobrodošlice“. Međutim, izraziti dobrodošlicu i biti domaćin dolazi sa velikim privilegijama. Dobro se uklapa u humanitarni vizualni okvir – da se biva u poziciji davanja prije nego primanja, što je često i izraz moći.

Razbijajući okvir povezivanja majčinstva u opasnom okruženju sa Bogorodicom i Djetetom, prikazi Muške Bogorodice predstavljaju novinu. U zanimljivom članku, Palczewski (2005, str. 365) objašnjava upotrebu Muške Bogorodice u nizu razglednica koje prikazuju protivljenje davanje prava glasa ženama iz 1909. godine, gdje se simbolični prikazi, poput onog Bogorodice „koriste da se ponovno istaknu disciplinske norme ideografa <žene> i <muškarca>“. U ovoj heteronormativnoj seriji razglednica, muškarci su prikazani kao nasilno „feminizirani“, našminkani, s djecom u naručju. Prikazima se izražava zaprepaštenje – pogledajte šta se dogodi muškarcima ako damo ženama pravo da glasaju. U tom smislu, zanimljivo je udaljavanje od dominantnih prikaza muških 'izbjegličkih' masa prema prikazima očeva koji u naručju drže djecu. Ovo se pitanje može dodatno pojasniti razumijevanjem odmaka sa konstrukcije 'izbjeglice' kao evropskog, moćnog političkog faktora, na prijetnju i/ili ranjivu žrtvu iz 'trećeg svijeta' (Johnson, 2011). Konkretno, žene i djeca se koriste kao vizuelni prikazi stradanja s jedne, i za održavanje politike humanitarizma s druge strane. Na ovaj način, kako ističe Johnson, mi „lociramo izbjeglički 'problem' u zemljama u razvoju“ (2011, str. 1027). Možemo razumjeti i da slika Muške Bogorodice pripada istom, ali još uvijek normativno rodno obilježenom okviru – 'feminizacija' muškaraca predstavlja manje vizualno prijeteci prikaz 'drugog'. Ovakva rodna selekcija

fotografija i prikaza, kao i ono što bi takvi odabiri mogli pokrenuti, izuzetno je interesantna i time bi se detaljnije trebalo pozabaviti.

Put: obale, čamci i vozovi

U skladu sa onim što je naveo Wright (2002), mnoge su izbjeglice prikazane kao ljudi sa nešto malo imetka, dok se kreću ili čekaju. Često su prikazani u blizini prevoznih sredstava – prenakrcani vozovi i željezničke stanice, željezničke pruge, čamci, morske obale i luke. Postoji i fotografija gumenog čamca koji tone – tijela su u njemu zbijena. Žena sjedi u sredini čamca a voda prodire u prednji dio; usta su joj širom otvorena dok užasnuto posmatra nadolazeću vodu. More i morska obala, očajni vapaji onih koji su ‘uspjeli’ i put koji se za većinu njih nastavlja. Jedna slika ‘odozgo’ prikazuje veliku grupu ljudi koji formiraju geometrijski oblik kojem se ne nazire kraj. Stoje mirno okrenuti prema dvojici policajaca na konjima, a jedan stoji ispred grupe. Prikaz prepunih vozova i perona, redova ljudi koje prate službena lica, bolno je poznat u njemačkom kontekstu. Unatoč fundamentalnoj razlici između iskustva transporta vozom koje vodi u izvjesnu smrt i onog koje u konačnici vodi u sigurnost, vizuelne aluzije koje povezuju neke od najcrnijih trenutaka u njemačkoj istoriji sa aktuelnim prikazom bijega izuzetno su frapantne. Ambijent ljudi koji su pobjegli konstruiran je kao vanjski prostor – na putu i u pokretu – ‘Ka Zapadu’. U tom trenutku, u 2015. godini, već ih je na hiljade uspjelo doći do Njemačke. Na primjer, do septembra 2015, već su 274.923 osobe zatražile azil po prvi put (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge [BAMF]). Procesi podrugovljavanja počinju usmjeravanjem sebe ka „drugom“, kako Sara Ahmed navodi u knjizi *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*: „Tjelesna šema je ona ‘tijela koje se osjeća kod kuće’. Ako je svijet stvoren bijel, onda je tijelo koje se osjeća kod kuće ono koje može nastanjivati bjelinu“ (Ahmed, 2006, str. 111). Vizuelna konstrukcija ‘izbjeglištva’, kako su prethodna istraživanja pokazala, ima rodne i rasne tendencije. U nastojanju da slikama dokumentiraju neizvjesnost bijega, novinari i fotografi su u priličnoj mjeri učinili prirodnim to ‘neizvjesno’ stanje, prikazujući ga kao ‘pripadnost’ ljudima koji bježe, prisilivši i njih da to utjelove. Prisustvo vlasti u slikama označava ljude u pokretu kao ‘van kontrole’ i prijeteće. To, pak, opravdava prisustvo službenih lica i primjenu sile. Paradoksalno, tako se dodaje novi nivo okviru žrtve i humanitarnosti – nivo kriminalizacije tražitelja azila.

Policija, zidovi i bodljikava žica

U posljednjem opisu, naglasila sam kriminalizaciju bijega kroz vizuelne prikaze. Prisustvo zidova, bodljikave žice i policije je tema koja se stalno javlja u analiziranim fotografijama. Prelazak granica se u takvim fotografijama naglašava. Ako se sjetimo fotografije „Željezna zavjesa“ – i debele bodljikave žice koja označava mjesto zabrane prolaska – možemo je također pokušati

razumjeti kao produžetak granice, što je dodatno naglašeno velikim brojem policajaca koji se vide na fotografijama. I sama policija je često predstavljena kao zid, kao psihološka barikada. Bodljikava žica i tek izgrađeni zidovi mogu se posmatrati kao produžetak 'suverene' državne granice, a policijska tijela koja čuvaju te iste zidove i ograde postaju još jedan njen dio. Izbjeglice prikazane u ovakvom okruženju se kriminaliziraju simbolikom represivnog aparata. Brown (2014), ističe da takve slike doprinose kriminaliziranoj percepciji rasno obilježenih 'drugih', okruženih simbolima koji podsjećaju na zatvor i zatočeništvo. Na jednoj od fotografija se nalaze dvije žene i dvoje djece koji prolaze pored velike ograde, lica okrenutih prema kameri. Hodaju preko gomila odjeće i ostataka hrane dok kordon policajaca u specijalnoj zaštitnoj opremi zatvara vrata iza njih. Naslov fotografije je: „Vlada planira da pooštri pravo na azil“ (na njemačkom: *Regierung plants schärferes Asylrecht*). I to se i desilo. Iz tog razloga postoji potreba da se vizuelni prikazi razumiju kao još jedan izraz političke moći, jer „prikazi izbjeglica su ključna komponenta u načinu na koji izrađujemo izbjegličke politike, i načina na koji se te politike tumače, podržavaju i osporavaju“ (Johnson, 2011, str. 1071). Prikaz kroz slike je kompleksno pitanje koje, s jedne strane, dolazi nakon imenovanja događaja i postojećih političkih i moralnih pozicija (Sontag, 1978), a, s druge strane, ima moć da konstruira stvarnosti i utiče na živote pojedinaca i grupa tako što, na primjer, dovodi do promjena u javnoj politici (Johnson, 2011) ili opravdava zatvaranje i izoliranost (Brown, 2014).

Zaključak

U ovom kratkom poglavlju, cilj mi je bio da dam sažetak situacije vezano za 'fotografiju bijega' i kako je korištena u jednom njemačkom dnevnom listu. To, naravno, ne znači da se svi mediji odnose prema bijegu na isti način, niti da nije bilo i drugačijih dokumentarnih i umjetničkih prikaza. Upravo suprotno, prikaz bijega je kompleksno pitanje zbog različitih pristupa i intenzivne kapitalizacije (odnosno, grabljenja prilike da se profitira od) teme bijega (moglo bi se reći, uključujući i ovaj odlomak). A opet, kritika političke i kulturne produkcije koja se tiče iskustva bijega i traume nikada nije bila značajnija. Kada pišem o vizuelnom predstavljanju bijega, jedan od najvećih izazova sa kojim se suočavam proizilazi iz etičke zabrinutosti da ću moguće reproducirati štetan diskurs koji je već prisutan u narativima dobroano ispolitizirane društvene grupe – ljudi koji traže utočište. Posmatrajući i analizirajući slike, postala sam puno svjesnija ogromnog problema samog prikupljanja takve 'archive' patnje i stereotipičnih prikaza. Posebno kada razmišljam u svjetlu činjenice da mnoge fotografije koje su nastale u tom periodu nisu načinjene uz saglasnost ljudi koje one prikazuju. Ovo je značajno pitanje, o kojem se često ne govori, posebno u slučaju tražitelja azila i njihovih različitih razloga za bijeg iz svojih zemalja. Prepoznavanje neke osobe, posebno na viralnim fotografijama, može imati ozbiljne posljedice po tu osobu i u zemlji domaćinu (zbog, na primjer, nasilja desničarskih grupa

prema izbjeglicama, straha od deportacije), a i u zemlji porijekla (na primjer, ako su u pitanju ljudi koji bježe zbog političkog progona). Ovim ne želim reći da su odgovor bezlične, bezimene, zamagljene slike izbjeglica, nego da se treba promisliti o izuzetno isplativoj ulozi 'izbjegličke fotografije' u vodećim medijima, a da se, istovremeno, kritički posmatraju estetizirani efekti dokumentarne fotografije kakva se nalazi u magazinima i na umjetničkim izložbama. Vraćajući se na Szörényijeva (2006) promišljanja o transformaciji slika patnje u estetske objekte, prisjetimo se i odlomka Waltera Benjamina iz 1936, gdje kaže: „Logičan rezultat fašizma je uvođenje estetike u politički život“ (Benjamin, 1988, [1936], str. 121). Proces kreiranja slika sadrži veliku moć, a izgleda da izazivanje saosjećanja kroz slike manjka maštovitost i toliko potrebno djelovanje ka promjeni. Davanje mogućnosti da se pogled skrene sa osoba viktimiziranih slikama, i propitivanje našeg vlastitog udjela u izgrađivanju ove kolektivne traume je nova početna tačka, a i pravovremena tema ove knjige.

Napomene

1. <http://en.kiosko.net/de/> [Stranici pristupljeno: 4. 3. 2018.]
2. www.uni.edu./palczews/NEW%20postcard%20webpage/Dunston%20Weiler.html [Stranici pristupljeno: 10. 1. 2018.]

Bibliografija

- Ahmed, S. (2006). *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham, NC & London: Duke University Press.
- Ball, M. S., & Smith, G. W. H. (1992). *Analyzing Visual Data*. London: SAGE.
- Barthes, R. (1973 [1957]). *Mythologies*. London: Paladin.
- Benjamin, W. (1988 [1936]). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. In H. Eiland & M. W. Jennings (Eds.), *Walter Benjamin: Selected Writings, Volume 3: 1935–1938* (pp. 101–133). Cambridge & London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bleiker, R., Campbell, D., Hutchison, E., & Nicholson, X. (2013). The visual dehumanisation of refugees. *Australian Journal of Political Science*, 48(4), 398–416.
- Brown, M. (2014). Visual criminology and carceral studies: Counter-images in the carceral age. *Theoretical Criminology*, 18(2), 176–197.
- Clarke, A. (2005). *Situational Analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Hamburger, A. (2017). Genocidal Trauma. Individual and Social Consequences of the Assault on the Mental and Physical Life of a Group. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 66–91). London & New York: Routledge.
- Johnson, H. L. (2011). Click to donate: Visual images, constructing victims and imagining the female refugee. *Third World Quarterly*, 32(6), 1015–1037.
- Maier, S. R. (2015). Compassion fatigue and the elusive quest for journalistic impact: A content and reader-metrics analysis assessing audience response. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 92(3), 700–722.

- Malkki, L. H. (1995). Refugees and exile: From 'Refugee Studies' to the national order of things. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 495–523.
- Palczewski, C. H. (2005). The male Madonna and the feminine Uncle Sam: Visual argument, icons, and ideographs in 1909 anti-woman suffrage postcards. *Quarterly Journal of Speech*, 91(4), 365–394.
- Rose, G. (2001). *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Szczepanik, M. (2016). The 'good' and 'bad' refugees? Imagined refugeehood(s) in the media coverage of the migration crisis. *Journal of Identity and Migration Studies*, 10(2), 23–33.
- Sontag, S. (1978). *On Photography*. London: Penguin.
- Sontag, S. (2003). *Regarding the Pain of Others*. New York: Picador.
- Szörényi, A. (2006). The images speak for themselves? Reading refugee coffee-table books. *Visual Studies*, 21(1), 24–41.
- Wright, T. (2002). Moving images: The media representation of refugees. *Visual Studies*, 17(1), 53–66.

5

MEDIJSKO IZVJEŠTAVANJE O IZBJEGLICAMA I POLITIČKI PROCESI

Srbija i izbjeglička kriza 2000-tih

Momir Turudić

Kada je ‘najveća izbjeglička kriza u Evropi od Drugog svjetskog rata’ izbila u ljeto 2015. i stotine hiljada ljudi prošlo porozne granice i ušlo u Evropu, svijet je bio šokiran. Došlo je do negodovanja. Kako se ovo moglo desiti preko noći? Zašto sada? Ko je odgovoran? Mediji širom svijeta su pokušavali da odgovore na ova pitanja. Ta su nastojanja u pravilu otkrivala da je samo nekolicina pratila razvoj krize, uprkos napetostima koje su se očito gomilale.

Ovo poglavlje se odnosi na slučaj Srbije i na ispitivanje načina na koji medijsko izvještavanje može uticati na percepciju lokalnog stanovništva i njihovog odnosa prema izbjeglicama. Banja Koviljača, mali grad na zapadu Srbije, u kojem je uspostavljen prvi centar za azilante na području bivše Jugoslavije, ključni je za razumijevanje i objašnjavanje odnosa između izvještavanja medija i primjene politika međunarodne zaštite.

Početak krize

Srbija je na ‘zapadnobalkanskoj izbjegličkoj ruti’ koja iz područja Srednjeg i Bliskog Istoka vodi do Evrope kroz Tursku. Izbjeglice su se kretale ovom rutom iz Arapskog poluotoka, Etiopije, Somalije, Sjeverne i Supsaharske Afrike kreirajući iskustvo kakvo Srbija i druge zemlje na ovoj ruti nikada nisu vidjele, uprkos tome što je Srbija imala prethodnog iskustva sa ‘izbjegličkom krizom’.

Osamdesetih godina prošlog vijeka, za vrijeme bivše Jugoslavije, Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR) osnovao je Centar za azil u Banji Koviljači. Prije pada Berlinskog zida, u tom centru su bili smješteni ljudi uglavnom iz Čehoslovačke, Rumunije i Albanije. Kada su počeli ratovi u bivšoj Jugoslaviji tokom devedesetih godina prošlog vijeka, izbjeglice iz Hrvatske i Bosne su došle tamo. A onda je, tokom 2000-tih godina, nekoliko desetina izbjeglica iz kriznih područja Afrike i Azije počelo da dolazi.

Odnos lokalnog stanovništva prema tražiteljima azila bio je konzistentan. Nisu zabilježeni veći incidenti ili izlivi netolerancije, nije bilo rasizma i šovinizma. Izbjeglice su uglavnom prihvatane. Do 2008. godine, izbjeglice su uglavnom ulazile u Evropu kroz Italiju, Španiju ili Maltu.

Na početku krize, javljale su se samo neznatne godišnje razlike u broju izbjeglica u Srbiji (77 u 2008; i 275 u 2009). Izazov su bile i osobe koje se nisu prijavljivale, i koje su prolazile bez ikakvog kontakta sa državnim vlastima. Tokom 2010, podnesena su 522 zahtjeva za azil, a Banja Koviljača, jedini centar za azilante, s kapacitetom od 80 kreveta, nije mogao pokriti potrebe. Stotine, a onda hiljade ljudi su počele spavati po parkovima, obližnjim šumama, napuštenim kućama i skladištima u iščekivanju mjesta u centru za azil. U 2011. otvoren je još jedan centar u Bogovađi, 80 kilometara od Beograda.

Banja Koviljača je gradić od samo 5000 stanovnika. Pošto su se u srbijanskim medijima rijetko prikazivale lokalne vijesti, javnost u ostatku zemlje nije puno znala o problemu povećane migracije. Pojavili su se kratki tekstovi poput onog u magazinu *Večernje novosti*, „Azilanti jedu budžet“, u kojem se govori kako priliv izbjeglica ugrožava državni budžet (Mijatović, 2011). Navodeći troškove za funkcioniranje centara za azilante, u članku se sugerira da tražitelji azila predstavljaju prekomjerno opterećenje za državu. Prvi tekst sa velikim tiražom u srbijanskim medijima o događajima u Banji Koviljači objavljen je u sedmičnjaku *Vreme*, 3. 2. 2011, pod nazivom „putnici niotkuda za nigde“ (2011), i u njemu je tačno i detaljno opisana geneza ‘izbjegličke krize’. Međutim, članak nije izazvao veću reakciju javnosti. To se, međutim, iz korijena promijenilo na jesen 2011.

Hronika prikazivanja tražitelja azila u negativnom svjetlu

28. oktobra, policija je uhapsila Afganistanca, N. Abdirasida, u Banji Koviljači, pod sumnjom da je silovao turistkinju, državljanku Velike Britanije, u gradskom parku sa tri druga Afganistanca. Sljedećeg dana, dnevne novine u Srbiji su objavile slične priče na naslovnica: „Azilanti silovali stranu državljanku“ (2011). Međutim, u policijskoj izjavi se jasno navodi da je N. Abdirashid jedini osumnjičeni za ovaj zločin.

U vijestima, svi osumnjičeni su identificirani kao „tražitelji azila“, i na taj način su se svi tražitelji azila stigmatizirali kao potencijalni kriminalci. Međutim, kasnije, taj je državljanin Afganistana identificiran kao ilegalni imigrant koji je boravio van centra za azilante. Međutim, negativno izvještavanje se nastavilo tvrdnjama da tražitelji azila predstavljaju prijatnu javnosti. U kasnijim se policijskim izvještajima navodi da je izvještavanje o činjenicama u ovom slučaju bilo netačno i puno nepravilnosti.

Samo je sedmičnjak *Vreme*, u članku „Panika u parku azilanata“ (Jovanović & Ruđić, 2011) opisao atmosferu među izbjeglicama. Iz tog teksta se može zaključiti da su izbjeglice rijetko kada izlazile na ulice iz straha od hapšenja i deportacije, ili zbog izloženosti nasilju koje se već dešavalo Grčkoj. Televizijske

i radio stanice su redovno ponavljale vijesti koje su objavljivali printani mediji i novinske agencije, a suština je bila da su 'tražitelji azila silovali ženu' i da se 'stanovnici boje'.

Neki stanovnici Banje Koviljače su organizirali proteste i zahtijevali da se centar za azilante zatvori. Tokom protesta, izraženi su mnogi uvredljivi stereotipi o izbjeglicama. Demonstranti su nazvali protest „Ko je sledeći?“, aludirajući na slučaj silovanja. Naredni dan su odbili da pošalju djecu u osnovne škole, tvrdeći da postoji prijetnja po njihovu bezbjednost. Mediji su prenijeli izjave demonstranata, istakli žalbe zbog mogućih posljedica po sektor turizma, kao i strah od rijetkih i smrtonosnih bolesti koje bi tražitelji azila mogli prenijeti. Naslovi su uglavnom pojačali negativnu sliku o izbjeglicama.

Negativan ton u medijskim izvještajima koji je započet i nastavljen sa 'slučajem Banje Koviljače' pretvorio je u očima javnosti tražitelje azila u počiniocce nasilja i prenosiocce zaraznih bolesti. Međutim, ti medijski izvještaji su pokazali praznine u znanju reportera o pravnim definicijama, politikama, procesima i praksama međunarodne zaštite.

Skoro u pravilu, na vijestima su te osobe nazivane „tražitelji azila“ i često „lažni tražitelji azila“, što sugerira da su u Evropu ušli iz ekonomskih razloga, kao i „ilegalni migranti“. Većina reportera je željela da proizvede senzacionalističke vijesti, umjesto da se oslone na pravnu definiciju pojma 'tražitelj azila', ili da opišu pojedinačna iskustva bijega iz straha od progona ili nasilja. Reporteri izgleda nisu bili zainteresirani za izvještavanje o specifičnostima cjelokupnog procesa azila. Kao posljedica ovakvog brzopletog izvještavanja medija, širom Srbije je naglo porasla ksenofobija i strah od izbjeglica, čak i u mjestima u kojima stranac iz afričkih ili azijskih zemalja nikada nije bio viđen.

Samo su rijetki izvještaji pružali uvid u ono što se dešavalo. Na primjer, u izvještaju lokalne televizijske stanice BN TV, direktor centra za azilante, šef regionalne policije i Komesar za izbjeglice Republike Srbije rekli su da se broj slučajeva kršenja zakona od strane tražilaca azila u zadnje 3 godine može izbrojati na prste jedne ruke. Štaviše, broj slučajeva 'domaćeg' nasilja protiv tražilaca azila (premlaćivanja i pljačkanja izbjeglica) je bio nekoliko puta veći nego u lokalnoj populaciji. Također je istaknuto da je svaka osoba koja je ušla u centar prošla zdravstveni pregled. U izvještaju je istaknuto da su tražioci azila „vrlo zdrava i mirna populacija“ koja izbjegava konflikte. Isti je izvještaj prenio izjave vlasnika lokalnih prodavnica koji su rekli da nema problema s azilantima i da nije bilo pokušaja krađe. 'Slučaj Banja Koviljača' je, međutim, odredio ton odgovora na izbjegličku krizu.

2011 – 2015: Izvještavanje o oklijevanju da se prihvate izbjeglice

Jedan od prvih odgovora zemalja je bio da se izgrade prihvatilišta za tražitelje azila kako bi se zadovoljile njihove osnovne potrebe. Krajem 2011. godine, Vlada Srbije je pokušala da nađe lokacije za nove centre za tražitelje azila, jer je broj onih kojima je smještaj trebao prevazišao kapacitete postojećih

centara. Vlasti Srbije se tokom ovih aktivnosti nisu upuštale u raspravu sa javnim diskursom koji je, zahvaljujući medijskom izvještavanju, pokazivao sve manje razumijevanja. Lokalno stanovništvo je protestiralo protiv otvaranja smještajnih centara u odabranim gradovima, koristeći istu retoriku kao i demonstranti u Banji Koviljači. Demonstranti su tvrdili da strahuju za sigurnost djece zbog kriminala i terorizma, prisustva narkotika, te zaraznih bolesti do kojih bi došlo zbog prisustva izbjeglica. Blokade puteva i protesti zbog mogućeg otvaranja centara za tražitelje azila organizirani su u Požarevcu, Rumi, Aleksincu, Surdilici i Mladenovcu. Pored toga, lokalne zajednice nisu zanimale činjenice i detaljna objašnjenja da bi se centri otvorili u napuštenim kasarnama, koje bi se tako vratile u upotrebu, i da bi prisustvo tražitelja azila potencijalno unaprijedilo ekonomiju ovih malih gradova, jer bi lokalno stanovništvo bilo zaposleno u novim centrima.

Kako je broj tražitelja azila i izbjeglica koji su prolazili kroz Srbiju rastao, medijski izvještaji su postajali izbalansiraniiji. Međutim, čak i tada, nedostatak znanja novinara i urednika izazivao je teškoće. Ključni je problem nastao u slučajevima koji su ugrožavali privatnost i sigurnost izbjeglica. U junu 2012. dnevni časopis *Danas* na naslovnoj strani je objavio izvještaj iz Centra za azil u Bogovađi. Iako je članak prikazivao činjenice o centru, novinar je napisao da je tu i bivši irački obavještajac koji je godinama u bijegu od iračkih vlasti. U članku je navedeno puno ime i prezime tražitelja azila, što je direktno ugrozilo bezbjednost te osobe.

Broj izbjeglica registriranih u Srbiji 2013. se skoro udvostručio u odnosu na 2012 (s 2723 na 5066), a prema procjenama srbijanskih nevladinih organizacija, broj neregistriranih bio je petorostruko veći. Srbijanske vlasti su nastavile da traže načine da sagrade smještajne centre. U zimu 2013. godine, na stotine ljudi je spavalo u snijegu u šumama oko Bogovađe i provaljivalo u prazne vikendice. Mediji su uglavnom izvještavali o lokalnim protestima zbog izgradnje centara, što su često prenosili sedmičnjaci *Vreme* i *Danas*. Navedeno je da su neki stanovnici Obrenovca blokirali puteve 27. 11. 2012. jer je nekoliko stotina izbjeglica spavalo u šumama oko kampa u Bogovađi. Oni koji su zaustavili 'izbjegličke autobuse' su opet kao opravdanje navodili strah za sigurnost žena i djece i širenje rijetkih bolesti. Štaviše, demonstrante je bilo strah da bi moglo biti i terorista među tražiteljima azila koji bi mogli predstavljati prijetnju termoelektrani Nikola Tesla koja se nalazi blizu kasarni.

Uprkos negativnom izvještavanju, veliki broj ljudi je spontano donosio hranu, odjeću i obuću izbjeglicama koje su spavale na otvorenom u blizini centra u Bogovađi. Lokalne vlasti u Sjenici i Tutinu su se složile da u svojim gradovima otvore nove centre za tražitelje azila, a izvještavanje o krizi se smanjilo u srbijanskim medijima. Ovo je dijelom bila i posljedica pojačane svijesti srbijanskih vlasti o mogućnosti usloznjavanja izbjegličke krize. Vlasti su radile i na dugotrajnijim rješenjima koja u to vrijeme nisu mogli podijeliti s javnosti. I UNHCR i nevladine organizacije koje su pružale pravnu, psihološku, kao i ostale vidove pomoći izbjeglicama, isticali su da su tražitelji azila u Srbiji, uprkos nedostacima sistema, u boljoj poziciji nego u većini drugih zemalja u regiji.

Nastupio je i kratki period hvaljenja izbjeglica u medijima kada su pomogli lokalnom stanovništvu da se oporavi od razornih poplava u maju 2014. Velike poplave su pogodile Srbiju, a među zahvaćenim gradovima je bio i Obrenovac, gdje su bili smješteni tražitelji azila. Oni su dobrovoljno učestvovali u pružanju pomoći ljudima koji su bili zahvaćeni poplavama u Obrenovcu i u drugim gradovima. Većina medija, čak i oni koji su do tada negativno izvještavali o izbjeglicama, objavljivali su pozitivne vijesti. Na primjer, 16. 5. 2014, *Telegraf* je objavio članak pod naslovom „CAREVI! Azilanti u Obrenovcu pomažu srpskom narodu“ (2014). Međutim, takvo izvještavanje nije dugo potrajalo.

Broj izbjeglica na ulicama Beograda, glavnog grada Srbije, se povećavao kako je rastao i broj ljudi koji su bježali iz ratom zahvaćene Sirije. Nевladine organizacije koje su pomagale izbjeglicama i Komesarijat za izbjeglice u Srbiji (KIRS) pokušali su da objasne javnosti šta se dešavalo. Međutim, negativna perspektiva se nastavljala u medijima. Krajem 2014, registrovan je rekordan broj zahtjeva za azil u Srbiji (skoro 17000), a pretpostavlja se da je preko 70 000 neregistriranih izbjeglica prošlo kroz Srbiju.

Sredina 2015. i kasnije: više izbjeglica, više nevolja?

Kako je izbjeglička kriza postala prvi problem u svijetu, intenziviralo se i medijsko izvještavanje. Mediji su govorili o razlozima za povećanje broja izbjeglica na balkanskoj ruti, a članke je pisala nekolicina novinara koja je godinama izvještavala o krizama: dugotrajni sukob u Siriji; katastrofe u Afganistanu, Iraku, Somaliji; glasine da se Evropska unija priprema da pojača kontrolu na granicama; panika koju su širili krijumčari koji su, zbog bolje zarade, tjerali ljude da se kreću što brže mogu prije nego „bude prekasno“ da se pređu evropske granice. Nekoliko je eksperata također izrazilo zabrinutost zbog mogućnosti da je priliv izbjeglica posljedica plana Rusije ili Sjedinjenih Američkih Država da se Evropa islamizira ili oslabi.

Srbijanski mediji preuzeli su narative ove negativne propagande i tamne scenarije o dolasku u Evropu. Na primjer, 31. 8. 2015, televizijska emisija *Oko*, jedna od najgledanijih na Radioteleviziji Srbije, emitovala je epizodu „Migranti kao geopolitičko oružje“. Dva od tri gosta u emisiji iznijela su argumente koji su imali za cilj da podrže stav da će izbjeglice oslabiti Evropu, objašnjavajući tako izazove koji su se javljali s izbjegličkom krizom. Takvo negativno izvještavanje o izbjegličkoj krizi bacilo je dugotrajnu sjenu na način prihvata izbjeglica, što je trajalo do neočekivanog zaokreta u Srbiji.

Sjećanje na odnos prema izbjeglicama u prošlosti u svrhu razumijevanje sadašnjosti

Srbijanska javnost je počela da se sjeća da je Srbija imala iskustva s ‘domaćom’ izbjegličkom krizom tokom ratova u Jugoslaviji devedesetih godina prošlog vijeka. U ljeto 1995. i 1999, desetine hiljada izbjeglica iz Hrvatske i Kosova

došle su u Srbiju, pješice, u svojim automobilima, i čak na traktorima. Prikaz ljudi koji putuju u velikom broju u Srbiji u istim uslovima u 2015. pokrenuo je talas empatije među Srbijancima. Mediji su pratili raspoloženje ljudi. Nije bilo negativnih vijesti.

Izazov nošenja sa posljedicama negativne politike prema izbjeglicama se nastavio zbog nedostataka u znanju novinara, bez obzira na njihove najbolje namjere da podignu svijest o izbjeglicama i da se za njih zalažu. Na blogu web portala televizijske stanice B92, novinar je objavio članak o tome kako je prihvatio jednu porodicu iz Sirije u svoj stan, ohrabrujući druge ljude da urade isto. Namjera je bila plemenita, ali, na ovom blogu, pored imena i prezimena tih ljudi, objavljeno je i njihovo rodno mjesto, kao i detaljni razlozi za napuštanje zemlje porijekla, a to je dovelo tu porodicu u opasnost.

Evropska rješenja

Krajem 2015. javile su se indicije da Evropska unija želi da kontrolira izbjegličku krizu stvaranjem 'tampon zona', od Turske, preko Grčke do Srbije, u kojim bi izbjeglice mogle ostati. Srbijanske vlasti su odbile te evropske prijedloge. Međutim, također je javljeno da je Evropska unija donirala novac Srbiji da otvori nove smještajne i prihvatne centre. Medijsko izvještavanje o izbjegličkoj krizi stižalo se tokom ljeta 2015. Takav odnos se može pripisati i zamoru zbog dugog trajanja krize, kao i zabrinutosti vlasti o javnom mišljenju po pitanju da Srbija postaje jedna od evropskih tampon zona.

Zapadnobalkanska ruta zvanično je zatvorena 9. 3. 2016, a kontrole na evropskim granicama su pooštrene. I empatija lokalnog stanovništva prema izbjeglicama iz ljeta 2015. se također brzo potrošila. Dnevne novine *Blic* objavile su 16. 10. 2016. vijest o incidentu u Beogradu u kojem je dvoje migranata napalo djevojčicu, pri čemu su joj uzeli tašnu i dodirivali je. Slične vijesti su objavljene u svim dnevnim novinama u Srbiji. Portal *Mondo* je čak opisao incident u Beogradu kao pokušaj silovanja. U izvještaju se također navodi da je policija izvijestila da su dva Afganistanca izbačena iz zemlje zbog tog incidenta. Nekoliko dana kasnije, policija je izdala saopštenje da nije bilo ni krađe ni pokušaja silovanja, i da djevojčica nije prepoznala protjerane Afganistance. Međutim, mali broj medija je prenio to policijsko saopštenje. Medijsko izvještavanje o tražiteljima azila ponovo je poprimalo negativan ton i izvještaji o incidentima u kojima se učestvovali stranci sve su se manje temeljili na stvarnim dokazima.

Od 2017. i dalje: fluktuiranje između hvaljenja i okrivljavanja izbjeglica

Tokom 2017. godine, medijski izvještaji o izbjeglicama fluktuirali su između dva ekstrema; ili su hvalili njihov doprinos Srbiji, ili su ih okrivljavali zbog bolesti koje su se podudarile sa prisustvom Sirijaca. Na primjer, objavljivane su pozitivne vijesti o dječaku Farhadu Niriju, desetogodišnjaku iz Afganistana

koji je imao izuzetan talent za slikanje, zbog čega mu je dat nadimak „Mali Picasso“. Svi su mediji izvijestili o Farhadovom izuzetnom talentu, koji je od 2016. živio sa porodicom u centru za azilante u Krnjači, predgrađu Beograda. Farhada i njegovu porodicu je 2017. primio Aleksandar Vučić, predsjednik Srbije, i obećao im je srbijansko državljanstvo koje su dobili 2018. Negativna strana ove prividno tople priče je da je izvještavanje o Farhadu skoro u potpunosti zasjenilo sve druge priče o izazovima sa kojima su se suočavale izbjeglice u Srbiji. Srbija je postala neka vrsta ‘rezervoara’ na granicama Evropske unije, gdje je boravilo na hiljade ljudi koji su željeli da uđu tamo. Nisu uspjeli zbog izuzetno stroge kontrole na granicama. Isto tako, oni se ne mogu i ne žele vratiti u zemlje porijekla iz razloga što se sukob nastavlja.

Negativna strana izvještavanja medija se najbolje može ilustrirati vijestima iz februara 2017. kada je plasirana vijest o migrantima koji su pokušali da otmu bebe iz kolica. Kasnije se ispostavilo da nije bilo otmica i da su, zapravo, neki mladići iz Obrenovca napali grupu izbjeglica. Međutim, mediji su naknadno vrlo ograničeno izvijestili o tim činjenicama, te nisu umanjili histerični strah od izbjeglica.

Epilog bez kraja

Nemoguće je predvidjeti kako će se izbjeglička kriza razvijati, ali se sa sigurnošću može reći da će to biti dugotrajan proces, koji će vjerovatno trajati decenijama. Broj izbjeglica koji se kreću prema Evropi će varirati vremenom, ali neće stati. Zatvaranje granica, dizanje zidova, pooštavanje procedura za izbjeglički status, prijetnje deportacijom onih koji ne dobiju izbjeglički status, može umanjiti, ali ne može zaustaviti priliv izbjeglica. Ovo je posljedica činjenice da su očaj i beznadežna situacija u kojoj se izbjeglice nalaze daleko jači nego prepreke koje se javljaju na njihovom putu u sigurnost.

U Srbiji se trenutno nalazi oko 4000 tražitelja azila. Srbija je dio Evrope, ali zbog izuzetno teške ekonomske situacije i komplikovane procedure za dobijanje azila, nije konačno odredište za izbjeglice. Ipak, od marta 2016, na hiljade izbjeglica je ‘zaglavljeno’ u Srbiji, a zbog jačanja vanjskih granica Evropske unije, njihov će broj u Srbiji samo rasti. U ovom poglavlju obrađeno je pitanje medijskog izvještavanja o izbjeglicama od početka izbjegličke krize 2011. Pokazalo se da su mediji skloniji objavljivanju vijesti o izbjeglicama u negativnom tonu, jačajući na taj način strah javnosti, umjesto da istu smiruje. Mediji to rade ne uzimajući u obzir činjenice vezane za slučajeve o kojima izvještavaju, bilo tokom ili nakon incidenata. Da li takve aktivnosti prijete integritetu žurnalizma je tema za druge studije. Međutim, takvo izvještavanje svakako ugrožava budućnost izbjeglica, kao i osmišljavanje politika za rješavanje njihovih neposrednih i dugoročnih potreba na sveobuhvatan način. Inicijalni protesti zbog izgradnje centara za smještaj i medijski izvještaji koji su doveli do protesta odgodili su gradnju, nagovještavajući vezu između prirode medijskog izvještavanja i uticaja na primjenu politika koje se tiču izbjeglica. Politika da se obezbijedi krov nad glavom za izbjeglice kojima je potrebna

zaštita opstruirana je zbog straha javnosti koji je dodatno pojačan medijskim izvještavanjem. Pored toga, novinari otežavaju umjesto da olakšavaju pristup javnosti tačnim informacijama o politikama i pravima izbjeglica i odgovornosti država kada je u pitanju međunarodna zaštita. Štaviše, izvještavanjem koje ne uzima u obzir privatnost izbjeglica, novinari ugrožavaju živote ljudi koji se nalaze u mjestima za koja se nadaju da će im biti utočište.

Politički procesi su i formalno i neformalno pod uticajem javnog mišljenja. Ton medijskog izvještavanja u odnosu na efikasnu provedbu osjetljivih političkih pitanja poput problema izbjeglica ključni su za formiranje javnog mišljenja. Štaviše, izvještavanje medija o međunarodnoj zaštiti zahtijeva solidno poznavanje međunarodnog prava i ljudskih prava, kao i domaćeg zakonodavstva i politika o azilu kako bi se pospješio odnos prema pitanju izbjeglica zasnovan na pravima. Slučaj izvještavanja medija o izbjegličkoj krizi u Srbiji ukazuje na izazove i posljedice koji bi se mogli pojaviti u mnogim zemljama prihvata izbjeglica. Jedan od zaključaka u ovom poglavlju je da će mediji često podlegnuti negativnim stereotipima, što skoro odmah dovodi do nasilja prema izbjeglicama, kao i otpora da se udovolji njihovim potrebama. Stoga ova studija primarno ističe da se u daljnjem istraživanju stavi veći naglasak na pitanja o ulozi odgovornog i uravnoteženog izvještavanja o izbjeglicama. Jedan od najbitnijih doprinosa ovog prikaza medija u Srbiji je da se pokaže kako novinari trebaju dodatnu obuku širom Evrope kako bi se bolje informirali o pravima i potrebama onih koji traže međunarodnu zaštitu, umjesto da ih se prikazuje kao nekoga ko je prijetnja domaćem društvu. Odgovorno izvještavanje će vrlo vjerovatno doprinijeti unapređenju odgovornih, odgovarajućih i sveobuhvatnih politika koje se odnose na izbjeglice u Srbiji i u cijeloj Evropi.

Bibliografija

- Azilanti silovali stranu državljanku u Banji Koviljači. (2011, 29 October). *Blic*. Retrieved on 20 February 2018 from www.blic.rs/vesti/hronika/azilanti-silovali-stranu-drzavljanke-u-banji-koviljaci/8ze9n3t
- CAREVI! Azilanti u Obrenovcu pomažu srpskom narodu!. (2014, 16 May). *Telegraf*. Retrieved from www.telegraf.rs/vesti/beograd/1073122-carevi-azilanti-u-obrenovcu-pomazu-srpskom-narodu-foto
- Jovanović, M., & Rudić, M. (2011, 10 November). Panika u parku azilanata. *Vreme*. Retrieved on 22 January 2018 from www.vreme.com/cms/view.php?id=1019001
- Mijatović, V. (2011, 3 July). Azilanti jedu budžet. *Večernje novosti*. Retrieved on 17 January 2018 from www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:336607-Azilanti-jedu-budzet
- Todorović, M. (2011, 3 February). Putnici niotkuda za nigde. *Vreme*. Retrieved on 27 March 2018 from www.vreme.com/cms/view.php?id=974684

6

KAKO SU „RIJEČI VAŽNE“

Izveštavanje o izbjeglicama i migrantima u Evropi

Žarka Radoja

Kada je fondacija Thomson Reuters objavila članak pod naslovom „Penniless and alone, migrant children in Serbia sell sex to survive“ 2017. (Taylor & Cardi, 2017), situacija u kojoj su se izbjeglice nalazile u Srbiji bila je turobna – više od hiljadu ljudi nije bilo ‘u sistemu’. Prepušteni sami sebi, na ulici ili u napuštenim zgradama. Fotografije stranih medija i agencija prikazivale su njihov svakodnevni život u skoro neljudskim uslovima. Beograd je bio među vodećim vijestima zbog uslova u kojima su živjele izbjeglice u samom centru grada. Na temperaturama koje su često bile minus 10°C, izbjeglice su se kupale vani a kuhale unutra, palile su nauljene željezničke pragove time ugrožavajući svoje zdravlje.

Samo par mjeseci ranije, vlada je preporučila da se nevladine organizacije suzdrže od nuđenja pomoći izbjeglicama, a u praksi je, zapravo, zabranila pomoć u vidu hrane i odjeće, vežući na taj način ruke većini koja bi pomogla onima koji su došli iz Afganistana i Iraka (Vulin za RSE, 2017). Izbjeglice su postale nevidljive za Evropsku uniju zatvaranjem balkanske rute koja se zapravo nije zatvorila. Ruta je proglašena nelegalnom ali je bila prilično aktivna. Posljedično tome, izbjeglice su postale nezaštićene i još lakši plijen za krijumčare. Međutim, pomoć je ipak došla do onih kojima je bila potrebna, a pružale su je uglavnom volonterske organizacije poput No Name Kitchen i Are You Syrious, kao i organizacije koje su odlučile da nađu način da zaobiđu preporuke Vlade Srbije u tako ekstremnim okolnostima. U to vrijeme, među izbjeglicama je bilo i djece mlađe od 10 godina koja su putovala sama, kao i tinejdžera mlađih od 18 godina. U ovakvim uslovima, informacije s terena i u medijima bile su od ključne važnosti jer, bez obzira na napore svih aktera, bilo je izuzetno teško provesti humanitarne akcije. Izbjeglice su djelomično ovisile o efikasnom umrežavanju i dijeljenju informacija među organizacijama i pojedincima koji su željeli pomoći. Ranjivost izbjeglica se povećala. I pored toga što su ranjivost i izloženost izbjeglica nasilju bili očiti, niko se od medija nije usudio, osim fondacije Thomson Reuters, da objavi priču o prostituisanju

da se preživi. Takvo je izvještavanje bilo teško, pošto je teško dokazati postojanje takvih situacija; posljedice netačnog izvještavanja bi bile izuzetno ozbiljne i za novinare i za žrtve.

Kada je članak objavljen, nevladine organizacije na terenu nisu znale kako da reagiraju, i nisu bile u mogućnosti da potvrde informacije iz članka. Kasnije se ispostavilo da niti je bilo dokaza za tu priču, niti informacija iz prve ruke, a da je sam naslov bio prilično senzacionalistički. Novinari fondacije Thomson Reuters napisali su ovaj članak koristeći sekundarne izvore, kao i razgovore s ljudima koji su tvrdili da su znali da se nešto desilo nekom drugom. Novinari su izvijestili da seksualne usluge koštaju nevjerovatnih 2000 američkih dolara. Nakon brojnih kritika, Fondacija je pristala da koriguje samo cijenu u 2000 dinara, ili 17 dolara.

Ovaj primjer propusta u smislu prethodnog istraživanja i formuliranja članka kojeg je objavila poznata novinska agencija, koja se doživljava kao sinonim za tačne i provjerene informacije, naveden je ovdje samo iz jednog razloga – da ilustrira u kojoj mjeri je medijsko izvještavanje o izbjeglicama prožeto problemima.

Štaviše, medijsko izvještavanje o izbjeglicama uključuje izazove koji su vezani za moguću cenzuru, kao i pritiske tržišta da se poveća prodaja. Ukoliko je izvještavanje fondacije Thomson Reuters postalo senzacionalističko i neprovjereno, odjednom je smanjena i vjerovatnoća pristupa pouzdanim vijestima o izbjeglicama.

Masovni priliv i kriza

Tokom ‘izbjegličkog vala’ 2015, mediji su izvještavali iz dva ugla: ili kroz ugao lične tragedije, s ciljem da se pobudi empatija, ili kroz birokratski ugao, svodeći jedan od najvećih događaja u Evropi od Drugog svjetskog rata na proste brojeve – koliko je ljudi prešlo granicu i koliko ih se udavilo u Sredozemnom moru. Postojao je i treći narativ, karakterističan uglavnom za ultrakonzervativne i medije alternativne desnice – pitanje bezbjednosti i ugrožavanja kulture, o kojem će biti riječi dalje u poglavlju. U vrijeme pisanja ovog poglavlja, izvještavanje o izbjeglicama je uglavnom i dalje bilo u formi birokratskog narativa. Sve tri perspektive su imale prednosti i mane. Svodenje ljudi na brojeve je dehumanizirajuće, a insistiranje na isključivo ličnoj tragediji u potpunosti im oduzima potencijal i snagu.

U razgovorima sa stotinama ljudi koji su prošli kroz Srbiju ili su još uvijek tamo i čekaju ili srbijanski azil ili šansu da krenu dalje, istaknuto je da oni ne traže milostinju, nego se nadaju da će uskoro biti u prilici da počnu raditi i izdržavati svoje porodice. Kontakt između ovih izbjeglica i humanitarnih organizacija ili pojedinaca bio je minimalan, iz razloga što okolnosti nisu dopuštale ništa više od povremene distribucije hrane, stvaranje narativa kojeg su mediji pojačavali a od kojeg su se izbjeglice pokušavale distancirati.

Organizacija Ethical Journalism Network (EJN) je zaključila u izvještaju o medijskom izvještavanju o egzodusu ljudi iz Srednjeg Istoka i Afrike u

Evropu da su mediji podbacili u izvještavanju o izbjeglicama. Kako se navodi u izvještaju (2015) pod nazivom *Moving Stories*, novinari koji izvještavaju o globalnim migracijama i izbjegličkoj krizi često ne uspiju ispričati cijelu priču i redovno padaju u zamke propagande koje postavljaju političari.

Direktor EJA-a, Adam White, rekao je u intervjuu za *The Guardian*: “Širom svijeta medijsko izvještavanje je često politički vođeno, i novinari slijede plan čije su glavne odlike neprecizna terminologija i brujanje o najezdama i rojevima.¹

U izvještaju koji se odnosi na Evropsku uniju i 14 zemalja van nje, postoji nekoliko ključnih karakteristika izvještavanja medija o izbjeglicama iz 2015. godine (Greenslade, 2015):

- Propuštene prilike: Kako su evropske medijske kuće propustile da oglašavaju uzbunu o neminovnom prilivu izbjeglica koje su bježale od ratova u Siriji i Iraku, iako su ovo bile teme koje je bilo moguće obraditi i godinu dana prije nego je došlo do krize u 2015.
- Govor mržnje: Kako su maliciozne anti-migrantske ili anti-muslimanske izjave političara intenzivirale rastuću zabrinutost javnosti i preotele medijsko izvještavanje.
- Opadajući standardi: Kako mediji nisu uspjeli da pruže detaljne i pouzdane informacije o izbjeglicama zbog preopterećenih uredničkih resursa ili zbog manjka dobro informiranih novinara koji bi bili u stanju da pruže detaljne i osjetljive izvještaje.
- Senzacionalizam: Koliko se novinarstvo vodi hiperbolom, netolerancijom i iskrivljavanjem, uz medije koji nisu sigurni koji su tačni termini kojima mogu opisati migrante, izbjeglice i tražitelje azila.

Među političarima i vodećim medijima, izuzetno je prisutna tendencija da se migranti predstavljaju kao beskrajna val ljudi koji kradu poslove, i koji postaju teret za državu i domaći način života. Međutim, ovo bi se moglo promijeniti, kao što White smatra: „U drugim trenucima priča je protkana ljudskošću, empatijom, usmjerena na patnju tih ljudi“ (Greenslade, 2015, n.p.).

Baš kao i EJA, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) navela je da novinari (Media and migration, covering the refugee crisis, 2017, n.p.) koji su izvještavali o pitanjima izbjeglica nisu bili obučeni da to rade, što je dovelo do „bitnih posljedica“, time nagovještavajući da je negativno medijsko izvještavanje postalo rasprostranjeno.

U ovom kontekstu, neobučeni novinari ne razumiju razlike između ‘migranata’, ‘tražitelja azila’, i ‘izbjeglica’ (kako, također, ističe Turudić u Poglavlju 5). Izbjeglice su također predstavljane kao ‘ilegalni imigranti’ na početku takozvane krize – što je termin koji je učinio ilegalnim i koji je dehumanizirao ljude koji bježe od rata i koji su zaštićeni međunarodnim zakonom.

Određene medijske kuće su davno usvojile pravilo da izbjegavaju termin ‘ilegalni imigrant’. Autor Paul Colford (2013, n.p.), u tekstu „Illegal immigrant’ no more“, objašnjava zašto su odustali od korištenja tog termina: „Diskusija o etiketiranju ljudi a ne ponašanja vratila nas je ponovo do ilegalnog imigranta. Shvatili smo da, ukoliko želimo biti dosljedni, moramo promijeniti smjernice.“

Tokom vremena, upotreba termina se smanjila. Međutim, slučaj Bosne i Hercegovine početkom 2018. pokazuje da novinarima treba vremena da nauče. Većina medija je još uvijek definirala izbjeglice kao ‘ilegalne imigrante’, iako su udruženja novinara iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije dale drugačije preporuke prije 3 godine. Novinari su istakli da se izbjeglice koje pređu državnu granicu na bilo koji način ne mogu nazivati ‘ilegalnim migrantima’, iz razloga što, u skladu sa međunarodnim pravnim aktima, tražitelji azila imaju pravo preći bilo koju granicu bez da ih se kazni u zemlji u koju uđu.²

Melissa Fleming, glasnogovornica UNHCR-a je istakla da su „riječi važne“ (Media and migration, covering the refugee crisis, 2017, odl. 3). Istakla je da je nazivanje egzodusa ljudi ‘izbjegličkom krizom’ pogrešno, netačno i nehumano. Egzodus je ‘veliki broj’ ljudi koji bježe od rata i dolaze u Evropu da nađu mir. Međutim, bijeg izbjeglica je iskorišten da se stvori lažni apokaliptični osjećaj koji se završio pojačanom kontrolom granica, ogradama, bodljikavim žicama i zidovima, te ksenofobičnim osjećanjima prema izbjeglicama.

Ken Roth, izvršni direktor Human Rights Watcha (HRW), napisao je u članku „The refugee crisis that isn’t“ (2015) da priliv izbjeglica iznosi samo 0.068% populacije Evropske unije:

Najveća briga koju ističu ovi što na sav glas upozoravaju na krizu je, izgleda, strah za kulturu [...] Ali većina evropskih zemalja sebe ne smatra imigrantskim nacijama. Mnogi Evropljani se plaše da će priliv izbjeglica narušiti njihove udobne kulture.

(Roth, 2015, n.p.)

‘Krizu’ je više predstavljala politički termin, prihvatljiv za elite, kojim se opisivalo stanje evropskih institucija i njihov odgovor na ovo pitanje, a ne samu humanitarnu krizu. Stoga, može se reći da je situacija s izbjeglicama dovela do političke krize u mnogim zemljama.

Korištenje termina poput ‘valovi’, iznošenje velikih brojeva bez ljudskog lica, bez ikakve kontekstualizacije, stvara kratkotrajne vijesti bez detaljnog objašnjenja ovog pitanja. Manjak kontekstualizacije igra na ljudska osjećanja i promovira strah. I to dopušta širenje lažnih vijesti i senzacionalizma, do zaobilazanja činjenica. Stoga, u nekim desničarskim, poluautokratskim državama poput Mađarske, narativ o ‘teroristima’ i ‘nekršćanima’ ostaje jak. Tokom raspada Jugoslavije, mediji su igrali jednu od glavnih uloga u pokazivanju mržnje i iniciranja sukoba među komšijama: Kada se laž jednom objavi, živi zauvijek. Uprkos zvaničnim demantijima, činjenice nikada ne dođu do istog broja ljudi kao sama laž.

Izveštaj EJA-a (2015) objašnjava da postoji tendencija, i među brojnim političarima, i u nekim vodećim medijima, da se sve migrante skupa predstavi kao prividno beskrajnu bujicu ljudi koji žele da ukradu radna mjesta, da postanu teret državi i, konačno, da ugroze autohtoni način života. Takvo izvještavanje ne samo da je pogrešno, ono je i neiskreno. Migranti često donose izuzetno veliku korist zemljama koje ih prihvate.

„Mi“ i „oni“

Svođenje izbjeglica na sliku gdje su oni prikazani kao prijetnja ili grupa žrtava, stvara u javnom prostoru podjelu na „nas i njih“. Narativ ‘drugog’ konstruira se u javnom prostoru i on je ili uvredljiv, ili mu treba usmjeravanje, kako se ističe u studiji *‘Migration Crisis’ in the Media: Making or Reflecting a ‘Crisis’?* (Zaborovski & Georgiou, n.d.), koju je objavila London School of Economics.

Postoji interesantan narativ u zemljama gdje ljudi imaju višedecenijsko iskustvo sa integracijom migranata i izbjeglica. U Švedskoj, koja je proporcionalno primila najveći broj izbjeglica, postoji razlika u narativu koji se koristio za izbjeglice devedesetih godina prošlog vijeka. Haris Grabovac, novinar i istraživač iz organizacije EXPO koja se bavi govorom mržnje u javnom domenu, u intervjuu za Kontrapress („Kako se izboriti sa alt right medijima, 2017), istakao je glavne razlike u stavu prema izbjeglicama. Istakao je da se danas od izbjeglica očekuje ne integracija, nego asimilacija. Grabovac je objasnio da mediji predstavljaju strance kao trošak ili negativnu ekonomsku posljedicu. Također je naglasio da mediji danas imaju veći interes da raspravljaju o temama takvih troškova i da ih povezuju sa mogućnošću da Švedska izgubi socijalnu sigurnost. Ovo, u kombinaciji sa izraženijim nacionalističkim stajalištem da je teško ili nemoguće integrirati strance, proizvelo je drukčiju vizuru u postojećim medijskim trendovima u odnosu na onu kakva je postojala tokom 1990-ih godina, a to je, pak, promijenilo percepciju javnosti o izbjeglicama u Švedskoj.

Srbija i okruženje

Izbjeglice su bile gotovo nevidljive u srbijanskim medijima tokom prvih mjeseci njihovog prolaska kroz zemlju. U centralnom gradskom parku, blizu autobuske stanice, bilo je na desetine šatora. Ljudi su spavali na zemlji. Međutim, nisu bili interesantni medijima, osim režimskim tabloidima koji su objavljivali vijesti o ranjivosti nacije po religijskom osnovu, i to kasnije dovodili u vezu sa bezbjedonosnom situacijom.

Situacija se promijenila kada je vlada organizirala posjetu tadašnjeg premijera, a sadašnjeg predsjednika Srbije, Aleksandra Vučića. U to vrijeme nije bilo mobilnih toaleta u parkovima i komunalne službe nisu često uklanjale smeće. Lokalni tabloidi su tvrdili, između ostalog, da su migranti donijeli

malariju, dječiju paralizu i ptičiju gripu. Za razliku od stranih medija koji su ublažili stavove u izještavanjima nakon što je objavljena fotografija tijela trogodišnjeg dječaka Aslana Kurdija na plaži u Turskoj, srbijanski mediji su bili motivirani posjetom tadašnjeg premijera izbjeglicama u parku.

Od tada, sve do trenutka kada je balkanska ruta postala ilegalna, mediji su uglavnom slijedili izbjegličku rutu kroz vladine izvještaje, i nisu odstupali od zvanične politike, objavljujući zvanične izjave bez provjere. Proglašenje rute ilegalnom promijenilo je izvještavanje. Pojavili su se izvještaji o problemima s izbjeglicama na sjeveru; u Šidu je na televiziji emitovano nekoliko priloga o nezadovoljstvu lokalnih stanovnika koji nisu željeli izbjeglice u školama gdje idu njihova djeca.

Mediji u Srbiji su uglavnom pod kontrolom Vlade koja utiče na njihovo izvještavanje, ne samo o izbjeglicama, nego i o situaciji u cijeloj zemlji. Ukoliko, iz nekog razloga, Vlada želi da izbjeglice budu glavna vijest, tako će i biti. To je dobra ilustracija javnog diskursa uopšte u toj zemlji. Za sada, vlada nije donijela takvu odluku. U početku, srbijanski mediji su ignorirali situaciju u kasarnama. Puna tri mjeseca, mediji su ignorirali hiljadu ljudi u centru grada, koji su živjeli u užasnim uslovima, sve dok strana štampa nije počela izvještavati o njihovim nepodnošljivim životima na temperaturama ispod nule.

Medijima koji su ovom pitanju pristupili profesionalno nedostajao je jedan ključni element – kontekstualizacija cijele priče. Nismo znali ni odakle su ovi ljudi došli, ni gdje su krenuli. Pored toga, nikada nismo saznali gdje i kako se njihov put završio. Mediji nisu uključili glasove izbjeglica, ni uslove u kojima su živjeli; mediji se nisu osvrnuli na razloge zbog kojih su izbjeglice krenule na ovako opasan put, kako im je bilo, da li su uspjeli, i kako su im se životi promijenili nakon dvije godine.

Jan Egeland (2015), Generalni Sekretar Norveškog savjeta za izbjeglice, upozorio je na kontekstualizaciju:

Nije u pitanju samo manjak ljudskosti uređivačkih politika, ili pitanje sreće, ili veće brige za neke ljude na uštrb drugih. Treba nam šira perspektiva kako bi zaista vidjeli šta se dešava.

(Egeland, 2015)

EJN naglašava izvještavanje u Bugarskoj i već spomenuto neznanje novinara i reportera koji izvještavaju o migrantskoj i izbjegličkoj krizi (EJN, 2015). U preporukama udruženja novinara i nevladinih organizacija iz bivših jugoslavenskih republika, novinare se pozvalo da 'ne nanose štetu' pri izvještavanju o izbjegličkom pitanju („Novinarska udruženja pozivaju“, 2015)

Na nekoliko međunarodnih radionica o medijskom izvještavanju i greškama koje su učinjene tokom pristizanja izbjeglica 2015, istaknuto je da je glavni problem manjak glasa javnosti. Nekoliko naših kolega iz vodećih zapadnoevropskih medija bilo je mišljenja da mediji nisu obratili pažnju na nezadovoljstvo lokalnog stanovništva, i da su ova pitanja do njih došla prekasno. Ovi su novinari mislili da je medijsko zanemarivanje javnog mnijenja jedan od razloga što su se čitaoci polako okretali alternativno-

desnim medijima, gdje su vijesti o izbjeglicama imale negativan prizvuk, i gdje su ljudi prikazivani kao prijetnja po bezbjednost lokalne zajednice, kulturu i preživljavanje nacije. Međutim, postoji problem sa ovim okvirom, iz razloga što je nejasno ko je 'druga strana'. Opet, iz perspektive postkonfliktnog društva, kojeg muče svi tranzicijski problemi i koje se još uvijek bori za nezavisno i profesionalno izvještavanje, 'druga strana' se ne može odnositi na pojedince koji šire mržnju i ugrožavaju lični integritet drugih, bez obzira na manjinu kojoj pripadaju.

'Druga strana' novinarstva

Uloga novinarstva nije da objektivno predstavi različite strane nekog problema, nego i da ih vrednuje i napravi razliku među njima. Prema preporukama Međunarodnog instituta za medije, medijske kuće ne bi trebale davati vremena ni prostora ekstremističkim pogledima samo da bi pokazali drugu stranu, nego bi trebale biti spremne da razotkriju i ospore mržnju koju šire neke političke grupe.

Međutim, ovo nije nov problem kojeg mediji imaju u odnosu sa čitaocima i javnosti. Može se reći da sa dolaskom izbjeglica 2015, problem s medijima je samo eskalirao i došao do granica koje su postale očiglednije. Bitno je istaći da problem s medijima nije počeo s izbjeglicama 2015. godine. Kriza u medijima odražava krizu u društvu. Usmjeravajući se samo na Evropu i odnos prema izbjeglicama, možemo jasno vidjeti različit stepen demokratije u određenim zemljama, kao i slobodu medija. Možda nam je ovaj globalni egzodus, koji je uticao na skoro svaku zemlju u Evropi, konačno otvorio prostor da po istim kriterijima procijenimo društvo u kojem živimo.

Ekonomska kriza je podijelila Evropsku uniju, i dovela do podjele na centar i jug. Međutim, izbjeglice, 'zajednički problem' svih zemalja, bacile su svjetlo na autoritarizam i ksenofobiju jedne grupe evropskih zemalja nasuprot otvorenosti i ljudskosti drugih. Također su pokazale da solidarnost postoji, makar u tragovima, u običnim ljudima, dok se u zemljama Evropske unije ona uglavnom javlja u obliku kontrole, uzajamne podrške u gradnji zidova i žičanih ograda, i u sprječavanju ljudi da dođu do sigurnosti. Posljedice ovakve politike ne nanose samo štetu izbjeglicama, nego i evropskom društvu u cjelini.

Napomene

1. www.theguardian.com/media/greenslade/2015/dec/17/where-media-fails-on-the-reporting-of-migrants-and-refugees [Stranici pristupljeno 8. 2. 2018.]
2. Tekst je dostupan na www.media.ba/bs/magazin-etika/ne-cinite-stetu-molimo-vas [Stranici pristupljeno 7. 1. 2018.]

Bibliografija

- Colford, P. (2013, April). 'Illegal immigrant' no more. [Blog post]. Retrieved on 25 January 2018 from <https://blog.ap.org/announcements/illegal-immigrant-no-more>
- Egeland, J. (2015). Foreword: Beyond the Headlines. In Ethical Journalism Network, *Moving Stories: International Review of How Media Cover Migration*. Retrieved on 1 March 2018 from <https://ethicaljournalismnetwork.org/moving-stories-international-review-of-how-media-cover-migration>
- EJN: Senzacionalističko i neetično izvještavanje o migrantima. (2015, December). Retrieved on 30 January 2018 from www.media.ba/bs/magazin-etika/ejn-senzacionalisticko-i-neeticno-izvestavanje-o-migrantima
- Ethical Journalism Network (EJN). (2015). *Moving Stories: International Review of How Media Cover Migration*. London: EJN. Retrieved from <https://ethicaljournalismnetwork.org/assets/docs/054/198/8feb836-108e6c6.pdf>
- Greenslade, R. (2015, December). Where media fails on the reporting of migrants and refugees. Retrieved on 5 February 2018 from www.theguardian.com/media/greenslade/2015/dec/17/where-media-fails-on-the-reporting-of-migrants-and-refugees
- Kako se izboriti sa alt right medijima [Interview]. (2017, July). Retrieved on 31 January 2018 from www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Razgovori&url=Kako-se-izboriti-sa-alt-right-medijima
- Migration: Global Report on Journalism's Biggest Test in 2015. (2015, December). Retrieved on 13 March 2018 from <https://ethicaljournalismnetwork.org/press-release-migration-global-report-on-journalism-s-biggest-test-in-2015>
- Media and migration, covering the refugee crisis. (2017, April). Retrieved on 12 February 2018 from <https://en.unesco.org/news/media-and-migration-covering-refugee-crisis>
- Novinarska udruženja pozivaju na profesionalno izvještavanje o izbjegličkoj krizi. (2015, September). Retrieved on 17 February 2018 from www.media.ba/bs/magazin-etika/ne-cinite-stetu-molimo-vas
- Roth, K. (2015, September). The refugee crisis that isn't. *Huffington Post*. Retrieved on 23 January 2018 from www.hrw.org/news/2015/09/03/refugee-crisis-isnt
- Taylor, L., & Cardi, V. (2017, February). Penniless and alone, migrant children in Serbia sell sex to survive. *Reuters*. Retrieved from www.reuters.com/article/us-europe-migrants-serbia-sex-idUSKBN15V1KH
- Vulin za RSE: Nevladine organizacije da ne dostavljaju pomoć migrantima direktno [Interview]. (2017, November). Retrieved on 1 March 2018 from www.slobodnaevropa.org/a/vulin-izbeglice-nvo-pomoc/28101548.html
- Zaborovski, R., & Georgiou, M. (n.d.). 'Migration Crisis' in the Media: Making or Reflecting a 'Crisis' [PDF document]. Retrieved on 9 March 2018 from www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/projects/media-and-migration/MM-POLIS16.pdf

7

IZBJEGLICE U JAVNOJ POLITICI I DRUŠTVENOJ PERCEPCIJI: REZULTATI RADIONICE

Andreas Hamburger

U okviru Dijaloške škole djelovala je radna grupa „Izbjeglice u javnoj politici i mentalnoj percepciji“, koja je uključivala psihologe i psihijatre, stručnjake za pitanja izbjeglica i stručnjake za pitanja društvene traume.¹ Grupa se osvrnula na specifičnu situaciju u kojoj se nalaze migranti, koji dolaze iz traumom obilježenog okruženja, i koji, u velikom broju slučajeva, ponovno prolaze kroz društveno traumatičnu situaciju na opasnom putu za Evropu, a onda ulaze u društvenu situaciju u zemljama domaćinima, koju karakteriziraju različiti traumatični identiteti. Glavna pitanja koja su istaknuta u diskusiji su se ticala (1) identiteta, (2) patologizacije, (3) individualizacije i dostojanstva, i (4) traženja političkog glasa.

Situacija s izbjegličkom krizom: individualna/društvena interakcija

U prvoj grupnoj sesiji, članovi grupe su ponudili stručni osvrt. Artikulirana su glavna stajališta iz sociološke, psihološke i političke perspektive.

Anastasia Zissi,² psihologinja u zajednici, istakla je moguću povezanost između psihoze i traume iz djetinjstva. Psihijatrica Gamze Ozcurumez Bilgili³ dodala je i ilustraciju iz turskog grada Mersina, jednog od centara izbjegličkog talasa od 2015. godine, gdje je zabilježen značajan porast psihotičnih stanja. Ona je također podržala ideju da bi se ponovo trebalo razgovarati o traumatičnoj psihozi (vidi Laub, 2017; Dapunt, Kluge, & Heinz, 2017). Selma Porobić⁴ koja je istraživala rezilijentnost kod izbjeglica i koja sada radi s izbjeglicama koje se vraćaju u Bosnu i Hercegovinu, upozorila je na patologizaciju izbjeglica i smatra da ih se treba posmatrati kao agente. Govorila je o svom iskustvu kada je bila obilježena kao „izbjeglica“, što nosi implikaturu „nešto problematično“. U istraživanju kojim se trenutno bavi, Porobić primjećuje da su problemi migranata (povratnika) više društvene nego psihološke prirode. Predložila je da se analizira ponavljajuća potreba

društava da patologiziraju migrante. Učesnici u diskusiji su se složili da postoji uzajamna veza između društva i pojedinca: iako izbjeglice proživljavaju posttraumatske poremećaje, njihovo patologiziranje i dalje predstavlja društveni fenomen. To može voditi kritici poimanja koncepta traume kao koncepta svemogućeg Drugog u zapadnom konzumerističkom društvu (vidi Hamburger, 2018).

Psihoanalitičar Horst Kächele⁵ se složio sa ovakvim shvatanjem okruženja i naglasio da je sistem porodice veza između pojedinca i društva, navodeći primjer izbjegličkog iskustva njegove porodice u poslijeratnoj Njemačkoj. Porodica je bila utočište tokom izgnanstva. Na osnovu istraživanja sa muzikoterapeutima, uvidio je da korištenje osnovnih fenomena u formiranju identiteta, poput muzike, može pomoći izbjeglicama da se povežu sa izvorom vlastitog identiteta, čak i korištenjem uređaja poput mobilnih telefona. Povezivanje sa muzikom koja formira identitet, može pomoći izbjeglicama da ponovo uobličie prostor gdje se osjećaju kao kod kuće.

Nakon ove prve karakterizacije izbjegličkog iskustva i prijema, politologinja Saime Ozcurumez,⁶ otvorila je temu zakonodavstva koje se odnosi na migracije i međunarodnu zaštitu izbjeglica. Cilj izrade izbjegličkih politika je okretanje ka jačanju društvene kohezije i integracije. Naglasila je da rasprava među kreatorima politika oslikava strukturalne a ne individualne aspekte migracija. Čak i ukoliko se uzmu u obzir neki osnovni psihološki koncepti, poput rezilijentnosti, osjeti se jasna potreba za detaljnijom diskusijom o psihotraumatskim aspektima kao osnovnom uzroku a i posljedici migracija. Također je naglasila da se čak i u nastojanjima da se poveća pristup uslugama uopšte, posebno osnovnim sredstvima za život, mora uzeti u obzir uticaj traumatičnih iskustava na pojedince.

Kada je riječ o kreiranju politika za pospješivanje integracije, Saime Ozcurumez je naglasila da je potrebno dodatno uzeti u obzir sociotraumatske aspekte društava prijema. Takva pitanja su izuzetno bitna ukoliko kreatori politika pokušavaju da detaljno osmisle korisne mjere i strategije u polju obrazovanja, pristupa tržištu rada, i komunikaciji. U Turskoj, gdje je potrebno integrirati veliki broj izbjeglica, ovo postavlja goruće i dalekosežno pitanje kako su-konstruirati i provesti politike koje će dati rezultate u situacijama masovnog priliva izbjeglica i dugotrajnih sukoba. Pri osmišljavanju politika se također moraju uzeti u obzir psihološke i kulturološke posljedice prisilne migracije; na primjer, u slučajevima traumatizacije, to su maloljetnici bez pratnje, samohrane majke, rodno zasnovano nasilje. Zadovoljavanje potreba izbjeglica uključuje poštovanje integriteta njihove ličnosti, što im dopušta da se samostalno suočavaju sa svojim traumama i da postanu rezilijentni.

Ova stajališta iz perspektive brige za pojedinca i iz perspektive kreiranja politika potakla su intenzivnu diskusiju u grupi. Razgovarano je o dva pitanja: prvo je slučaj Njemačke, u kojoj značajan dio društva decenijama poricao da je Njemačka imigraciona zemlja (kojoj trebaju imigracije i koja je, također, cilj migracija). Ovo poricanje je rezultiralo u pat poziciji kada je u pitanju imigraciono zakonodavstvo i dovelo je do podjela u unutarnjem političkom diskursu. Izazvalo je veliki broj pro forma zahtjeva za azil i

dovelo do situacije da je ustavno pravo na azil, zasnovano na traumatičnom istorijskom iskustvu diktatorskog sistema, vrlo glasno propitivano. Njemačka izbjeglička dilema ilustrira kako stari strahovi i sažaljenje mogu uticati na (ili blokirati) racionalne političke pregovore. Drugi primjer dijalektičkog odnosa između pravnih propisa, društvenih činjenica i pojedinačnog iskustva je slučaj raseljenih osoba i porodica u Bosni i Hercegovini. Ilustrira kako su unutarnji procesi, poput rezilijentnosti, koji pomažu ljudima da se nose sa iskustvima prisilne migracije ili povratne migracije i raseljenjem, povezani sa društvenim procesima poput mentalnog zdravlja ili stambenim politikama.

Grupa se složila da međunarodni politički diskurs o prisilnoj migraciji, koji je počeo kao posljedica katastrofalnih iskustava u Drugom svjetskom ratu, i koji je doveo do uspostavljanja UNHCR-a i Ženevske konvencije o statusu izbjeglica 1951, može učiti iz primjera Bosne i Hercegovine koja ima 4 miliona stanovnika, a koja se morala suočiti sa milion izbjeglica tokom rata, kao i milion interno raseljenih lica. Nakon dvadesetogodišnjeg iskustva, moguće je demonstrirati kako su javne politike u društvima prijema način konstruiranja izbjeglica i kako su međunarodne politike stvorile i takozvane 'manjinske povratnike'.

U ovom je dijelu sociolog Sotiris Chtouris⁷ pojam 'izbjeglica' stavio u makroperspektivu i u vremenski okvir. Društva na različite načine percipiraju migraciju. U tom smislu, kao primjer je naveo situaciju kada su grčki politički aktivisti pobjegli od diktatorske hunte u Njemačku šezdesetih godina prošlog vijeka i tada ih se optimistično dočekalo kao političke izbjeglice (opaska koja je pobudila žive uspomene kod njemačkih učesnika). U ovom slučaju, imigranti su dočekani s odobravanjem jer su dovedeni u vezu sa tekućim procesom promjene u društvu prijema. Ova koincidencija je u velikoj mjeri olakšala izbjeglicama da formiraju novi identitet, a ne da se drže onog izbjegličkog. Druga se istorijska perspektiva otvara ukoliko se porede istorijska iskustva iz Grčke i imigracije iz Male Azije od dvadesetih godina prošlog vijeka. Ova kasnija imigracija se u Grčkoj često spominje u svjetlu prošlih imigracijskih iskustava u kojima su izbjeglice dolazile iz drugih zemalja, stvarajući tako 'kolektivno sjećanje'. Vrlo je bitno kako nacionalna istorija odražava ova prošla iskustva, ali i kako su porodična tradicija i društvene institucije izgrađeni kao odgovor na ove situacije. Na osnovu ovakvih makroperspektiva, i na osnovu trenutnog istraživanja sa dobrovoljcima u izbjegličkim kampovima, Chtouris je naglasio da je neophodno vrlo brzo započeti uspostavljanje kontakta sa pouzdanom osobom koja može komunicirati s izbjeglicama s ciljem da stvore zajednički identitet. Dobrovoljci počinju stvarati svoj identitet dobrovoljca jednako kao što izbjeglice počinju stvarati identitet građana. Ukoliko ovi ljudi rano i pozitivno stupe u interakciju, onda izbjeglička integracija postaje nova prilika za društvo, i, naravno, za izbjeglice. Umjetnička sredstva i aktivnosti, kao i integracija na tržištu rada, igraju ulogu u ovoj interakciji. Povrh svega, iskustvo u izbjegličkim logorima pokazuje kako je bitno da izbjeglice nađu svoj glas i da izraze svoje potrebe i poziciju, te na taj način razviju politički identitet. Nepostojanje političkog identiteta i manjak povjerenja u mogućnost da se izraze vlastite potrebe, razviju grupe i da se učestvuje u demokratskim procesima, podrivaju uspješnu integraciju.

Postalo je jasno tokom diskusije da se izbjeglički identitet razvija sasvim drugačije ukoliko je negativno definiran kao odsustvo ili praznina, ili kao grupni identitet, ili kao nešto na što se društvo prijema može projicirati. Tokom Hladnog rata, izbjeglice iz Istočnog bloka su u najvećem broju slučajeva s odobravanjem dočekivane na Zapadu, pošto su potvrđivale zapadnjački identitet. Sa završetkom Hladnog rata, osmišljen je i/ili konstruiran novi tip izbjeglice kroz sigurnosna pitanja. Današnji diskurs o izbjeglicama prevashodno se odnosi na kampove, integraciju, boravišne dozvole i spajanje porodica – to su pojmovi koji otkrivaju suštinski negativan koncept migranta kao ‘tereta’; ovdje su političke promjene u društvima prijema projiciraju na izbjeglice. Na sličan način, kada se govori o izbjeglicama u okviru psihopatologije, može doći do pasivnosti i, posljedično, do autoagresivnog i agresivnog ponašanja – što je negativna matrica koja može imati suprotan učinak na društvene stavove. Politička samoorganizacija i prednosti direktnog kontakta sa volonterima, može stvoriti praksu djelatnosti na kojoj se gradi integracija.

Identitet kao ključna tema prisilne migracije i uticaj društvene traume

U psihologiji i sociologiji, identitet je koncept koji se odnosi na sponu pojedinca i društva. Anastasia Zissi je istakla da je identitet proces prije nego lična osobina. Postajanje građaninom, postajanje subjektom, ukorijenjeno je u ranom razvoju, i uvijek se dorađuje kako pojedinci rastu i prelaze iz jednog društva ili okoline u drugo. U migraciji, proces promjene identiteta često započinje puno prije odlaska (Porobić). Prijetnje identitetu počinju progonom na osnovu etničke pripadnosti ili na osnovu pripadnosti određenoj grupi, itd. Potom, početak emigracije je opet situacija promjene identiteta. Ovi komentari su pokrenuli diskusiju o razlikama između normalnog procesa promjene karaktera ili formiranja identiteta, kako to navodi Erikson (1994 [1959], 1994 [1968]), a koji je u priličnoj mjeri ovisan o kulturi, i velikih društvenih promjena koje izazivaju poremećaje u referentnom okviru u kojem identitet obično evoluira. U zemljama koje su nekada sačinjavale Jugoslaviju, religija, koja nije bila karakteristična za prošli, sekularni društveni sistem, postala je tema. Dakle, religijska osjećanja, vjerovanja i pripadnost dobili su na značaju i uticali su na konstrukciju identiteta. U situacijama velikih promjena, pojedinci i porodice proživljavaju temeljnu nesigurnost u odnosu na vlastiti identitet. Unutar porodice, dodala je Porobić, takva prijetnja može obrnuti generacijske uloge: roditelji su često više zbunjeni zbog gubitka tradicionalnih formi sigurnosti, a djeca, koja su više fleksibilna, preuzimaju vodeću ulogu kroz *roditeljifikaciju*. Kächele je ovu opservaciju pretvorio u pozitivnu evaluaciju tako što nas je podsjetio na vrijeme nakon raspada Njemačke demokratske republike i na ujedinjenje Njemačke, kada je veliki broj odvažnih „pametnih djevojaka“ migrirao na Zapad, dok njihovi muški vršnjaci to nisu učinili. Grupa se složila da u svakoj destabilizaciji postoji prostor za promjenu, pozitivnu ili negativnu. Porobić je istakla da izbjeglička trauma predstavlja

akumulaciju gubitaka, od fizičkog do društvenog i kulturnog prostora na samom početku, koji se onda često intenzivira izbjegličkom situacijom i zahtjevima zemlje odredišta. Čak i ako bi to moglo dovesti do pozitivnih posljedica, bilo da je u pitanju obrazovanje, karijera ili sigurnost, ti potencijali se ne mogu porediti sa stvarnošću gubitka. Posttraumatski rast, istaknuto je u grupi, jeste moguć, ali može biti i jako bolan. Kako Kächeleov primjer sa istočnonjemačkim djevojkama ilustrira, ponekad izbor postoji.

Chrysanthi Papadopoulou⁸ zapazila je na osnovu vlastitog rada u izbjegličkim kampovima kako svrstavanje na osnovu etničkih, klasnih i grupnih identiteta nestaje u izbjegličkim situacijama. Razlike koje su možda bile izuzetno važne u zemljama porijekla gube na značaju i zasjenjuju ih dominantni 'izbjeglički' identiteti u kampovima.

Hamburger je komentirao da ovo, također, uključuje i pitanje vremena. Promjena u vanjskim potvrdama identiteta može proizvesti priliku ukoliko subjekti osjete da imaju slobodu izbora, a ne nešto što im je nametnuto. Međutim, ovo zahtijeva pravi trenutak: treba biti dovoljno brz da se zgrabi i djeluje u datoj prilici.

Dokaz ovakvoj tvrdnji ponudila je Porobić, koja je opisala izbjegličke kampove u Švedskoj. Izbjegllice iz različitih zemalja i staleža susrele su se tamo, ali samo ih je nekolicina istinski iskoristila trenutak i ostvarila solidarnost s drugima; većina je zadržala rasističko razmišljanje i na druge je etničke pripadnosti gledala s nipodaštavanjem (Porobić, 2012). Naravno, sam boravak u kampu učini nešto izbjeglicama, pošto im nametne moćan eksterni koncept izbjegličkog identiteta, a prisutna je i ekonomska nemoć koja im oduzima svojstvo samoodrživosti. Čak i u zemljama gdje imigracija nije organizirana kroz kampove, migranti trebaju nekoga ko je unutar društva i ko će im pomoći da tom društvu pristupe. U oba slučaja, nacionalni ili etnički identitet će biti u nekoj mjeri idealiziran i služiti će kao protuteža eksternom izbjegličkom identitetu kojeg nameće novo društveno okruženje.

Ovdje se Hamburger osvrnuo na slučaj kojeg je Zissi spomenula kada je okarakterizirala identitet kao proces a ne svojstvo. Savremena teorija identiteta više ne konceptualizira identitet kao jedan stabilan konstrukt kroz vrijeme, nego kao višeslojan, promjenjiv konstrukt koji zavisi o kontekstu. „Kompozitni identitet“ (Kraus, 2000; Keupp et al., 2008) se stvara se kao posljedica potrebe. Migracije predstavljaju takav izazov. Kada se suočimo sa pojmom 'izbjeglice', koji je ispunjen projekcijama društva domaćina, a za nas same, pak, praznim pojmom, prisjetimo se bivšeg života i identiteta, kao i potencijalno idealizirane mudrosti i topline naše domaće kulture. Ovo je u skladu sa značajem porodice i kulture, bogatstva neverbalne i paraverbalne komunikacije, poput muzike i humora. Štaviše, činjenica da su mnoge otporne izbjeglice iz studije Selme Porobić otkrile religiju kao izvor utjehe, pokazuje da simboli služe kao potvrda pripadnosti grupi i daju referentni okvir pojedinačnom traumatičnom iskustvu. Zaključak diskusije je bio da čak i kada se potraga za identitetom pokrene u uslovima stvarnog gubitka, i vodi do *ad hoc* konstrukta, ona se još uvijek odnosi na vremenski stabilan referentni okvir, poput tradicije, istorije ili vjere.

Saime Ozcurumez je komentirala da je u politologiji koncept identiteta nešto sasvim drugačije. Uglavnom se smatra nacionalnim identitetom, pravnim, a ne psihološkim ili sociološkim identitetom. Ova stroga definicija, međutim, dovodi do lingvističke zabune ukoliko su, na primjer, u slučaju izbjeglica, i Sirijci koji su izbjegli i Sirijci koji su ostali u svojoj zemlji i borili se, kategorizirani kao Sirijci. Međutim, postoji percipirana kontradikcija između njihova dva izbora i situacije. Posljedično, javlja se koncept identiteta u dvije klase. Kada je u pitanju kreiranje međunarodnih politika za zaštitu izbjeglica, definicija identiteta u skladu sa nacionalnosti dovodi do ozbiljnih kontradikcija; na primjer, pitanje uređivanja naseljavanja nakon isteka izbjegličkog statusa. Ukoliko su izbjeglice definirane samo kroz zemlju porijekla, onda nemogućnost povratka i potreba da se nastani negdje drugo dovodi do nevidljivog identiteta. Tokom diskusije, spomenuto je da ove razlike u definiciji nisu samo pitanje riječi, nego činjenica: zapravo, izbjeglice koje se kreću preko državnih granica, i koje su vrlo često apatridi iz razloga što su njihove zemlje porijekla propale ili zato što su protjerani, dovode pojmove nacionalnog identiteta i državljanstva u kontradikciju. Kreiranje politika može nekada da se odnosi na subjekte ili koncepte koji su validni samo *de jure* ali ne odgovaraju društvenoj stvarnosti. U slučaju Turske, veliki priliv izbjeglica iz Sirije doveo je do paradoksalne situacije: *de jure*, Turska *nije* bila obavezna da obradi njihove zahtjeve za izbjeglički status,⁹ ali je država odlučila da im da status „privremene zaštite“ koji ih je uvrstio u još jednu pravnu kategoriju, dajući im, tako, drugačiji pristup. Tokom diskusije je naglašeno da ovo nije bio samo slučaj u Turskoj – mnoge evropske zemlje sada prave sličnu distinkciju.

Vraćajući se na psihosocijalni pojam identiteta, Camelia Hancheva je dodala da se aspekt negativnih identiteta može vidjeti u Bugarskoj, zemlji koju su izbjeglice u najvećem broju slučajeva otvoreno zaobilazile. Ovu je činjenicu dovela u vezu sa podsvjesnim istorijskim refleksom u bugarskom identitetu i folkloru, kojeg označava nizak stepen samopouzdanja, koji je, možda, posljedica kontinuiranog obezglavljanja vlastitih elita još od Srednjeg vijeka (Hamburger). Taj nizak stepen samopouzdanja je možda razlog što se izbjeglicama zavidi na pažnji i pomoći koju dobijaju od zapadnoevropskih zemalja, dok istočnoevropske zemlje sebe doživljavaju manje vrijednim te pažnje. S druge strane, Bugarska je bila prva zemlja koja je sagradila ogradu, ima privatnu miliciju koja nadgleda ilegalne migracije, i nabavila je najskuplje i najsofisticiranije termičke uređaje za superviziju. Tokom diskusije, članovi grupe su primijetili da je to komplementaran primjer pravnom pojmu identiteta kojeg je navela Saime Ozcurumez – dok se kreatori politika odnose prema identitetu kao definiciji, ljudi na koje se takva etiketa može primijeniti svoj identitet poimaju kao emocionalnu kategoriju; ovo važi ne samo za Bugare, nego i za sve zemlje koje njihove istorije partikulariziraju. Na primjer, Njemačka je obilježena navodnim podijeljenim identitetom. S jedne strane, većina Nijemaca (uključujući i političare) se osjeća racionalnim ljudima, ali, s druge strane, samo bi nekolicina njih rekla ovo otvoreno, pošto osjećaju nelagodu kada otvoreno iskazuju bilo kakvu vrstu vodstva. U istočnoevropskim zemljama, Višegradska grupa (Republika Češka, Mađarska,

Poljska i Slovačka) otvoreno odbija izbjeglice. Međutim, balkanske zemlje niti se otvoreno suprotstavljaju, niti su otvoreno za zaštitu izbjeglica. One garantiraju tranzit izbjeglicama na putu u *obećanu zemlju* što je Zapadna Evropa, i ovo doživljavaju kao trajno stanje bivanja u tranzitu. Ovi različiti, istorijski informirani mentaliteti u zemljama 'balkanske rute' utiču na stavove lokalnog stanovništva prema izbjeglicama. Strah od izbjeglica u islamskim zemljama je istorijski ukorijenjen kroz pripadanje Osmanskom carstvu. Islamska imigracija pogađa nerv i pokreće stare strahove od dominacije. U Turskoj, imigracija iz Sirije izaziva strah zbog mogućeg uspona islamskog pokreta. Gamze Ozcurumez Bilgili je ove strahove dovela u vezu sa unutarnjom krizom turskog identiteta, koja se posljedično projicira na izbjeglice iz arapsko-islamskih zemalja.

Na ovom je mjestu Shtouris Chtouris oponirao dominantnom diskursu o identitetu kao ključnom konceptu u razumijevanju stavova zemalja prijema i tranzita prema izbjeglicama. On je usvojio stajalište građanstva. Pojam evropskog građanina i dalje je apstraktna struktura, i, iz tog razloga, pojam evropske solidarnosti među građanima evropskih država još uvijek nije formiran. U skladu s tim, ne postoji zajednički pristup prema dolazećoj populaciji (Chtouris, Zissi, Stalidis, & Rontos, 2014). Suočavamo se sa poznatom situacijom u kojoj bi ekonomska snaga bila dovoljna, ali manjak solidarnosti, uglavnom na nivou velikih ekonomskih i političkih aktera, remeti proces građenja Evrope odozdo prema gore kao uvjerljive domovine. Evropski identitet se ne može formirati dekretom, niti se čak može unaprijed definirati – on nastaje iz dnevnog iskustva da sve veća solidarnost donosi povrat u slobodi, pravdi i prosperitetu. Znamo iz mnogih društvenih promjena da napredak nije isplativ odmah; ali, ukoliko se predugo čeka na promjenu, građani će okrenuti leđa evropskom projektu i smatrat će da su se odrekli prava na suverenitet uzalud. U ovom smislu, moramo shvatiti da se prema evropskom identitetu treba odnositi kao prema kontinuiranom procesu preispitivanja budućnosti, a ne kao trajnoj kategoriji. Kako je Chtouris naglasio, izbjegličko pitanje je ključno za evropski identitet koji je u razvoju (Krastev, 2017). Hancheva je dodala da ovaj primjer korespondira konceptu psihološkog identiteta.

Istraživanje

Istraživanje na ovu temu je neophodno; na primjer, istraživanje o mentalizaciji u zajednicama prijema u odnosu na društvene stavove poput predrasuda ili otvorenosti interkulturalnom kontaktu. Spomenuti su i neki primjeri iz različitih disciplina: iz polja psihologije, Hancheva je navela istraživanje istorijskih, društvenih i kulturnih stavova spram razlika u bugarskom društvu (Milanov & Karableyova, 2011; Georgieva & Koleva, 2014). Psihologinja Anastasia Zissi i sociolog Sotiris Chtouris istakli su da postoji niz velikih studija u Grčkoj koje povezuju stavove prema izbjeglicama sa nivoom društvene integracije, zaposlenja i prisustva migranata u zajednici prijema. Njihova baza podataka omogućava daljnje, interdisciplinarnе analize

(Chtouris & Miller, 2017). Obavljeno je i interdisciplinarno istraživanje o dugotrajnim efektima prisilnih migracija u zemljama Zapadnog Balkana iz perspektive roda, a koje se zasnivalo na transdisciplinarnom, integrativnom kvalitativnom i kvantitativnom istraživanju koje obuhvata nekoliko zemalja (Porobić & Blitz, 2018), uz višemetodski pristup.

Kompleksna pitanja koja bi mogla istražiti teme koje su se javile tokom ove radionice zahtijevaju interdisciplinarne pristupe. Nesvjesni mentalni procesi se moraju opisati, kao i njihovi svjesni rezultati, kroz mišljenja i ponašanje. Postoji, na primjer, čitav niz transdisciplinarnih studija o mentalnim percepcijama izbjeglica iz svih evropskih zemalja, koje su, u najvećem broju slučajeva, proveli sociolozi, ali često, kako se to vidi u grčkom primjeru, u saradnji sa psiholozima. Postoji i značajan broj istraživanja o posttraumatskom stresu i adaptivnim poremećajima u oblasti psihijatrije i kliničke psihologije.

Također postoji i vrijedna saradnja između sociologije i kliničke psihoanalize, posebno kada je u pitanju detaljna analiza pojedinačnih slučajeva. Jedan od načina da se kombiniraju oba pristupa je kroz interdisciplinarnu saradnju. Veća istraživanja zasnovana na anketama se mogu kombinirati sa temeljitim psihološkim intervjuima kroz izbor kontrastiranih slučajeva, napravljen na temelju podataka. Na taj način je moguće prikazati bogatu i konkretnu sliku teškoća sa kojima se ljudi suočavaju u zemljama tranzita i prijema kada se susretnu sa izbjeglicama. Ovo može uključivati i nesvjesne aspekte kao i društvene uslove, bilo da su oni mjerljivi kao ekonomski ili socijalni parametri, ili implicitno, kao kulturalni identitet (vidi Volkan 1997, 2017). Najbolje prakse u integraciji izbjeglica zavise direktno o izuzetno funkcionalnom međudjelovnju između socio- i psihodinamičnih nivoa. Optimalna osjetljivost na slučaj ili interkulturalna komunikacija doživljavaju neuspjeh ukoliko strukture mafijaškog tipa, ili populistički pokreti, ugroze bilo koji korak ka efikasnoj inkluziji. Ovdje se ponovo pokazuje značaj uloge volontera, kako je Chtouris izvijestio o Grčkoj, gdje nevladine organizacije ne samo da organiziraju inicijalnu fazu dolaska izbjeglica, nego pružaju podršku istraživačima da steknu realno i detaljno razumijevanje društvenih procesa i faktora koji na njih djeluju. Nadograđujući se na ovo osnovno iskustvo, moguće je uspostaviti međunarodne istraživačke mreže duž izbjegličkih ruta i dovesti do uzajamnog osnaživanja.

Saime Ozcurumez je predložila još jedno istraživačko polje, iz perspektive integracijske politike. Ovdje su šeme za inkluziju najčešće bazirane na pretpostavci da će izbjeglice, ukoliko im se ponude neophodni uslovi, početi živjeti živote, stvarati porodice, ispuniti uslove za državljanstvo, i, konačno, postati dio društva. Međutim, njeno vlastito istraživanje pokazuje da ova pretpostavka ne vodi uvijek jasnom ishodu (Ozcurumez, 2009). Ljudi koji migriraju u drugu zemlju, čak i ako steknu državljanstvo i oforme udruženja za učesće u društvima prijema, mogu naići na izazove u sveobuhvatnoj društvenoj inkluziji. Postoji veliki nedostatak u izvorima politika kada su u pitanju nedostaci koncepta koji se usmjerava na pojedinačne potrebe onih koji traže međunarodnu zaštitu. Mnoge politike kreću od zadovoljavanja osnovnih potreba, dok se dugoročan pristup usvaja u odnosu na psihosocijalne

potrebe i blagostanje, ili se psihosocijalna podrška pruža samo onima koji pate od PTSP-a, ili onima kojima je potrebna „ukoliko je traže“. Psihosocijalna podrška je definirana kao izuzetak i povezana je sa patologizacijom. Politike imaju tendenciju da objedinjavaju ‘izbjeglice’ kao primatelje usluga na temelju registriranog pravnog statusa, zavisno od toga šta zdravstveni sistem može ponuditi. Psiho- i sociokulturne situacije specifičnih izbjegličkih grupa se ne odražavaju odmah – na primjer, kada su u pitanju žene, djeca, mladi ili izbjeglice čije nacionalnosti mogu izazvati istorijske predrasude. Pristup psihološke studije koja bi bila usmjerena na pojedinca, na jedan slučaj, mogla bi pomoći istraživačima politika integracije da prepoznaju specifične karakteristike izbjeglica sa različitim potrebama, kao i karakteristike članova društva primatelja. Tako povećana svijest sveobuhvatnog pojedinačnog pristupa bi nam mogla pomoći da shvatimo daleko bolje zašto su, uprkos dobrim namjerama, programi integracije ponekad uzaludni, budući da ih sprječava niz sociopsiholoških faktora, poput endemskog rasizma, seksizma, lične i kolektivne traume, procesa isključenja velikih i malih grupa, jezičkih prepreka, itd.

Mogući metodološki okvir za zajedničko istraživanje bi se mogao izvesti iz interdisciplinarnih projekata poput istraživanja *Eyewitnesses of the 1943 Hamburg Firestorms and their Families* (Lamparter, Wiegand-Grefe, & Wierling, 2013), kako je predložio Hamburger. U ovom su slučaju istoričari i psihoanalitičari zajedno radili na intervjuima, i detaljno su analizirali različita čitanja. Sličan je projekt predstavila Porobić, u kojem je interdisciplinarna grupa proučavala dugoročne efekte prisilne migracije na mentalno zdravlje. Trenutni primjer iz Sarajeva (Porobić & Jansen, 2016), gdje su se izbjeglice iz istočne Bosne naselile u predgrađu, pokazuje da integracija, ukoliko bi se mjerila samo u sociološkim parametrima, ne bi bila uspješna. Međutim, detaljniji i individualiziran pristup u saradnji sa socijalnim antropolozima pokazuje da su, zapravo, izbjeglice bile dobro integrirane u stoljećima staroj društvenoj strukturi koju su donijeli iz svojih sela. Njihov način adaptacije na prisilno preseljenje bio je „enklavizam“. Ovo je jedan od primjera gdje interdisciplinarno istraživanje ne samo da pomaže u propitivanju granica disciplina i pretpostavki, nego također podučava o zapanjujuće dobroj i široko samoorganiziranoj praksi sa niskom stopom problema mentalnog zdravlja.

Jasno je da u izuzetno diferenciranom polju gdje se primjenjuju razni parametri i gdje su uslovi jedva uporedivi (poput, na primjer, izrazito reguliranih tržišta rada u zemljama Sjeverne Evrope, za razliku od znatno slabije organiziranih procedura raspodjele rada u Južnoj Evropi), istraživanje treba biti metodološki fleksibilno kako bi se proizveli ekološki valjani rezultati. Formalne statistike o radu ne mogu pružiti pouzdanu sliku. Isto tako, psihološke kategorije poput traume ili prilagođavanja, previše su apstraktne i onda bi izostalo iskustvo pojedinca, osim ako dijagnostika ne uključi društvenu situaciju i okruženje. Takvo uzimanje u obzir društvenog okruženja je također neophodno za kreiranje politika. Programi koji imaju za cilj integraciju izbjeglica na tržište rada, na primjer, obično ne predvide moguće kontraefekte. Mogu se javiti projicirani strahovi, poput „oni nam krađu

poslove“, koji se mogu porediti s projekcijama straha od bolesti i infekcija u zajednicama prijema o kojima je Gamze Ozcurumez Bilgili izvijestila na osnovu zajedničkog istraživanja o integraciji.

Upoznavanje pojedinačne perspektive i sudbine izbjeglica može zahtijevati participativni pristup, možda im se čak i priključiti tokom njihovog puta korištenjem komunikacionih tehnologija; ili, u retrospektivi, razumjeti njihov put i kontekst u intenzivnom okruženju kakvo je psihoterapija, ili kroz analizu video-svjedočenja (Hamburger, 2018), uključujući analizu video-svjedočenja na različitim komunikativnim nivoima uz učešće različitih stručnjaka. Takvi pristupi nam također mogu pomoći da shvatimo vremenski uslovljenu prirodu i račvastu strukturu pojedinačnih priča o bijegu i da se baci svjetlo na izuzetan značaj trenutka. Puteve izbjeglica karakteriziraju dugi periodi mirovanja koje prekinu nagli naleti događaja. Istraživanje bi se u ovom slučaju moglo usmjeriti na identifikaciju i proučavanje ključnih trenutaka susretanja i davanje savjeta kreatorima politika da podstaknu prilike u kojima bi se mogao javiti ljudski kontakt između izbjeglica i društava prijema, kao i na pokretanje protoka informacija odozdo prema gore vezano za rane susrete između izbjeglica i lokalnog stanovništva u svrhu istraživanja integracija.

Stoga, sve discipline trebaju biti otvorene transdisciplinarnom diskursu i metodološkoj fleksibilnosti. Grupa je stala da se u trenutnom političkom diskursu pretpostavke o motivacijama ljudi uzimaju zdravo za gotovo bez njihovog cjelovitog razumijevanja. Potrebno je udruženo i visoko individualizirano istraživanje.

Praktične mjere: volonteri, umjetnost i politički glasovi *Obrazovanje – međureligijski dijalozi*

U Bosni i Hercegovini je odmah nakon rata Goethe Institut uveo međureligijske dijaloge kao predmet u srednjim školama (Carmen Scher). Javili su se slični projekti koji su se smatrali izuzetno korisnim, a koji su se naslanjali na predratne tradicije. Slavljenje vjerskih praznika sa susjedima je bila normalna navika u Bosni i Hercegovini prije rata, dobro je funkcionirala i mogla bi se ponovno uspostaviti kao društvena praksa (Selma Porobić). U jednoj studiji, u kojoj su se poredili adolescenti i odrasli pravoslavni kršćani, Aleksandra Hadžić je zaključila da religija može biti značajan izvor emotivne podrške i stabilnosti, ali može također i da je naruši, u zavisnosti od doktrinarnog pristupa (Hadžić, 2012; Stefanović-Stanojević & Hadžić 2014).

Volonteri i supervizija

U akutnoj izbjegličkoj krizi, ekspertna grupa je naglasila izuzetan značaj volontera. Stupajući u nedefiniran susret, izbjeglica i volontera 'izmišljaju' novi identitet u uzajamnom procesu, umjesto da jedan podrede drugom.

Izuzetan značaj direktnog kontakta izbjeglica sa volonterima na koji su nam skrenuli pažnju Chtouris, Porobić, Papadopoulou i drugi zahtijeva jačanje njihovih kapaciteta. Sa psihološkog stanovišta, znamo da 'posjedovanje kapaciteta' (sposobnost majki, terapeuta i drugih pomagača da ponude duboku, neselektivnu emotivnu pažnju, da se identificiraju sa zbunjenim stanjem drugog, i, istovremeno, da kombiniraju ovu identifikaciju sa strukturiranim mislima i aktivnostima od pomoći) zavisi od mentalnih resursa osobe koja pruža pomoć. Materinska empatija, jedan veliki izvor sigurnog vezivanja, najbolje raste kada su osnovne potrebe majke zadovoljene i kada ona sama nije pod velikim pritiskom. Analogno radnoj situaciji pomagača i volontera, takav pritisak ne samo da proizilazi iz manjka zadovoljenja osnovnih potreba, nego i iz mentalnih prepreka na terenu, poput traumatogenih mentalizacijskih deficita, traumatskih socijalnih ožiljaka kod migranata, biografije pomagača i društava domaćina, i drugih psihosocijalnih i kulturoloških faktora koji su vezani za prisilnu migraciju (vidi i Hamburger, 2017a, 2018). Kao rezultat toga, pomagačima treba pomoć u ispunjavanju njihovog ključnog zadatka. Trebaju prostor za refleksiju, priliku da izraze vlastite emotivne reakcije, da podijele teret, da nauče o zamkama interkulturalnog rada sa traumatiziranim migrantima u (ponekad) neprijateljskom okruženju.

Temporalnost

Identitet je, kako mi razumijevamo, proces, a identitet u izbjegličkom pitanju je, kako je Hamburger istakao, izuzetno vezan za vrijeme. Da li će izbjeglica biti u stanju da se nosi sa traumatičnim iskustvima prije ili tokom bijega zavisi o podudarnosti mnogih faktora, poput religioznosti (Porobić, 2012), zdravstvenih uslova, crta ličnosti i faktora iz okruženja koji pogoduju rezilijentnosti. Međutim, tako povoljna podudarnost je vremenski uvjetovana i uvijek izložena riziku. To je ograničeni vremenski okvir u kojem izbjeglice mogu održati vjeru, a ukoliko se teškoća nastavi bez prekida, i vjera lako može popustiti.

U skladu s tim, moramo obratiti pažnju kako procesi formiranja pozitivnog identiteta zavise o brzini. Hamburger je veoma pohvalio model uspostavljanja kontakta sa volonterima koji su jezički osposobljeni, ali naglašava da ovakav kontakt najbolje funkcioniše ukoliko se realizira najbrže moguće. Prvi kontakt nije, međutim, sam od sebe rješenje. Može pomoći povećanju nade (ili vjere) i može istkati zajednički proces pregovora o identitetu, kako je istakao Chtouris. Konkretni koraci u vraćanju izbjeglica u stabilan društveni položaj, gdje mogu preuzeti odgovornost, bilo da je u pitanju pristup obuci ili tržištu rada, moraju slijediti ovaj kontakt. Ukoliko pustimo da odlučni mladi ljudi, koji su bili dovoljno hrabri da riskiraju opasan bijeg, čekaju više od godinu dana u instituciji bez da im dopustimo da rade, kako se često dešava u Njemačkoj, rizikujemo da te mlade ljude izgubimo. Čim prođe ovaj inicijalni vremenski period, mnoge se izbjeglice osjećaju napušteno i bez izbora. Mogu odustati od

stvaranja svog novog identiteta na osnovu socijalnog učešća u društvu prijema. Oni vrlo često preusmjere povjerenje na jačanje okruženja sačinjenih od pripadnika iste etničke, vjerske ili nacionalne grupe.

Svakodnevni susreti

Još jedna sugestija ekspertne grupe je da se omogućće susreti između izbjeglica i domaćina, možda posredstvom svakodnevnih aktivnosti, ili kroz umjetnost. Primjeri uspješnih susreta zasnovanih na umjetnosti (Chtouris, 2016) kao i neuspješnih ili pogrešnih upotreba terapije umjetnošću opisani su u grupnoj diskusiji.

Razni oblici dinamičnih susreta pomažu objema stranama da definiraju svoj odnos. Simbolični odnosi kao preduslov za izgradnju identiteta moraju se konstruirati u procesima odozdo prema gore, i to počevši od neverbalnog sloja. Oni se ne mogu nametnuti odozgo, iz pozicije Onog koji zna. Neka iskustva su često sistemski „neriješene rane“; o njima se sistemski šuti (vidi Caruth, 1996). Umjetnost je jedan od načina da se nađu riječi i da se iskustvo učini komunikativnim.

Isto tako, sugerirana je i podrška samoorganizaciji i samopredstavljanju migranata. Osoba koja stiže na evropsku obalu je, jasno, moćna osoba koja je odlučila da djeluje i posjeduje čvrstu namjeru da promijeni svoj život. Ukoliko se ta osoba transformira u 'izbjeglicu' kao predmet administrativnih mjera, onda se njima ne pristupa na nivou njihove snage, nego slabosti. Iskustvo iz Grčke je pokazalo da izbjeglice koje zauzmu politički glas pokazuju pozitivne efekte za organizaciju kampova i za buduću integraciju.

Napomene

1. Ekspertna radionica: „Migration – Trauma in Transition. Exploring Sociotraumatic Roots of Dealing with the Refugees“, 7 – 15. 4. 2017. Filozofski fakultet u Sarajevu.
2. Profesor i stručnjak za mentalno zdravlje, Egejski Univerzitet, Lezbos, Grčka.
3. Profesorica na Odsjeku za psihijatriju Medicinskog fakulteta Univerziteta Baškent, Ankara, Turska.
4. Sociolog, specijalizirala na migracijskim studijama na Univerzitetu Lund (Švedska); bila je na čelu Istraživačkog centra UNHCR-a na Zapadnom Balkanu, Centra za studije o izbjeglim i raseljenim osobama na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, BiH.
5. Specijalist psihosomatske medicine i psihoterapije na Univerzitetu u Ulmu (Njemačka), a od 2009. godine i profesor na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu.
6. Vanredna profesorica na Odsjeku za političke nauke i javnu administraciju na Univerzitetu Bilkent u Ankari, Turksa. Članica Upravnog odbora Mediteranskog dijaloga o azilu i migraciji, Upravnog odbora mreže COST – Action on Transcultural Memory in Europe, te članica platforme G20 Task Force on Forced Migration and the

- EU Task Force for Future Research on Migrants, Migration and Integration.
7. Profesor na Odsjeku za sociologiju Egejskog univerziteta, Grčka. Direktor Laboratorije za društvenu i kulturnu digitalnu dokumentaciju i naučni direktor istraživačkih programa u polju kulture, urbane sociologije i sociologije mreža.
 8. Student postdiplomskog studija psihologije (Međunarodni psihoanalitički univerzitet u Berliu): rad na terenu sa maloljetnicima bez pratnje na Lezbosu, Grčka. Trenutno istraživanje: sekundarna trauma prevodilaca koji rade sa izbjeglicama i transgeneracijski prenos traume.
 9. Turska nije potpisnica Protokola o pravnom položaju izbjeglica iz 1967. koji je dodatak Ženevskoj konvenciji iz 1951.

Bibliografija

- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Chtouris, S. (2016). Pity, Solidarity & Justice in the Light of the Current Refugee Crisis: From Aristotle to Rawls, Hanna Arendt and Back: The Case of Volunteers in the Informal Camps of Eidomeni, Piraeus Port, and Victoria Square-Athens. In *Forming Interaction – Forming Identity. Proceedings of the International Conference of Karamanlis Foundation & Europe Direct. Lesvos. 9/7/2016*. Retrieved on 31 May 2018 from www.researchgate.net/profile/Sotirios_Chtouris/publication/305807895_Pity_Solidarity_Justice_in_the_light_of_the_current_refugee_crisis_From_Aristotle_to_Rawls_Hanna_Arendt_and_back_The_case_of_Volunteers_in_the_Informal_Camps_of_Eidomeni_Piraeus_Port_and_Victoria_Squa/links/57a2512708aeb1604835e746/Pity-Solidarity-Justice-in-the-light-of-the-current-refugee-crisis-From-Aristotle-to-Rawls-Hanna-Arendt-and-back-The-case-of-Volunteers-in-the-Informal-Camps-of-Eidomeni-Piraeus-Port-and-Victori.pdf
- Chtouris, S., & Miller, D. S. (2017). Refugee flows and volunteers in the current humanitarian crisis in Greece. *Journal of Applied Security Research*, 12(1), 61–77.
- Chtouris, S., Zissi, A., Stalidis, G., & Rontos, K. (2014). Understanding xenophobia in Greece: A correspondence analysis. *European Journal of Sociology*, 55(1), 107–133.
- Dapunt, J., Kluge, U., & Heinz, A. (2017). Risk of psychosis in refugees: A literature review. *Translational Psychiatry*, 7(6), e1149. doi:10.1038/tp.2017.119
- Erikson, E. H. (1994 [1959]). *Identity and the Life Cycle*. New York: W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1994 [1968]). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
- Georgieva, B., & Koleva, E. (2014). *Roots of prejudiced thinking towards immigrants in Bulgaria*. Research paper, unpublished.
- Hadžić, A. (2012). God as an Attachment Figure – The Construction of an Instrument. In B. Dimitrijević (Ed.), *Psychological Development, Mental Health and Work* (pp. 160–175). Niš: Publishing Center of the Faculty of Philosophy, University of Niš.
- Hamburger, A. (2017a). Genocidal Trauma. Individual and Social Consequences of the Assault on the Mental and Physical Life of a Group. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 66–91). London: Routledge.

- Hamburger, A. (2017b). Scenic Narrative Microanalysis: Controlled Psychoanalytic Assessment of Session Videos or Transcripts as a Transparent Qualitative Research Instrument. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 166–182). London: Routledge.
- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp. 13–22). London & New York: Routledge.
- Keupp, H., Ahbe, T., Gmür, W., Höfer, R., Mitzscherlich, B., Kraus, W., & Straus, F. (2008). *Identitätskonstruktionen: Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne*. Reinbek: Rowohlt.
- Krastev, I. (2017). *After Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kraus, W. (2000). Making identity talk: On qualitative methods in a longitudinal study. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 1(2), Art. 15. Retrieved from <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0002154>
- Lamparter, U., Wiegand-Grefe, S., & Wierling, D. (Eds.). (2013). *Zeitzeugen des Hamburger Feuersturms 1943 und ihre Familien [Eyewitnesses of the 1943 Hamburg Firestorms and their Families]*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Laub, D. (2017). Traumatic Psychosis. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 228–241). London: Routledge.
- Milanov, M., & Karabelyova, S. (2011). Negativni naglasi kum romskoto malcinstvo i vruzkata im s patriotizma i samooenkata v bulgarski kontekst [Negative Attitudes to Roma Minority in Bulgarian Context and Links with Patriotism and Self-Esteem]. In *The Bulgarian Journal of Psychology Symposium of VII National Congress of Psychology, Sofia* (pp. 389–393).
- Ozcürümez, S. (2009). Immigrant associations in Canada: Included, accommodated, or excluded. *Turkish Studies*, 10, 195–215.
- Porobić, S. (2012). *Resilience and Religion in a Forced Migration Context: A Narrative Study of Religiousness as a Resilience Factor in Dealing with Refugee Experiences from a Post-Migration Perspective of Bosnian Refugees in Sweden*. Lund: Centre for Theology and Religious Studies, Lund University.
- Porobić, S., & Blitz, B. (Eds.). (2018). *Forced Migration, Gender and Wellbeing: The Long-Term Effects of War and Displacement on Women*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Academic Publishing. Manuscript in preparation.
- Porobić, S., & Jansen, S. (2016). Rod, prisilna migracija i dobrostanje. In S. Porobić (Ed.), *Rodna studija prisilne migracije i dobrostanja u Bosni i Hercegovini [Gender Study of Forced Migration and Psychosocial Wellbeing in Bosnia and Herzegovina]*. Sarajevo: Fondacija za osnaživanje žena BiH. Retrieved on 31 May 2018 from www.rrpp-efm.net/images/doc/Rodna_studija_Porobic-2016_final.pdf
- Stefanović-Stanojević, T., & Hadžić, A. (2014). Affective attachment and religiosity. *Themes, Journal of Social Sciences*, 38(3), 1175–1196.
- Volkan, V. D. (1997). *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Volkan, V. D. (2017). *Immigrants and Refugees: Trauma, Perennial Mourning, Prejudice, and Border Psychology*. London: Routledge.

DRUGI DIO

Trauma i migracija Psihološki aspekti prisilne migracije i mentalno zdravlje Predgovor drugom dijelu

Andreas Hamburger i Camellia Hancheva

U drugom dijelu knjige, pažnja je usmjerena više ka kliničkoj, ličnoj perspektivi traume orijentiranoj ka subjektu. Koncept Društvene traume obuhvata oba pogleda: društveni i lični. Ono kroz šta mnoge izbjeglice prolaze nije samo društveni fenomen koji se mora rješavati kroz zakonodavstvo, administraciju i upravljanje; to je, u njihovim očima, dramatično životno iskustvo, gdje se skoro sve raspada: društveno i kulturalno okruženje, porodica, lični identitet.

Traumatična iskustva kod izbjeglica se mogu podijeliti na tri faze: 1) izloženost nasilju prije bijega i/ili gubitak članova porodice; 2) neizvjestan put često povezan sa nasiljem i odvojenošću od članova porodice; 3) faza preseljenja, povezana sa nesigurnosti u smislu traženja azila i akulturacije u zemlji odredišta.

Uslovi prije bijega su duboko ukorijenjeni u sociotraumatičnu pozadinu prisilne migracije. Kada ljudi odluče da bježe – što je odluka koja ponekad nastaje godinama, a ponekad se mora donijeti na licu mjesta – okolnosti su najčešće traumatične. Ti su ljudi progonjeni ili pod prijetnjom, gube sredstva za život, porodice, dom. Čak i ako se nalaze u dobro organizovanoj zemlji odredišta, poput Njemačke, postoji uobičajena razlika između grupa izbjeglica – ‘ekonomski migranti’ u odnosu na ‘ratne izbjeglice’ i ‘tražitelje azila’ – ne smijemo zaboraviti da ekonomija podrazumijeva brojne aspekte. Ono što se zove ekonomska migracija je u mnogim slučajevima sve osim sretnog izbora između dva održiva života. Francuski profesor koji se prijavljuje na kanadski univerzitet je migrant, ali njegov izbor nije uporediv sa onim inženjera iz Nigerije koji se prokrijumčari do Njemačke u nadi da će, u najboljem slučaju, postati zidar – i to nakon što provede par godina u izbjegličkom kampu. Potrebno je da ljude zadesi velika nevolja pa da se odluče da napuste domove i krenu u bijeg protkan brojnim opasnostima. Ali, pored siromaštva i političke i moralne izopačenosti kao opštih motiva emigracije, postoje ekstremni slučajevi kada direktno, usmjereno proganjanje ili rat ugrožavaju živote

migranata. U Konvenciji UN-a o statusu izbjeglica (2011 [1951], str. 3; naš kurziv) navodi se da izbjeglice moraju da bježe iz svoje zemlje zbog „osnovanog straha od progona zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, te zbog pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili zbog političkog mišljenja“. Iskustva koja motiviraju prisilnu emigraciju najčešće odgovaraju definiciji traume navedenoj u MKB-u 11 (*Međunarodnoj klasifikaciji bolesti*, 11. izdanje) (WHO, 2015) – ili, da budemo precizni, društvenoj traumi (Hamburger, 2017, 2018; Petrucci & Hamburger, Poglavlje 3, ova knjiga).

Tokom samog putovanja, izbjeglice se vrlo često susreću sa traumatičnim situacijama, kao što su po život opasni prelasci granice ili tranziti. Zapravo, mnogi umiru ili gube saputnike tokom bijega (vidi see Brücker, Schewe, & Sirries, 2016; Puvimanasinghe, Denson, Augoustinos, & Somasundaram, 2014; Vökl-Kernstock et al., 2014). Jedan aspekt društvene traume tokom bijega je u srži ove knjige: nesuglasje između kulturnog identiteta izbjeglica i njihovih kultura-domaćina. Čak je i sam pojam ‘izbjeglica’ nabijen implikacijama iz same istorije zemlje-domaćina. Ukoliko veliki emigracijski odljev, što je slučaj u mnogim zemljama Istočne Evrope, ugrožava društvenu i ekonomsku stabilnost, kao i kulturni identitet populacije, onda će susret sa ‘izbjeglicom’ proizvesti niz osjećanja koja se razlikuju od onih u zemljama poput Njemačke, gdje koncept prihvaćenosti i zaštićenosti izbjeglice od diktatorskog sistema nosi pozitivne istorijske konotacije. U Njemačkoj, pravo na politički azil je ukorijenjeno u Ustavu, uz direktnu referencu na političku emigraciju zbog nacističkog Trećeg rajha. Međutim, ovo nije monolitan mehanizam. U Njemačkoj, uprkos istorijskom dugu zahvalnosti, postoji i kontra-struja, uglavnom u slojevima društva koji žive u strahu od društvenog propadanja zbog globalizacije i digitalizacije. Kroz niz primjera, Drugi dio ove knjige govori o ovoj vrsti sociotraumatske pozadine, povezanoj sa mentalnim poremećajima koji se mogu primijetiti kod izbjegličke populacije. Gamze Ozcurumez Bilgili (Poglavlje 8), Anastasia Zissi (Poglavlje 11), Maša Vukčević Marković i Jovana Bjekić (Poglavlje 12) opisuju iskustvo iz prve ruke sa izbjeglicama u Turskoj, Grčkoj i Srbiji.

Kada izbjeglice konačno stignu na odredište, cilj je, naizgled, ostvaren, ali se javljaju mnogi izazovi o kojima se nije razmišljalo, a problem, zapravo, nije uopšte riješen. Oni koji stignu tamo gdje očekuju da su našli sigurno utočište često nailaze na poteškoće pri prilagođavanju na novu kulturu, i budu izloženi nepoznatom ekonomskom i mentalnom okruženju, koje ima vlastite potrebe i projekcije. Ponekad se iskustva u tranzitu, kao i u zemlji odredišta mogu okarakterizirati kao retraumatizacija. S druge strane, postoje projekcije koje prevladavaju u zemljama odredišta koje se zbiju u konceptu izbjeglice. Stoga je uzimanje u obzir uzajamne zavisnosti podsvjesnih zajedničkih projekcija i idealizacija ključan faktor za uspješno rješavanje problema mentalnog zdravlja izbjeglica. Programi koji se odnose na mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku mogu se suočiti sa problemima ukoliko se ne uzmu u obzir takve međukulturalne implikacije. Oni zahtijevaju ne samo poznavanje kulturoloških vjerovanja vezanih za mentalno zdravlje i bolest, nego posebno priznavanje mogućnosti samostalnog djelovanja. Članak Selme Porobić

(Poglavlje 10) opisuju dijalektički odnos između identiteta i integracije.

Migracija često nameće intenzivna osjećanja napuštenosti i usamljenosti. Posebno u slučaju prisilne migracije, gdje je napadnuto cjelokupno društveno okruženje, preživjeli boravi u praznini, djelomično lišen iscjeljujućeg, mentalizacijskog okruženja koje dovodi do „spoznajnog povjerenja“ (Fonagy & Allison, 2014; Hamburger, 2018). Preživjeli gube povjerenje u „društveni štit“ (Young-Bruehl, 2012, str. 550). Stoga, migracija može dovesti do „unutarnje emigracije“ ili povlačenja iz sjećanja i društva, kako je to objasnio Horst Kächele u prikazu slučaja (Poglavlje 9).

Drugi dio se završava izvještajem sa diskusije ekspertne grupe o mentalnom zdravlju (Poglavlje 13). Eksperti predlažu rani pristup dijagnostici, i ističu potrebu za podučavanjem stručnjaka za mentalno zdravlje za rad na slučajevima društvene traume. Mogu se osmisлити individualne i grupne intervencije, kao i specijalizirani programi kontinuiranog obrazovanja i supervizije sa fokusom na društvenu traumu i kulturološku senzitivnost za prve pomagače i volontere.

Bibliografija

- Brücker, H., Schewe, P., & Sirries, S. (2016). *Eine vorläufige Bilanz der Fluchtmigration nach Deutschland*, Aktuelle Berichte, No. 19/2016. Nürnberg: Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung (IAB).
- Fonagy, P., & Allison, E. (2014). The role of mentalizing and epistemic trust in the therapeutic relationship. *Psychotherapy*, 53(3), 372–380.
- Hamburger, A. (2017). Genocidal Trauma. Individual and Social Consequences of the Assault on the Mental and Physical Life of a Group. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 66–91). London: Routledge.
- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp.13–22). London & New York: Routledge.
- Puvimanasinghe, T., Denson, L. A., Augoustinos, M., & Somasundaram, D. (2014). Narrative and silence: How former refugees talk about loss and past trauma. *Journal of Refugee Studies*, 28(1), 69–92.
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2011 [1951]). *The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol*, September 2011. Available at: www.refworld.org/docid/4ec4a7f02.html [accessed 31 July 2018]
- Vökl-Kernstock, S., Karnik, N., Mitterer-Asadi, M., Granditsch, E., Steiner, H., Friedrich, M. H., & Huemer, J. (2014). Responses to conflict, family loss and flight: Posttraumatic stress disorder among unaccompanied refugee minors from Africa. *neuropsychiatrie*, 28(1), 6–11.
- World Health Organization (WHO). (2015). *International Classification of Diseases* (11th revision). Available at: <https://icd.who.int/> [accessed 31 July 2018]
- Young-Bruehl, E. (2012). Civilization and its dream of contentment: Reflections on the unity of humankind. *Psychoanalytic Inquiry*, 32(6): 543–558.

8

SIRIJSKI 'GOSTI' I ZAJEDNICE KOJE IH 'PRIHVATAJU'

Traumatizirajuće iskustvo bivanja autsajderom/insajderom

Gamze Ozcurumez Bilgili

Uvod

I dok rat u Siriji i dalje proizvodi najveću izbjegličku krizu na svijetu, sedam godina nemilosrdnog nasilja je dovelo do raseljavanja pola stanovništva Sirije, uključujući i 6,1 milion raseljenih osoba unutar te zemlje, i 5,6 miliona Sirijaca koji žive kao izbjeglice u regiji.¹ Prvi sirijski susjedi su prihvatili većinu izbjeglica, a ni jedna zemlja nije učinila više da prihvati ovu uzdrmanu populaciju beskućnika od Turske. Turska je prihvatila više od 3,5 miliona Sirijaca.² S druge strane, među evropskim zemljama vidno nedostaje volja da se preuzme i podijeli odgovornost. Iako izbjeglice koje su 2015. godine stigle u Evropu čine manje od 0,1% evropske populacije, javljale su se iskrivljene slike izbjegličkog vala ili poplave stranaca (Varvin, 2017).

Ovaj kratki prikaz stavova evropskih zemalja i Turske u okolnostima najvećeg prisilnog raseljavanja stanovništva u istoriji izaziva zabrinutost zbog ambivalentnog odnosa i skepticizma koje su države i društva ispoljili prema izbjeglicama. Prema tome, cilj ovog poglavlja je da se razmotri iz psihoanalitičke perspektive kako je došlo do toga da su ovi ljudi u nevolji, koji su izgubili domove i koji su tražili mir i nove mogućnosti, postali slika zastrašujućeg i remetilačkog 'drugog'. Analiza podsvjesnog psihodinamičnog međudjelovanja između *autsajdera* i *insajdera*, koje ima direktne negativne efekte na mogućnost zajedničke mirne budućnosti, mogla bi pomoći istraživačima i kreatorima politika da dođu do održivijih rješenja.

Pitanje stranaca

Franz Kafka, u alegorijskom romanu *Zamak* iz 1926. godine, prikazuje stranca koji stiže u selo kojim vladaju misteriozne vlasti iz zamka. Protagonist, K., koji dolazi sa strane i nije ni svjestan sela i zamka, mora otkriti da, uprkos svim

naporima, ne može dobiti pristup zamku. Seljani se prema njemu, autsajderu, ponašaju arogantno, kroz prezir i beskrajnu odbojnost, i dato mu je tek marginalno mjesto u zajednici. Jedan od seljana mu čak kaže da gostoljubivost kod njih nije običaj, i da oni ne trebaju posjetioce (Kafka, 2009 [1926], str. 15).

Stranci donose vlastiti način života, svoje navike i običaje, koji se poklapaju ili ne sa onima zajednice prijema. Oni koji se već kod kuće često zaboravljaju ili *potiskuju* historiju koja je podrazumijevala valove migracije koji su se odvijali u oba smjera tokom hiljada godina. Na primjer, kao potpisnice Ugovora iz Lozane 1923. godine, Grčka i Turska su se složile da premjeste 2 miliona ljudi u sklopu velike razmjene stanovništva efekte čega obje zemlje osjete do današnjeg dana. Istorija pokazuje kako identitet nije fiksna kategorija, nego da je fluidan, hibridan i složen sa jedne strane, a sa druge strane ukazuje na realnost koja je potisnuta zbog primordijalnih osjećaja uznemirenosti koje pokreće: Oni koji danas primaju (domaćini) jučer su sami bili izbjeglice. Stoga je strah od gubitka doma uvijek blisko povezan sa osjećajem posjedovanja doma.

U nastojanju da pruži psihoanalitički doprinos prevazilaženju trenutnog političkog i društvenog nemira u Evropi, Kennedy (2014) navodi kako mjesto psihičkog doma može pružiti dodatnu dimenziju razumijevanju sukoba između ljudi iz različitih geografskih područja. Prema njemu, stabilan psihički dom podrazumijeva individue koje su prepoznate kako samostalne, ali ovisne, i kojima se poštovanje ukazuje zbog njihovog identiteta. Takvim osobama stranac može predstavljati izvor pozitivne znatiželje, ali ne i prijetnju njihovoj stabilnosti. Međutim, ako psihički dom nije u stanju prihvatiti vanjske uticaje, on će postati izvorom nerealnih odnosa, uključujući netoleranciju prema strancima, koji se onda doživljavaju kao prijetnja nesigurnom psihičkom domu. Povrh svega toga, mit da su stranci različiti, neobični, čudni, nerazumljivi, može dovesti do toga da se ljudi osjećaju 'strano' sa strancima i da ih doživljavaju kako moguću prijetnju po identitet, a ne kako moguće saveznike. Ovakav remetilački efekat mita vidljiv je u snažnim političkim i ideološkim silama koje su se pojavile u gotovo svim evropskim zemljama a karakterišu ih anti-izbjeglička osjećanja, ogromna sumnja i podcjenjivački odnos prema strancima.

Derrida u svom seminaru *O gostoprinstvu* (2000, str. 3) pita: 'Nije li pitanje o strancu pitanje stranca? Ono koje postavlja stranac, iz inostranstva?' Ko može znati više o tome šta znači biti stranac nego on? Rođen je 1930. godine od roditelja Jevreja, u Alžiru koji je u to vrijeme bio francuska kolonija. Prema tome, rođenjem je bio francuski građanin, iako nije kročio u Francusku do 19. godine života. Uredbom vichyjevske vlade 1942. godine mu je oduzeto državljanstvo jer je bio Jevrej, te je postao apatrid. Bio je Alžirac koji nije govorio arapski, Jevrej koji nije prakticirao vjeru, i, naposljetku imigrant u Francusku. O pitanju stranaca razmišlja ovako:

Prije nego postavimo ono pravo pitanje o strancu, trebali bi pojasniti: pitanje o strancu. Kako da razumijemo ovu razliku u naglasku? [...] Kao da su stranci *prvi među onima* koji postavljaju prvo pitanje ili *oni kojima* postavljate prvo pitanje.

(Derrida, 2000, str. 3; *kurziv u izvorniku*)

Derridine riječi nas podsjećaju na to da, iako gostoprimstvo počinje s pitanjem da neko oslovljava osobu koja dođe (nešto što se čini izuzetno ljudskim i povremeno izražava ljubav: 'Kako se zoveš, kako da te zovem?'), stranac je, ipak, prema zakonima uslovnog gostoprimstva, neko kome se, kako bi ga se primilo, postavlja pitanje o imenu: On ili ona nalaže njemu ili njoj da objavi svoj identitet i da za njega pruži garancije (Kakoliris, 2015). Međutim, pitati, saznati ko je onaj drugi, tražiti da se drugi identificira prije nego prihvatim ili odbacim vlastitu obavezu da njega ili nju primim, znači usloviti moju moralnu obavezu mnome i mojim poznavanjem drugog.

Danas, zajednice prijema se dovode u pitanje kroz strance: Kakav prijem zajednice prijema nude izbjeglicama/autsajderima koji su iščupani iz svojih emotivnih veza dok posmatraju sunovrat svog svakodnevnog, običnog života? Kako bi odgovorili na ovo pitanje, prvo ću u kratkim crtama predstaviti rezultate velikog terenskog istraživanja koje je Erdoğan proveo u Turskoj (2017). Onda ću analizirati ove nalaze sa stajališta psihoanalitičke teorije.

Sirijci-Barometar: Okvir društvene usklađenosti sa Sirijcima (SB-2017)

Erdoğanovo istraživanje SB-2017 je osmišljeno kao kontinuirana studija koja ocjenjuje svoj predmet i iz perspektive turskog društva i Sirijaca, s ciljem da definiše društvenu usklađenost sa Sirijcima (Erdoğan, 2017). Studija je provedena u 26 provincija i obuhvatala je 2089 građana Turske, i 11 provincija sa 7591 Sirijcem. Ključni nalazi su sumirani na sljedeći način:

Turski ispitanici prvenstveno definiraju Sirijce kao 'ranjive ljude koji su pobjegli od nasilja/rata'. Međutim, naknadni opisi (ljudi koji su nam teret; opasni ljudi koji će izazivati probleme u budućnosti; prosjaci/ljudi koji samo zavise od pomoći drugih; ljudi koji su jako različiti od nas i koji su nam strani) izazivaju zabrinutost. Jedna od najozbiljnijih emotivnih reakcija turskih ispitanika na Sirijce je da se Turci društveno distanciraju od Sirijaca. Preko 80% turskih ispitanika odgovorilo je da im Sirijci kulturološki nisu slični. Odgovori na pitanje 'Gdje bi Sirijci trebali živjeti?' je zabrinjavajući obzirom na zajedničku budućnost ta dva društva. Samo 7.9% turskih ispitanika je odabralo opciju 'gdje god bi oni željeli živjeti u turskom društvu'.

(Erdoğan, 2017, str. 18)

SB-2017 jasno naglašava činjenicu da su društvena usklađenost i procesi integracije po prirodi dvosmjerni, i, u tom smislu, neće samo naponi Sirijaca, nego i prihvatanje turskog društva igrati odlučujuću ulogu u osiguranju društvenog mira u budućnosti.

Faktori koji remete društvenu koheziju: podsvjesni korijeni drugosti, ksenofobija i rasizam

Živimo u svijetu drugosti i psihoanaliza konceptualizira kako dolazimo do toga da zauzmemo svoje mjesto u svijetu. U početku, naš opstanak zavisi o nekom drugom: majci. Potom, kroz edipovsku fazu, suočavamo se s činjenicom da pripadamo određenom rodu a ne nekom drugom. Međutim, u svijetu postoji i dalja podjela s kojom se trebamo suočiti: moramo postati članovi naše in-grupe, ne naše out-grupe. Na ovom stepenu daljnje podjele, Davids (2011) definira strukturu uma koja posreduje naš odnos sa članovima out-grupe. Taj odnos, između sebe i onoga što Davids naziva «rasnim» drugim je ukorijenjeno u paranoidnom odbrambenom sistemu mi-oni, sistemu koji rukovodi našim odnosom s drugima. On ne govori samo o «rasnom» drugom; «drugi» može pripadati i određenoj kulturi, religiji, političkoj ideji, rodnoj pripadnosti, ili posjedovati određene kvalitete (npr. fizičke karakteristike, dijalekt) koji ih identificiraju kao člana out-grupe, te tako privlače stereotipe, obično one negativne, koji su povezani s tom određenom grupom.

Davidsova formulacija se može bolje razumjeti ukoliko se prisjetimo Melanie Klein, jedne od tvoraca teorije objektnih odnosa. Njen model ljudske psihe sastoji se od dva razvojna stanja rano u životu. Prva je paranoidno-šizoidna pozicija koja je povezana s dezintegrirajućom tendencijom života (Klein, 1946). U najranijim mjesecima djetinjstva, paranoidna anksioznost je u velikoj mjeri prisutna, a izaziva je projicirani instinkt smrti (thanatos), kao i iskustvo gladi i frustracije. Kroz centralni odbrambeni mehanizam razdvajanja, dobri-ja i objekat (odnosno, ispunjavajući, voljeni, voleći) odvajaju se od lošeg-ja i objekta (odnosno, frstrirajućeg, morskog, progoniteljskog). Ove šizoidne odbrane i forme odnosa u velikoj mjeri potonu u tišinu tokom procesiranja depresivne pozicije koja sadrži održivi princip života (eros). Centralno mjesto za depresivnu poziciju predstavlja realizacija osjećaja mržnje i fantazije o voljenom objektu, majci (Klein, 1964). Ukoliko se stjecište dobrih i loših osoba može održati, anksioznost počinje da se usmjerava na dobrobit i preživljavanje drugog. Obe pozicije su prisutne tokom života i mogu se ponovno aktivirati u bilo kojem trenutku. Na primjer, iskustvo iznenadnog i bolnog protjerivanja kada je u pitanju izbjeglička populacija, percipirana prijatna identitetu, vrijednostima i običajima izbjeglica u zajednicama prijema mogu izazvati paranoidno-šizoidnu poziciju.

Kroz ova dva razvojna stanja naš unutarnji svijet se ispunjava nizom objekata specifičnih za svakog ponaosob. Davids (2016) naglašava da se neki javljaju u svakom unutarnjem svijetu i da se, stoga, mogu smatrati dijelom strukture uma. Jastvo, majka, otac i superego nalaze se u ovoj kategoriji, kojoj Davids dodaje – člana *out-grupe*. Kako dijete raste, uvjerenja o prirodi 'rasnog' drugog razvijaju se u sofisticiran sistem koji je u skladu sa konsenzusom u dječijem svijetu. Lišena kontakta sa out-grupom, ta uvjerenja uglavnom ne podliježu stvarnosnim provjerama. Davids sugerira da ovaj odnos između jastva i 'rasnog' drugog postoji u svima nama, i da imamo moćne odbrambene mehanizme protiv prepoznavanja ovog unutarnjeg rasizma. Bez mogućnosti

uvida ili realnosnih provjera, postoji opasnost da 'rasno' drugo ostane zatočeno u ulozi lošeg objekta.

U tom slučaju, jastvo se odnosi prema članu out-grupe na paranoidan način, baš kao u doba najranijeg djetinjstva, kada paranoidno-šizoidni mehanizmi prevladavaju i kada se anksioznost prevladava kroz projekcije i podjelu (Segal, 1964).

Slično Davidsovim konceptima 'rasnog' drugog i unutarnjeg rasizma, psihoanalitičari povezuju ksenofobiju – strah, nepovjerenje i izbjegavanje onih čija je kultura, rasa ili religija drugačija od vlastite – sa najranijim djetinjstvom (Kogan, 2017). U tom smislu, kvalitet materinskog odnosa je taj koji određuje da li će reakcija djeteta biti iz straha ili radoznalosti. Prema tome, postoji ovaj recipročni odnos između osnovnog povjerenja i straha od stranaca. Werner Bohleber (1995), pak, tvrdi da odnoseći se podsvjesno prema strancima kao opasnim predstavnicima haotičnog i iskonski divljeg, mi u njih projiciramo sve što ne volimo kod sebe samih. U njihovom vanjskom izgledu nalazimo eksterno ispoljavanje poriva koje smo potisnuli, ali koje nikada nismo uspjeli ukrotiti unutar samih sebe. Susret sa strancima prijeti da ovo potiskivanje destabilizira. Stoga, stranci predstavljaju napad na našu unutarnju ravnotežu. I umjesto da tu destabilizaciju toleriramo, skloni smo da odgovornost za to prebacimo na strance. Na ovaj način, olakšavamo teret našim dušama i transformiramo unutarnji konflikt u vanjski. Stranci se, stoga, optužuju da su lijeni, loši, nepristojni, nepovjerljivi, opasni, prljavi, pohlepni i paraziti.

Pored ovakvih formulacija, psihoanalitičari su istražili fantaziju grupe kao jedinstven subjekt ili cjelinu, analogno tijelu majke (Anzieu, 1975; Bion, 1961). Janine Chasseguet-Smirgel (1990) smatra da je rasistička ideologija zasnovana na univerzalnoj arhaičnoj fantaziji homogenog svemira. Tvrdi da rasističke ideologije evociraju pojedinačne fantazije organskog jedinstva, fuziju sa ranom slikom majke, i čišćenjem majčinog tijela od stranih elemenata, poput braće i sestara. Zanimljivo je da je korištenje tijela majke kao metafore za državu univerzalno, a tjelesne metafore se koriste kao simbol političko-nacionalnih težnji te kako bi se takve težnje usadile u maštu ljudi (Kogan, 2017). Stoga, stranac/član out-grupe evocira podsvjesni strah od razdvojenosti od organske cjeline.

Simmel (1946), Grunberger (1964) i Ostow (1996) koriste narcizam da objasne utopijski koncept idealnog jedinstva koji je dominirao ljudskim umom u nacističkoj Njemačkoj, što je dovelo do radikalizacije i rušilačkog nasilja. U nacističkoj Njemačkoj, pored 6 miliona Jevreja, više je od 5 miliona Sinta i Roma, ljudi slavenskog porijekla, Jehovinih svjedoka, homoseksualaca, osoba sa fizičkim i mentalnim invaliditetom, političkih protivnika nacista (uključujući i komuniste, socijaldemokrate, sveštenstvo drukčijeg mišljenja, pripadnike pokreta otpora) smatrano ili prijetnjom biološkoj čistoći i snazi 'superiorne arijevske' rase, ili uzročnicima korupcije i propadanja. Oni su, navodno, remetili ideal nacionalne čistoće i jedinstva, te su bili ubijani.

Mletački trgovac: Antonio i Shylock kao članovi in- i out-grupe

Vjeruje se da je Shakespeare napisao *Mletačkog trgovca* 1596-1597, nakon Marlowog *Jevrejina s Malte*. Ova drama se i danas često izvodi na sceni, ali je ona i potencijalno uznemirujuća za savremenu publiku zbog centralne teme koja može izgledati otvoreno rasističkom. Kritičari se i danas spore o stavu drame prema Jevrejima. Svaki put kada se postavlja na scenu, i ta rasprava se ponovo pokrene. Da li Shakespeare opisuje, ili čak osuđuje, prevladavajući anti-jevrejski stav karakterističan za vrijeme u kojem je živio – ili mu s užitkom daje glas? Ugledni književni kritičar Harold Bloom (1999, str. 171) tvrdi da bi 'moralni biti slijepi, gluhi i glupi da ne vidimo da je *Mletački trgovac* ipak suštinski antisemitsko djelo'. S pravom možemo sumnjati da je Shakespeare bio antisemita. Shakespeare možda nikada nije upoznao Jevreje pošto su oni bili protjerani iz Engleske 1290, tri stoljeća prije njegovog rođenja, a nije im bilo dozvoljeno da se vrate sve do 1656. Ali, sigurno je imao pristup književnosti koja je karikirala, ismijavala i demonizirala Jevreje.

Sve što Shylock iz *Mletačkog trgovca* i Barabas iz *Jevrejina s Malte* imaju zajedničko je da su obojica Jevreji, članovi out-grupe. Shakespeare je sumorni puritanac a Marlow je surovi makijavelista. Barabas je jedna od najsvirepijih parodija navodne *jevrejske pokvarenosti*: 'A ja [...] kaže Barabas, 'Ja hodam noćima i ubijam bolesne ljude što zapomažu pod zidinama, a ponekad trujem bunare' (drugi čin, scena 3, red 80). Ovo su stereotipne lažne optužbe u srednjovjekovnoj i Evropi renesansnog perioda spram Jevreja, a Marlowe je stvorio lik koji je savršeno utjelovljenje svih arhaičnih fantazija i projekcija in-grupe prema out-grupi. Shakespeare je, s druge strane, stvorio Shylockovu ličnost s toliko dubine da Barabas kao sirovi stereotip postaje još izraženiji. Ipak, *Mletački trgovac* je drama koja ilustrira podsvjesne mehanizme koji naglašavaju drugost i rasizam.

Antonio, predstavnik in-grupe, trgovac o kojem se govori u naslovu, predstavljen je kao odan, darežljiv, nesebičan, milostiv, najplemenitiji čovjek 'koji je ikada disao u Italiji' (čin 3, scena 2, red 303). Međutim, kvalitete koje su mu date potkopava njegovo ponašanje prema Shylocku, i neki smatraju da je to u nesrazu sa ostatkom njegovog lika. Antonija, izgleda, vode dvije emocije: ljubav prema svom prijatelju Bassaniju, i mržnja prema Shylocku. On Shylocka naziva 'nevjernikom, psom koljačem', koji je 'pljunuo na svoj jevrejski gabarden', i koji ga je podigao dok si odbacio stranca preko praga' (Čin prvi, scena 3, redovi 102 – 108). Zašto uopšte 'dobri Antonio' prijeti Shylocku takvom ničim izazvanom okrutnošću?

Odgovor se leži u Davidsovom konceptu 'rasnog' drugog. Antonio ne prezire Shylocka samo zato što je Jevrejin; njegovo *jevrejstvo*, pripadništvo out-grupi, oslobađa Antonijevu agresiju. Shylockov poziv 'Ako nas ubodeš, zar ne krvarimo?' (Čin 3, scena 1, red 66) je svakako ispravan, iako je to njegovo opravdanje za osvetu. Obzirom na uvredljiv odnos prema njemu, nije ni čudo da Shylock mrzi Antonija. Na dvoru Mletačkog Vojvode, jevrejski lihvar odbija Bassanijevu ponudu od 6000 dukata, što je dvostruki iznos Antonijeve pozajmnice. Umjesto toga, on zahtijeva pola kile Antonijevog mesa, kako

je i navedeno u njihovoj 'sretnoj vezi' (Čin prvi, scena 3, red 160). Shylock ne može pokazati milost Antoniju ne samo zbog osvetoljubivosti, nego i zbog toga što bi to značilo pokušaj *integracije* sa izrazito diskriminirajućim društvom, i to tako što bi prihvatio njihove jako hvaljene, ali očito ne i dobro ispoljene 'kršćanske vrijednosti'.

Unutarnja drugost jastva i njen uticaj na percepciju stranaca

Više od 3000 godina, Jevreji su lutajući narod. Imali su mnogo domova i prije ili kasnije se pokazalo da su svi oni privremeni. Vijekovima ih se izopćavalo, i bez obzira koliko dugo bi se negdje skrasili, uvijek su bili tretirani kao članovi out-grupe, kao da su stranci. Slično današnjoj izbjegličkoj populaciji, lik Jevreja je uvijek mogao funkcionirati kao paranoidni marker unutarnjeg stranca. Kao podsvijest u psihi, lik stranca, autsajdera, služi kao predstavnik 'stranog tijela' koje uvijek postoji unutar navodno ujedinjenog i identičnog jastva (Freud & Breuer, 1893 – 1895, str. 6), ili unutar tobože zdravog društvenog tijela.

Unutarnja drugost je dio onoga što znači biti čovjek u Freudovom svijetu. Dakle, Freud, istraživač podsvijesti, manje se bavi prostorom kojeg zauzima kulturalni (etnički, religijski, rasni, nacionalni) drugi; njega više interesira unutrašnjost stranca (Hillman, 2013). Njegovo pisanje je usmjereno na začudnu drugost prividne istovjetnosti. 'Prefinjeno i analitično, Freud ne govori o strancima', piše Kristeva u knjizi *Samima sebi stranci*, 'on nas uči da prepoznamo stranost u sebi samima' (1991, str. 191). Kulturalna i rasna drugost su u Freudovom razmišljanju iznad svih projekcija unutarnjeg stranog, iznad načina na koji se on eksternalizira, demonizira, egzorcizira (Hillman, 2013). Kao da reflektira Freudeovu formulaciju, Stephen Orgel, čuveni šekspirolog, smatra da 'Shylock nije uopšte autsajder, nego insajder kojeg ne želimo upoznati' (Orgel, 2003, str. 144). Odnosno, *mi smo sami sebi stranci*, podijeljeni i otuđeni (Kennedy, 2014). Kristeva (1991, str. 170) se osvrće na formulu društvene kohezije: 'Odsada, znamo da smo sami sebi stranci, i samo uz taj oslonac možemo probati živjeti s drugima.' Kako možemo tolerirati stranca ukoliko ne znamo da smo sami sebi stranci? (Kristeva, 1991, str. 182).

Zaključak

Biti izbjeglica znači biti iznenada i nasilno raseljen. Dakle, to povremeno znači biti obilježen traumom, a mi, stručnjaci za mentalno zdravlje, znamo da to ide daleko iznad dijagnostičke kategorije posttraumatskog stresnog poremećaja. Trauma stvara situaciju u kojoj ljudi osjećaju duboku bespomoćnost i stanje napuštenosti od svih dobrih objekata koji bi mogli pomoći. Primordijalne anksioznosti se evociraju i mogu se izraziti kroz nepovezana stanja svijesti, tjelesnu bol i druge somatske poremećaje, kroz bihevioralne tendencije i oblike odnosa (Varvin, 2017). Zajedničko ovim manifestacijama su deficijencije u sistemu percepcije koji se odnosi na traumatična iskustva. Traumatična

iskustva se ne mogu izraziti kroz narative na način da se javlja značenje na koje se može reflektirati. Posljedično, oni ostaju u umu kao nepovezani i izdvojeni fragmenti koji imaju uznemirujući efekat po mentalnu stabilnost (Rosenbaum & Varvin, 2007).

Da bi se ova nesimbolizirana iskustva približila nekom obliku integracije i da bi dobila značajno mjesto u umu pojedinca, mora im se dati forma u društvenom kontekstu koji prihvata i koji zadržava. Ali, većinu vremena, društva-domaćini, u situacijama kada se suočavaju sa izbjeglicama, niti prihvataju, niti zadržavaju. Ovaj neuspjeh posmatrača je ključni u posttraumatskom stanju, jer potvrđuje iskustvo osjećaja napuštenosti tokom traumatizacije.

Pored toga, čak i u najboljim okolnostima, migracija je traumatičan događaj, i, poput svih drugih trauma, mobilizira proces žaljenja zbog gubitka ljudi koji su ostali, kao i zbog gubitka poznatog okruženja, mirisa, ukusa i zvukova (Akhtar, 2011). Iznad svega, odbijanje i neprijateljstvo koje doživljavaju izbjeglice često pokrenu paranoidno-šizoidnu poziciju u njihovom psihičkom funkcioniranju. Paranoidno-šizoidna pozicija također prevladava u zajednicama-domaćinima zbog labilnog smisla identiteta i paranoidnog straha od osvajanja. Primitivni odbrambeni mehanizmi (razdvajanje, projekcija) preuzimaju umove mnogih, te remete razvoj odnosa između dvije zajednice.

Razlozi za manjak društvene kohezije su višestrani i kompleksni. Iz tog razloga je izuzetno bitno da se radi na pronalasku održivih rješenja unutar interdisciplinarnog konteksta. Psihoanaliza može doprinijeti ovom procesu tako što će baciti svjetlo na podsvjesnu dinamiku koja je u osnovi remetilačkih efekata drugosti, diskriminacije i ksenofobije, i tako što će osmisliti načine da se s tim efektima nosimo. Polazna tačka može biti prepoznavanje dva faktora: da smo sami sebi stranci, i da svi posjedujemo unutarnji rasizam, samo ga nismo svjesni.

Napomene

1. www.unhcr.org/syria-emergency.html?query=Syrians (Pristup 25. 3. 2018).
2. https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#_ga=2.197576806.81222709.152201367-2029409439.1520184377 (Pristup: 25. 3. 2018).

Bibliografija

- Akhtar, S. (2011). *Immigration and Acculturation: Mourning, Adaptation, and the Next Generation*. Lanham, MD: Jason Aronson.
- Anzieu, D. (1975). *The Group and the Unconscious*. London: Routledge.
- Bion, W. R. (1961). *Experiences in Groups and Other Papers*. London: Tavistock.
- Bloom, H. (1999). *Shakespeare: The Invention of the Human*. London: Fourth Estate.
- Bohleber, W. (1995). The presence of the past – xenophobia and rightwing extremism in the Federal Republic of Germany: Psychoanalytic reflections. *American Imago*, 52, 399–344.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1990). Reflections of a psychoanalyst upon the Nazi biocracy

- and genocide. *International Review of Psychoanalysis*, 17, 167–176.
- Davids, M. F. (2011). *Internal Racism: A Psychoanalytic Approach to Race and Difference*. Houndmills, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Davids, M. F. (2016). Ethnic purity, otherness and anxiety: The model of internal racism. *Psyche- Z Psychoanal*, 70, 779–804.
- Derrida, J. (2000). *Of Hospitality: Anne Dufourmantelle Invites Jacques Derrida to Respond*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Erdogan, M. M. (2017). Syrians-Barometer-2017: Executive Summary (Draft). Retrieved on 1 May 2018 from <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/syrians-barometer-executive-summary.pdf>
- Freud, S., & Breuer, J. (1893–1895). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume II (1893–1895): Studies on Hysteria*. J. Strachey (Ed.). London: Hogarth Press.
- Grunberger, B. (1964). The anti-semitite and the Oedipal conflict. *International Journal of Psychoanalysis*, 45, 380–385.
- Hillman, D. (2013). Freud's Shylock. *American Imago*, 70(1), 1–50.
- Kafka, F. (2009 [1926]). *The Castle*. (B. Anthea, Trans). New York: Oxford University Press.
- Kakoliris, G. (2015). Jacques Derrida on the Ethics of Hospitality. In: E. Imafidon(Ed.), *The Ethics of Subjectivity*. London: Palgrave Macmillan.
- Kennedy, R. (2014). *The Psychic Home: Psychoanalysis, Consciousness and the Human Soul*. London & New York: Routledge.
- Klein, M. (1946). Notes on Some Schizoid Mechanisms. In M. Masud & R. Khan (Eds.), *Envy and Gratitude and Other Works (1946–1963) (The Writings of Melanie Klein, Volume 3)*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Klein, M. (1964). Love, Guilt, and Reparation. In M. Klein & J. Riviere (Eds.), *Love, Hate, and Reparation*. New York: Norton.
- Kogan, I. (2017). Anti-semitism and xenophobia. *American Journal of Psychoanalysis*, 77(4), 378–391.
- Kristeva, J. (1991). *Strangers to Ourselves*. (L. S. Roudiez, Trans.). New York: Columbia University Press.
- Orgel, S. (2003). *Imagining Shakespeare: A History of Texts and Visions*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Ostow, M. (1996). *Myth and Madness: The Psychodynamics of Antisemitism*. New Brunswick: Transaction.
- Rosenbaum, B., & Varvin, S. (2007). The influence of extreme traumatisation on body, mind and social relations. *International Journal of Psychoanalysis*, 88, 1527–1542.
- Segal, H. (1964). *Introduction to the Work of Melanie Klein*. London: Heinemann Medical Books.
- Shakespeare, W. (1987 [1596–1597]). *The Merchant of Venice*. (M. M. Mahood, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Simmel, E. (1946). Elements of a Psychoanalytic Theory of Anti-Semitism. In E. Simmel (Ed.), *Anti-Semitism: A Social Disease*. New York: International Universities Press.
- Varvin, S. (2017). Our relations to refugees: Between compassion and dehumanization. *The American Journal of Psychoanalysis*, 77(4), 359–377.

9

UNUTARNJA EMIGRACIJA

Horst Kächele

Wikipedia nas informira o porijeklu i značenju termina „unutarnja emigracija“:

Unutarnja emigracija je kontraverzan termin koji se koristi da se opiše situacija sa njemačkim piscima, koji su se opriali nacizmu, ali su izabrali da ostanu u Njemačkoj nakon što su nacisti došli na vlast 1933. Termin je skovao Frank Thiess u odgovoru na emisiju na BBC-ju o njemačkoj krivici, gdje je govorio Thomas Mann.

(Wikipedia, 2018)

Definicija termina i moralna pitanja koja su za njega vezana su već dugo predmet debate. Neki kritičari smatraju da su određeni pisci, koji su ostali u Njemačkoj, suptilno kritizirali nacistički režim, alegorično ili kroz implikacije, dok drugi smatraju da su te kritike bile toliko suptilne da su nevidljive. Debata je kompleksnija zbog različitog stepena prijatni kojima su pisci bili izloženi, te zbog različite snage i načina njihovog protesta. Izgleda da su neki pisci, koji su tvrdili da su ‘unutarnji emigranti’ dobro prošli tokom rata, dok su djela drugih zabranjivana a sami autori završavali u zatvoru. Upoznao sam takva stanja unutarnje emigracije kada sam prvi put posjetio mlade ruske psihologe u Moskvi 1992, koji su niz godina djelovali unutar kruga koji se bavio analizom psihoanalitičkih tekstova. Ne samo da su bili u životno opasnoj situaciji, nego je bilo očito njihovo povlačenje iz javnog života, a posebno odricanje od materijalnih ciljeva. Najbolji način da psihološki prežive je bio da se uvuku u unutarnje sfere, poput poezije, ili, u ovom slučaju, u psihoanalizu kao percepciju svijeta u kojem su željeli živjeti.

Drugi susret sa izrazom „unutarnja emigracija“ desio se dok sam radio sa kolegicom Annom Buchheim, koja je nekoliko godina proučavala moje pacijente kroz Intervju afektivnog vezivanja odraslih (AAI). Jedan od pacijenata je koristio termin „unutarnja emigracija“ da opiše situaciju koju je imala kao usamljeno dijete.

Klinički materijal

Ova pacijentica¹, pedesetogodišnja gimnazijska profesorica, htjela je da se konsultira s mnom kao šefom Odsjeka za psihoterapiju na univerzitetu. Prije prve sesije, primio sam dugo, pažljivo otkucano pismo u kojem je ne samo opisala žalbe, nego i navela članke iz psihoanalitičkih publikacija. Komentari koje je pacijentica navela u pismu sadržavali su psihodinamičke probleme koje je sama dijagnosticirala.

Na uvodnom intervjuu, upoznao sam bistru, politički obrazovanu, sredovječnu ženu koja je dobro izgledala i koja me je pažljivo motrila u prijateljskom nastupu punom očekivanja. Rekla je da je odabrala mene, stručnjaka kojeg je poznavala iz udžbenika o psihoanalitičkoj terapiji iz Ulma (Thomä & Kächele, 1994). Međutim, sljedeći njen potez je bio da mi da do znanja da su psihometrijski formulari koje su joj dali da popuni prije intervjua čista sramota. Kako svi pacijenti dobiju broj zbog arhive, prokomentarisala je formalne formulare neutemeljenim, pogrešnim i obezvrjeđujućim komentarima, poput „gdje smo to mi – je li ovo koncentracioni logor?“ Rekla je da je ispunjavanje formulara sam „čin silovanja“. Stoga je jasno dala do znanja da će ona biti ta koja će dominirati.

Nastavila je intervju tako što je rekla da traži terapeuta koji će je pratiti i koji će joj pomoći da savlada „životni problem“. Ovim je skrenula pažnju na rizik kojem je bila izložena nakon što je prvi put ostavio ljubavnika. „To me zaista slomilo, znate. Onog trenutka kada sam popustila njegovim zavodničkim potezima, visila sam o koncu i on je pustio da padnem.“ Onda je vrlo precizno rekla da je takva ranjivost moguća jedino u intimnom odnosu.

Znate, obično u poslu i svakodnevnim društvenim aktivnostima, mogu da se jako dobro nosim sa situacijama. Upoznali smo se kroz zajedničku ljubav prema rijetkim muzičkim komadima. Isprva, nisam bila zainteresirana da se upuštam u vezu s tim tipom, ali on je bio uporan, šarmirao me je i na kraju sam popustila.

Onog trenutka kada je popustila, u značenju da je spavala s njim, on više nije bio toliko dostupan. Ni telefonski, ni kroz pisma. Ono što je počelo kao zajedničko prijateljstvo zasnovano na umjetnosti, pretvorilo se u noćnu moru. Njena očajnička borba da mu čuje glas barem preko telefona učinila je da osjeća izluđeno.

Onda je opisala kako je razvila stanje stalne psihičke boli koja je počela u sedmicama nakon što je napustio i koja i dalje traje – što je već 10 godina! Znala je da je u pitanju „nerazriješen bijes“, ali i tuga jer je bila uhvaćena u sadomazohističku zamku. „Također osuđujem sebe jer nisam bila dovoljno oprezna. Trebala sam biti pametnija.“

Njeno bolno mentalno stanje i mnoge somatske korelacije su bile donekle ublažene petogodišnjom psihoterapijom sa jednom starijom terapeutkinjom. Ova joj je terapija pomogla da kontrolira suicidalne misli. Međutim, s vremena na vrijeme, rekla bi „ukoliko ne mognem promijeniti ovaj osjećaj, ubit ću se.

Ali kada se ovo desi, povući ću za sobom još dvije ili tri osobe.“

Njen intenzivan, lako aktivirani bijes, usmjeren je bio na njenog bivšeg ljubavnika i dva direktora psihoterapeutskih bolnica gdje se liječila. S njene tačke gledišta, obojica su je maltretirala. Tužila ih je i isplaćeno joj je 50% računa kojeg je platila zbog toga što jedan od njih nije dobro obavljao svoj posao. Ovo je bila rijetka klinička situacija; lako je zamisliti situacije kontratransfera: pacijent koji te ugrožava bilo kroz prošireno samoubistvo ili ti u najmanju ruku prijeti sudom.

Moja uključenost u prvi intervju je vrlo brzo poprimila karakteristike herojske mješavine skepse i radoznalosti. Bio sam znatiželjan zbog njenih izuzetno emotivnih izjava poput „nikada ne koristim termin transfer i nikada ne pričam o ocu ili majci. Kad god čujem te riječi, bude mi zlo“.

S druge strane, obzirom na to da je privukao udžbenik o psihoanalitičkoj terapiji, i obzirom na to da je visokoobrazovana osoba, sigurno je znala kakav je besmislen zahtjev postavljala. Dolazi na psihoanalitičku terapiju a da ne priča o ocu ili majci! To je bila igra moći; jasno, željela je da ponovno uspostavi sadomazohističku interakciju i ja sam joj bio potreban kao narcisoidni produžetak kako bi stabilizirala svoju grandioznost.

Dijagnoza narcisoidnog poremećaja ličnosti sa graničnom organizacijskom strukturom je zasnovana na njenim izuzetno ljutitim reakcijama na intimne partnere, popraćenim intenzivnim stanjima unutarnje praznine. Situacija gubitka kontrole je dovela do brzih prekida veza – sposobnost koja joj je bila od izuzetne koristi za njenu kasniju, uspješnu karijeru lokalne političarke.

Prihvatila je da ide na psihoanalitičku terapiju dva puta sedmično, u okruženju licem u lice - intenzivniji tretman koji sam ja želio nije za nju dolazio u obzir.

Njeni pozitivni resursi su sadržavali kreativni altruizam i sposobnost adaptacije i rada. Pomoć slabijim učenicima u školi ili siromašnim uposlenicima u lokalnoj vlasti istakli su njen talent da se identificira sa svim osobama koje su i same bile žrtve.

Dinamika prvog intervjuja je sadržavala njen pismeni opis traumatizacije u ranom djetinjstvu, sa kojom se dosta vremena dobro nosila. Od djetinjstva je patila od straha od mraka, što je simptom za koji sam saznao kasnije tokom terapije.

Obzirom na to da je rođena u jednom malom selu gdje je živjela sa roditeljima i bakom i dedom, sigurno je majka u velikoj mjeri zapostavljala, a otac je radio u obližnjem gradu i dolazio kući kasno naveče. Tokom mnogih sesija, obrazlagala bi šta je to značilo. „Bilo smo siromašni, ali nikada u mjeri da majka nije mogla da se pobrine barem za odjeću svoje kćerke.“ Prema tome, nisu joj priređivali roendanska slavlja, niti su je pozivali na rođendane drugih djevojčica. Najljepši trenuci kojih se sjeća iz djetinjstva su oni koje je provodila sama sa psom ovčarom na livadi. Trebala je da prepješači priličan put do škole, ali su joj te duge šetnje pojačale osjećaj samostalnosti. Uloga deset godina starijeg brata je ostala nejasna dugo vremena tokom našeg rada, a kasnije je pojasnila da se odnos s njim malo popravio kada je on upoznao njenog muža.

Definitivno pozitivno iskustvo u ranim danima djetinjstva je bilo kada joj je djed po majci dozvolio da svira dječije pjesme na starom klaviru. On joj je i pričao bajke.

Njen razvoj u pubertetu i adolescenciji je bio pod jasnom dominacijom sve izraženije samostalnosti. Bila je muškobanjasta, osjećala se dobro i društveno kompetentnom i uvijek je imala odlične ocjene u školi. Sama je odlučila da se odrekne crkvene denominacije – što je mogućnost koja se nudi svim mladim ljudima od 16 godina – i da se uključi u lokalnu politiku; iako se nije sjećala da li je tu odluku njen otac podržavao. Tek nakon njegove smrti, saznala je da je bio član Socijaldemokratske partije. I tek se tada sjetila da je vodio na političke sastanke nedjeljom ujutro kada je bila mala.

Studirala je političke nauke i njemački jezik i postala je nastavnica u jednom gradu, blizu njenog rodnog sela. Još dok je bila studentica, udala se za deset godina starijeg kolegu koji je radio u školi gdje se ona kasnije zaposlila. Dirljivo je kako su postali romantično vezani: pridružili su se ekskurziji koja je išla na Berlinski zid, a kada se autobus zaustavio, „nas dvoje smo izašli zadnji“. Po jednoj verziji moglo je biti da su njih dvoje već u nekoj mjeri flertovali, ali ona je komentirala samo da su oboje bili napuštena djeca – emigrirali su u zemlju nedodijlu. Prisjećajući se tužne atmosfere pred Berlinskim zidom, ova je izjava govorila mnogo.

Činjenica da je bila udata nije izgleda igrala bitnu ulogu u drami koju mi je predstavila. Sa svojim plašljivim, anksioznim mužem je dijelila talent za muziku za koju je razvila poluprofesionalne kompetencije. Godinama je s mužem živjela u priličnoj društvenoj i intimnoj stabilnosti. Rijetko su upražnjavali seksualne odnose koje je uvijek ona inicirala. Pa opet, zbog njenog sve većeg nezadovoljstva, njihova stabilnost kao para je polako slabila, i ona se sve uspješnije upuštala u lokalnu politiku i u ljubavnu aferu koja joj je promijenila život.

Pacijentica je platila prethodno liječenje iz vlastitog džepa kako bi održala iluziju da „nije pacijent“. Iako iz praktičnih razloga svi plaćamo lično, insistirao sam na formalnoj proceduri plaćanja preko osiguranja na koje je imala pravo, jer nisam želio da joj lako omogućim da porekne da je pacijent. Kada iz sadašnje perspektive posmatram ovu odluku, možda sam i mogao da omogućim pacijentici ovaj vid autonomije, pošto je ona stalno tražila i pronalazila načine da pokaže svoju moć u odnosu sa mnom.

Od samog početka, tretman je bio kompliciran. Teško je bilo realizirati stabilan terapijski odnos ili posmatrati i iskusiti ego. Brzo generirana intenzivna idealizacija mojih „izvrsnih tehničkih kvaliteta“ bi se odjednom prekinula depresivnim psihičkim slomovima koje bi izazvali komentari koje je ona smatrala neprikladnim. Nakon takvih sesija, poslala bi mi faks i prijetila mi da se nikada više neće vratiti. Nakon toga bi uslijedili telefonski razgovori kojima bi prebrodili mnoge takve krize i polako uspostavili stabilniji terapijski odnos. Prekidi terapijskog odnosa su u zadnje vrijeme postali jedna od glavnih tema u području psihoterapeutskog istraživanja i zaista sam mnogo naučio kako se s njima nositi.

Terapeutski proces je karakteriziran usponima i padovima koji su rezultirali iz brzih promjena identifikacije. Nagli primitivni odbrambeni mehanizmi razdvajanja svega što je dobro od svega što je loše iz jednog trenutka u drugi, izazvao je prekid u njenoj psihičkoj sposobnosti za integraciju. Isti proces se odvijao u tijelu: žalila se na kontinuiranu somatsku bol koja bi odjednom nestala kada bi se stabilizirao terapijski odnos.

Terapeutski rad – osim u periodima ponovnog uspostavljanja samog odnosa – uglavnom je bio usmjeren na njen trenutni odnos s majkom. Brinula se o zahtjevnoj osamdesetjednogodišnjoj ženi koja još uvijek nije pronalazila pozitivne osobine kod svoje kćerke. Malo po malo, biografska perspektiva odnosa između majke i kćerke je otvorila put da pomognem pacijentici da razradi svoje podsvjesno mazohističko sudjelovanje u stalnim naporima da dobije podršku i priznanje od njene majke.

Nakon samo 18 mjeseci liječenja, tokom kojeg smo nanovo pričali o značaju njenih muzičkih sposobnosti i podrške koju je dobila od jedne nastavnice muzičkog kada je bila studentica, bila je u stanju da predoči specifičan materijal o zlostavljanju kroz koje je prošla. Kada je bila dijete, njen bi je otac često plašio u mraku kada se vraćao kući s posla, i to je uvijek dovodila u vezu sa bojažljivošću, koja se zadržala do današnjeg dana, ukoliko joj neko priđe s leđa. To je zlostavljanje po svoj prilici uključivalo neku vrstu grube povrede koju joj je nanio otac, iako to nikada nisam mogao dokazati nekim kliničkim materijalom.

Međutim, konačno je progovorila o situaciji koju je imala sa nastavnikom muzičkog kada joj je bilo 12 godina. Njena je majka insistirala da ide kod crkvenog muzičara, a ona je željela časove kod drugog nastavnika. Od samog početka nije voljela nastavnika iz crkve. Ali, kada je seksualno napastvovao, nije smjela reći majci – kamoli ocu.

Nakon dvije godine, stanje pacijentice se značajno promijenilo. Nije više tražila samo loše stvari na svijetu, a posebno one koje su se ticale njene majke, i došla je do određenog nivoa brižljivosti, koji bi se mogao posmatrati kao povećanje samoreflektivne funkcije. Sada je primjećivala da pobjesni i da je obuzme osjećaj bespomoćnosti svaki put kada se moje riječi nisu slagale s njenim idejama. Bili smo u stanju da razlikujemo njenu i ulogu njene majke u tom odnosu, i ona je odlučila da prihvati pomoć gerijatrijske službe za majku. Shvatila je da joj neki trenuci koje priušti samoj sebi, poput slušanja muzike, olakšavaju brigu o majci.

Koncept transfera kada je u pitanju njeno životno iskustvo omogućio joj je da razumije iskustvo mog – kako je govorila – maltretiranja. Osjećaj bespomoćnosti kao njeno ključno iskustvo je postao jasno uočljiv. I dalje je rijetko spominjala oca. U prve dvije godine, poricala je bilo kakvu prisnost sa ovom nepoznatom osobom, ali onda je slika oca ušla u tok liječenja kroz uznemirujuću manifestaciju. Spomenula je san u kojem se pojavila jedna čudna osoba koja je izgledala kao očinska figura. Probao sam interpretirati: „Možda je vaš otac živ u sadašnjosti“. Pacijentica mi je odbrusila: „Vi ste izdajica, vi ste saradnik dr. Buchheim“ i prekinula sesiju. Šta se desilo?

Nakon šest mjeseci liječenja, pitao sam pacijenticu da sudjeluje u Intervjuu afektivnog vezivanja odraslih kojeg je provodila moja kolegica Anna Buchheim, pošto je to bila nova linija istraživanja na našem odsjeku. Očito, pacijentica je iskusila moj radni odnos sa kolegicom kao prijatnu njenom isfantaziranom odnosu sa mnom.

Intervju afektivnog vezivanja odraslih sa pacijenticom

Klasificirana je kao zaokupljenog stanja svijesti i sa nerazriješenim stanjem uma kada je u pitanju gubitak i trauma. U narednom dijelu, predstaviti ću dijelove transkripta iz Intervjua kako bih pojasnio uspostavljanje šifri za pacijenticu.²

Primjer iz transkripta: zaokupljeno stanje svijesti

I: *hmmm, kako bi ste opisali odnos sa roditeljima, sa majkom i ocem, kada ste bili dijete?*

P: *hmmm – ova duga tišina mnogo govori (smijeh)... Nisam se mogla osloniti na njih, nikada.*

I: *hmhm*

P: Još uvijek ne mogu. O mojoj majci se treba brinuti i drugi se moraju sa mnom koordinirati, susjedi i socijalne ustanove, moraju provjeriti da li ona laže; to su iskustva s njom. To je „agresivna njega“, rekla bih [od majke]; Ja nisam bila u prilici da budem bolesna, a kada bih i bila bolesna, nisam voljela one čajeve, i zato biljne čajeve nisam pila sve do nedavno, samo bez šećera, tako nekako; hmm [...]. Kad sam bolesna stvarno mi je problem, veliki problem; hmm. Rekla bih, agresivna njega, i onda bih pokušala da ozdravim čim prije, a danas mogu biti u tom smislu velikodušnija prema sebi, veoma polako, ali to me koštalo mnogo godina; ni sa ocem nisam imala dobar odnos, ne mogu ništa pozitivno reći, vrlo malo, moja bi majka uvijek ocu rekla kada bih nešto loše uradila, i vjerovatno je isto to radila i mom deset godina starijem bratu; rekla bi ocu, a kada bi se on vratio naveče kući, tukao bi nas, tako nešto; evo, baš jučer, prije dvije sedmice, prepala sam se; uvijek bi me plašio kada sam bila dijete, i još uvijek zbog toga patim, često se desi da se prepadnem kada je neko u istoj sobi, iako znam ko je prisutan. Nemam osjećaj sigurnosti i uvijek sam mislila da ću jednog dana doživjeti slom i da će moj otac ostati bez posla; bio je popularan na poslu, ali kao dijete uvijek sam imala osjećaj da se sve može raspasti vrlo brzo i kada sam bila mlada radila sam i za vrijeme praznika, pokušavala da zaradim; uvijek sam imala osjećaj da nema sigurnosti, da se ni na šta ne mogu osloniti.

Ovaj odlomak pokazuje da se pacijentica još uvijek bori sa prošlošću i da nije u stanju predstaviti objektivnu sliku iskustava iz djetinjstva. Ljutito optužuje majku i oscilira između sadašnjosti i prošlosti. Otac je plaši i još uvijek pati od stalnog osjećaja nesigurnosti. Ne govori koherentno, često se gubi i daje previše informacija. Krši kriterije kvaliteta i relevantnosti.

U AAI, pacijentica daje indicije o nerazriješenom stanju svijesti pokazujući da: (a) poriče da je majka zlostavljala (udarala); (b) zaboravila je dan kada joj je umro otac.

Transkript – primjer: nerazjašnjeno stanje svijesti u odnosu na zlostavljanje

I: Da li ste se ikada osjećali ugroženim od roditelja kada ste bili dijete?

P: Ne, nisam se osjećala ugroženom, sjećam se da sam uvijek pomišljala, kada sam se osjećala jako loše, da mogu počinuti samoubistvo, hmm [...] ova promjena, kada bi me majka tukla, mislila sam da me tuče do smrti, kada bih došla kući kasno; imala sam veliki strah od takvog udaranja, ali kada bi se to dešavalo, mislila sam da ću preživjeti, i to je bio osjećaj koji sam vam ranije spominjala, ta unutarnja emigracija; smrt za mene nikada nije bila strašna, bila je, na neki način, rješenje.

Pacijentica izražava logičnu kontradikciju kad je se pita o zlostavljanju u djetinjstvu. Oscilira između sjećanja na ogromni strah kada bi je majka tukla, i nevjericu da joj je to predstavljalo prijetnju. Smrt doživljava istovremeno i kao rješenje i kao stravičan događaj. Ključni kriterij za određivanje šifre je da se ona sama ne osvrće na tu kontradikciju, a to naglašava neki nerazriješen proces.

Perspektiva

Sumirajući glavne karakteristike pacijentice iz AAI, predstaviti ću neke konvergentne i divergentne aspekte vezivanja i psihoanalitičku perspektivu. Procedura je bila: ispitivač vezivanja (A. B.) joj je odredio „dijagnozu AAI“ i ja sam komentirao sažetke iz kliničke perspektive:

AAI – karakteristike pacijentice

- Često *ljutito* optužuje majku: „Nisam vjerovala majci, sve do sada“, „to je bila agresivna njega“, „mogla bih zaplakati samo misleći na to“.
- Kada se prisjeća odnosa s roditeljima tokom djetinjstva, sjeća se samo *negativnih pridjeva*: „nema razumijevanja“, „neiskreno“, „mučenje“.

Moji komentari: Kao analitičar, nisam sretan ovim nalazom. Iako je tačno da je glavni fokus negativnih aspekata odnosa jedan od osnovnih stavova pacijentice prema određenim objektima, iznenađujuće je i poziva analitičara da pronade gdje i na koji način ona krije svoje pozitivne čežnje. To čini sekundarnom identifikacijom, odnosno, brižnim ophođenjem prema učenicima ili prema kćerki svog brata. Prema tome, podsvjesno se identificira sa objektima svog benevolentnog ophođenja.

- Često krši kriterije koherentnosti (kvantitet, kvalitet).

Moji komentari: Karakteristika nekoherentnosti izgleda izuzetno dominantna u verbalnoj razmjeni kada vam je ugrožen odnos pacijent-terapeut. Tada jedna tako sofisticirana osoba odjednom može postati ljutita žena koja prijeti, previše priča i pokazuje malo logike.

- Često nije u stanju da uspostavi *adekvatnu distancu* od neposrednosti svojih iskustava; „Ne mogu da se pomirim s iskustvima, iako osjetim promjenu“.

Moji komentari: Moj pristup podrazumijeva pitanje funkcionalne vrijednosti njene nemogućnosti da se pomiri s tim. Kao analitičar, pitam se: U sadašnjem trenutku, da li je po nju dobro da se konfrontira sa mnom zbog moje nemogućnosti da joj pomognem da pronade mir?

- Ona *oscilira* između prošlih i sadašnjih sjećanja, i malo razlikuje prošlost od sadašnjosti.

Moji komentari: Na osnovu nalaza iz AAI, postao sam svjesniji ove karakteristike stila u organizaciji diskursa; možda kao liječnici često umanjujemo značaj ili zanemarujemo ovo, i to se u našem poslu često dešava. Saznao sam da je kolokvijalni stil indikacija patologije, u većoj mjeri nego se obično pretpostavlja.

- Nije u stanju da reflektira ili mentalizira na objektivan način, uz oprastanje; pokazuje pseudo-psihološku analizu iskustava iz djetinjstva, na primjer, koristeći termin „unutarnja emigracija“.

Moji komentari: Pseudo-psihološki stil je, izgleda, karakteristika njene dugotrajne borbe da se pomiri sa svojim najranijim iskustvima koristeći sredstva koja je naučila u kasnijim godinama, na primjer, posuđuje termin „unutarnja emigracija“, što je bio važan termin tokom njenih studija političkih nauka. Sa moje tačke gledišta, to bi mogao biti kapacitet za upotrebu metafore koja joj je pomogla da na svoj način mentalizira iskustva.

- Govori o zamjeni uloga: „moja majka je bila zapostavljeno dijete i ja sam se o njoj trebala brinuti. Zlostavljala me stavljajući me u ulogu roditelja.“

Moji komentari: Iz moje perspektive, ovo su produkti „neoptimalnih“ rješenja do kojih je došao pacijent; dio mog zadatka je bio da joj pomognem da zaustavi zamjenu uloga i da prihvati da možda želi da se i o njoj samoj neko brine.

- *Poriče* da je majka zlostavljala (udaranje) i *zaboravlja* na smrt oca (nerazriješeno stanje svijesti).

Moji komentari: Uloga oca je još uvijek sasvim nejasna. Ovdje je AAI pomogao da se razumije moć njenog poricanja oca. Do sada sam shvatio da je tek nakon očeve smrti ona saznala da je i on bio politički aktivan. Upotreba ove informacije tokom liječenja kao prvi korak u pojašnjavanju da je možda imala nešto zajedničko s njim otvorila je novu fazu u još uvijek nedovršenom liječenju.

Pregledom vlastitih komentara, uviđam *divergentan pristup* u liječenju tendencije pacijentice da procjenjuje roditeljske objekte na negativan način, kao i u procjeni njenog kapaciteta za refleksiju. Pridajem manje važnosti bijesu i agresiji prema majci. Više se usmjeravam na pozitivnu identifikaciju i interpretiram njenu nesposobnost da se pomiri s majkom u funkcionalnom kontekstu. U kliničkom materijalu kojeg opisujem, teško mi je bilo da ovu preokupiranu osobu ubijedim da nastavi liječenje. Očigledno, moj stav kada je u pitanju toleriranje njenih agresivnih stanja, traganje za njenim snagama i resursima, imao je bitan uticaj na uspostavljanje sigurne baze.

Kada su kriteriji iz AAI dali naznake pseudo-psihološkog stila koji karakterizira preokupirane subjekte, smatrao sam da je njena strategija distanciranja u velikoj mjeri adaptivna u psihodinamičnom kontekstu. Iz perspektive vezivanja, osobe se smatraju „hiper-analitičnim“ kada „ostavljaju dojam da su psihološki osviještene ali, pri proučavanju narativa, njihove refleksije budu uglavnom nebitne za sam zadatak [...] transkript pokazuje stanje gdje je potraga za spoznajom dosta kompulzivna, ali neproduktivna“ (Fonagy, Target, Steele, & Steele, 1998, str. 25). Ovaj opis odgovara pacijentičinom načinu na koji reflektira svoje iskustvo na „pretjerano produktivan način“. Ali, ovo isto tako pokazuje i da moramo pretpostaviti da situacija polu-strukturiranog intervjua ispunjava drugačije zadatke od terapijskog intervjua; štaviše, kriteriji koherentnosti i samo-reflektivna funkcija mogu biti „previše strogi“ za kliničke subjekte.

Međutim, prednosti procedure AAI su pažljiva analiza pojedinačnih izraza, fokus na logičke kontradikcije, i na saradnju subjekta pri produkciji i refleksiji na teme koje se tiču vezanosti. Kada je u pitanju AAI, negativni afekti pacijentice su okupirali njenu pažnju i „poremetili“ sposobnost za poštivanje principa kooperativnosti. Slažem se da je pacijentica pokazala nepredvidive

oscilacije i u odnosu transfera. Kriteriji intervjua AAI su potvrdili moju svijest o njenim naglim promjenama od sveg dobrog do sveg lošeg, i prošlosti i sadašnjosti. Vjerujem da bi ljekari mogli dosta saznati detaljno iščitavajući transkripte sa sesija koji očitije otkrivaju odbrambene procese.

U suštini, klasifikacija „nerazriješeno stanje svijesti“ i „zaokupljenost“ je u ovom slučaju „klasična kombinacija“ obrazaca vezivanja kod pacijenata s graničnom patologijom. Za mene, iz AAI je „vidljivo“ da pacijentica potiskuje smrt oca i koliko je to uticalo na nju, a to je moj najjači argument za primjenu ove mjere na početku terapijskog procesa. Ova informacija potvrđuje nejasnu sliku oca tokom liječenja. U skladu sa Bowlbyjevim (1988) stajalištem o odvojenim sistemima kao ključnom aspektu u razumijevanju psihopatologije, u ovom slučaju pucanje odbrambenih mehanizama kod pacijentice tokom razgovora o gubitku i zlostavljanju rađa nove aspekte za posmatranje terapijske promjene.

Zaključak

Pacijentica se vratila nakon pauze od godinu dana, ali ne zbog nastavka konvencionalne terapije, nego zbog dugotrajne, petnaestogodišnje razmjene e-mail poruka. I dalje sam objekt njene fiksacije, poriče bilo kakvu interpretaciju transfera oca, insistira da mi prenese detalje iz privatnog života. U međuvremenu se penzionisala, produktivna je novinarka, brine se o bolesnom mužu koji je preživio dva moždana udara, završava pisanje detektivske priče u kojoj njen bivši ljubavnik biva ubijen. Od unutarnje emigracije do živahnog života zasnovanog na iskustvu kontinuiranog, imaginarnog očinskog okruženja.

Napomene

1. Pacijentica je dozvolila da koristim ovaj materijal.
2. Zahvalan sam profesoricu A. Buchheim za korištenje materijala iz AAI.

Bibliografija

- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*. London: Routledge.
- Fonagy, P., Target, M., Steele, H., & Steele, M. (1998). *Reflective Functioning Scale Manual*. London: Psychoanalysis Unit, Sub-Department of Clinical Health Psychology, University College London.
- Thomä, H., & Kächele, H. (1994). *Psychoanalytic Practice*. New York: Jason Aronson.
- Wikipedia (2018). Inner emigration. Retrieved on 1 February 2018 from https://en.wikipedia.org/wiki/Inner_emigration

10

KAKO SE IZBJEGLICE MOGU OPORAVITI?

Refleksije na prakse oporavka kroz izbjeglički proces – od raseljenja do integracije, povratka i nakon toga

Selma Porobić

U protekle tri decenije, akumulirala se značajna literatura o psihosocijalnom zdravlju izbjeglica. Zbog izraženo intervencionističkih pristupa, tendencija u tim studijama je da se procijene patogeni uticaji okolišnih stresora 'prije, tokom i po završetku' raseljenja, da se identificira rizik i odrede preventivni faktori, a potom da se sugeriraju razna sredstva oporavka za pojedince i grupe u situacijama poput izbjeglištva (Porobić & Blitz, 2018).

Kao rezultat toga, mnogo manje se pisalo o psihosocijalnom blagostanju izbjeglica *cijelim tokom* izbjegličkog procesa *i nakon* njega. Praznina u postojećoj literaturi dovodi do nekoliko problema za sociologe koji rade u polju izbjegličkog zdravlja, a jedan od njih je kako da razumijemo 'narrative oporavka' u svjetlu teorijskih i interdisciplinarnih empirijskih pristupa koji integriraju zaključke psihologa, filozofa, antropologa i sociologa. Postoji potreba za većom refleksivnošću o psihosocijalnom blagostanju ljudi koji su podvrgnuti prisilnoj migraciji, ne samo u kontekstu intervencionističkih pristupa, nego i tokom i nakon spektra stresnog iskustva, i to kroz integrativnu i humanističku perspektivu. Takva refleksivnost ponovno ističe da se blagostanje mora posmatrati kao dio narativa holističkog oporavka, kojeg pokreću široki i bogati sociokulturalni procesi koji prevazilaze traume raseljenja (Porobić, 2012; 2016a, 2016b, 2016c; 2017).

Ovo poglavlje je refleksivna diskusija koja počiva na široko uporedivim podacima i koja se oslanja na analizu niza slučajeva različitih psihosocijalnih izazova vezanih za izbjegličko iskustvo. Nadovezuje se na longitudinalno istraživanje koje se tiče strategija nošenja sa stresom, izvora rezilijentnosti i praksi oporavka koje je autorica prikupila tokom petnaestogodišnjeg akademskog i humanitarnog rada. Prakse oporavka na koje se pozivam u odlomku se zasnivaju na četiri različite studije slučaja provedene u različitom vremenskom periodu tokom mog istraživačkog rada, a koja obuhvataju različite komplementarne kvalitativne istraživačke metode. Obuhvataju bitno različite etničke zajednice/društva i diferenciran rodni i generacijski pristup.

Kroz ilustrativne zaključke ovih različitih studija slučaja i empirijskih podataka dobijenih tokom dugog vremenskog perioda i kumulativno, tvrdim da je proces oporavka izbjeglica po svojoj prirodi *vremenski i prostorno transakcijski*. Odvija se u dinamičnoj razmjeni individualnih/ličnih i kolektivnih/društvenih domena traumatizacije, tokom i nakon spektra stresa izazvanog raseljenjem. Stoga, ne bi trebao biti ograničen na pojedinca, čak ni na posebnu (etničku) grupu, nego kao kompleksan društveni poduhvat koji evoluirao vremenom (generacijski) i među različitom populacijom (relacijski), širom različitih slojeva društva (procesiranje društveno ukorijenjene traume). Drugim riječima, lični nivo oporavka izbjeglica je proces koji se odnosi na oporavak kolektiviteta i obrnuto, koji uključuje i raseljene i neraseljene osobe, počiniocce raseljavanja i prognane – svi su oni dio posebnog društvenog okruženja koje je podvrgnuto i/ili koje je generiralo visoke nivoe nasilja koje je dovelo do masovnog raseljavanja civila.

Prije nego što prikažem ovo kroz svoje empirijske zaključke, u kratkim crtama ću prikazati postojeće modele oporavka izbjeglica.

Osmišljavanje oporavka izbjeglica – pojedinačni naspram kolektivnih pristupa

Ukoliko pogledamo brojnu literaturu koja se tiče intervencionističkih modela obnavljanja psihosocijalnog zdravlja izbjeglica, postaje jasno da je blagostanje raseljenih osoba izuzetno dobro reguliran domen zdravstva. U zadnjih nekoliko decenija, postepeno je evoluirao od identificiranja i liječenja patoloških aspekata izbjegličkog iskustva, na način da ih se označavalo traumatskim i posttraumatskim sindromima, do identificiranja urođenih resursa pojedinaca, grupa i zajednica i podrške otpornim praksama oporavka.³ Međutim, oba ova pristupa su u velikoj mjeri pod uticajem regulirana globalnim i lokalnim, supra- i međuvladinim, vladinim i nevladinim humanitarnim akterima, uključenim u pružanje pomoći izbjeglicama.

Strukturalni odnosi moći naslijeđeni u humanitarnosti i zaštiti izbjeglica privukli su značajnu pažnju stručnjaka. Harrel-Bond je opsežno pisala (i uticala na istraživanje) o strukturi režima pomoći izbjeglicama kao faktoru slabljenja psihološkog stresa za one koji su u poziciji da nemaju izbora nego da primaju pomoć (vidi i Harrell-Bond, 1985, 1986; Harrell-Bond, Voutira, & Leopold, 1992; Ager, 1997, 2000; Verdirame & Harrell-Bond, 2005). Na sličan način, sociolozi poput Pupavac (2002) posebno ističu pitanja prelaznih konteksta, u kojima se izbjegličke grupe prvo smatraju 'u opasnosti' ili 'traumatiziranim', a onda ih se podvrgava legalnim formama intervencija humanitarnog zdravstva – što je uobičajena praksa koju ona kritizira kao oblik *upravljatstva – vladanje kroz 'društveno'*.

Zaista, domeni moći i slobode su postali od ključne važnosti za pitanje oporavka pošto želimo da razumijemo postojeće sprege *sistema za podršku oporavku*. U knjizi *From Citizen to Refugee: Ugandan Asians Come to Britain* (1973), Mamdani navodi:

Nasuprot onome što sam vjerovao u Ugandi, izbjeglica nije samo raseljena osoba koja je izgubila svu ili većinu svoje imovine. Izbjeglica, zapravo, više liči na dijete: bespomoćna, bez inicijative, neko nad kim se može primijeniti bilo koji oblik dobročinstva, u najkraćem, potpuno jadno stvorenje.

(*Cit. u Harrell-Bond, 1999, str. 7*)

Slijedom ovoga, rani pristupi psihologa i psihijatarata su se previše usmjerili na determinante posttraumatskog stresa, utičući na taj način na niz kvantitativnih istraživanja koja su, kako je Mamdani primijetio, uglavnom predstavljena kao pasivne, bespomoćne žrtve, odnosno, nosioci simptoma i/ili načina preživljavanja. Ovo pristupi počivaju na naširoko kritiziranim medicinskim i psihosocijalnim modelima stresa, ali još uvijek nalaze sljedbenike među ljekarima i utiču na diskurse o zaštiti, a samim tim i na politike prihvata i integracije u mnogim zemljama-domaćinima.⁴

Stavljanjem težišta na *dogadaje prije migracije*, diskurs medicinske traume vezan za uvođenje kategorije posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) previđao je druge stresne promjene koje izazivaju prisilna migracija i preseljenje, posebno one u kontekstu adaptacije najčešće novom sociokulturalnom kontekstu, ali čak i trenutnom procesu reorganizacije života nakon preseljenja, što uključuje prakse i resurse otpornosti (Porobić & Blitz, 2018).

S druge strane, model psihosocijalnog stresa, zasnovan na radu Lazarusa i Folkmana (1984), druga dominantna teorija konceptualizacije psihosocijalnog blagostanja, nije pristupila ličnom stresu izbjeglica kao patologiji, nego kao normalnim reakcijama na velike životne promjene u odsutnosti pristupa adekvatnim resursima. Uticao je na ispitivanje pristupa pojedinca resursima koji mogu ublažiti uticaj stresa, i to kroz usmjeravanje na adaptivne strategije nošenja sa stresom, društvene resurse i društvene mreže podrške.

Međutim, kako navode Dermot, Dooley i Bensom (2008), faktori subjektivne razlike koji su bitni za ovaj model razumijevanja procesa stresa mogu biti manje istaknuti kada se proučava izbjeglička populacija. Vjerovatnije je da objektivni faktori (na primjer, razdvojenost porodice, pristup sigurnom pravnom statusu, uslovi prihvata, itd.) igraju veću ulogu u oblikovanju psihološkog blagostanja izbjeglica, u odnosu na dobrovoljnu migraciju i sjedilačku zapadnjačku populaciju, za koju su faktori subjektivne razlike više istaknuti u procjeni procesa stresa.

Ipak, ovakav model je osnov za Berryjev (1997) 'okvir akulturacije', osmišljen da pruža smjernice istraživanju o psihološkom djelovanju interkulturalnog kontakta, i koji je uticao na brojne studije o izbjeglicama i njihovu post-migracionu adaptaciju.⁵ Prema kritičarima ovog modela, prilično je pogrešno opisivati adaptacijske potrebe izbjeglica kao akulturacijski stres (na primjer, sukob kulturoloških pogleda na svijet, konfuzija po pitanju etničkog identiteta, religijske razlike, itd.) kada takvi termini prikrivaju druge socijalne probleme poput nezaposlenosti, razdvojenosti porodice, loših životnih uslova, nesigurnosti po pitanju pravnog statusa, manjka značajnih

dnevnih aktivnosti, i drugih psiholoških potreba koje su uobičajene za sva ljudska bića u sličnoj situaciji, bez obzira na njihovu etnokulturalnu pozadinu.

Za stručnjake koji se priklanjaju konceptima sociologije i socijalne antropologije, umjesto da izjednačavaju raseljenje sa pokretom *per se*, intrigantnije je naslanjati se na ideju Emanuela Marxa (1990, str. 189) o 'društvenom svijetu' migranata na kojeg utiče i transformira određeni pokret. Iz takve perspektive, ideje o blagostanju se mijenjaju s migracijom, i, kako Wright kaže, usmjeravanje na blagostanje nam dopušta da proširimo fokus na društvene narative koji prožimaju migracijske procese kroz „širu studiju o načinu na koji je ljudsko blagostanje konstruirano u različitim okruženjima i kako ono 'putuje'“ (Wright, 2012, str. 169).

Štaviše, umjesto da se pronađu mogući efekti izloženosti nasilju i/ili progonu, ovo podrazumijeva istraživanje dugoročnih projekcija kada moguća trauma „preraste u onu običnu“ (Das, 2007). Proučavanje ovih projekcija obuhvata društvene svjetove u kojima se one oblikuju, a ne samo one iz kojih su potekle (Summerfield & Hime, 1993; Summerfield, 1997; Vasey, 2011; El Shaarawi, 2015). Vežan za ovaj pojam je i argument da sveobuhvatan model oporavka mora da se pozabavi društvenim i moralnim pitanjima koja se tiču posljedica prisilne migracije (Silove, 2005). Ovo znači da se mi usmjeravamo ne samo na izloženost izbjeglica (re)konstrukcijama nasilja i subjektivnog blagostanja, nego da uvažavamo društvene svjetove izbjeglica u odnosu na društvene procese unutar i među grupama prilikom promjene društvenog okruženja, znajući da se patnja i trauma dijele i komunaliziraju (Humphrey, 2002).

U skladu s tim, ovi recentniji pristupi naglašavaju osobenosti istorijske, društvene i političke perspektive tako što pomjeraju fokus sa 'izbjegličke traume' kao univerzalnog iskustva na pozadinu društvene i kulturne traume, s ciljem da naglase ranjavanje društvenog tijela što, posljedično, zahtijeva društveno kompetentan model ozdravljenja – model koji može također uključivati društvene mehanizme (Hamburger, 2018, str. 15) i podršku političkog društva da se prevaziđe komunalizirani društveni nemir (Westoby, 2009).

Narativ kolektivne traume i njegovi zacjeljujući efekti

Tokom svog ranog istraživanja (2004-2005), koje je obuhvatalo nekoliko studija o jednoj samonaseljenoj tibetanskoj zajednici u egzilu, koja se nalazi u okviru administrativnih centara u malom selu McLeod Ganj u Indiji, prvo sam primijetila komunalizirani i obični aspekt traume. Tri generacije žena u egzilu, koje žive i rade u ovom selu za Udruženje tibetanskih žena, bile su uključene u ovu tromjesečnu demografsku studiju. Studija se generalno ticala uloge udruženja civilnog društva u svakodnevnom životu žena kao načina da se otkriju problemi njihove stvarnosti u egzilu. Već nakon mjesec dana intenzivnog rada na terenu, postalo mi je jasno da se suština njihove društvene aktivnosti sa političkim fokusom sastojala od posla rekonstruiranja i

očuvanja društvenog i kulturnog života zajednice u svoj svojoj složenosti. Ovaj poduhvat je bio sistematičan sa hijerarhijski strogo određenim pravilima pod vodstvom Njegove Svetosti Dalai Lame, u to vrijeme i svjetovnog i duhovnog vođe Tibetanaca, i onih u egzilu, i onih koji to nisu bili.

Ključni aspekt svakodnevnih aktivnosti žena unutar Udruženja tibetanskih žena je bio tipičan rad u zajednici koji se ticao obrazovnog i tehnološkog napretka u egzilu. Smatralo se da je njihovo lično blagostanje ovisno o nastavku društvenog života zajednice, dok su njihove pojedinačne uloge prema političkim aktivnostima pružale životnu svrhu sa direktnim uticajem na njihovo blagostanje. Pored toga, ključni element za njihovo blagostanje i optimizam, pored mnogih pravih stresova na koje su nailazile (na primjer, manjak prihoda zbog loših životnih uslova), bila je budistička praksa usmjerena na učenje Dalai Lame, po kojoj cjelokupna posvećenost zajednice proističe iz karmičkog principa i nenasilnog otpora usvojenog iz hinduističke tradicije i filozofije Mahatme Gandhija pri suočavanju sa stranom dominacijom i kolonijalizmom. S druge strane, očuvanje sjećanja na traumu u zajednici koja je legitimizirala i pripisala svoje političko postojanje i otpor društvenoj nepravdi nanesej kineskom okupacijom koja je imala za cilj uništenje njihove izvorne kulture, također je jedan od pokretačkih elemenata u njihovim svakodnevnim životima i naporima zajednice.

Drugim riječima, moglo bi se reći da je njihovo lično blagostanje u dubokoj vezi sa učešćem u pokretu za ljudska prava za očuvanje i/ili obnovu ili daljnji razvoj života zasnovanog na zajednici, pod jakim duhovnim i političkim vodstvom. Ali, ova bi se praksa mogla i obrnuti, na način da napredno društveno funkcioniranje zajednice u egzilu i njen bogat kulturni život u velikoj mjeri zavise od učešća pojedinačnih članova zajednice i posvećenosti ličnom blagostanju, i da se snaga nalazi u afirmaciji i nastavku budističke tradicije ugrađene u kulturu svakodnevnog života.

Izgleda da bi njihovi „kulturološki uspostavljeni narativi o traumi“ (Hamburger, 2018) mogli pomoći da se stabiliziraju društveni identiteti sa širim efektom stabilizacije društvenog okruženja u uslovima egzila. Ovo bi se, po mom mišljenju, moglo shvatiti kao *kulturološki uspostavljen okvir za prakse oporavka* koje se odvijaju u društveno uređenim modelima i imaju „mentalno stabilizirajući“ efekat na pojedince koji učestvuju.

Kada govori o društveno ukorijenjenoj traumi, Hamburger (2018) spominje socijalnu psihologinju Young-Bruehl, koja je reinterpretirala Freudovu ranu definiciju traume kao proboj odbrambenog štita, ističući da taj omotač nije prepreka psihološkom stimulusu, nego se može posmatrati kao naše društveno okruženje. On citira Young-Bruehl (Hamburger, 2018, str. 18), koja opisuju kako se društveni odbrambeni štit može definirati kao relacijska mreža ljudi i institucija koja raste toliko da obuhvata osnovne društvene jedinice, poput porodica, ali i same države. Hamburger dalje navodi da kada je zdravo društveno okruženje u stanju da ponudi zadovoljavajuće odbrambene štitove kroz mehanizme oporavka društvenih institucija, poput pravnih institucija, socijalne sigurnosti, svakodnevnih narativa, urbanih legendi i mitova, šala i društvenih i kulturnih događaja, uključujući i benigne grupne formacije

nastale kroz sport, onda svi oni mogu doprinijeti pro-društvenom ponašanju. Za razliku od toga, ukoliko je samo društveno okruženje ugroženo, mnogi će ovi mehanizmi propasti.

U skladu s tim, moje istraživanje u Bosni i Hercegovini (BiH) (2011 – 2016) koje se ticalo društvenog kapitala u povratničkim naseljima, otkrilo je da je psihosocijalno blagostanje pojedinaca, a nekada i cijelih zajednica (povratničkih sela i okoline), povezano sa kompliciranim relacijskim praksama, sa društvenim prostorom/prostorima, i sa ljudima koji su dio šireg socioekonomskog procesa prilagođavanja unutar nepovoljnog sociopolitičkog konteksta u poslijeratnom društvu. Pored toga, moje longitudinalne studije o održivosti povratka u BiH jasno pokazuju da ključni faktori koji doprinose ekonomski izdrživom/održivom povratku također uključuju i sveobuhvatne napore ka restrukturiranju ratom razorenih mikro-socijalnih svjetova, poput stalnog investiranja u obnovu zajednice, pored (ponovnog) stvaranja transnacionalnih društvenih mreža – a sve su to prakse oblikovane pojačanim društvenim djelovanjem povratnika.

S druge strane, društveno okruženje nije prostorno razgraničeno područje, ograničeno na domene države, nego je u pitanju fluidan i fragmentiran koncept. Neposredni nalazi do kojih sam došla tokom nedavnog istraživanja o tražiteljima azila i tranzitnim migrantima duž balkanske rute u Srbiji i u Bosni ukazuju na činjenicu da kompleksna i sve više neprijateljski nastrojena društvena okruženja (koja su nametnuta restriktivnim imigracijskim politikama i pristupu azilu u EU) negativno utiču na blagostanje izbjeglica koje su ugrožene na tranzicijskom putu, ali, isto tako, ona mogu poslužiti kao propeleri formiranja jakih trans-etničkih zajednica širom raznolike izbjegličke i migrantske populacije. Tome na ruku idu i kompleksne prekogranične mreže podrške (i pokreti solidarnosti koji okupljaju lokalno stanovništvo, humanitarne i nezavisne aktiviste) koje djeluju kao psihosocijalni odbrambeni štitić u nesigurnoj društvenoj stvarnosti koja se konstantno mijenja.

Lični meta-narativi i njihovi zacjeljujući efekti

Mnogi psiholozi u svojim istraživanjima ističu da je stanje u kojem je pojedinac prisilno izmješten i u kojem postaje izbjeglica proces koji sa sobom nosi doživotne psihološke efekte i implikacije po adaptaciju.⁶ Izbjeglice su često osobe koje su preživjele organizirano mučenje i strategije koje imaju za cilj da nanesu štetu na fizičko i psihičko tijelo pojedinca, njegovu ili njenu porodicu, rodbinu i/ili društveno okruženje, i to obično uz podršku ideoloških, političkih i istorijskih motiva koji opravdavaju zlostavljanje i ugnjetavanje. Stoga je adaptacija usko povezana sa reakcijama i ruminacijama na takvu vrstu mučne izloženosti, a očekuje se da se uključe kompleksni procesi oporavka koji se odnose na iskustvo poniženja, degradacije izazvane bespomoćnošću, dehumanizacije i nestanka (Silove, 2005).

Moje četverogodišnje istraživanje o bosanskim izbjeglicama u Švedskoj i važnosti religije za njihovu praksu rezilijentnosti ukazuje na donekle

uporediv argument. Za informante uključene u ovu studiju a koji su se našli u tzv. „fazi nakon ponovnog naseljenja“, u kojoj su aktivno pokušavali da tokom zadnjih 15 godina (prosječan vremenski period u uzorku podataka) izgrade svoje živote, nestabilne strukturalne stvarnosti tipične za integraciju stresa su bile irelevantne. Za njih, raspad Jugoslavije, brutalna priroda rata u Bosni i Hercegovini i katastrofalne demografske posljedice sa elementima društvene i materijalne destrukcije velikih razmjera, strašna kršenja ljudskih prava, socijalna nepravda i sociopolitičke promjene u regiji, a, s tim u vezi, i nemogućnost *povratka* onome što je suštinski jedna drugačija istorijska, društvenopolitička i sociokulturna era, sumira nevolju prisilne migracije koju su prošli. Sociopolitički uslovljena patnja ima dodatnu dimenziju u smislu post-migracijske realnosti u Švedskoj, koja se artikulirala kao borba oko nerazriješenog identiteta u kontekstu koji je nametnuo kolektivni izbjeglički ili imigrantski identitet kojem se oni nisu mogli prikloniti.

Kako bih istražila iskustvo 25 informanata, usmjerila sam se na njihove živote *prije teškog iskustva raseljavanja*, na njihovo blagostanje i zdravlje *tokom rata i iskustva preseljavanja* i njihove živote danas, u periodu *nakon preseljavanja*. Stoga, prisilnoj migraciji se prišlo kao kompleksnoj životnoj situaciji ili ličnoj životnoj priči smještenoj u širi sociopolitički, kulturalni i situacioni kontekst.

Kako su spomenuli svi informanti, raspad jugoslavenskog društva, njegove političke ideologije i društvenih i kulturnih institucija, imao je direktan uticaj na njihov društveni i lični identitet, kao i na njihov svjetonazor. Njihove priče su zasjenile razočarenje i borbu u kojoj su pronašli sebe, prvo zato što su bili prisiljeni da se suoče sa raspadom njihovog jedinog izvornog društva, i, posljedično, čak i sa strukturama prihvatljivosti. Riječima jednog informanta (Porobić, 2012, str. 197):

Raspad Jugoslavije i komunističkog sistema me nije šokirao koliko raspad ljudskih kvaliteta, morala, i stvari za koje sam vjerovao da su ugrađene u sve nas. Da vas napadne komšija, prisvoji vašu imovinu, da vas zlostavlja i protjera iz vlastitog doma me šokiralo, i to sam percipirao kao raspad sistema. Nisam vidio da se to sprema [...] i nisam razočaran u sistem i način na koji se raspao, nego u ljude i njihovo ponašanje [...], i ne odnosi se to samo na moje lično iskustvo nego i na priče koje sam pročitao u novinama i gledao na TV.

Brutalna realnost rata i sociopolitički raspad su, dakle, više u domenu društvene traume koja je, opet, dovela do propitivanja i ponovne procjene unutarnjih životnih vrijednosti, i istakla dovela u prvi plan pitanje ljudske prirode, patnje, etike – više egzistencijalna razmatranja. Priče bosanskih izbjeglica su otkrile da njihov oporavak nije samo uključivao procesuiranje lične traume rata i iseljenja, nego i traumu stalne promjene u izvornom društvu, a što je dovelo do dramatičnog preispitivanja njihovih centralnih vrijednosti kao načina da stabiliziraju društveni i lični identitet. Međutim, za većinu, ovi napori samoočuvanja – koji su uključivali i dokazivanje

vjerodostojnosti društva ili strukture prihvatljivosti koja je nekada pojedincu pružala stečeni niz uvjerenja – postao je ključni za njihov proces oporavka. Za njih je proces oporavka uključivao primjenu religijskih izvora, poput *oslanjanje na vjeru i preoblikovanje*.

Značajan dio ovog procesa upotrebe 'dimenzije vjerovanja' u slučaju ovih informanata leži u sposobnosti da se vrednuju negativni događaji koje su iskusili iz drugačije pozicije. Različiti oblici stresa koje je izazvala prisilna migracija su, u njihovom slučaju, opisani kao prilika za duhovnost i veće uvažavanje života. Percipirane prednosti obično otkrivaju pojačanu samodostatnost i veću otpornost. Ovo je rezultat njihovih napora da daju značenje i da se održe nakon svih nedaća kroz koje su prošli tako što će reducirati stres vlastite stvarnosti i naći smjernice – širi interpretativni okvir stresne životne situacije, u kojem su smisao pripadanja, identiteta, samospoznaje, duhovnosti i pojačanog uvažavanja života bitni aspekti blagostanja.

Dakle, ovo istraživanje (Porobić, 2012), skupa sa Lubkemanovim (2002) radom na društveno-duhovnim svjetovima raseljenih Mozambičana, pokazuje da religijski meta-narativi kao sredstva procesiranja društvene patnje i kolektivnih poremećaja mogu biti od izuzetnog značaja za lično blagostanje. U tom smislu, moglo bi se reći da prakse oporavka na ličnom nivou mogu doći u istu ravan sa upuštanjem u duhovnu potragu ili u otvoreni dijalog u kojem egzistencijalna pitanja postavljaju kontradikcije i ljudske tragedije, koje su pokrenule dramatične društvene promjene.

Zaključak

Humanitarna etika 'nečinjenja štete' svakako zahtijeva od aktera da nađu načine ne samo da se reducira patnja, nego i da se unaprijede prilike za samoizlječenje. Intervencije koje su *drukčije* od postojećih su, shodno tome, potrebne ukoliko se opredijelimo za vizuru istraživanja zasnovanog na dokazima kakvo je ovdje predstavljeno.

Kako sam utvrdila, čini se da je oporavak izbjeglica u formi različitih praksi stvaranja značenja kroz međusobno djelovanje kulturnih i društvenih sila uključenih u razumijevanje i sekundarnih i direktnih fizičkih, psihosocijalnih, društvenih, istorijskih i često tekućih trauma, stečenih integracijom ličnog i kolektivnog, privatnog i javnog, pojedinačnog i grupnog, uz bitno djelovanje na formiranje identiteta, što je odlučujuće za karakter i dubinu tog procesa. Bitno je istaći da ovi zaključci izgleda ukazuju na činjenicu da će 'oporavak izbjeglica' najvjerovatnije evoluirati postepeno i ponekad tokom dužeg vremenskog perioda (čak i trans-generacijski), kao proces duboko ukorijenjen u društveno okruženje koje može uključivati *transakcijsku progresiju ka integraciji i ličnog i društvenog nivoa traumatizacije*. Očito je usko vezan za kulturološki oblikovane narative (lične, društvene ili i jedne i druge) koji reinterpreтирају i suzbijaju rupturu svojstvene iskustvima sistemskog nasilja koje dovodi do dugoročnog raseljenja ljudi. Društveno djelovanje pojedinca

igra ključnu ulogu u takvom procesu i utiče na njegov ishod – ili prilika za promjenu i rast, ili upadanje u zamku obesnaženosti i često samodestruktivnih okolnosti.

Duboko sam uvjeren da uspjeh oporavka izbjeglica ovisi o kompleksnom razumijevanju i podršci njihovog psihosocijalnog blagostanja koje se mijenja tokom izbjegličkog procesa. Glavni cilj ovog poglavlja je, stoga, bio da se pokrene diskusija o okviru refleksivnog istraživanja kako bi se postiglo dubinsko razumijevanje oporavka izbjeglica – istraživanja koje diskurzivno i konstruktivno povezuje etnske i emske podatke kako bi se osvijetlile rupture u odnosu prema sebi samom i u interpersonalnim odnosima unutar šire društvene zajednice koja je bila podvrgnuta ranjavanju, i uključuje temeljito ispitivanje transakcija koje se odvijaju na tačkama presjeka individualnog i kolektivnog, privatnog i javnog; odnosno, povezuje lične i društvene nivoe procesa oporavka.

Djelotvoran model oporavka usmjeren na izbjeglice bi, shodno tome, trebao težiti ne samo omogućavanju da se čuju glasovi izbjeglica 'unutar njih samih' (samoprihvatanje ili samorazumijevanje), ili 'pored' dominantnih zdravstvenih praksi (kao kritika), nego da ih se postavi *unutar polja kritičke analize* kako bi se proizvelo teorijsko znanje i oblikovali postojeći psihosocijalni pristupi zdravlju.

Napomene

- 1 Istraživanje sam započela proučavanjem tri generacije tibetanskih žena u egzilu u Indiji (2004 – 2005) kroz posmatranje učesnika i polu-strukturirane intervjuje. Onda sam se upustila u longitudinalnu studiju nekoliko generacija ratnih izbjeglica iz Bosne, različite socioekonomske pozadine, u Švedskoj, i to tokom i nakon njihove integracijske situacije (2005 – 2009), što je rezultiralo doktorskom tezom u kojoj su analizirane njihove životne priče s ciljem da se shvate njihove rezilijentne prakse u periodu nakon iseljenja. Slijedeći sličan istraživački interes, u periodu 2009 – 2016, nastavila sam posmatrati različite oblike (ne)dobrovoljnog povratka u poslijeratnu Bosnu iz različitih zemalja-domaćina, u privremenoj perspektivi koja je obuhvatala period od 10 godina, usmjeravajući se na socioekonomsku reintegraciju i psihosocijalno blagostanje pojedinaca i porodica u istaknutim povratničkim zajednicama, i to kroz posmatranje učesnika i intervjuje. Ovo je istraživanje poslužilo kao osnova za posljednju studiju koja se bavi psihosocijalnim potrebama koje su se pojavile tokom nedavnog priliva izbjeglica (uglavnom Sirijaca, Afganistanaca i Somalijaca) u Srbiji i Bosni, i to kroz posmatranje učesnika i intervjuje (2015 – 2016). Ova studija istražuje uticaj ustanova za prihvata u tranzicijskim okruženjima na blagostanje pojedinaca i porodica.
- 2 Za publikacije u kojima su ove studije slučaja prezentirane i analizirane, molim konsultirati literaturu u ovom poglavlju.
- 3 Vidi Porobić (2012, 2015); Porter i Haslam (2005); Ahearn (2000); UNHCR (2013).
- 4 Za pregled vidi, na primjer, Simich i Andermann (2014).
- 5 Za pregled vidi, na primjer, van Selm (2000).
- 6 Vidi, na primjer, Bustos (1990, 1995); Ahearn (2000); Silove (2005).

7 U vrijeme provođenja intervjuja, većina informanata je bila uglavnom zadovoljna kvalitetom života i nisu se osvrtni na strukturalne i socioekonomske stresove. Teškoće pri zapošljavanju, povremena diskriminacija na etničkoj osnovi (jer nisu Šveđani) i degradacija društvenog statusa su se spominjali, ali nisu dominirali u njihovim pričama.

Bibliografija

- Ager, A. (1997). Tensions in the psychosocial discourse: Implications for the planning of interventions with war-affected populations. *Development in Practice*, 7(4), 402–407.
- Ager, A. (2000). Psychosocial Programs: Principles and Practice for Research and Evaluation. In F. L. Ahearn, Jr. (Ed.), *Psychosocial Wellness of Refugees: Issues in Qualitative and Quantitative Research* (pp. 24–38). Studies in Forced Migration (Vol. 7). Oxford: Berghahn Books.
- Ahearn, F. L., Jr. (2000). Psychological Wellness: Methodological Approaches to the Study of Refugees. In F. L. Ahearn, Jr. (Ed.), *Psychosocial Wellness of Refugees: Issues in Qualitative and Quantitative Research* (pp. 3–23). Studies in Forced Migration (Vol. 7). Oxford: Berghahn Books.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34.
- Bustos, E. (1990). Dealing with the Unbearable. In P. Suedfeld (Ed.), *Psychology and Torture* (pp. 143–163). New York: Hemisphere.
- Bustos, E. (1995). Trauma och flyktingskap i ett existentiellt och psykodynamiskt perspektiv. In A. Hjern (Ed.), *Diagnostik och behandling av traumatiserade flyktingar* (pp. 54–79). Lund, Sweden: Studentlitteratur.
- Das, V. (2007). *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. Berkeley: California University Press.
- Dermot, R., Dooley, B., & Benson, C. (2008). Theoretical perspectives on post-migration adaptation and psychological well-being among refugees: Towards a resource-based model. *Journal of Refugee Studies*, 21(1), 1–18.
- El-Shaarawi, N. (2015). Living an uncertain future: Temporality, uncertainty, and wellbeing among Iraqi refugees in Egypt. *Social Analysis*, 59(1), 38–56.
- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp. 13–22). London & New York: Routledge.
- Harrell-Bond, B. (1985). Humanitarianism in a strait-jacket. *African Affairs*, 334, 3–13.
- Harrell-Bond, B. (1986). *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*. Oxford: Oxford University Press.
- Harrell-Bond, B. (1999). The Experience of Refugees as Recipients of Aid. In A. Ager (Ed.), *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration* (pp. 136–168). London: Pinter.
- Harrell-Bond, B., Voutira, E., & Leopold, M. (1992). Counting the refugees: Gifts, givers, patrons and clients. *Journal of Refugee Studies*, 5(3-4), 205–225.
- Humphrey, M. (2002). *The Politics of Atrocity and Reconciliation: From Terror to Trauma*. London: Routledge.

- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Lubkeman, S. (2002). Where to be an ancestor? Reconstituting socio-spiritual worlds and post-conflict settlement decision-making among displaced Mozambicans. *Journal of Refugee Studies*, 15(2), 189–212.
- Marx, E. (1990). The social world of refugees: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 3(3), 189–203.
- Porobić, S. (2012). *Resilience and Religion in a Forced Migration Context*. Lund: Mediatryck, Lund University.
- Porobić, S. (2015). Asking the right questions in research on psychosocial well-being. *Forced Migration Review*, Dayton+20 Special Issue. Retrieved from www.fmreview.org/dayton20/porobic.html
- Porobić, S. (2016a). Bosnian 'returnee voices' communicating experiences of successful reintegration: A study of the social capital and sustainable return nexus in Bosnia and Herzegovina. *Südosteuropa. Journal of Politics and Society*, 64(1), 5–26.
- Porobić, S. (2016b). Daring 'life-return projects' to post-Dayton Bosnia and Herzegovina. *International Migration*, 55, 192–204.
- Porobić, S. (Ed.). (2016c). *Rodna studija prisilne migracije i dobrostanja u Bosni i Hercegovini [A Gender Study on the Forced Migration and Wellbeing in Bosnia and Herzegovina]*. Sarajevo: Fondacija za osnaživanje žena BiH.
- Porobić, S. (2017). 'Invisible' Returns of Former Bosnian Refugees and Sociality of their Well-Being. In R. King & Z. Vathi (Eds.), *Return Migration and Psychosocial Wellbeing: Discourses, Policy-Making and Outcomes for Migrants and their Families* (pp.108–126). London: Routledge.
- Porobić, S., & Blitz, B. (Eds.). (2018). *Forced Migration, Gender and Wellbeing: The Long-Term Effects of War and Displacement on Women*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Academic Publishing (in press).
- Porter, M., & Haslam, N. (2005). Pre-displacement and post-displacement factors associated with mental health of refugees and internally displaced persons: A meta-analysis. *The Journal of the American Medical Association*, 294(5), 602–612.
- Pupavac, V. (2002). Pathologizing populations and colonizing minds: International psychosocial programs in Kosovo. *Alternatives*, 27(4), 489–511.
- Silove, D. (2005). From Trauma to Survival and Adaptation: Towards a Framework for Guiding Mental Health Initiatives in Post-Conflict Societies. In D. Ingleby (Ed.), *Forced Migration and Mental Health: Rethinking the Care of Refugees and Displaced Persons* (pp. 29–31). New York: Springer.
- Simich, L., & Andermann, L. (Eds.). (2014). *Refuge and Resilience: Promoting Resilience and Mental Health among Resettled Refugees and Forced Migrants*. New York: Springer.
- Summerfield, D. (1997). The legacy of war: Beyond trauma to the social fabric. *The Lancet*, 349, 1568.
- Summerfield, D., & Hume, F. (1993). War and post-traumatic stress disorder: The questions of social context. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 181, 522.
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2013). *UNHCR's Mental Health and Psychosocial Support for Persons of Concern*. Retrieved on 4 March 2018 from www.unhcr.org/51bec3359.pdf
- van Selm, J. (Ed.). (2000). *Kosovo's Refugees in the European Union*. New York: Pinter.

- Vasey, K. (2011). Place-making, provisional return, and wellbeing: Iraqi refugee women in Australia. *Refuge*, 28(1), 25–35.
- Verdirame, G., & Harrell-Bond, B. (2005). *Rights in Exile: Janus-Faced Humanitarianism*. New York: Berghahn Books.
- Westoby, P. (2009). *The Sociality of Refugee Healing: In Dialogue with Southern Sudanese Refugees Resettling in Australia – Towards a Social Model of Healing*. Champaign, IL: Common Ground Research Networks.
- Wright, K. (2012). Constructing human wellbeing across spatial boundaries: Negotiating meanings in transnational migration. *Global Networks*, 12(4), 467–484.

MENTALNO ZDRAVLJE IZBJEGLIČKE DJECE I MLADIH

Anastasia Zissi

Uvod

Prema Izvještaju Fonda Ujedinjenih nacija za djecu (UNICEF) iz 2016. o najnovijim globalnim trendovima u migraciji i raseljenju u djetinjstvu, raseljena djeca čine više od polovine ukupnog broja izbjeglica u svijetu. U zadnjih pet godina, novi i tekući oružani sukobi u svijetu izazvali su porast broja djece izbjeglica za 75%, koji sada iznosi 8 miliona (*The Guardian*, 2016, 7. 9.). Ovi izuzetno zabrinjavajući svjetski podaci dovode pitanje djece izbjeglica na prvo mjesto, i hitno pozivaju međunarodnu zajednicu da primijeni mjere i politike zaštite prava djece izbjeglica (Konvencija o pravima djeteta, Ujedinjene nacije, 1989). Ovo poglavlje ima za cilj da se produbi razumijevanje emotivnog tereta kojeg sukobi i raseljenje nametnu djeci i adolescentima, i to tako što će se ispitati dokazi pribavljeni kroz istraživanja o mentalnom zdravlju i od pružatelja usluga. U okviru specifičnog područja proučavanja, istraživanja o mentalnom zdravlju se usmjeravaju na mjerenje psihičkih poteškoća među mladim izbjeglicama tako što se identificiraju i rizici i faktori zaštite koji su imali uticaj na njihovo psihološko zdravlje. Stoga je urađen niz sistematičnih prikaza epidemioloških studija kako bi se istražila procjena učestalosti psihičkih poteškoća kod djece i mladih izbjeglica (Rousseau, 1995; Fazel & Stein, 2002; Lustig et al., 2004; Attanayake et al., 2009; Bronstein & Montgomery, 2011), a druge su se studije bavile analizom individualnih, porodičnih, zajedničkih i društvenih rizičnih i faktora zaštite koji utiču na mentalno zdravlje djece i adolescenata, prisilno preseljenih u zemlje niskog, srednjeg (Reed, Fazel, Jones, & Panter-Brick, 2012) i visokog dohotka (Fazel, Reed, Panter-Brick, & Stein, 2012).

Iako je ovaj vid istraživanja predominantno kvantitativan, a time i manje teorijski, doprinio je dokumentiranju nesagledivih posljedica rata i drugih oblika nasilja i na mentalno i na fizičko zdravlje iseljenih mladih osoba. Novija istraživanja se poduzimaju kako bi se ispitale potrebe mentalnog zdravlja

djece izbjeglica iz Sirije (Sirin & Rogers-Sirin, 2015). Interes za provođenje kvalitativne studije o ovom specifičnom pitanju raste (Galina, de Silva, Haydu, & Martin, 2017). Poglavlje je strukturirano na sljedeći način: a) kratki izvještaj o dokazima o nivou psihičkog poremećaja među djecom i mladima, na osnovu prikaza ključnih studija u literaturi; b) ispitivanje procesa koji doprinose ishodu rezilijentnog mentalnog zdravlja kod djece pogođene oružanim sukobom; i c) uloga intervencije u pogledu prevencije i liječenja psiholoških poremećaja (Pacione, Measham, & Rousseau, 2013).

Psihički poremećaji kod djece i mladih izbjeglica: nalazi ključnih studija

Ovaj dio nudi dokaze o nivoima psihičkog poremećaja kod djece i mladih izbjeglica, i sumira neke ključne preglede i studije objavljene u zadnjih 20 godina. Fazel i Stein (2002) su analizirali mentalno zdravlje djece i adolescenata izbjeglica na sljedećim uzorcima: a) izbjeglička djeca u raseljeništvu; b) novopristigla djeca u zemljama domaćinima; i c) djeca izbjeglice bez pratnje. Nalazi u niz studija uglavnom ukazuju na visoku stopu emotivnog i bihevioralnog poremećaja, sa najčešćom dijagnozom posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), anksioznosti sa poremećajima sna, i depresiju. Međutim, autori su istakli da je među izbjegličkom djecom uobičajeno da pokazuju mješavinu simptoma a ne jednu dijagnostičku kategoriju. U pregledu se navode tri različite kategorije rizičnih faktora za psihičke poremećaje kod djece i mladih, i to: a) okolišni faktori vezani za broj tranzicija, siromaštvo, vrijeme koje je bilo potrebno za utvrđivanje imigrantskog statusa, kulturološka izolacija, vrijeme provedeno u izbjegličkim logorima, vrijeme provedeno u zemlji domaćinu; b) faktori koji se tiču same djece, poput broja traumatičnih događaja – bilo proživljenih ili svjedočenih, životna dob, zdravstveni problemi, jezičke poteškoće i konstantan psihički nemir; i c) faktori koji se odnose na emotivno, mentalno i fizičko zdravlje roditelja, majčinska depresija, direktno posmatranje bespomoćnosti roditelja, mučenje – posebno majki, i nezaposlenost. Autori također daju listu zaštitnih faktora koji mogu poslužiti kao protuteža teškoćama. Smatra se da prisustvo podrške, bilo u porodičnom okruženju, bilo kroz vanjski, društveni uticaj, ili faktore koji se odnose na pozitivnu dispoziciju, poput osjećaja podrške i optimizma, olakšavaju efekte raseljenosti.

U prikazu kojeg je objavio Lustig et al. (2004), razlikuju se faktori koji utiču na mentalno zdravlje deince kroz tri različite hronološke faze izbjegličkog iskustva: faza prije bijega, faza bijega i faza ponovnog naseljavanja. Ovaj prikaz predstavlja uglavnom kvantitativne podatke iz baza PsychINFO, MEDLINE i Sociofile, ali i ispitivanja kroz intervju koja su provedena u periodu od 1990. do 2003. godine. Uzorci studija uključenih u ovaj prikaz se sastoje od djece i adolescenata izbjeglica iz Mozambika, Sudana, Kambodže, Hrvatske, BiH, Kube, Tibeta i Irana. Nalazi ovog pregleda ukazuju da su iskustva u fazama prije i tokom bijega imala izuzetan uticaj i na fizičko i na mentalno zdravlje.

Stresna iskustva tokom faze pred bijeg uključuju visok rizik od: seksualnog zlostavljanja, mučenja, učešća u nasilnim djelima i oružanim sukobima, svjedočenja strašnim događajima, manjka hrane i ograničenog pristupa obrazovnim i zdravstvenim resursima; dok je stres tokom bijega povezan sa: odvojenošću od roditelja/njegovatelja, traumatičnim događajima, manjkom medicinske ili psihološke pomoći, neadekvatnim pravnim zastupanjem, nestrukturiranim vremenom u prihvatnim ustanovama. U jednoj se studiji navodi da teškoće u izbjegličkom logoru mogu doprinijeti depresivnim simptomima i posttraumatskim poremećajima, u frekvenciji od 35% do 60%, sa visokim stopama komorbiditeta, i, u nekim slučajevima, povećanim simptomima nakon iskustva ovakvih okolnosti kod dvanaestogodišnjaka (Kinzie, Sack, Angell, Clarke, & Rath, 1989). Tokom faze ponovnog naseljavanja, djeca i adolescenti izbjeglice suočavaju se sa izazovima koji se tiču procesa akulturacije – odnosno, prilagođavaju se zahtjevima novog okruženja, novih uvjerenja i kulturološkog konteksta – i mogu iskusiti gubitak i žalost jer su odvojeni od zemlje porijekla i osoba koje vole. Faktori koji mogu poslužiti kao protuteža nivoima mentalne patnje su povezani sa percipiranom društvenom podrškom koju pružaju staratelji i vršnjaci, kao i emotivna funkcionalnost roditelja. Za razliku od toga, porodična negativnost je povezana sa povećanjem simptoma poremećaja kod djece izbjeglica (Garbarino & Kostelny, 1996). Autori ističu da „kulturološki pristrasni dijagnostički sistemi možda ne uspiju identificirati probleme mentalnog zdravlja kod ljudi drugih kultura“ (str. 29).

Noviji sistematski prikaz (Bronstein & Montgomery, 2011) daje sintezu epidemiološkog istraživanja o mentalnom zdravlju izbjeglica kod nekliničkih mladih izbjeglica ispod 25 godina starosti, u zapadnim zemljama. Identificirane su 22 studije u petogodišnjem periodu od 2003 do 2008, a koje su obuhvatile 3003 mlade osobe iz 40 zemalja. U studijama su se prikazali epidemiološki dokazi o različitim nivoima psiholoških poremećaja, simptoma depresije i drugih emotivnih i bihevioralnih problema među mladim izbjeglicama. Utvrđeno je da je širok spektar faktora igrao ulogu u nivoima poremećaja, i oni su uglavnom obuhvatali izloženost raznim traumatičnim iskustvima u pred- i post-migracijskoj fazi. Stručnjaci su također komentirali metodološke nedostatke za ovakav vid istraživanja, poput nedostatka konceptualnog pojašnjenja, nedostatka preciznih definicija i manjka primjene standardiziranih mjera.

Fazel i saradnici (2012) proveli su jedan od najcitiranijih pregleda, koji se sastoji od 44 studije iz zemalja visokog dohotka (prema klasifikaciji Svjetske banke), a koje su obuhvatile 5776 raseljene djece i adolescenata. U većini analiziranih studija, koristio se poprečni prikaz u kojem su obuhvaćena prisilno raseljena djeca iz BiH, Centralne Amerike, Čilea, Hrvatske, Iraka, Kambodže, Kube, Somalije, Srednjeg Istoka, Sudana, Vijetnama, te drugih dijelova bivše Jugoslavije, a koja su raseljena u vlastitoj zemlji, ili ponovno naseljena u Australiji, Belgiji, Danskoj, Finskoj, Holandiji, Hrvatskoj, Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama, Švedskoj, ili Ujedinjenom Kraljevstvu. Ovaj opsežan pregled naglasio je kompleksnost i mnoštvo faktora koji utiču

na mentalno zdravlje prisilno iseljenih mladih ljudi. I rizični i zaštitni faktori su navedeni za tri različita nivoa: individualni faktori, porodični faktori, oni koji se tiču zajednice i društva. Empirijski dokazi konzistentno pokazuju da je direktna ili indirektna izloženost djece nasilju najmoćniji prediktor mentalnog poremećaja. Drugi negativni faktori su ranjavanje ili već postojeći poremećaj u razvoju. Autori su istakli da je stepen percipirane lične prijetnje tokom traumatske izloženosti također determinanta mentalnog zdravlja. Rezultati niza studija također pokazuju da je kumulativno izlaganje traumatičnim događajima potencijalno štetnije psihičkom zdravlju i cjelokupnom iskustvu izbjeglice. Demografske korelacije sa markerima psihičkog funkcioniranja pokazuju značajne varijacije, iako neki dokazi pokazuju prevladavajuću tendenciju među djevojčicama izbjeglicama da internaliziraju probleme. Zanimljivo je da je obrazovanje tokom faze bijega u većini slučajeva nepovezano s mentalnim zdravljem. Na nivou porodice, i izloženost nedaćama i nedostatak funkcioniranja su bili povezani sa negativnim učinkom na mentalno zdravlje mladih ljudi. Posebno se pokazalo da je razdvojenost od porodice ili nedostatak mogućnosti komunikacije sa članovima porodice značajan faktor u mentalnom zdravlju djece. Zaključci nesumnjivo pokazuju da je mentalno funkcioniranje roditelja, posebno psihičko funkcioniranje majke, glavni faktor uticaja na mentalno zdravlje djece, kao i na proces njihove akulturacije. I socioekonomska situacija u domaćinstvu i obrazovanje roditelja su bili faktori varijabilnog efekta na psihološko zdravlje. Nezaposlenost roditelja i finansijske brige imaju posebno negativan efekat na mentalno zdravlje djece. Faktori na nivou zajednice ili društvenom nivou koji direktno negativno utiču na mentalno zdravlje djece su: percipirana diskriminacija i izloženost nasilju tokom post-migracijske faze, kao i post-migracijsko zadržavanje. Zaštitni procesi su bili povezani sa društvenom podrškom i percipiranim osjećajem sigurnosti u školi.

Isto tako, Reed i saradnici (2012) izvršili su pregled studija raseljene i izbjegličke djece ponovno naseljene u zemljama niskog i srednjeg dohotka (klasifikacija Svjetske banke), s obzirom na manjak sredstava u odnosu na zemlje s visokim dohotkom. Pregled je obuhvatao 27 studija sa 5765 prisilno raseljene djece i adolescenata iz Afganistana, Butana, BiH, Gvatemale, Iraka, Namibije, okupirane palestinske teritorije, Sudana i Tibeta koja su bila ili interno raseljena ili ponovno naseljena u Kosta Riki, Hondurasu, Indiji, Nepal, Nikaragvi, Pakistanu, Tajlandu, Turskoj ili Ugandi. U pregled su bile uključene i studije sa minimalnim uzorkom od 25 do 50 učesnika, zavisno od varijable predvidivosti za analizu. Rezultati ovog sistemskog pregleda su pokazali da postoji obrazac rizičnih i zaštitnih faktora sličan onome u zemljama sa visokim dohotkom; izloženost organiziranom političkom i porodičnom nasilju je ključni prediktor za probleme mentalnog zdravlja, dok je visokokvalitetna društvena podrška povezana sa niskim nivoima psihološke uznemirenosti. Stručnjaci su intenzivno razmatrali metodološke probleme, poput malih uzoraka, manjka standardiziranih mjera i nedovoljno kontekstualnih detalja kako bi se razumjelo kako djeca percipiraju negativna iskustva.

Od početka građanskog rata u Siriji, iz zemlje je pobjeglo više od 4,5 miliona ljudi, uglavnom žene i djeca (BBC, 2016). Sve je više dokaza u literaturi o mentalnom zdravlju sirijskih izbjeglica. Studija *Bahcesehir* provedena u jednom turskom izbjegličkom logoru (navedena kod Sirin & Rogers-Sirin, 2015), procjenjuje mentalne potrebe izbjegličke djece tako što primjenjuje kombinaciju metoda, uključujući i kvantitativne (Upitnik procjene stresnih životnih događaja i posebne skale za mjerenje simptoma PTSP-a, depresije i somatskih simptoma) i kvantitativne mjere, poput crteža. Istraživanje je obuhvatilo 311 djece izbjeglica, prosječne dobi od 12 godina, tokom nekoliko mjeseci 2012. i početkom 2013. godine. Rezultati su pokazali da je 79% djece iskusilo smrt člana porodice, a više od 60% je iskusilo stresni životni događaj u kojem su mislili da je neko u velikoj opasnosti. U skladu s očekivanjima, stopa PTSP-a je bila visoka – obuhvatala je više od polovine izbjegličke djece u uzorku. Slični su rezultati primijećeni i kod palestinske i bosanske djece izbjeglica. Druge manifestacije psiholoških problema naznačene u studiji bile su depresija (44%) i psihosomatski problemi. Dječiji crteži su u nekim slučajevima (9%) pokazivali nasilan i nesretan sadržaj; a u drugim slučajevima traumatična iskustva vezana za rat, poput gubitka člana porodice. U istraživanju je također navedeno da ovi crteži nisu uporedivi sa crtežima nekliničke djece školskog uzrasta. Catwright, El-Khani i Subryan (2015) ponudili su kvantitativni pregled studija u dva izbjeglička kampa na sirijsko-turskoj granici kako bi ponudili uvid u emotivne i biheioralne poteškoće, prikazavši to na dvije skale: Pedijatrijsku skalu emotivnog poremećaja (PEDS; Saylor, Swenson, Reynolds, & Taylor, 1999) i Upitnik snaga i teškoća (SDQ, Goodman, 1997), koji mjere simptome vezane za traumu i emotivne poteškoće kod djece. Učesnici (n = 106) su bili odrasli ljudi koji su se brinuli o djeci u dobi od 4 do 10 godina, a koja su bila prisiljena da pobjegnu iz svojih domova zbog oružanog sukoba u Siriji. Prikupljanje podataka je olakšalo prisustvo jedne nevladine organizacije koja je radila i na međunarodnom nivou i lokalno u Turskoj, sa lokalnom ekspertizom i iskustvom. Analiza je pokazala da je skoro polovina djece (49%) bilo na klinički graničnoj vrijednosti zbog anksioznosti/povučenosti, a 62% ih je ispoljavalo prestrašenost kao stil privrženosti. Istraživanje je naglasilo hitnu potrebu za psihosocijalnom podrškom zasnovanom na dokazima.

Iako gore navedene studije dokumentiraju nivoe psihosocijalnog poremećaja među djecom i adolescentima izbjeglicama, većina stručnjaka izražava oprez kada su u pitanju izazovi koje nameću epidemiološke studije, pošto bi standardni instrumenti koji se primjenjuju na Zapadu mogli pobaciti u procjeni kulturološkog idioma psihološkog poremećaja i drugih srodnih pitanja poput stigme vezane za mentalno zdravlje u muslimanskim zajednicama (Ciftci, Jones, & Corrigan, 2013). Pored toga, ova vrsta istraživanja se u najvećoj mjeri usmjerila na mjerenje nivoa poremećaja uz malo ili nimalo pažnje usmjerene na teoriju traume i njene puteve. Bacanjem posebnog svjetla na procjenu simptoma psihopatologije, stručnjaci su počeli da tragaju za novim i inovativnim pristupima iznalaženja resursa za suočavanje sa stresom i puteva ka rezilijentnosti. Postoji hitna potreba da

se razviju instrumenti koji će skrenuti njihovu pažnju sa konvencionalnih dijagnostičkih klasifikacija na pozitivne aspekte nošenja sa stresom i lični rast (Davey & Scriven, 2015).

Put ka rezilijentnosti i posttraumatski rast

Kao odgovor na ovaj poziv, novije je istraživanje literature o mentalnom zdravlju počelo da tretira pitanja koja se tiču protektivnih procesa i puteva ka rezilijentnosti među djecom i adolescentima izbjeglicama koji je dovelo do pozitivnih psihosocijalnih i razvojnih rezultata.

Rezilijentnost je definirana kao „*sposobnost da se održi stabilno, zdravo psihosocijalno i fizičko funkcioniranje uprkos suočavanju sa značajnom traumom*“ (Pacione et al., 2013, str. 41, moje isticanje), dok „*posttraumatski rast opisuje pozitivnu psihološku promjenu koja prevazilazi sposobnost otpora*“ (Pacione et al., 2013, str. 341, moje isticanje). Tedeschi i Calhoun (2004) definirali su posttraumatski rast kao proces kojeg karakterizira: a) svijest o dragocijenosti života; b) značajniji međuljudski odnosi; c) prepoznavanje ličnog rasta; d) promijenjeni životni prioriteti; i e) egzistencijalni razvoj. Kada su u pitanju djeca, pokazalo se da posttraumatski stres i posttraumatski rast koegzistiraju (Hussain & Bhushan, 2011, citirano prema Pacione et al., 2013).

Bentacourt i Khan (2008) primijenili su ekološki model ljudskog razvoja kako bi ispitali ključne zaštitne faktore koji doprinose pozitivnim ishodima u suočenju sa ratom izazvanim stresorima u različitim razvojnim kontekstima: individualnom, mikrosistemskom, mezosistemskom, i makrosistemskom, njihovih odnosa i njihove interakcije sa pojedinačnim kvalitetima. Autori su ispitali ključne studije vezane za ulogu pojedinačnih karakteristika, i otkrili su da, pored uglavnom pojedinačnih atributa, poput lagodnog temperamenta, visoke inteligencije (Masten & Powell 2003), aktivnih vještina nošenja sa stresom koje djeca koriste kao vid djelovanja, povezanost sa duhovnošću, vizija budućnosti i nada funkcioniraju kao zaštitni faktori koji moderiraju ulogu štetnih uticaja (Cortes & Buchanan, 2007).

Među djecom pogođenom ratom, religija je bila glavni izvor spiritualnog vodstva u interpretaciji traume i oporavka. U kontekstu mikrosistema, postoji duga tradicija koja povezuje kvalitet povezanosti sa drugima, sa specifičnim razvojnim ishodima (Bowlby, 1969). Studije pružaju dokaze da je manje vjerovatno da će, među djecom i adolescentima pogođenim ratom, oni koji su iskusili ili percipirali porodičnu povezanost tokom i nakon traumatičnih događaja ispoljiti emotivni poremećaj, za razliku od djece koja nisu bila okružena ljubavlju i brigom. U razvojnom kontekstu na nivou mezosistema, i percipirana i dobijena društvena podrška od vršnjaka, zajednice, religijskih mreža, porodice i obrazovanja, susjedstva ili mentora – posebno podrška koja jača samopouzdanje – glavni je prediktivni faktor psihosocijalnog zdravlja među djecom i adolescentima izbjeglicama. Bez obzira na kulturološke varijacije kada je u pitanju aspekt roda, razni oblici društvene podrške – emotivna, informacijska i instrumentalna – dovođeni su

u vezu sa nižim prosječnim nivoom simptoma psihološkog poremećaja među čečenskim adolescentima (Betancourt, Winthrop, & Smith, 2002) i smanjenim rizikom od internalizacije emotivnih problema među djecom izbjeglicama iz Kolumbije (Kliewer, Murrelle, Mejia, de Torres, & Angold, 2001). Barber (2001) je došao do sličnih zaključaka nakon što je testirao ekološki model palestinskih adolescenata tokom Intifade: društvena integracija ublažila je vezu između iskustva Intifade i posljedičnih psiholoških problema. Kako je rečeno ranije u tekstu, Betancourt i Khan (2008) pisali su o presudnoj ulozi koju mentalno zdravlje njegovatelja igra kada su u pitanju psihosocijalne posljedice kod djece, i to tako što su predstavljali nalaze interventnih studija koje su se ticale mentalnog zdravlja bosanskih majki (Dybdahl, 2001). U makrosistemu razvojnog konteksta, stručnjaci u ovom specifičnom polju istraživanja u velikoj mjeri cijene kada se predstavljaju odnosi sa širom zajednicom i ističe važnost škola u „ublažavanju efekata traume“ (Betancourt & Khan, 2008, str. 322). Školska integracija, rano pružanje obrazovnih aktivnosti i obrazovanje u kriznim situacijama stvaraju priliku za djecu i adolescente izbjeglice da oblikuju svoje društvene i lične identitete tako što njeguju društvene odnose i usvajaju jezik i kognitivne vještine koje im pomažu da se bolje prilagode u kulturološkom i psihosocijalnom smislu (Betancourt, 2005). Vjerske institucije također mogu biti odbrambeni štit na nivou mezosistema tako što pružaju djeci pogođenoj ratom osjećaj pripadnosti i povezanosti sa zajednicom (Fernando, 2006).

Intervencije

Empirijski dokazi koji se tiču početnih i dugoročnih posljedica rata i organiziranog nasilja po emotivni i psihosocijalni razvoj izbjegličke djece i adolescenata pozivaju međunarodne institucije, nevladine organizacije, države, nevladine organizacije i stručnjake da ponovno osmisle i pruže intervencije u mentalnom zdravlju djelotvorno i kolaborativno, na način koji će prepoznati izbjeglice kao osobe koje su izložene ekstremnoj patnji, kao i aktivne agente koji imaju šansu za oporavak i otpor. Hassan, Ventevogel, Jefee-Bahloul, Barkil-Oteo i Kirmayer (2016) istakao je važnost da se obezbijedi kulturološki sigurno okruženje koje će mladim izbjeglicama pružiti pomoć da se nose sa nevoljama kroz metode koje će uvažavati raznolikost i izgraditi terapijske saveze i odnose povjerenja i uzajamne pomoći. Intervencije u mentalnom zdravlju trebaju adresirati širok spektar pitanja i potreba sa kojim se djeca izbjeglice suočavaju, a koja se tiču njihovih životnih uslova, zastupanja, sigurnosti, izlječenja i sredstava kulture i znanja koja će im pomoći da pronađu značenje njihovih traumatičnih iskustava. Stručnjacima za mentalno zdravlje se preporučuje da se usmjere na perspektivu oporavka i otpornosti u svojim interventnim programima tako što će izbjegavati psihijatrijsko označavanje koje bi moglo u velikoj mjeri stigmatizirati djecu i njihove porodice. Terapeutski pristupi su također potrebni kako bi se integrirale kliničke i psihosocijalne intervencije koje njeguju društvenu podršku unutar višeslojnog

konteksta i usluga koje se pružaju iz nekoliko sektora. Stručnjaci također ističu važnost osmišljavanja intervencija koje integriraju tradicionalne iscjelitelje i tradicionalne lijekove sa njegom koja se pruža, pošto je vrlo vjerovatno da će oni pomoći u procesima upoznavanja (Ressler, Tortocini, & Marcelino, 1993). Intervencije koje se nadovezuju na veze u zajednici tako što se uvažava istorijski i politički kontekst rata može pomoći djeci i adolescentima da daju značenje svojim teškim iskustvima. Isto tako, primijećeno je da intervencije čije su komponente zasnovane na sistemima kulturalnog vjerovanja i tradicionalnih ceremonija omogućavaju rast samopouzdanja zajednice i prihvatanje u zajednici (Stark, 2006).

U zaključku, briga o mentalnom zdravlju za djecu izbjeglice treba da se usmjeri na: a) pružanje niza različitih, višeslojnih i kulturološki osjetljivih tretmana; b) pružanje pristupa obrazovanju i školi kako bi ta djeca izgradila jezičke, kognitivne i društvene vještine koje su od ključne važnosti za njihov emotivni i ukupni razvoj (Fazel & Stein, 2002).

Bibliografija

- Attanayake, V., McKay, R., Joffres, M., Singh, S., Burkle, F., & Mills, E. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: A systematic review of 7,920 children. *Medicine, Conflicts and Survival*, 25, 4–19.
- Barber, B. K. (2001). Political violence, social integration, and youth functioning: Palestinian youth from the Intifada. *Journal of Community Psychology*, 29, 259–280.
- BBC. (2016). Syrian: The story of the conflict. Retrieved on 2 March 2018 from www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868
- Betancourt, T. S. (2005). Stressors, supports and the social ecology of displacement: Psychosocial dimensions of an emergency education program for Chechen adolescents displaced in Ingushetia, Russia. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 29(3), 309–340.
- Betancourt, T. S. & Khan, K. T. (2008). The mental health of children affected by armed conflict: Protective processes and pathways to resilience. *International Review of Psychiatry*, 20, 317–328.
- Betancourt, T. S., Winthrop, R., & Smith, W. (2002). The IRC's emergency education program for Chechen children and adolescents. *Forced Migration Review*, 15, 28–30.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment: Attachment and Loss*. New York: Basic Books.
- Bronstein, I. & Montgomery, P. (2011). Psychological distress in refugee children: A systematic review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14, 44–56.
- Cartwright, K., El-Khani, A. & Subryan, A. (2015). Establishing the feasibility of assessing the mental health of children displaced by the Syrian conflict. *Global Mental Health*, 2, e8.
- Ciftci, A., Jones, N., & Corrigan, P. W. (2013). Mental health stigma in the Muslim community. *Journal of Muslim Mental Health*, 7, 17–32.
- Cortes, L. & Buchanan, M. J. (2007). The experience of Colombian child soldiers from a resilience perspective. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 29, 43–55.
- Davey, E. & Scriven, K. (2015). Humanitarian aid in the archives: Introduction.

- Disasters*, 39, 113–128.
- Dybdahl, R. (2001). Children and mothers in war: An outcome study of a psychosocial intervention program. *Child Development*, 72, 1214–1230.
- Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: Risk and protective factors. *The Lancet*, 379, 266–282.
- Fazel, M. & Stein, A. (2002). The mental health of refugee children. *Archives of Disease in Childhood*, 87, 366–370.
- Fernando, C. (2006). *Children of war in Sri Lanka: Promoting resilience through faith development*. PhD dissertation, University of Toronto.
- Galina, V. F., de Silva, T. B., Haydu, M., & Martin, D. (2017). Literature review on qualitative studies regarding the mental health of refugees. *Interface*, 21, 1–10.
- Garbarino, J. & Kostelny, K. (1996). What Do we Need to Know to Understand Children in War and Community Violence? In R. J. Apfel & B. Simon (Eds.), *Minefields in their Hearts: The Mental Health of Children in War and Communal Violence* (pp. 33–51). New Haven, CT: Yale University Press.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 581–586.
- The Guardian*. (2016, 7 September). Retrieved on 27 February 2018 from www.theguardian.com/global-development/2016/sep/07/nearly-half-of-all-refugees-are-children-unesf-report-migrants-united-nations
- Hassan, G., Ventevogel, P., Jefe-Bahloul, H., Barkil-Oteo, A., & Kirmayer, L. J. (2016). Mental health and psychosocial well-being of Syrians affected by armed conflict. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 25, 129–141.
- Hussain, D. & Bhushan, B. (2011). Post-traumatic stress and growth among Tibetan refugees: The mediating role of cognitive-emotional regulation strategies. *Journal of Clinical Psychology*, 67, 720–735.
- Kinzie, J. D., Sack, W., Angell, R., Clarke, G., & Rath, B. B. S. (1989). A three-year follow-up of Cambodian young people traumatized as children. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 28, 501–504.
- Kliwer, W., Murrelle, L., Mejia, R., de Torres, G. Y., & Angold, A. (2001). Exposure to violence against a family member and internalizing symptoms in Colombian adolescents: The protective effects of family support. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, 971–982.
- Lustig, S. L., Kia-Keating, M., Knight, W. G., Geltman, P., Ellis, H., Kinzie, D., [...] Saxe, G. (2004). Review of child and adolescent refugee mental health. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 43, 24–36.
- Masten, A. S. & Powell, J. L. (2003). A Resilience Framework for Research, Policy and Practice. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities* (pp. 1–26). New York: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511615788.003>
- Meyerson, D. A., Grant, K. E., Carter, J. S., & Kilmer, R. P. (2011). Post-traumatic growth in children and adolescents: A systematic review. *Journal of Trauma, Stress Disorder & Treatment*, 31, 949–964.
- Pacione, L., Measham, T., & Rousseau, C. (2013). Refugee children: Mental health and effective interventions. *Current Psychiatry Reports*, 15, 341. doi: 10.1007/s11920-012-

0341-4

- Reed, R. V., Fazel, M., Jones, L., & Panter-Brick, C. (2012). A Stein mental health of displaced and refugee children resettled in low-income and middle-income countries: Risk and protective factors. *The Lancet*, 379, 250–265.
- Ressler, E., Tortocini, J., & Marcelino, A. (1993). *Children in War: A Guide to the Provision of Services*. New York: United Nations Children's Fund.
- Rousseau, D. (1995). *Psychological Contracts in Organizations: Understanding Written and Unwritten Agreements*. New York: Sage Publications.
- Saylor, C. F., Swenson, C., Reynolds, S., & Taylor, M. (1999). The Pediatric Emotional Distress Scale: A brief screening measure for young children exposed to traumatic events. *Journal of Clinical Child Psychology*, 28, 70–81.
- Sirin, S. R. & Rogers-Sirin, L. (2015). *The Educational and Mental Health Needs of Syrian Refugee Children*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Stark, L. (2006). Cleansing the wounds of war, an examination of traditional healing, psychosocial health and reintegration in Sierra Leone. *Intervention*, 4, 206–218.
- Tedeschi, R. & Calhoun, L. (2004). Post-traumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15, 1–18.
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. Treaty Series, 1577, 3.
- United Nations Children's Fund (UNICEF). (2016). *Annual Report 2016*. Retrieved on 27 February 2018 from: www.unicef.org/publications/index_96412.html

METODE I ETIKA U ISTRAŽIVANJIMA O IZBJEGLICAMA

Maša Vukčević Marković i Jovana Bjekić¹

Istraživanje o izbjeglicama i migraciji podrazumijeva širok niz tema i interesa, ali se, ipak, odnosi na ljude u situacijama prisilne migracije i uključuje svjedočenja o patnjama pojedinaca, porodica i zajednica. U tom smislu, ovo polje istraživanja istražuje različite vrste traume, u kojima su „*društveni i pojedinačni aspekti nerazdvojno vezani*“ (Hamburger, 2018, str. 13; isticanje dodano). Stoga se opseg istraživanja odnosi ne samo na pojedinačnu, nego i na društvenu traumu, čiji su koraci i posljedice snažno utjelovljeni u društvenu matricu (Hamburger, 2017) i utiču na narrative generacija žrtava i počinitelja koji su uključeni u traumatično iskustvo (Hamburger, 2017). Ovako kompleksno polje koje se istražuje i za naučne i za svrhe aktivizma uključuje istraživanje o političkim i društvoekonomskim korijenima migracije, kretanja izbjeglica, o faktorima prije, tokom i nakon migracije i njihovom uticaju na fizičko i mentalno zdravlje, te o procesima adaptacije tokom ponovnog naseljenja i integracije. Takvo istraživanje može poslužiti kao sredstvo identifikacije sistemskih i sociopolitičkih faktora koji, u velikoj mjeri, utiču na različite aspekte kretanja izbjeglica i na živote onih na koje oni utiču. Stoga, rezultati istraživanja i implikacije mogu predstavljati moćno sredstvo za opravdavanje donošenja odluka i oblikovanje politika. S jedne strane, to može biti korisno, jer uvodi sistemske promjene i koristi za one kojima je pomoć potrebna, dok istovremeno, s druge strane, otvara prostor i za zloupotrebu.

U tom smislu, nema sumnje da istraživanje o društvenoj traumi među izbjeglicama produbljuje i oblikuje naše razumijevanje i da ima potencijal da utiče na donošenje odluka zasnovano na dokazima. Međutim, ono isto tako postavlja i brojne metodološke i etičke izazove (Clark-Kazak, 2017) koje bi se trebalo pažljivo razmotriti.

Ovdje ćemo razmotriti najvažnije izazove istraživanja izbjegličkog konteksta tako što ćemo razmotriti kontekstualnu ovisnost istraživačkih tema, primjenu i rezultate, ulogu uvjerenja i vrijednosti pri definiranju ciljeva istraživanja i njihovih implikacija, te metodološke i tehničke izazove i

njihov uticaj na validnost rezultata. I na kraju, razmotrit ćemo etičke dileme i odgovornost istraživača da pažljivo uzme u obzir sve te izazove prije i tokom implementacije istraživačke studije u izbjegličkom kontekstu.

Istraživanje u kontekstu: izbjeglice u Srbiji između 2014. i 2017. godine

Važnost konteksta u kojem se ispituje trauma u izbjegličkoj populaciji se najbolje može demonstrirati u odnosu na razlike u operacionalizaciji i mjerenju traumatičnog iskustva. S jedne strane, širina i raznolikost traumatičnih iskustava se u velikoj mjeri razlikuju, zavisno od izbjegličke subpopulacije, odnosno, zavisno od zemlje porijekla, roda, životne dobi, itd. Ovo je rezultiralo u nizu različitih instrumenata i metoda procjene traume (za pregled, vidi i Hollifield et al., 2002; Sigvardsdotter, Malm, Tinghög, Vaez, & Saboonchi, 2016). S druge strane, resursi i sociopolitički kontekst u zemlji domaćinu ili zemlji tranzita upravljaju iskustvima i percepcijom društvene traume kod izbjeglica. Kako bismo ovo ilustrirale, predstaviti ćemo pregled situacije u Srbiji i načina na koje se ovi kontekstualni faktori reflektiraju na mentalno zdravlje i na istraživanje o traumi izbjegličke populacije. U Srbiji je u 2014. godini bilo 16 500 tražitelja azila – tri puta više nego u 2013. Više od polovine tih ljudi je došlo iz ratom razorene Sirije, a potom iz Afganistana, Eritreje, Somalije, Pakistana, itd. (Vlada Republike Srbije, 2014). Tokom izbjegličke krize 2015. i u prvoj polovini 2016. godine, više od 920 000 izbjeglica i migranata je prošlo kroz Srbiju. Procijenjeno je da je dnevni protok novih izbjeglica između 4000 i 5000 ljudi dnevno. U martu 2016, sporazum između Evropske unije i Turske, i zvanično zatvaranje takozvane balkanske rute, imao je za cilj da zatvori istočnomediteransku izbjegličku rutu ka Centralnoj i Zapadnoj Evropi. Iako su ove mjere drastično smanjile broj novopristiglih izbjeglica, ruta nije efikasno zatvorena. Mnoge su izbjeglice odabrale da ilegalno prelaze granice uz pomoć krijumčara, na što su neke zemlje EU – konkretno, Bugarska, Mađarska i Hrvatska – odgovorile kroz promjene u izbjegličkom zakonodavstvu, kolektivnim protjerivanjem i fizičkim potiskivanjem. U ovakvim okolnostima, Srbija je postala usko grlo za više od 10 000 izbjeglica i migranata. Nastupajući kao buduća članica EU, Srbija je pružila privremeno sklonište i osnovne uslove za život za izbjeglice i migrante u 18 smještajnih objekata za kolektivno zbrinjavanje u vlasništvu države, ali je izdala vrlo mali broj odluka o azilu,² zadržavajući na taj način status quo i izbjegavajući pružanje bilo kakvog trajnog rješenja za izbjeglice. Tokom 2016. i 2017, bilo je mnogo pokušaja ilegalnog prelaska granice, pošto se period čekanja na legalni ulazak u Mađarsku produžio na nekoliko mjeseci (Weber, 2017). U januaru 2018, bilo je oko 4500 izbjeglica i migranata u Srbiji – uglavnom iz Afganistana, pa potom iz Iraka, Pakistana, Irana, Sirije, itd.

Ove nagle promjene u politikama i migracijskom kontekstu nametnule su niz ograničenja kada je u pitanju istraživanje o mentalnom zdravlju i traumi, a to se snažno reflektiralo i na rezultate istraživanja. Naime, u prvoj polovini 2014. godine, bili smo u mogućnosti da obavimo istraživanje o

traumatičnim iskustvima izbjeglica i njihovom mentalnom zdravlju tako što smo obavili pojedinačne i detaljne intervjue koji su trajali do 2 sata, te putem vrlo detaljnih upitnika.³ Uz veliki priliv izbjeglica, trebalo se prilagoditi velikom broju potencijalnih korisnika kojima treba hitna zaštita i manjku izvora,⁴ a to je rezultiralo u pretjeranoj upotrebi više ekonomičnih i kratkih samoizvješćujućih mjera koje su slijedile fokusne grupe. Ipak, u periodu od 2014. do 2017. godine, uspjeli smo prikupiti podatke o traumatičnim iskustvima izbjeglica, o prevladavanju simptoma najčešćih poremećaja mentalnog zdravlja, poput posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), depresije i anksioznosti, te o različitim aspektima procjene sistema podrške izbjeglicama u Srbiji.

Ovi su nam podaci omogućili da dokumentiramo način na koji su se kontekstualne promjene odrazile na lično i kolektivno iskustvo traume. Na primjer, s jedne strane, broj ljudi koji je iskusio različite traumatične događaje u svojoj zemlji porijekla je ostao relativno stabilan tokom godina – više od 80% njih je bilo prisiljeno da napusti zemlju porijekla zbog rata ili nekog drugog zastrašujućeg događaja koji je učinio da se zabrinu za vlastitu i za sigurnost svojih bližnjih; više od pola ih je iskusilo ubistvo ili neki drugi oblik nasilne smrti člana porodice ili bliskog prijatelja. S druge strane, traumatična iskustva tokom putovanja su se drastično povećala nakon zvaničnog zatvaranja istočnomediteranske rute. Naime, na osnovu podataka iz 2017. godine, skoro 70% izbjeglica i migranata je neko vrijeme bilo u zatvoru ili zatočeništvu tokom putovanja, a 60% ih je iskusilo nezakonito ili prisilno oduzimanje lične imovine ili novca, dok je 60% osoba bilo uskraćeno za informacije od strane policije, a dvije od tri osobe su iskusile fizičko nasilje nakon napuštanja zemlje porijekla. U poređenju s podacima iz 2014. godine, procent onih koji nisu imali sigurno sklonište tokom putovanja povećao se sa 61% na 81%. Uz to, slučajevi ozbiljnih tjelesnih ranjavanja porastao je sa 38% na više od 50%. Konačno, kontekstualne promjene su se najviše odrazile na iskustvo djece, obično dječaka starosne dobi od 14 do 17 godina, koji su teško traumatizirani tokom opasnog puta kroz balkanske zemlje. Postalo je pravilo više nego izuzetak da ih se zadrži ili zatoči prilikom putovanja na toj ruti (92%), i da nekoliko puta iskuse fizičko nasilje (84%).

Pored toga, izbjeglice i migranti su počeli da borave daleko duže u Srbiji nego što su se nadali. Tokom 2015. godine, za manje od jednog dana bi mogli ući i izaći iz Srbije, a u 2017. registrirano je da polovina izbjeglica i migranata boravi u Srbiji 6 mjeseci ili duže. Taj dugoročni ostanak bez jasnog pravnog statusa je postao dodatni teret izbjegličku percepciju situacije, kao i na njihovo psihičko blagostanje. Psihička ranjivost je postala predominantna, povećao se osjećaj bespomoćnosti, a brojna traumatična iskustva su postala očekivana realnost izbjeglica. Kao rezultat toga, rasprostranjenost psihičkih poteškoća među izbjeglicama u Srbiji je postala izuzetno visoka u poređenju sa ostalim zemljama (vidi, na primjer, Bosson et al., 2017; Johnson-Agbakwu, Allen, Nizigiyimana, Ramirez, & Hollifield, 2014) – gdje se pokazalo da je 91% imalo problema s mentalnim zdravljem i trebalo podršku. Ono što je počelo kao humanitarna, pretvorilo se u krizu mentalnog zdravlja.

Opravdano bi se moglo pitati da li i na koji način provesti istraživanje u ovom kontekstu – *Da li je humanitarna kriza pravi trenutak da se djeluje ili obavi istraživanje? Može li se istraživanje obaviti u skladu sa akademskim i metodološkim standardima? Da li kontekstualna ograničenja kompromitiraju validnost rezultata i dovode do neosnovanih zaključaka? Zašto se obavlja istraživanje, ko i na koji način od toga ima koristi? Kakva je odgovornost istraživača i kako se pridržavati etičkih standarda?*

Izazovi i naučne lekcije

Postoji stalni konflikt između odgovornosti stručnjaka koji obavlja istraživanje o relevantnoj temi i na taj način utiče na pozitivnu promjenu u svijetu, i naučne obaveze da se ne upušta u metodološki nestabilno istraživanje. Izazov kada je u pitanju istraživanje vezano za izbjeglice, posebno istraživanje o mentalnom zdravlju i psihološkim poremećajima izazvanim traumom tokom ili neposredno nakon humanitarne krize je u tome što metodološka strogost mora biti podređena kontekstu i najboljem interesu ranjivih pojedinaca. Stoga, moglo bi se tvrditi da je većina istraživanja nosi jako malo naučne vrijednosti na osnovu broja metodoloških pogreški – od nereprezentativnih uzoraka, kulturološki neadekvatnih instrumenata za procjenu, pristrasne interpretacije kvalitativnih podataka, do potpunog nedostatka naučne metode i neutemeljenih zaključaka. Ovo je jasno ilustrirano u sistematičnom prikazu psihosocijalnih intervencija za izbjeglice kojeg su objavili Tribe i kolege (Tribe, Sendt, & Tracy, 2017), a koji su analizirali više od 5000 članaka, od kojih je samo 40 zadovoljilo prethodno određene kriterije. Štaviše, pravi problem leži u tome što će nas pogrešne metodologije dovesti do netačnih zaključaka, koji mogu imati izuzetno značajne praktične implikacije. Na primjer, Fazel, Wheeler i Danesh (2005, str. 1310) zaključili su da su „veći i strožiji pregledi pokazali niže stope prevalencije (ozbiljnih mentalnih poremećaja među izbjeglicama) nego studije sa manje optimalnim planom“. U skladu s tim, autori koji obavljaju systemske analize pozivaju na povećanu metodološku strogost i konzistentnost u istraživanjima (vidi Sangalang & Vang, 2016). Ukoliko je to slučaj, standardi za istraživanje o izbjeglicama se moraju pažljivo ponovno procijeniti, ograničenja se moraju priznati, a zaključci i preporuke se moraju pažljivo donijeti i predstaviti.

Prvi izazov u obavljanju istraživanja u humanitarnom kontekstu je izbor metodološkog pristupa. Može se tvrditi da pristup miješane metode može ponuditi najpouzdanije podatke (vidi Hoffman & Robertson, 2016; Weine, Durrani, & Polutnik, 2014), pošto se naslanja na nekoliko izvora i nekoliko vrsta informacija. Dakle, istraživaču je omogućeno da prevaziđe najveća ograničenja koja nameću kvantitativna i kvalitativna metoda. Opseg kvantitativne metodologije je često kompromitiran manjkom potvrđenih, kulturološki i lingvistički primjerenih instrumenata mentalnog zdravlja za rješavanje traume (Gadeberg, Montgomery, Frederiksen, & Norredam, 2017). Davidson i kolege su kritički ispitali mjerne instrumente koji se još

od osamdesetih godina prošlog vijeka koriste u istraživanjima mentalnog zdravlja izbjeglica i zaključili su da, iako je bio pokušaja da se razviju interno pouzdani i prikladno normirani testovi koji se mogu upotrebljavati s izbjeglicama različite kulturološke i jezičke pozadine, često se zapostave pitanja konceptualne i jezičke ekvivalencije i pouzdanosti test-retest (Davidson, Murray, & Schweitzer, 2012). Nadalje, postoje mnoge prepreke da se postigne reprezentativnost uzorka iz izbjegličke zajednice. Eenticott i kolege (2017) su obavili sistemsko istraživanje akademske i sive literature koja je obuhvatala period od 1996. do 2016. i našli su samo 20 publikacija čiji je primarni cilj bio da uključe reprezentativan uzorak izbjeglica u istraživanjima o mentalnom zdravlju. Pitanje pozicionalnosti – ko i zašto provodi istraživanje – koje može ugroziti validnost i objektivnost interpretacije podataka utiče i na kvantitativne i na kvalitativne metode. Interkulturalno razumijevanje se mora uspostaviti kako bi se mogli interpretirati podaci uzimajući u obzir kulturološke razlike, norme i vrijednosti. Na primjer, Intervju kulturne formulacije (APA, 2000) ohrabruje kliničke psihijatre i istraživače da koriste kulturološki primjerena pitanja i da uzmu u obzir kulturološke razlike tokom postavljanja dijagnoze i liječenja. Pored toga, kvalitet i validnost podataka je u mnogim slučajevima kada se provodi kvalitativno istraživanje u rukama prevodilaca – stoga je pitanje poznavanja jezika, koje je najbitnije za kvalitativno istraživanje, značajna prepreka u istraživanjima vezanim za izbjeglice. Konačno, kada su u pitanju kvalitativne metode, u recentnim studijama je istaknuto pitanje načina na koji prisustvo istraživača utiče na narative izbjeglica (Bjørkhaug, 2017).

Čak i kada su sva metodološka i konceptualna ograničenja uzeta u obzir, a kulturološki osjetljiva miješana metoda primijenjena, još uvijek postoji niz praktičnih ograničenja kada se istraživanje odvija u kontekstu humanitarnog rada. Kratko ćemo istaknuti osnovna ograničenja koja bi mogla kompromitirati validnost rezultata istraživanja na osnovu našeg iskustva istraživanja koje je obuhvatilo izbjeglice u Srbiji.

- *Radni uslovi:* U zvaničnim smještajnim objektima, poput azilantskih, prijemnih i tranzitnih centara, može nedostajati raspoloživ i prikladan prostor za intervju i fokusne grupe. Čak i kada bi taj prostor bio dostupan, to često ne podrazumijeva i zadovoljavajući nivo privatnosti, odnosno, prostor nije zvučno izoliran i dostupan je osoblju kolektivnog smještajnog centra. Manjak adekvatnog prostora za istraživanje može rezultirati u nemogućnosti istraživača da garantiraju punu povjerljivost, te se postavlja pitanje zaštite podataka od zloupotrebe, dovođenja određene osobe u rizičnu poziciju, manjka motivacije za učešće, ustručavanja od razgovora o osjetljivim pitanjima, te opšte validnosti podataka.
- *Raspoloživo vrijeme:* Kada se izbjeglice uključuju u istraživački proces, bitno je ustanoviti vrijeme njihovog boravka na lokaciji gdje će se istraživanje obaviti. Zavisno od teme i istraživačkih ciljeva, neočekivan prekid istraživačkog procesa mogao bi dovesti do nekoliko rizika. Studije koje istražuju traumatična iskustva u zemljama porijekla ili iskustva tokom putovanja, na primjer, predstavljaju rizik ponovnog pokretanja sjećanja na traumatično iskustvo i buđenja emocija koje bi se

trebale pažljivo preraditi kako ne bi došlo do retraumatizacije. Stoga, u slučajevima kada je boravak učesnika na lokaciji istraživanja ograničenog trajanja, potrebno je pažljivo procijeniti rizike započinjanja istraživačkog procesa. Istraživači bi trebali imati na umu da bi prvi intervju mogao biti i zadnji, i stoga pažljivo proučiti rizike vezane za takve uslove rada.

- *Informirani pristanak i dobrovoljno učešće*: Dobrovoljno učešće u istraživanju i dobijanje standardnog informiranog pristanka koje uključuje pismena objašnjenja i potpis bi mogli biti neprikladni u izbjegličkom kontekstu, bilo zbog niske stope pismenosti, bilo zbog niza razloga zbog kojih bi učesnici oklijevali da se potpišu. Brojna traumatična iskustva sa kojima se izbjeglice suočavaju i manjak sistemske zaštite i podrške može dovesti do poljuljanog povjerenja u druge, posebno u ljude koji su članovi sistema odgovornog za manjak podrške ili rješenja. Kao članovi državnih institucija, nevladinih organizacija, međunarodnih agencija, itd., istraživači predstavljaju dio tog sistema i može ih se unaprijed označiti kao ljude u koje ne treba imati povjerenja. Pored manjka povjerenja, istraživači su često percipirani i kao članovi zajednice koja isporučuje pomoć. Ovo bi moglo rezultirati u nejednakosti u moći između istraživača i učesnika, te stvaranju utiska da bi saradnja u istraživačkom procesu mogla biti od ključne važnosti za pristup dostupnoj podršci ili koristi u proceduri dobijanja azila. Stoga, učešće bi moglo biti motivirano strahom, očajem, ili nerealnim očekivanjima pomoći (Hyndman, 2000). Istraživači u polju izbjegličkih studija izvijestili su da su prepoznali strah i anksioznost kod učesnika tokom intervjuja, čak i nakon što su bili izuzetno skloni učešću i nakon što su bez oklijevanja potpisali pristanak (Vukčević, Dobrić, & Purić, 2014). Neki su istakli bijes i razočarenje izbjeglica u istraživanje u kojem su učestvovali jer „Oni misle da, zato što moramo prihvatiti njihovo [milosrđe] da imaju pravo da nas pitaju šta žele“ (Pittaway & Bartolomei, 2003, str. 7). Dalje, mnoge izbjeglice nisu upoznate sa istraživačkim procesom, pošto nemaju prethodno iskustvo ili znanje o istraživačkim aktivnostima. Iz tog razloga neki stručnjaci sugeriraju da informirani pristanak ne bi trebao da se dobije samo na početku istraživačkog procesa, nego u nekoliko faza (Block, Warr, Gibbs, & Riggs, 2013), kako bi se razvilo i održalo zajedničko razumijevanje onoga što svaka faza istraživačkog procesa uključuje, i da se izgradi odnos povjerenja između istraživača i učesnika izbjeglica.

Između zagovaranja i nauke: odgovornost i etika

Oni koji rade u humanitarnim situacijama suočavaju se s dvostrukim imperativom: istraživanje bi trebalo da bude i akademski valjano i strateški relevantno (Jacobsen & Landau, 2003). Humanitarni, politički i socioekonomski kontekst u velikoj mjeri dovode u pitanje sposobnost da se zauzme neutralna pozicija, oslobođena odgovornosti, te se istraživači pozivaju

da pažljivo razmotre vlastite vrijednosti koje bi mogle biti uključene u teme istraživanja i interpretaciju rezultata, procjenjujući i rizik i moć svojstvenu istraživanju u polju društvene traume i migracije.

Prvo pitanje je da se jasno odredi svrha istraživanja, što se može činiti jednostavnim, ali kada se ono pažljivije razmotri, može postati daleko kompleksnije. Istraživanje koje ima za cilj da istraži traumu nameće rizik retraumatizacije; stoga je obavljanje istraživanja kako bi se samo dokumentirale psihičke poteškoće i patnja nerazborito. Načinjen je niz sugestija koje apeliraju na smisao odgovornosti istraživača da „kada god je moguće ponude zauzvrat neku vrstu recipročne koristi koja bi im mogla pomoći da se nose sa tim poteškoćama i, kada je moguće, da se radi ka rješenjima“ (Mackenzie, McDowell, & Pittaway, 2007, str. 302). Inače bi se to moglo interpretirati kao narušavanje povjerenja, iskorištavanje privilegije i zloupotreba ljudske patnje (Mackenzie et al., 2007). Kako su Mackenzie i kolege naveli (2007, str. 307), „istraživači treba da se izdignu iznad minimaliziranja štete kao standarda u etičkim istraživanjima, i da prepoznaju obavezu da osmisle i prepoznaju istraživački projekti koji imaju za cilj da donesu recipročnu korist za izbjeglice i/ili zajednice koje učestvuju u istraživanju“. Druga strana medalje mogla bi biti da se obavi istraživanje s jedinim ciljem da se zagovaraju željene promjene. Ovo dovodi u pitanje motive, pristrasnost i ukupnu vrijednost takvog istraživanja. Profesionalna je i etička dužnost istraživača da se suzdrži od donošenja konačnih izjava i preuveličavanja težine i obima jednog istraživanja.

Drugo pitanje je također vezano za svrhu i temu ovog istraživanja. U trenutnoj akademskoj literaturi o izbjeglicama, vidljiv je nejednak interes za istraživanje psihopatologije i otpornosti. Većina istraživanja se usmjerava na teškoće a ne na snagu, slabosti a ne na kapacitete, te se snaga i otpornost izbjeglica ne naglašava, ne njeguje i ne promovira u istoj mjeri kao njihova ranjivost. Ovo direktno oblikuje javni imidž izbjeglica i jača stereotipe. U tom smislu, mnoge studije o mentalnom zdravlju naglašavaju razlike između domaće i izbjegličke populacije. Društveno osjetljiva tema poput ove, povlači pitanje motiva za takvo istraživanje, narative kakve stvara i njeguje, skupa sa implikacijama pozicionalnosti i implikacijama za diskutiranje i interpretaciju rezultata. U kontekstu izbjeglica i migracije, gdje političke odluke i socioekonomski kontekst igraju tako bitnu ulogu, u vrijeme kada se mnoge zemlje suočavaju sa manjkom uspješnih integracijskih politika, sa nemirima i protestima unutar vlastitih zajednica, istraživanje koje naglašava razlike između izbjegličke i lokalne populacije se može pogrešno upotrijebiti. Konačno mora se prepoznati jak društveni uticaj istraživanja koje nameće etiketu izbjeglice kao istaknutu karakteristiku pojedinca, a ne kao trenutno stanje. Dakle, označavanje participanata kao „druga generacija izbjeglica“ može iznjedrati identifikaciju sa etiketom izbjeglice među izbjeglicama i povećati stigmatizaciju u lokalnim zajednicama.

Pitanje odgovornosti i moguće implikacije istraživanja šire se sve do same formulacije. Naime, najčešći termini – izbjeglice, tražitelji azila, migranti, imigranti, itd. – imaju specifične pravne i političke implikacije. Određivanje pravnog statusa je često procedura koja je u toku u trenutku prikupljanja

podataka, te je teško prikupiti informacije o pravnom statusu participanata. U pokušaju da se ovaj problem prevaziđe, jedan uobičajen termin se koristi za sve učesnike, ali izbor termina je snažno ugrađen u uvjerenja i stavove istraživača. Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR, 2016) naglašava razliku između izbjeglica i migranata i posljedica koje nastanu zamjenom tih termina, a koje

... mogu izazvati ozbiljne posljedice po život i sigurnost izbjeglica. Nerazlikovanje ta dva termina skreće pažnju sa specifične pravne zaštite potrebne izbjeglicama. To može narušiti javnu podršku izbjeglicama i instituciju azila u vrijeme kada izbjeglice trebaju zaštitu više nego ikada ranije [...] Izbor riječi je bitan.

(UNHCR, 2016, odl. 8)

Završna razmatranja

Imajući sve ovo na umu, može se tvrditi da, kako bi se ispoštovali etički standardi i u potpunosti prihvatila odgovornost obavljanja istraživanja u humanitarnom kontekstu, prije početka istraživačkog procesa moraju se ozbiljno razmotriti odgovori na sljedeća pitanja: *Koja je primarna svrha mog istraživanja i zašto je ono važno za dobrobit učesnika? Da li direktno ili indirektno ugrožavam učesnike ili bilo kojeg člana zajednice? Kakva je moja lična pozicija i kako se moje vrijednosti, stavovi i uvjerenja odražavaju u ovom istraživanju? Ko i na koji način može koristiti rezultate istraživanja i ko će imati koristi od njih u svakom pojedinačnom slučaju?* Pored toga, nakon što se odgovori na gore navedena pitanja prije početka istraživanja, ove se dileme trebaju spremno i otvoreno razmatrati tokom cijelog istraživačkog procesa. Stoga, treba se pokazati spremnost da se objave rezultati koji nisu u skladu sa programom, kao i da se stalno vrši procjena pozicije i sistema vrijednosti koji bi mogli ugroziti validnost istraživanja. U isto vrijeme, razmatranjem ovih pitanja može se izbjeći zanemarivanje upitne neutralnosti samog istraživanja kada je u pitanju humanitarni i izbjeglički kontekst, i vlastita odgovornost prema svrsi istraživanja i njegovim implikacijama.

Napomene

1. Studije predstavljene u ovom poglavlju su finansirane sredstvima UNHCR-a Srbija, kroz projekte koje je implementirao lokalni partner Mreža psihosocijalnih inovacija iz Beograda, Srbija. Izražavamo zahvalnost Jeleni Momirović, Jovani Gašić, Ireni Stanković, Tatjani Gutić, Andreju Todoroviću, Dunji Božović, Ireni Stojadinović, Urošu Radmanoviću, Isidori Ilić, Teodori Didić, brojnim prevodiocima i kulturološkim medijatorima koji su učestvovali u prikupljanju podataka, kao i saradnicima na istraživanju Danki Purić i Marku Živanoviću.
2. 11 u 2014, 30 u 2015, 42 u 2016, a samo 3 u 2017, godini.
3. Istraživanje su proveli istraživači iz Mreže psihosocijalnih inovacija, kao dio

projekta finansiranog iz sredstava UNHCR-a Srbija.

4. Metodološki izazovi koje nametne kontekst i minimalni standardi za obavljanje istraživanja u hitnom humanitarnom kontekstu će se razmatrati kasnije u tekstu.

Bibliografija

- American Psychiatric Association (APA). (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing, Inc.
- Bjørkhaug, I. (2017). Tales of loss and sorrow: Addressing methodological challenges in refugee research in Uganda. *Forum for Development Studies*, 44(3), 453–471. Retrieved on 15 December 2017 from <https://doi.org/10.1080/08039410.2017.1305443>
- Block, K., Warr, D., Gibbs, L., & Riggs, E. (2013). Addressing ethical and methodological challenges in research with refugee-background young people: Reflections from the field. *Journal of Refugee Studies*, 26(1), 69–87. Retrieved on 20 December 2017 from <https://doi.org/10.1093/jrs/fes002>
- Bosson, R. S., Williams, M. T., Schlaudt, V. A., Carrico, R. M., Peña, A., Kotey, S., [...] Kanter, J. (2017). Evaluating mental health in Cuban refugees: The role of the Refugee Health Screener-15. *University of Louisville Journal of Refugee & Global Health*, 1(1), 15–23.
- Clark-Kazak, C. (2017). Ethical considerations: Research with people in situations of forced migration. *Refugee*, 33(2), 11–17.
- Davidson, G. R., Murray, K. E., & Schweitzer, R. D. (2012). Review of refugee mental health assessment: Best practices and recommendations. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 4(1), 72–85. Retrieved on 16 January 2018 from <https://doi.org/10.1375/prp.4.1.72>
- Enticott, J. C., Shawyer, F., Vasi, S., Buck, K., Cheng, I. H., Russell, G., [...] Meadows, G. (2017). A systematic review of studies with a representative sample of refugees and asylum seekers living in the community for participation in mental health research. *BMC Medical Research Methodology*, 17(1), 1–16. Retrieved on 18 December 2017 from <https://doi.org/10.1186/s12874-017-0312-x>
- Fazel, M., Wheeler, J., & Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: A systematic review. *The Lancet*, 365(9467), 1309–1314. Retrieved on 11 February 2018 from [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)61027-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)61027-6)
- Gadeberg, A., Montgomery, E., Frederiksen, H., & Norredam, M. (2017). Assessing trauma and mental health in refugee children and youth: A systematic review of validated screening and measurement tools. *The European Journal of Public Health*, 27(3), 439–446. Retrieved on 14 December 2017 from <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckx034>
- Government of the Republic of Serbia. (2014). *Migration Profile of the Republic of Serbia*. Retrieved from www.kirs.gov.rs/docs/migracije/migracioni%20profil%202014.pdf
- Hamburger, A. (2017). Genocidal Trauma. Individual and Social Consequences of the Assault on the Mental and Physical Life of a Group. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social*

- Trauma* (pp. 66–91). London: Routledge.
- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp.13–22). London & New York: Routledge.
- Hoffman, S. J., & Robertson, C. L. (2016). A systematic review of Karen refugee health. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 12(1), 1–15. Retrieved on 25 January 2018 from <https://doi.org/10.1108/IJMHSC-04-2015-0010>
- Hollifield, M., Warner, T. D., Lian, N., Krakow, B., Jenkins, J. H., Kesler, J., & Westermeyer, J. (2002). Measuring trauma and health status in refugees. *Jama*, 288(5), 611. Retrieved on 4 February 2018 from <https://doi.org/10.1001/jama.288.5.611>
- Hyndman, J. (2000). *Managing Displacement: Refugees and the Politics of Humanitarianism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jacobsen, K., & Landau, L. (2003). The dual imperative in refugee research: Some methodological and ethical considerations in social science research on forced migration. *Disasters*, 27(3), 185–206. Retrieved from www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/14524045
- Johnson-Agbakwu, C. E., Allen, J., Nizigiyimana, J. F., Ramirez, G., & Hollifield, M. (2014). Mental health screening among newly-arrived refugees seeking routine obstetric and gynecologic care. *Psychological Services*, 11(4), 470–476.
- Mackenzie, C., McDowell, C., & Pittaway, E. (2007). Beyond ‘do no harm’: The challenge of constructing ethical relationships in refugee research. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 299–319. Retrieved on 3 March 2018 from <https://doi.org/10.1093/jrs/fem008>
- Pittaway, E., & Bartolomei, L. (2003). *Field Research Report, Kakuma, Kenya and Thai–Burma Border*. Sydney: Centre for Refugee Research, University of New South Wales.
- Sangalang, C., & Vang, C. (2016). Intergenerational trauma in refugee families: A systematic review. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 19(3), 745–754. Retrieved on 5 March 2018 from <https://doi.org/10.1007/s10903-016-0499-7>
- Sigvardsson, E., Malm, A., Tinghög, P., Vaez, M., & Saboonchi, F. (2016). Refugee trauma measurement: A review of existing checklists. *Public Health Reviews*, 37(1). Retrieved on 28 February 2018 from <https://doi.org/10.1186/s40985-016-0024-5>
- Tribe, R. H., Sendt, K.-V., & Tracy, D. K. (2017). A systematic review of psychosocial interventions for adult refugees and asylum seekers. *Journal of Mental Health*, 1–15. Retrieved on 27 February 2018 from <https://doi.org/10.1080/09638237.2017.1322182>
- UNHCR. (2016). UNHCR Viewpoint: ‘Refugee’ or ‘Migrant’ – Which Is Right? Retrieved on 1 May 2018 from www.unhcr.org/news/latest/2016/7/55df0e556/unhcr-viewpoint-refugee-migrant-right.html
- Vukčević, M., Dobrić, J., & Purić, D. (2014). *Mental Health of Asylum Seekers in Serbia*. Serbia, Belgrade: UNHCR.
- Weber, B. (2017, June). *The EU-Turkey Refugee Deal and the Not Quite Closed Balkan Route*. Friedrich Ebert Stiftung/Dialogue Southeast Europe. Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13436.pdf>
- Weine, S. M., Durrani, A., & Polutnik, C. (2014). Using mixed methods to build knowledge of refugee mental health. *Intervention*, 12(1), 61–77. Available at <https://doi.org/10.1097/WTF.0000000000000071>

13

MENTALNO ZDRAVLJE IZBJEGLICA: REZULTATI RADIONICE

Nikola Atanassov, Dijana Đurić,

Aleksandra Hadžić, Camellia Hancheva,

Horst Kächele, Diana Riđić i Marko Tomašević

Radionica „Mentalno zdravlje izbjeglica“ okupila je psihoterapeute, psihoanalitičare, stručnjake koji rade s izbjeglicama i ratne veterane da razmijene iskustva; cilj je bio da se razgovara o patološkim fenomenima koji su zapaženi kod izbjeglica i o mogućim pristupima liječenju.

Stanje

Kada se pozabavimo pitanjem izbjeglica i njihovog bijega, suočimo se sa jednom očitom činjenicom – da se one nalaze usred dugotrajne traumatične situacije u kojoj se gotovo svaka osoba nosi s emotivnim problemima. Ali, možemo li tvrditi da izbjeglice više pate od problema mentalnog zdravlja nego normalna populacija? Studije i meta-analize su pokazale da postoji znatno više mentalnih problema među izbjeglicama u odnosu na neizbjegličku populaciju (Abbott, 2016; Silove, Ventevogel, & Rees, 2017). Jedna njemačka studija je utvrdila da više od polovine uzorka pokazuje znakove posttraumatskog stresnog sindroma (PTSP), depresiju ili somatizaciju (Kaltenbach et al., 2017), koji su najuobičajeniji psihološki poremećaji kod izbjeglica (Steel et al., 2009; Silove et al., 2017). Neki dokazi ukazuju na to da su izbjeglice pod povećanim rizikom da razviju šizofreniju (Abbott, 2016).

Međutim, postavlja se pitanje da li povećano prisustvo mentalnih poremećaja kod izbjeglica predstavlja simptome mentalne bolesti, ili su oni reakcija na izuzetno stresnu situaciju? Odgovor zavisi o načinu na koji definiramo mentalne probleme. Da li je moguće očekivati da je distribucija mentalnih bolesti (psihoza, šizofrenija, depresija) ista kao i kod ostale populacije? Isto tako, da li je moguće da je dugotrajna traumatična situacija okidač za neki poremećaj koji se ne bi u drugim okolnostima aktivirao? Veliki broj reakcija koji se vidi kod izbjeglica, poput anksioznosti, tuge, indignacije, ili straha, psihopatološke su samo ako su pretjerane. Čak i napadi panike

ili psihotične epizode mogu se razumjeti kao reakcije na izuzetno stresnu situaciju. Stoga, zaključak do kojeg se dolazi u našoj diskusiji izgleda da korespondira sa zaključkom do kojeg su došli Silove i kolege (2017, str. 130), koji kažu: „Podaci o raširenosti do kojih se došlo u presječnim epidemiološkim studijama ne dopuštaju da se napravi jasna distinkcija između uznemirenosti uzrokovane određenom situacijom i istinskog mentalnog poremećaja“.

Takav situacijski osjetljiv model podržavaju dokazi istraživanja prema kojima su ljudi, koji žive u društvenoj izolaciji, i koji konstantno dobijaju negativne povratne reakcije, izuzetno osjetljivi na socijalni stres koji može povećati njihovu ranjivost do same mentalne bolesti (Abbott, 2016). Rizik od razvijanja psihotičnih poremećaja je veći za ljude koji žive u stranom okruženju; na primjer, crni migranti u zemlji s pretežno bjelačkom populacijom i sa proporcionalno niskim brojem pripadnika njihove etničke grupe (Abbott, 2016).

Savremeni teorijski modeli adresiraju ta pitanja tako što nude višesistemski, eko-socijalni okvir da objasne iskustvo izbjeglica (Silove et al., 2017).

Unutar ovih širokih okvira, mentalni poremećaj se smatra krajnjom tačkom disbalansa u mnoštvu kompenzacijskih okolišnih faktora koji utiču na izbjeglice, prije nego su izraz unutrašnjih ili intra-psihičkih problema na individualnom nivou. U tom smislu, distinkcija između normativnih i patoloških odgovora je donekle nejasna i fluidna; nestalnost ekološkog konteksta odlučuje pravac i obim u kojem se pojedinci pomijeraju na kontinuumu stresa.

(Silove et al., 2017, str. 133)

Marko Tomašević (Klikaktiv – Centar za razvoj socijalnih politika, Beograd) osnovao je program za volontere koji nude prvu pomoć izbjeglicama i koji im pomažu da zadovolje osnovne potrebe i da koriste lokalne resurse zajednice. Iz ovog terenskog iskustva, grupa je prijavila razna saznanja o problemima mentalnog zdravlja i potrebama. Ono što su saznali kada su u pitanju problemi mentalnog zdravlja bila je sveprisutnost negativnih emocija – visoka anksioznost i bijes, koja je vremenom prerastala u rezignaciju i funkcionalnu depresiju. Izbjeglice ne znaju šta da očekuju u određenim trenutcima, a to je najveći uzrok anksioznosti. Strahote rata razbile su njihove zamisli o stabilnom svijetu. Svijet koji je bio sigurno i predvidivo mjesto odjednom postaje nesiguran i nepredvidiv, i javlja se potreba za informacijama koje će pružiti barem neki oblik stabilnosti. Kada se suočavaju sa sistemom koji ne reagira u Srbiji koja ne pruža potrebne informacije, izbjeglice obično reaguju u bijesu, a kada nereagiranje potraje duži vremenski period, počinju reagirati iz očaja. Bijes može čak imati i instrumentalnu ulogu kada se usmjeri na pružaoce pomoći (obično nekoga iz NVO), jer ih motivira da se uključe i traže informacije koje su izbjeglicama potrebne. S druge strane, ako se ove i druge strategije ne pokažu efikasnim, i ako manjak informacija potraje duži vremenski period, izbjeglice će početi reagirati iz očaja. Očito sužavanje bihevioralnog

repertoara rezultira u rigidnim interaktivnim obrascima i mentalnim preokupacijama prema samo jednom cilju – da dođu do mjesta o kojem sanjaju. Ali, kada do njega konačno dođu i san im se ne ostvari, postanu depresivni. Nerealno očekivanje bezbrižnosti i sigurnosti koje ih čekaju u zemljama snova čini posljedice razočarenja daleko opasnijim, kada se suoče s manjkom izvjesnosti i sigurnosti koje ih i tamo čekaju.

Promjena u životnoj situaciji je vezana za promjene u očekivanjima, u usidrenju: ljudi se mijenjaju pod akutnim ili hroničnim stresom (zamislite šta su Sirijci očekivali prije početka rata – da žive zakonom uređen život). Rat je sa sobom donio šok i potrebu da se navikne na novu situaciju.

Specifični patološki fenomeni primijećeni kod izbjeglica

Da li izbjeglice imaju specifične probleme s mentalnim zdravljem koji se mogu objasniti samo obzirom na njihovu situaciju?

Kako je istaknuto ranije u tekstu, studije pokazuju povećanje u patološkim fenomenima među izbjeglicama. Iako sami fenomeni nisu specifični, izgleda da mogu uticati na pojedince koji u drugim okolnostima ne bi razvili patološke simptome. Sam pojedinac i njegova/njena struktura ličnosti posreduju u odnosu između traumatičnog iskustva i njegovih posljedica, putem prisustva ili odsustva prethodnog traumatičnog iskustva, a, iznad svega, kroz kontekst tog iskustva. Kako Varvin (2017) kaže „U pitanju je odgovor određene osobe na zlodjelo, kao i odgovori drugih i društva u cjelini da u velikoj mjeri odredi sudbinu traumatizirane osobe ili grupe“ (str. 19).

Isto tako, jako je bitno da se ima u vidu da postoje različite grupe izbjeglica i da postoje razlike između izbjeglica i ekonomskih i političkih migranata. Motivacija ovih grupa za iseljenjem je različita, kao i očekivanja i želje. Za ratne izbjeglice, to je tipično iskustvo tuge, žalosti, anksioznosti. Ekonomski migranti imaju veća očekivanja, oni uglavnom putuju sami i mogu biti više bijesni, agresivni ili nestrpljivi.

Postoji razlika između izbjeglica koje putuju s porodicama i onih koji putuju sami. U prvom slučaju, izuzetan fenomen se može primijetiti: često muškarci postanu potpuno dezorganizirani dok žene uspiju ostati mirne. Ovo se može objasniti time što je u tradicionalnim islamskim kulturama muškarac glava porodice za čije je funkcioniranje i blagostanje njenih članova odgovoran. Nemogućnost ispunjenja ove funkcije u novoj, očajnoj situaciji može se iskusiti kao izuzetno bolna bespomoćnost. Isti je fenomen prijavio drugi stručnjak (Gamze Ozcurumez Bilgili, Poglavlje 8, ova knjiga), a na osnovu posmatranja sirijskih izbjeglica u Turskoj.

Očito je neorganiziranost koja se javi kada se muškarce izuzme iz njihove kulturološke uloge vezana za opšti problem krize identiteta i njenih posljedica. „Ekstremni nivo narušavanja porodice i društvenih mreža u kontekstu ekstremnih kršenja ljudskih prava podriva fundamentalni osjećaj koherentnosti kod izbjeglica, i mnogi od njih postanu izolirani i izgube povjerenje u strukture vlasti“ (Silove et al., 2017, str. 133). Mogući ishod je i

hronični bijes koji može da se uplete u neki porodični konflikt i time, kako je i bilo slučajeva, pogoršati probleme mentalnog zdravlja supružnika ili djece. Zbog određenih kulturoloških normi, takav hronični bijes može voditi do ekstremnih ponašanja.

Primjer kojeg je ponudila Tomašević da ilustrira gore navedeno je priča o jednoj porodici iz Afganistana koju su prilikom prolaska kroz Bugarsku mučili kriminalci preobučeni u policajce. Jedan je „policajac“ odrezao prst kćerki pred cijelom porodicom. Pomisao da predstavnici druge kulture ponižavaju čovjeka pred cijelom porodicom može podrazumijevati da on traži odmazdu. Odmazda bi onda mogla za cilj imati članove cijele grupe (u ovom slučaju, mogla bi to biti kultura) čiji je predstavnik ponižavao tu osobu. Jedan od „časnih“ načina da se čovjek osveti bi mogao biti da postane ekstremist i da se žrtvuje za viši cilj.

Drugi specifičan problem je transgeneracijsko prenošenje traume. Klinička istraživanja pokazuju da traumatična iskustva dovode do deficita i poremećaja u mentalnoj percepciji. Traumatizirane osobe pokušavaju da organiziraju svoje iskustvo u podsvjesnim scenarijima koji se javljaju u prikriivenoj formi u odnosima prema drugim ljudima i prema sebi samima (Faimberg, 2005; Hancheva, 2018; Varvin, 2017). Novija istraživanja ukazuju na to da trauma može biti biološki (epigenetički) naslijeđena putem određene vrste ćelijske memorije (Kellermann, 2009, 2015). Postoje i dokazi o povećanom riziku od šizofrenije kod druge generacije migranata, kako pokazuju meta-analize studija rađenih uglavnom u Sjevernoj Evropi (Abbott, 2016).

Zajednički simptom kojeg dobro poznaju i ljekari i pravni sistem, često je posljedica post-traumatskog stresnog poremećaja i može se pojaviti među izbjeglicama: sekundarna pojava koju bolest izazove (kompenzacijska nervoza) – kada žrtve traume ne žele više da zarađuju za život i oslanjaju se na kompenzaciju.

Dijana Đurić, učesnica radionice, posmatra već više od 20 godina pojavu ovakvog ponašanja u radu sa ratnom traumom u Zavodu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju (Banja Luka). Ona je istakla da je primijetila da u slučajevima gdje simptomi PTSP-a nestanu, oni se ponovno aktiviraju kada se osoba nađe u situaciji bespomoćnosti.

Psihosocijalna podrška i intervencije

Različiti oblici psihosocijalnih intervencija su neophodni i mogući u različitim fazama i vremenskim periodima iskustva izbjeglica. Najčešće, mentalni poremećaji kod izbjeglica se liječe kroz savjetovanja i kratku psihoterapiju, ali putem psihofarmakologije i kroz psihosocijalne intervencije (Silove et al., 2017). Također, sve više dokaza ukazuje na to da su psihosocijalne terapije korisne za traumatizirane osobe i da ovaj sveobuhvatniji pristup može adresirati pitanja koja drugi oblici liječenja ne obuhvataju, na primjer, pomoći osobi da se nosi s traumom kroz poboljšanu reflektivnu funkciju (Varvin, 2017, str. 20).

S druge strane, naučne studije u zonama s oskudnim resursima su pružile dokaze za efikasnost liječenja koje pruža lokalno osoblje, čak i uz ograničenu obuku (Elbert et al., 2017).

Na osnovu iskustva koje su naši stručnjaci prikupili tokom kliničkog i rada na terenu, došli smo do zaključka da različite psihoterapeutske metode također u kombinaciji sa lijekovima i psihosocijalnim intervencijama, mogu zaista biti od koristi za izbjeglice. Međutim, bitno je primijeniti raznolik pristup, relevantan za pojedinačne okolnosti. U tom smislu, nameću dva pitanja:

1. Koji bi bio najbolji pristup za izbjeglice u tranziciji?
2. Koji drugi pristup bi se mogao primijeniti na izbjeglice koje ostaju?

Izbjeglice u tranziciji

Kada su u pitanju izbjeglice koje su na putu u zemlju u kojoj žele da se nasele, najistaknutiji oblik intervencije je hitna intervencija koja ima za cilj da spriječi somatske i poremećaje mentalnog zdravlja. Prevencija prvenstveno uključuje pružanje informacija, a onda medicinske preglede, validaciju i normalizaciju osjećanja, pružanje skloništa i sigurnosti. Opuštajuće aktivnosti poput kreativnih radionica, sportskih aktivnosti, itd., mogu biti izuzetno korisne. Pružanje informacija je od najvećeg značaja za psihičko blagostanje. Prava informacija zapravo pruža osjećaj sigurnosti i izvjesnosti koje izbjeglicama nedostaje na putu ka određenoj zemlji. Ali, pružanje pravih informacija o zemlji i njenom političkom i administrativnom sistemu u trenutku kada se tamo nađu je od jednake važnosti kako bi dobili osjećaj sigurnosti tokom procesa kojeg moraju proći kako bi se skrasili i započeli novi život.

Izuzetan primjer hitne intervencije sa novopridošlim izbjeglicama dao je Marko Tomašević i njegov tim kada su radili sa izbjeglicama u Beogradu (Srbija) i u Prištini (Kosovo).

U periodu od početka avgusta do kraja decembra 2015, kroz rad na terenu, tim je prikupio podatke o osnovnim intervencijama pruženim izbjeglicama u centralnoj beogradskoj opštini Savski Venac. Pošto ova instruktivna studija „sa lica mjesta“ još uvijek nije objavljena, o njoj će biti više riječi. Volonteri su izbrojali ukupno 17 552 intervencije. Oni koji su ostali u Beogradu duži vremenski period (duže od 72 sata) primili su intervenciju nekoliko puta, tako da broj intervencija uključuje i one koji su pomoć primili više od jednom. 68% izbjeglica koje su dobile podršku bile su muški adolescenti ili odrasle izbjeglice mlađe životne dobi (između 17 i 30 godina) (vidi tabelu 13. 1). Ova distribucija odražava i dob i rod izbjeglica koji su prošli kroz ovu centralnobeogradsku opštinu, ali i činjenicu da, kada se prišlo porodicama, muškarci bi bili ti koji bi porodice predstavljali, i koji bi odlučivali o potrebnoj podršci i pomoći.

TABELA 13.1 Broj i postotak intervencija prema starosnoj dobi i rodu

	Frekvencija	Postotak
Muška djeca 0-5 godina	492	2,80
Ženska djeca 0-5 godina	480	2,73
Muška djeca 6-16 godina	897	5,11
Ženska djeca 6-16 godina	537	3,06
Mlađe odrasle osobe muškog roda 17-30 godina	11.972	68,21
Mlađe odrasle osobe ženskog roda 17-30 godina	1.179	6,72
Odrasli muškarci 31-60 godina	1.140	8,03
Odrasle žene 31-60 godina	554	3,16
Stariji muškarci 61 i više godina	18	0,10
Starije žene 61 i više godina	13	0,07
UKUPNO	17.552	100,00

Kada se posmatra kakve intervencije izbjeglice uglavnom traže, na osnovu podataka se vidi da se većina intervencija odnosila na pružanje informacija – približno 48%. Pružanje humanitarne pomoći u vidu hrane i drugih potrepština, iznosi približno 22% intervencija. Psihološka i medicinska pomoć obuhvataju po 11%, a posredovanje i lobiranje 7%. Naše iskustvo s terena pokazuje da pružanje relevantnih informacija za izbjeglice je usko vezano za njihovo psihičko stanje jer snižava nivo nesigurnosti i anksioznosti vezane za trenutnu situaciju. Sve spomenute intervencije se mogu smatrati psihosocijalnom podrškom. Kako je i ranije spomenuto, analiza potreba izbjeglica potvrdila je pretpostavku da je najveća potreba izbjeglica na putu ka određenoj zemlji – informacija (može se govoriti i o „gladi za informacijama“). Pored ove pretpostavke trebamo istaći i činjenicu da su najkorisnije medicinske intervencije (po izvještajima volontera) one u kojima je izbjeglicama rečeno da somatski simptomi nisu znakovi neke ozbiljne bolesti, nego samo posljedica iscrpljenosti (koja se također može objasniti kao potreba za sigurnošću kada je u pitanju njihovo zdravlje i zdravlje bliskih članova porodice).

Iz navedenog možemo zaključiti da, pored direktne psihološke podrške (kroz normalizaciju osjećanja, validaciju i aktivno-reflektivno slušanje), pružanje informacija i medicinska pomoć zapravo ispunjavaju ulogu psihološke podrške – pružanje informacija i normalizacija psihičkih i somatskih simptoma bile su intervencije koje su snižavale anksioznost.

Tim je primijetio samo ograničen broj slučajeva ljudi s ozbiljnim simptomima kliničke depresije. Skupa sa anksioznošću, bilo je nekoliko ljudi koji su ispoljavali bijes kao reakciju na bespomoćnost zbog nedostatka informacija, ili, na neki način, to su bili agresivni odgovori na sistem s kojim su se trebali suočiti kako bi njihov prolazak kroz Srbiju bio legalan. Bijes bi izrazili ne samo prema predstavnicima sistema, nego i prema volonterima.

Izbjeglice koje su došle na određite

Kada se izbjeglice nasele u nekoj zemlji, moraju da se suoče sa nizom različitih problema. To su problemi vezani za materijalnu sigurnost i na olakšavanje adaptacije na novo okruženje za svaku osobu pojedinačno ili čitavu porodicu. Iz ugla psihološke pomoći, ovo je period kada se gore spomenute psihoterapeutske, psihosocijalne i medicinske intervencije mogu primijeniti. Također, intervencije psihoedukacije (npr. da se na psihološki sofisticiran način obrazuju roditelji: kako da se odnose prema svojoj djeci, kako da integriraju iskustvo, i kako da daju značenje ličnoj i porodičnoj istoriji) i rehabilitacije mogu biti od koristi.

Našoj radionici su prisustvovali i učesnici sa dugogodišnjim iskustvom rehabilitacije ratnih veterana. Ratni veterani pate od posttraumatskog stresnog poremećaja, i, u mnogim slučajevima, imali su slična iskustva kao i ratne izbjeglice. Možemo očekivati da će terapeutske pristupi koji su se pokazali efikasnim sa ratnim veteranima pokazati dobre rezultate i u radu sa izbjeglicama.

Dijana Đurić i Diana Ridić su istakle da su se tokom rada usmjerile na vlastite resurse klijenta, otpornost i ličnu snagu. Diana Ridić uspješno primjenjuje Kognitivno-bihevioralnu terapiju (CBT) za upravljanje hroničnom boli i životom nakon amputacije, koja se primjenjuje bilo sama ili kao komponenta integriranog multimodalnog ili interdisciplinarnog programa upravljanja boli. Praksa i različita istraživanja pokazuju da CBT poboljšava funkcioniranje i kvalitet života. Ovaj je model ukorijenjen u razvoj jakog terapeutskeg odnosa koji klijente podstiče da usvoje aktivan pristup rješavanju problema kako bi se nosili sa brojnim izazovima. Poticanje veterana da se usmjere na ono što mogu kontrolirati – na vlastite reakcije i ponašanje – često je terapeutsko, i postoji niz strategija za upravljanje samim sobom. U terapeutskom radu, naglašeni su vlastiti resursi klijenata, što im omogućava da tokom vremena postanu sami sebi terapeuti.

Sa profesionalnog stanovišta, bitno je naglasiti da je u situaciji rada sa ratnim traumama teško prevesti psihološki, posebno psihoterapeutske rad na medicinski jezik, i iz tog se razloga psiholozi suočavaju sa opasnošću gubljenja integriteta u radu unutar administrativnog sistema koji nije prilagođen istinskim psihološkim potrebama ljudi.

Zaključak

Početna tačka svih intervencija bi trebala biti da se ustanove specifične potrebe izbjeglica, i to tako što će ih se prvo pitati šta im je potrebno. A rad pomoćnika bi trebalo prilagoditi potrebama i kulturološkim posebnostima klijenata u svim fazama procesa pružanja pomoći. Bitno je pokazati poštovanje prema izbjeglicama kroz prepoznavanje ograničenja i teškoća njihovog iskustva, ali i kroz njihov otpor i vitalnost.

Nadalje, iskustvo i istraživanja pokazuju da pojedinačni rad nije dovoljan. Stvaranje okruženja podrške je od ključne važnosti. Ovaj zadatak zahtijeva rad s porodicom (ukoliko je moguće), sa zajednicama i sa državnom administracijom. Mnoge institucije bi trebale biti uključene u pružanje psihosocijalne podrške. Međutim, sve ove intervencije mogu biti efikasne samo ako društvo u cjelini ima razumijevanja za ekstremna iskustva koja su iskusile izbjeglice, za njihovu hitnu potrebu da dobiju pomoć pri suočavanju sa traumom i podršku da se izbjegne ponovna traumatizacija i marginalizacija iskustava. Riječima Varvina (vidi i Hamburger, 2018):

Bez prepoznavanja traumatičnih događaja na društvenom, kulturnom i političkom nivou, pojedinačni i grupni rad sa traumatičnim iskustvima može biti izuzetno težak. Bez ove potvrde, osjećaj nestvarnosti i fragmentacije u vezi sa iskustvom traumatizirane osobe se može nastaviti.

(Varvin, 2017, str. 20)

Bibliografija

- Abbott, A. (2016). The troubled minds of migrants. *Nature*, 538, 158–160.
- Elbert, T., Wilker, S., Schauer, M., & Neuner, F. (2017). Dissemination psychotherapeutischer Modelle für traumatisierte Geflüchtete: Erkenntnisse aus der Traumaarbeit in Krisen und Kriegsregionen. *Nervenarzt*, 88, 26–33.
- Faimberg, H. (2005). *The Telescoping of Generations*. London: Routledge.
- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp.13–22). London & New York: Routledge.
- Hancheva, C. (2018). Narratives in the family: History spoken and elided – theoretical considerations and initial observations on a Bulgarian sample. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp. 61–68). London & New York: Routledge.
- Kaltenbach, E., Hårdner, E., Hermenon, U., Schauer, M., & Elbert, T. (2017). Efficient identification of mental health problems in refugees in Germany: The Refugee Health Screener. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(sup2), 1389205. Retrieved on 15 January 2018 from <https://dx.doi.org/10.1080/20008198.2017.1389205>
- Kellermann, N. (2009). *Holocaust Trauma: Psychological Effects and Treatment*. New York: Universe.
- Kellermann, N. (2015). *Epigenetic transgenerational transmission of Holocaust trauma: A review*. Unpublished paper. Retrieved on 14 May 2018 from www.researchgate.net/profile/Natan_Kellermann/publication/284350803_Epigenetic_transgenerational_transmission_of_Holocaust_trauma_A_Review/links/5651e9dd08ae1ef929754433.pdf
- Silove, D., Ventevogel, P., & Rees, S. (2017). The contemporary refugee crisis: An overview of mental health challenges. *World Psychiatry*, 16(2), 130–139. Retrieved on 16 February 2018 from <http://doi.org/10.1002/wps.20438>

- Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., & van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Medical Association*, 302(5), 537–549. doi:10.1001/jama.2009.1132
- Varvin, S. (2017). Our relationship with refugees: Between compassion and dehumanization. *American Journal of Psychoanalysis*, 77(4), 359–37

TREĆI DIO

Djeca izbjeglice Predgovor trećem dijelu

Slavica Tutnjević

Mlade izbjeglice su često izložene višestrukim traumatičnim događajima i teškim gubicima, kao i dugotrajnim stresorima u zemlji domaćinu. Prije evakuacije ili bijega, mnoga djeca su vjerovatno već opterećena ratnim zločinima i iskustvima višestrukih traumatičnih događaja u zemlji porijekla, poput: stalnog osjećaja nesigurnosti, straha za život i tijelo, gubitka bližnjih ili ekstremnog nasilja. Djeca mogu biti uskraćena za pristup hrani, zdravstvenim uslugama i obrazovanju; mogu biti prisiljena na razdvojenost od roditelja, i, u najekstremnijim slučajevima, može ih se zatvoriti u koncentracione logore, mogu biti silovana ili prostituisana, ili direktno uključena u borbe kao djeca ratnici (Klingman, 2006). Preseljenje ili bijeg su sami po sebi psihološki kompleksni događaji i mogu značajno uticati na normalne procese razvoja djeteta, posebno ako su djeca prisiljena da odu bez članova uže porodice. Nakon preseljenja, djeca mogu iskusiti duboku tugu i izolaciju, tugu zbog života u izbjegličkom kampu, diskriminaciju zbog kulturološkog i lingvističkog porijekla, i, često, potpunog nepoznavanja jezika i kulture domaćina.

U ovom dijelu knjige, razmatrat će se brojni aspekti uticaja dugotrajne izloženosti traumatičnim događajima kod mladih izbjeglica. Trauma može ostaviti dubok trag na emotivno, bihevioralno, kognitivno, društveno i fizičko funkcioniranje djece (Perry et al., 1995). Područja koja su oštećena uključuju ali nisu ograničena na: privrženost, biologiju, regulaciju afekta, disocijaciju, bihevioralnu regulaciju, spoznaju i samopoimanje (Cook et al., 2017). Postoje najmanje dva faktora koji čine traumu kod djece drugačijom od one kod odraslih: specifična ranjivost uma i tijela koje je u razvoju, a koje može reagirati na nepodnošljivu bol tako što će promijeniti pravac razvoja; činjenica da sposobnosti djece da se nose sa teškoćama u velikoj mjeri zavise od porodičnog okruženja, tako da je odvijanje traume povezano sa prepoznavanjem i zadržavanjem u okviru primarnog odnosa dijete-roditelj (Kaplan & Hamburger, 2017). Iz različitih teorijskih i praktičnih perspektiva, ponudit ćemo pregled neposrednih i dugoročnih posljedica izloženosti djece

traumatičnom iskustvu koje rezultira iz izbjeglištva, kao i moguće puteve izgradnje otpornosti i posttraumatskog rasta sa razvojne tačke gledišta.

Ovaj dio knjige započinjemo teorijskim prikazom psihološkog uticaja prisilne migracije na djecu izbjeglice. Camellia Hancheva (Poglavlje 14) svrstava osnovne razloge traume kod djece u tri kategorije: 1) neuspjeh prosječnog očekivanog okruženja; 2) razdvojenost, gubitak i nasilje – bilo iskustveno ili ono kojem se svjedočilo; i 3) transgeneracijski prenos traume. U pokušaju da objasni psihički i fizički put s kojim dijete izbjeglica mora da se suoči, Hancheva pokušava da integrira nevidljive, unutarnje procese koji slijede ova traumatična iskustva, s vidljivim procesima ponovnog naseljavanja i adaptacije na vanjsku stvarnost.

Poglavlje se nastavlja upečatljivim opisima psihičkih i fizičkih iskustava djece izbjeglica, na način kako su ih opisala upravo djeca. Maša Avramović i Biljana Stanković (Poglavlje 15) opisuju dječiju perspektivu psihosocijalnih sistema podrške koje je organizirala nevladina organizacija *Save the Children*, za djecu izbjeglice u Srbiji 2017. godine, u vidu djeci prilagođenih prostora i kutaka za mlade u izbjegličkim kampovima. Studija pokazuje da djeca izbjeglice posebno cijene sljedeća iskustva vezana za gore spomenute usluge: a) blizak odnos sa radnicima na terenu i vršnjacima; b) opuštenu atmosferu i pozitivne osjećaje; i c) mogućnost da se učestvuje u aktivnostima koje smatraju značajnim.

U Poglavlju 16, Slavica Tutnjević predstavlja traumatična iskustva djece izbjeglica nakon 25 godina od samog iskustva. Pažljiv pregled autobiografskih sjećanja djece, bivših izbjeglica, potvrđuje izuzetnu važnost sposobnosti roditelja da održe emotivnu samoregulaciju zbog održavanja blagostanja djeteta. U studiji se također naglašava mogućnost posttraumatskog rasta kroz integriranje iskustva djeteta izbjeglice u nešto pozitivno, jer to čini osobu više adaptabilnom i kompetentnom da se nosi sa novim problemima i situacijama, a manje ovisnom o materijalnim aspektima postojanja.

U poglavlju 17, Leonie-Marie Anft govori o dvostrukoj potrazi za identitetom mladih izbjeglica, kada se skrase u zemljama odredišta. Anft razmatra dvostruki izazov uspostavljanja stabilnog jastva, istovremeno se suočavajući sa mijenama migracija kroz koje prolaze mladi, a naročito izbjeglice bez nadzora. Raznovrsni faktori unutrašnjeg rasta i otpornosti, koji se prevashodno temelje na sigurnom i podupirućem ambijentu sa stabilnim odnosima i mogućnošću aktivnog učešća, mogu okončati stanje razdora i osjećaja bivanja žrtvom.

Ovaj dio knjige se završava detaljnim izvještajem sa radionice o djeci izbjeglicama koja je održana u Sarajevu (Bosna i Hercegovina) 2017. godine u okviru projekta Migracija – trauma u tranziciji. Radionica je okupila stručnjake direktno uključene u rad sa djecom izbjeglicama na balkanskoj ruti, s ciljem da se razmotre glavna pitanja i goruće potrebe i djece i stručnjaka koji su odgovorni za njihovu sigurnost i blagostanje. Camellia Hancheva (Poglavlje 18) razmatra glavne teme o kojima je bilo riječi tokom radionice, fokusirajući se na pitanje pristupanja, održavanja i zadržavanja realnosti djece izbjeglica na putu ka evropskim zemljama. Izazov „osobe koja je započela put kao odgovorna

mlada odrasla osoba, noseći sa sobom porodična očekivanja i nadanja, a koja završi kao 'maloljetnik bez pratnje' u zavisnoj poziciji djeteta“ razmatra se kroz pravne, sociokulturne i psihičke posljedice i to putem ilustrativnih primjera tipičnih problema i mogućih rješenja.

Bibliografija

- Cook, A., Spinazzola, J., Ford, J., Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., DeRosa, R., Hubbard, R., Kagan, R., Liataud, J., & Malla, K. (2017). Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric Annals*, 35(5), 390–398.
- Kaplan, S., & Hamburger, A. (2017). The Developmental Psychology of Social Trauma and Violence: The Case of the Rwanda Genocide. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 104–124). London: Routledge.
- Klingman, A. (2006). Children and War Trauma. In K. A. Renninger, I. E. Sigel, W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of Child Psychology: Child Psychology in Practice* (6th ed., Vol. 4, pp. 619–652). Hoboken, NJ: John Wiley.
- Perry, B. D., Pollard, R. A., Blakley, T. L., Baker, W. L., & Vigilante, D. (1995). Childhood trauma, the neurobiology of adaptation, and “use-dependent” development of the brain: How “states” become “traits.” *Infant Mental Health Journal*, 16(4), 271–291.

DIJETE IZBJEGLICA: TRANZICIJA, MIGRACIJA I TRANZICIJSKI FENOMENI

Camellia Hancheva

Dijete izbjeglica evocira različite slike, misli i emocije, zavisno od iskustva i profesionalne involviranosti, i uvijek snažno odjekuje. Onima koji su iskusili neku vrstu migracije ili preseljenja, oživljavanje sjećanja može biti bolno i neprijatno, te ga izbjegavaju. Za druge, sjećanja se mogu doživjeti kao poziv na djelovanje da se spasi, da se pomogne, a može se čak javiti i impuls za uništenjem i osvetom. Ipak, oni koji nisu svjesni bilo kakvog ličnog iskustva slične prirode, unutarinja reakcija može biti iznenađujuće jaka.

Brojevi su šokantni: Svako dvjestoto dijete je izbjeglica (Garin, Beise, Hug, & You, 2016).

Da li postoji zajedničko razumijevanje iskustva djeteta izbjeglice?

Zašto se svi osjećamo povezanim s pitanjem djeteta izbjeglice?

Jedan mogući smjer za pronalaženje odgovora nalazi se u etološkom dijelu teorije vezivanja koji tvrdi da je ponašanje da se mladi određene vrste štite i da se o njima brine dio ljudske prirode (Bowlby, 1969). Drugi mogući smjer istraživanja je veza između ranije pozicije potpune ovisnosti i bespomoćnosti djeteta (ono što je doživljeno, ali ne i zapamćeno) i onoga što je imaginirano ili posvjedočeno kao pozicija djeteta prisiljenog na migraciju.

Unutarnje slike i percepcije djece izbjeglica se preslikavaju na sliku vanjske stvarnosti, predstavljene ciframa prema kojima su više od trećine svih izbjeglica djeca (The Guardian, 3. 2. 2016). Djeca izbjeglice spadaju u dvije osnovne kategorije: 1) djeca koja putuju sama, ili u grupama s drugom djecom; i 2) djeca koja putuju sa svojim porodicama. Prva kategorija se uglavnom sastoji od dječaka u kasnim tinejdžerskim godinama. Ovo su adolescenti, poznati kao „maloljetnici bez pratnje“ i u 2017. činili su oko 13% sve izbjegličke djece (UNHCR, 2017). Druga kategorija su djeca koja putuju s članovima porodica i/ili roditeljima.

Pored mnogih uobičajenih faktora, izazova i prepreka sa kojima se svi migranti suočavaju, bez obzira na životnu dob, rod, kulturu, itd., postoje specifične karakteristike profila migrantske i izbjegličke djece, zavisno

od karakteristika normativnog starosnog i individualnog psihološkog razvoja. U narednim odlomcima, razmatrat će se psihološki udar prisilne migracije na djecu. Biti izbjeglica, tražitelj azila ili maloljetnik bez pratnje je potencijalno traumatično iskustvo. Razlozi za to se tiču nekoliko normativnih i nenormativnih procesa u razvoju djeteta, a koje su grupisane u tri osnovne kategorije: 1) neuspjeh prosječnog očekivanog okruženja i posljedična kumulativna razvojna trauma; 2) razdvojenost, gubitak i nasilje – bilo iskustveno ili ono kojem se svjedočilo; i 3) transgeneracijski prenos traume.

Razmatrat će se traumatični korijeni gore navedenih iskustava i zaštitni faktori, a predstaviti će se i neke ideje za mapiranje zajedničkih temelja za vođenje i integraciju kao dvostruki proces: 1) integracija iskustva izbjeglica koje se opisuje kao unutarnji proces; i 2) preseljenje i adaptacija na vanjsku stvarnost.

Tranzicija, djelovanje i neuspjeh prosječnog očekivanog okruženja

Djetinjstvo je period velikih promjena, akumulacije, strukturiranja i restrukturiranja onoga što će postati sama suština odrasle ličnosti. Razvoj se obično doživljava kao tranzicija iz jedne faze u drugu, i sama konotacija termina je pozitivna, jer označava nove prilike i širi horizonte. Glavna tranzicija u životnom razvoju je iz djetinjstva u odraslo doba, i ovaj se period naziva adolescencija (Delaroche, 2005). Sama slika varira od jedne do druge kulture, ali glavni izazovi i težnje ostaju iste – da se postigne psihosocijalni identitet, da se razriješe težnje za autonomijom i pitanja vezivanja na adaptivan način.

Glavna pitanja u narednom odlomku su: pod kojim okolnostima tranzicija može biti traumatična, ili, da li je moguće izbjeći traumu u tranziciji?

Šta ako adolescent u normativnoj tranziciji ka odraslom dobu prolazi kroz još jednu tranziciju – iz doma u nepoznato? I šta ako je taj put prisilan?

Tranzicija u odraslo doba

U psihološkoj literaturi postoji poetska tradicija kada se razmatra adolescencija (Erikson, 1950; Lewin, 1935). Metafore puta, širenje i osvajanje teritorije se također često koriste. U situaciji kakva je izbjeglička kriza, metafore su često obmanjujuće. Treba napraviti jasnu distinkciju i stalno se moramo podsjećati na dva nivoa razumijevanja 1) tranzicije, 2) puta i 3) slobode kada se govori o adolescentima izbjeglicama. U njihovim životima, ono što je postulirano kao normativna kriza podudara se sa krizom drugačije magnitude. Iskustva pobune i odlaska iz doma u potrazi za avanturom i napuštanje doma pod stvarnom prijetnjom životne opasnosti ne mogu se porediti.

Normativna tranzicija u adolescenciji je proces ukorijenjen u istoriji, kontekstu, vremenu i mjestu (Coleman, 2010). Sastoji se od pomijeranja

naprijed i nazad u okviru granica, u testiranju granica, ali i u udobnosti i sigurnosti djetinjstva i doma. To je generalna proba za odrasli život, koju osigurava briga i odgovornost prema odraslim ljudima, i u kojoj međuljudski odnosi i interakcija sa bitnim osobama može proći transformacije ali rijetko kada prekid. Tranzicija je strašna za izbjeglice jer se dešava u stvarnom vremenu, i vjerovatno bez povratka. Daleko je to od metaforičkog puta ka nezavisnosti; put izbjeglica je bijeg od prijetnji smrću. Ali, paradoksalno, sloboda nije preduslov ni u jednom ni u drugom slučaju.

Za izbjeglice, kao i za njihove vršnjake, težnja za nezavisnošću i autonomijom je u srži njihove interakcije sa drugima i sa svijetom. Kada ste izbjeglica, bez obzira na životnu dob, vraćate se u poziciju skoro potpune ovisnosti (Porobić, Poglavlje 10, ova knjiga). Stručnjaci su istakli da su izbjeglice u tranziciji i iskustvu prije naseljenja lišene same suštine identiteta odraslih ljudi: slobode izbora. Dominantna iskustva u tranziciji uključuju osjećaj bespomoćnosti, nerazumijevanja, manjka djelovanja i kontrole, a sve je to vezano za ranije životne faze, na primjer, djetinjstvo.

Zalaganje, kontinuitet i sloboda

Šta bi onda moglo biti iskustvo djece izbjeglica? Koliko daleko mogu ići regresivni procesi?

Maloljetnici bez pratnje vjerovatno prvi put osjete dramatičnu i preuranjenu iluzornu slobodu. Ali, prava iskustva putovanja maloljetnika bez pratnje su često opisana kao ciklus bijega koji se ponavlja, stanje vraćanja, zadržavanja, i onda ponovni pokušaj da se slijedi ono vjeruju da su izabrali kao krajnju destinaciju (Hancheva, Poglavlje 18, ova knjiga). Sposobnost migranata adolescenata da djeluju je u velikoj mjeri ograničena. Njihove aktivnosti i interakcije sa društvenim sistemima utiču na lične percepcije i rezultiraju u osjećaju neuspjeha i beznadežnosti. Lični identitet je ukorijenjen ne samo u fenomenološki kontinuitet, nego i u kontinuitet djelovanja. Ovaj osjećaj zalaganja je ključni pokretač smisla osobnosti i svrhe (Bandura, 2006). Adolescenti kojima je uskraćen osjećaj da njihovo postojanje, želje i izbori mogu značajno promijeniti stvari u njihovoj okolini su pod rizikom da razviju depresivne simptome, vlastito poimanje da su potrošni i/ili negativni identitet. Jedan od ključnih faktora koji podržava razvijanje otpora kod djece koja traže azil je prilika da aktivno učestvuju u rješavanju problema (Melzak, 1999). Mogućnost ličnog izbora i ponovna mogućnost zalaganja u aktivnoj interakciji sa društvenim sistemom njeguje osjećaj ličnog identiteta.

Adolescentska tranzicija u metaforičkom smislu ima još jednu bitnu karakteristiku – ona bi trebala čuvati kontinuitet i istovjetnost iskustva i integrirati prethodne identifikacije u lični identitet (Erikson, 1968). Traumatski potencijal tranzicije za adolescenta izbjeglicu leži u napadu na kontinuitet životnog narativa. Nagli prekidi strukture, predvidivosti i konstante subjektivnog svijeta, koje izazovu bilo nasilje ili praznina u kapacitetu brige odraslih osoba, vode do neuspjeha *prosječnog očekivanog*

okruženja (Cicchetti & Valentino, 2006), a to onemogućava normativni tok psihosocijalnog razvoja.

Migracija: razdvojenost i gubitak

Širom današnjeg svijeta, 50 miliona djece je migriralo preko granice ili su prisilno raseljeni unutar vlastite zemlje (Garin et al., 2016). Oružani sukobi su raselili više od polovine ove djece, i broj djece izbjeglica je porastao za približno 75% između 2010. i 2015. (Garin et al., 2016).

Migracija je krajnji izazov. Rezultira u podjeljenosti porodica i zajednica – to su odvojena djeca i adolescenti bez nadzora, a svi se moraju boriti sa „emotivnim udarom iskustva smrti, nasilja, žrtvovanja, konfuzije, tajnosti, razdvojenosti, gubitka, promjene i egzila“ (Melzak, 1999, str. 407). Razlozi za odluku da se migrira mogu biti različiti. Ponekada je nameću okolnosti a ne dobrovoljna želja za promjenom. U drugim okolnostima, migracija predstavlja bijeg od sigurne smrti.

Za djecu izbjeglice, ukoliko je domaće okruženje razbijeno, ili ako je osjećaj sigurnosti doma izgubljen, onda je i osjećaj pripadnosti ozbiljno narušen. Posljedice su: a) gubitak ili neorganiziranost procesa identiteta, i 2) inhibicija znatiželjnosti i istraživanja unutarnjih i vanjskih realnosti.

Iskustva koja se ponavljaju, a koja formiraju identitete su neizbježno povezana sa mjestom. Kao i ljudsko tijelo koje je razmeđe objektivnog i subjektivnog života, mjesto koje se zove dom je prirodno, ali i subjektivno mjesto iskustva. Identitet je osjećaj da ste kao kod kuće u svom tijelu (Erikson, 1968) – a kuća je sinonim za ono što je sigurno, predvidivo, poznato; to je suprotno od nepoznatog, *onog što ne predstavlja dom* (Freud, 1919). Nije slučajno da je prvo pitanje u Intervjuu afektivnog vezivanja odraslih (AAI), koji procjenjuje unutarnje radne modele i kvalitet odnosa, situacija u porodici, i to također u smislu „kretanja“; na primjer, promjena (George, Kaplan, & Main, 1985).

Preseljenje u bilo kakvim okolnostima je izazov jer predstavlja prekid rutinske predvidivosti života. Sposobnost adaptacije na nove situacije je inherentna živim bićima, ali je ozbiljno ugrožena kada se ne prepoznaju višestruke promjene i gubici, i kada se s njima ne pomiri.

Razdvojenost

Činjenica da migracija znači privremenu ili traju razdvojenost i/ili gubitak često ostane neprepoznata. Bowlby, ponovno tumačeći Freuda, ističe da je izvor najveće bijede u djetinjstvu kada se ostane sam (1973). Za djecu izbjeglice, unutarnja situacija nije ništa drugačija. Transformacija pasivne pozicije – ostavljenost – u aktivnu – napuštanje doma – može samo produbiti njihov smisao neprikladnosti straha, razorne samoće i konfuzije kroz koju prolaze. Iz relacije perspektive, odvojenost ima potencijalno traumatičan

efekt zbog nemogućnosti da se nosi sa jakim afektima koje izaziva, a koje slijedi neuređenost mentalnog funkcioniranja. Fonagy, Gergely, Jurist i Target (2002, str. 133) se osvrću na važnost posebnog gubitka u razdvojenosti, koji „nije veza, nego prilika da se generira regulatorni mehanizam višeg reda: mehanizma za procjenu i reorganizaciju mentalnog sadržaja“. Gubitak „sadržajnog objekta“ nosi sa sobom prijetnju dezintegracije i nestanka ega i zamagljivanja granica (Bion, 1961). Djeca koja napuštaju dom, prelaze državne granice, koja putuju sama, suočavaju se sa izazovima i iskustvom fundamentalnog gubitka osjećaja da ih odrasli štite. Neuspjeh okoline da obezbijedi strukturu i da čuva kontinuitet rezultira gubitkom povjerenja i konfuzijom. Praktično pitanje „Kome vjerovati da te vodi na putu?“ nema jednostavan odgovor. Često, odrasli koji obećavaju i koji podržavaju želje djeteta su percipirani kao više pouzdani nego oni koji su više odgovorni i koji pokušavaju da učine frustraciju podnošljivijom tako što realnost predstavljaju u „malim dozama“ (Winnicott, 1964). Djeca izbjeglice su na putu izložena visokom riziku od zlostavljanja i povređivanja; lako mogu postati žrtve trgovine ljudima i ekstremnih formi zlostavljanja i oskudice.

Poricanje gubitka

Migracija se može opisati kao proces višestrukog, dubokog gubitka, i koji se odvija na konkretnom i apstraktnom nivou: djetinjstvo kao pozicija sigurne ovisnosti je izgubljeno. Ljudi su izgubljeni – rođaci, porodica i voljene osobe koji daju osjećaj pripadnosti. Izgubljene su ključne komponente identiteta – zemlja, kultura i jezik.

Biti izbjeglica podrazumijeva da je kretanje zapravo bijeg od nepodnošljivog i neopisivog zla. To još više otežava objašnjavanje, opravdavanje i prihvatanje procesa idealizacije. Ali, pored sveg zla i užasa, sama suština osjećaja doma je izgubljena, a to je prijetnja suštini identiteta.

Poricanje gubitka je jedan mogući odbrambeni mehanizam, koji garantira privremeno rješenje tako nadmoćnom iskustvu. U dugoročnoj perspektivi, glavno pitanje nije da li su se razdvojenost i gubitak desili, nego koliko se dugo proces tugovanja može suzbijati, i u kojim okolnostima proces tugovanja može početi. Nerazriješeno tugovanje ima jak uticaj na psihičko funkcioniranje i pokazuje tendenciju da se prenosi transgeneracijski.

Drugi pokušaj da se nosi sa gubitkom dovodi do upotrebe drugih odbrambenih mehanizama. Djeca migranti su razapeta između podjele i idealizacije prošlosti i budućnosti. Svi loši i svi dobri objekti, sjećanja i fantazije uznemiravaju proces integracije pozitivnih i negativnih slika (Akhtar, 1999). Sjećanja i gubici se ne mogu žaliti, budući ciljevi se ne mogu koristiti za realistično planiranje, dok je življenje u sadašnjosti nemoguće. Proces žaljenja za gubitkom domovine je izražen kroz obamrlost, čežnju, neorganiziranost i očaj (Furnham & Bochner, 1986) koji se smjenjuju sa uznemirenošću i odigravanjem (engl. *acting out*) kada idealizacija „obećane zemlje“ postane dominantna. Teškoće pri prepoznavanju i prihvatanju ambivalentnih iskustava

donosi osjećaj konfuzije i praznine, srama i krivice. Suočavanje sa vanjskim gubitkom aktivira strah i anksioznost da će i internalizirano blagostanje također biti izgubljeno (Klein, 1991 [1940]).

Gljučni faktor za uspješno žalovanje i prelazak na zdraviji oblik mentalnog funkcioniranja je omogućen pristup odraslim osobama koji i sami mogu „biti svjedoci“, i koji mogu da ponude objašnjenja na nekoliko nivoa, i koji mogu zadržavati i tolerirati dvosmislenosti. U svojoj raspravi o terapijskom radu sa djecom i adolescentima izbjeglicama Sheila Melzak navodi nekoliko bitnih faktora za razvoj otpornosti tražitelja azila među koje spadaju i: 1) mogućnost „oslanjanja na prirodne procese ozdravljenja (kao što su igra, snovi, procesi i rituali u zajednici) u nastojanju da se shvate i prevladaju ekstremni događaji“ (1999, str. 416) . Fonagy et al., (2002) ovaj proces obašnjavaju kao nastojanje da se razumije iskustvo uz pomoć zrelih dobroćudnih umova; 2) mogućnost „oslanjanja na procese ozdravljenja u zajednici: dijeljenje, sjećanje i pronalaženje snage u pričama o porodici i zajednici, legendama i vrijednostima koje se temelje na altruizmu, empatiji, nadi i posvećenosti“ (Melzak, str. 416). Proces prevladavanja na nivou zajednice sprječava uspostavljanje identiteta na „izabranoj traumi“, negativnog identiteta i marginalizacije.

Izloženost nasilju: pitanje značenja

Djeca izbjeglice i maloljetnici bez pratnje se suočavaju sa raznim oblicima nasilja. Direktno iskustvo i/ili svjedočenje nasilju su dokumentirani i prepoznati, ali nije prepoznat njihov udar na unutarnju dinamiku i vanjsko ponašanje. Kada mala djeca svjedoče stravičnim događajima, poput smrti voljene osobe, ili nasilju u zajednici, oslanjaju se na figure vezivanja kako bi stvorila odbrambeni štiti da im pomogne da nađu smisao svojih iskustava i da se nose sa svojim osjećanjima. Čak i u pojedinačnim događajima traume, efekat unutarnjeg svijeta može biti duboko destabilizirajući. Za adolescenta u tranziciji, faza migracije, traumatična iskustva prije bijega, kumuliraju u iskustvima puta koja su često iznova traumatizirajuća. Višestruko zlostavljana i traumatizirana djeca mogu se zaplesti u začarani krug opreza, iskrivljavanja afekta i spoznaje, i iskustva derealizacije.

Traumatično iskustvo ima sveobuhvatan uticaj na um i na emotivni svijet. Onaj koji pati često osjeća da je zauvijek izgubljeno nešto od ključne važnosti, i da oni nikada više ne mogu biti isti. Izgubljen je ili u velikoj mjeri poremećen osjećaj sigurnosti i zaštite koji je postojao prije traumatičnog događaja, a zamijenio ga je stalni osjećaj straha i sveprisutna anksioznost. U takvim uslovima, djeca izbjeglice izgledaju „otupljeno“ i teško dostupna profesionalcima koji žele pomoći. Moguće je da različiti oblici liječenja odgovaraju različitim vremenskim periodima. Ponekad intervencija ranog liječenja može zaustaviti biohemijske odgovore koji su prikladni preživljavanju u vrijeme traume (Lanyado & Horne, 1999). Zadržavanje je potrebno mnogo prije nego počne rekonstrukcija, i, samo tada, može se postići suočavanje sa

stvarnošću i pronalaženje smisla traumatičnog iskustva, kroz poboljšanja koherentnosti narativa.

Prenos traume u izbjegličkim porodicama

Izazovi sa kojima se suočavaju djeca koja putuju sa porodicama drugačije su prirode od onih sa kojima se suočavaju maloljetnici bez pratnje. Često se previđa ili zaboravlja da je „trauma [...] zarazna“ (Renn, 2012, str. 110) jer se prenosi interpersonalno. Opisana su najmanje dva mehanizma prenosa – neimenovani afektivni prijenos u sadašnjem trenutku i transgeneracijski prijenos prošlosti u budućnost. Razvojna faza djeteta u vrijeme traume utiče na individualnu sliku, a efekti traume se mijenjaju kako dijete raste.

U ranim fazama razvoja, formiranje veze sa roditeljskom figurom je neophodno za preživljavanje i posredovanje sa vanjskim svijetom. U adolescenciji, figure vodilje koje prate mladu osobu kroz svijet odraslih imaju izuzetan uticaj na psihički razvoj. U oba slučaja, kvalitet odnosa privrženosti kao strategije za preživljavanje može ili zaštititi ili izložiti adaptaciju riziku. Pojedinačna istorija ponovljenih iskustava u odnosu na brižne figure može biti zapostavljanje, sistematični napad na značenje, ili bezosjećajno zrcaljenje (engl. *mirroring*) (Fonagy et al., 2002), a sve to izaziva kumulativnu traumu. Razarajući rezultati nesretnih iskustava u znatnoj mjeri ugrožavaju osjećaj povjerenja, i, posljedično, kasnije ugrožavaju i adaptaciju. Nedavno istraživanje pokazuje da je smisao epistemičnog povjerenja, ugrađeno u odnose sa reflektivnim i dobroćudnim umovima brižnih odraslih, rezultira većom neovisnošću u prosuđivanju (Fonagy & Allison, 2014). Već postojeći odnos vezanosti između djeteta i brižne osobe je posredovan uticaj i, paradoksalno, ne samo da štiti, nego i naglašava efekte prenesene traume ukoliko se odvija projekcija procesa identifikacije. Anna Freud otkriva odbrambeni mehanizam pod nazivom „identifikacija sa agresorom“ (1937), što je, zapravo, oblik represije koji daje motiv i energiju za ponavljanjem.

Bowlby, u članku „On Knowing What you Are Not Supposed to Know and Feeling What you are not Supposed to Feel“ (1979) opisuje proces komunikacije u sistemu porodice koji se odvija mimo riječi. Roditelji pokušavaju da isključe određene scene i iskustva u pokušaju da zaštite svoju djecu, i/ili same sebe. Odjeci zadovoljstva i emotivna rezonanca često i dalje izuzetno utiču na misli, osjećanja i ponašanje. Sadržaj koji roditelji žele da njihova djeca ne saznaju, ili interakcije o kojima je djeci nepodnošljivo razmišljati, ili dječije misli ili djela koja izazivaju osjećaj nepodnošljive krivice ili srama su blokirani, ali nisu izbrisani. Roditelji koji su izbjeglice u ranjivoj su poziciji i često izazovi na putu prevazilaze njihove materijalne i emotivne resurse. Kako čine sve pod dodatnim stresom da bi bili odbrambeni štiti svojoj djeci, roditelji često popuste pod nevjerovatnim pritiskom. Osjećaju se bespomoćno i beznadežno, a katastrofične (podsvesne) projekcije i emotivni teret eskaliraju kod djece koja svjedoče poniženju i bespomoćnosti svojih zaštitničkih figura.

Drugi mehanizam prenosa poznat kao „traumatizacija druge generacije“ utiče čak i na djecu koja su rođena dugo nakon preseljenja. Može se kriti iza niza inače nerazumljivih emotivnih poremećaja kod djece. Fraiberg, Adelson i Shapiro (1975) su istražili transgeneracijsku dinamiku onoga što se zove „duhovi u dječijoj sobi“. Duhovi prošlih iskustava kod izbjegličkih porodica, bilo da su u pitanju osobe koje su ostale, scene nasilja ili traumatičnog gubitka „narušavaju istorijsku ili tematsku agendi“ i „izvode probu porodične tragedije na osnovu pohabanog scenarija“ (Fraiberg et al., 1975, str. 388). Neizgovoreno iskustvo se ne može integrirati i ima tendenciju da se ponovo proživi u svakoj generaciji, bez popuštanja emotivnog pritiska.

Tranzicijski fenomeni: iskustvo upoznavanja ili bivanja izbjeglicom

Izbjegličke rute (poput, na primjer, balkanske rute) mogu se mapirati i pronaći, osigurati i blokirati, ali od jednake važnosti je i pronalazak unutarnjih ruta migranata i izbjeglica, kao i domaćina u tranzicijskim ili konačnim odredištima. Osnovno psihološko pitanje u diskusiji o djeci izbjeglicama je kako, kada i gdje je moguć susret. Neko može preći velike teritorije bez da ga se primijeti, ali dolazak u dodir sa drugim osobama teško može proći neprimijećeno. U sadašnjem trenutku, izbjeglice i lokalno stanovništvo će se sresti na raskrsnici. Ukoliko se iskoristi potencijal tog „novog momenta“, možemo imati prave „trenutke sastajanja“ (Stern et al., 1998, str. 909). Kreativni potencijal ovakvih trenutaka, kako je navedeno u psihoanalitičkim tekstovima (Stern et al., 1998), je da odnose prenese na novi nivo. Ukoliko se izbjeglice i lokalno stanovništvo sastanu i evoluiraju u ovom odnosu, pregovaranje kontroverzi i dvosmislenosti bit će moguće na drugom nivou.

Gdje bi moglo biti mjesto takvog sastanka?

U radu „The Location of Cultural Experience“, Donald Winnicott daje divan moto za kojeg kaže da je pjesma Rabindranatha Tagore. Opisuje kako se djeca „igraju“ na obali i kako su svjetovi beskrajni (1971 [1967]). Međutim, Winnicottov citat je interpretacija, ako nije jednostavno supstitucija dvije riječi – Tagoreovog „sastanka“ sa vlastitom „igrom“.

Ukoliko se „obala“ i „djeca“ stave u jednu rečenicu u kontekstu diskusije o izbjeglicama, strašne slike se neizbježno javljaju. Ali, Winnicott naglašava u svojoj metafori o obali potencijalno mjesto gdje je moguć susret i kontakt različitih osoba. Izbjeglice i lokalno stanovništvo nisu različiti u svojim ljudskim preduvjetima, ali slojevi sličnosti i razlika su ili zapostavljeni ili se ne mogu iskomunicirati. Početna situacija bebe koja još nije progovorila i kojoj nedostaju sredstva simbolizacije kako bi izdržala prazne trenutke izuzetno je slična situaciji u kojoj se nalaze izbjeglice. Obala je pravo mjesto susreta, ali, još važnije, to je lokacija potencijalnog psihološkog prostora gdje bi se susret mogao desiti. Taj je prostor stvoren iz potreba i ograničenja na obje

strane. Organiziran je oko paradoksa pronalaženja u stvarnosti nečega što je stvoreno u mašti, bez da se propita „prava priroda“ (imaginarna ili stvarna) onoga što je pronađeno. Ukoliko se ne uspije stvoriti potencijalni prostor, kontinuitet između jastva i okruženja je prekinut, a veza sa drugim ljudskim bićem nemoguća. Prema Winnicottu, mašta omogućava susret i postajanje dijelom života drugog ljudskog bića. Sposobnost da se koristi simbol zajednice i odsustva čini iskustvo prenosivim. Percepcija onoga što je izgubljeno ili potrebno je prihvatanje pojedinca da nešto nedostaje (Green, 1983 [1980]), ali i izvor nade da je moguć proces davanja i prihvatanja sa zahvalnošću.

Bibliografija

- Akhtar, S. (1999). The immigrant, the exile, and the experience of nostalgia. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1(2), 123–130.
- Bandura, A. (2006). Towards a psychology of human agency. *Perspectives in Psychological Science*, 1(2), 164–180.
- Bion, W. R. (1961). *Experiences in Groups and Other Papers*. London: Tavistock Publications. [Reprinted London: Routledge, 1989; London: Brunner-Routledge, 2001.]
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss* (Vol. 1: Attachment). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss* (Vol. 2: Separation). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). Knowing what you are not supposed to know and feeling what you are not supposed to feel. *The Canadian Journal of Psychiatry/La Revue canadienne de psychiatrie*, 24(5), 403–408.
- Cicchetti, D., & Valentino, K. (2006). An Ecological-Transactional Perspective on Child Maltreatment: Failure of the Average Expectable Environment and its Influence on Child Development. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology* (Vol 3., pp. 129–202). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Coleman, J. (2010). *The Nature of Adolescence*. London & New York: Routledge.
- Delaroché, P. (2005). *Psychanalyse de l'adolescent*. Paris: Armand Colin.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
- Fonagy, P., & Allison, E. (2014). The role of mentalizing and epistemic trust in the therapeutic relationship. *Psychotherapy*, 53(3), 372–380.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E., & Target, M. (2002). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press.
- Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery: A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant–mother relationships. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 14(3), 387–421.
- Freud, A. (1937). *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Karnac Books.
- Freud, S. (1919). The ‘Uncanny’. In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XVII (1917–1919): An Infantile Neurosis and Other Works* (pp. 217–256). London: Hogarth Press.
- Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture Shock: Psychological Reactions to Unfamiliar Environments*. London: Methuen.
- Garin, E., Beise, J., Hug, L., & You, D., (2016). *Uprooted: The Growing Crisis for Refugee*

- and Migrant Children*. UNICEF. Retrieved on 6 February 2018 from www.unicef.org/videoaudio/PDFs/Uprooted.pdf
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1985). *The Adult Attachment Interview*. Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- Green, A. (1983 [1980]). La Mere Morte. In A. Green, *Narcissisme de vie, narcissisme de mort* (pp. 222–253). Paris: Les Editions de Minuit.
- The Guardian*. (2016, 3 February). Retrieved on 19 March 2018 from www.theguardian.com/world/2016/feb/03/un-one-third-refugees-sailing-europe-children
- Klein, M. (1991 [1940]). Mourning and Its Relation to Manic-Depressive States. In J. Mitchell (Ed.), *The Selected Melanie Klein* (pp. 146–174). London: Hogarth Press.
- Lanyado, M., & Horne, A. (1999). *The Handbook of Child and Adolescent Psychotherapy*. London & New York: Routledge.
- Lewin, K. (1935). *A Dynamic Theory of Personality*. New York: McGraw-Hill.
- Melzak, S. (1999). Psychotherapeutic Work with Child and Adolescent Refugees from Political Violence. In M. Lanyado & A. Horne (Eds.), *The Handbook of Child and Adolescent Psychotherapy* (pp. 405–429). London & New York: Routledge.
- Renn, P. (2012). *The Silent Past and the Invisible Present: Memory, Trauma, and Representation in Psychotherapy*. London & New York: Routledge.
- Stern, D., Sander, N., Nahum, L., Harrison, A. M., Lyons-Ruth, K., Morgan, A. C., [...] Tronick, E. Z. (1998). Noninterpretive mechanisms in psychoanalytic therapy. *International Journal of Psycho-Analysis*, 79, 903–921.
- UNHCR. (2017). Europe Monthly Report. Retrieved on 15 March 2018 from <https://data2.unhcr.org/es/documents/download/61936>
- Winnicott, D. W. (1964) The World in Small Ddoses. In D. W. Winnicott, *The Child, the Family, and the Outside World* (pp. 69–74). Harmondsworth: Penguin Books.
- Winnicott, D. W. (1971 [1967]). The Location of Cultural Experience. In D. W. Winnicott, *Playing and Reality* (pp. 128–140). Hove & New York: Brunner-Routledge.

„OVDJE SAM NAŠAO SVOJE MJESTO“: PERSPEKTIVE DJECE IZBJEGLICA U SRBIJI NA PROGRAMIMA PSIHOSOCIJALNE PODRŠKE

Maša Avramović i Biljana Stanković

Uvod¹

Tokom 2015, trećina svih prijavljenih za azil u Evropskoj uniji (EU) su bila djeca. Njihov je broj dosegnuo skoro 400 000, i skoro četvrtina te djece nije bila u pratnji odraslih (European Union Committee, 2016). Ovi brojevi su indicija da su djeca na samom proćelju izbjeglićke krize izložena svim izazovima i rizicima migracijskog procesa. U zadnjih nekoliko godina, Srbija je bila tranzitna zemlja za većinu izbjeglićke djece koja prolaze kroz „balkansku rutu“. Prema zvaničnim izvorima, do 2018. godine, djeca su činila skoro polovinu svih izbjeglica i migranata koji su prolazili kroz Srbiju, i bilo ih je više od 20 000 (Krašić, Milić, & Šahović, 2017).

Uzimajući u obzir tendenciju da sve veći broj djece učestvuje u migraciji, Odbor UN-a o pravima djeteta (UNCRC) održao je 2012. raspravu o ovoj temi. Tom prilikom, razmatrana su posebna pitanja koja se tiću migracije u evropskom, posebno u kontekstu Jugoistoćne Evrope. Odbor je naglasio da je izuzetno važno da UNCRC preuzme glavnu ulogu u svim pitanjima koja se odnose na djecu u migraciji, pošto sva djeca, bez obzira na njihov migracijski status, trebaju uživati svoja prava (Odbor UN-a o pravima djeteta [UNCRC], 2012). Preporučeno je sveobuhvatan i holistićki pristup identificiranju i rješavanju potreba djeteta na osnovu načela i odredbi UNCRC-a, koji uključuje prava djeteta u sve relevantne politike i prakse (UNCRC, 2012). Kako migracija izlaže djecu raznim situacijama ranjivosti (Dottridge, 2008; Galonja, Moraća, Avramović, & Diegoli, 2012), pružanje adekvatne psihosocijalne podrške djeci u svim fazama migracije prepoznato je kao sastavni dio određivanja najboljeg interesa djeteta.

Kao dio odgovora na izbjeglićku krizu u Srbiji, organizacija Save the Children International je ponudila određene usluge s ciljem da se pruži psihosocijalna podrška izbjeglićkoj djeci u formi prostora za djecu i prostora za mlade. Oni su osmišljeni kao siguran prostor za djecu u pokretu, s ciljem

da im se pruži zaštita od psihosocijalnih i fizičkih rizika, te da im se da prilika da uče i da se razvijaju. Oni pružaju priliku izbjegličkoj djeci i mladima da učestvuju u raznim aktivnostima koja im omogućavaju da uče, da se igraju i socijaliziraju u sigurnom okruženju.

Učešće djece je jedan od glavnih principa UNCRC-a i preduslov za njihovo blagostanje i ostvarenje prava. Uzimajući u obzir gledišta djece u svim životnim okolnostima, jačati njihov položaj kao aktera u uslugama koje su za njih stvorene, stvaranje mehanizma konsultacija s djecom, njihovo je pravo i osnova za kvalitetno pružanje usluga (Avramović & Žegarac, 2016; Lansdown, 2005; O'Donnell, 2009). U isto vrijeme, stvaranje okvira za i primjena kontekstualno prikladnog programa psihosocijalne podrške koja će adekvatno odgovoriti na potrebe djece, uzeti u obzir njihovu perspektivu i omogućiti njihovo aktivno učešće je veliki izazov, posebno iz razloga što se usluge psihosocijalne podrške razvijaju u izuzetno promjenjivim situacijama, sa različitim grupama djece koja uvijek 'pritiču'. Ovo čini razumijevanje perspektiva i iskustava djece izbjeglica posebno važnim, ne samo za procjenu postojećih usluga psihosocijalne podrške, nego, što je važnije, za njihov daljnji razvoj i osmišljavanje. Ovo poglavlje predstavlja rezultate istraživanja sa djecom izbjeglicama i ima za cilj da istraži njihove perspektive i iskustva sa programima psihosocijalne podrške u prostorima namijenjenim djeci i prostorima za mlade u Srbiji.

Kratki teorijski prikaz: usluge psihosocijalne podrške – prostor za djetinjstvo u pokretu

Istraživanje započinjemo iz perspektive prava djece i upotrebe studija o djetinjstvu i socio-kulturološkog pristupa kako bi razmotrili kako su konstruirana djetinjstva djece izbjeglica (James & Prout, 1997; Morrow, 2011). Kada koristimo koncept „djetinjstvo u pokretu“, govorimo o specifičnim kontekstima, okolnostima i proživljenim iskustvima koja oblikuju djetinjstvo djece izbjeglica (Avramović & Stamenković, 2018). „Djetinjstvo u pokretu“, posebno u tranzitnim zemljama, često uključuje nedostatak primarnih i obaveznih sigurnih prostora za djetinjstvo (porodično okruženje, škole, susjedstvo, lokalnu zajednicu) i učešće u brojnim novim prostorima, poput puteva i ruta, izbjegličkih centara, dnevnih prihvatilišta, javnih prostora, itd. U ovom poglavlju, konceptualiziramo usluge psihosocijalne podrške kao prostore stvorene za djecu izbjeglice, za njihovo djetinjstvo u pokretu, kako bi im se pružila prilika da uživaju svoja prava, razviju blagostanje i steknu ispunjavajuća iskustva (Avramović & Stamenković, 2018). U istraživanju dječijih perspektiva o uslugama psihosocijalne podrške, zanima nas na koji način djeca pronadu svoje mjesto u tim uslugama, šta je njima bitno, kako koriste ove usluge da stvore i ponovo osmisle svakodnevni život.

Metodologija: „Pronalaženje svog mjesta“

Razvile smo metodološki okvir kako bi se aktivno uključila djeca izbjeglice u istraživanje njihovih iskustava i perspektiva o uslugama psihosocijalne podrške, uključujući i naše ponovno osmišljavanje tih usluga. Terenski rad s djecom izbjeglicama obavljen je u periodu od avgusta do oktobra 2016. godine, na tri lokacije – dva prihvatilišta (Beograd) i izbjeglički kamp (Preševo). Bilo je uključeno 20 djece, 11 dječaka i 9 djevojčica, starosti od 7 do 17 godina. Svi su učesnici dobrovoljno primali usluge u periodu od sedam dana do tri mjeseca.

Istraživanje je obuhvatalo polustrukturirane intervjue tokom kojih je bio korišten interaktivni poster „Naše mjesto“² kao 'podloga' koja je pomagala i dokumentirala dječije narative tokom razgovora sa istraživačem (Avramović & Žegarac, 2016; Gallette, 2013). Intervju s djecom je obuhvatio nekoliko važnih tema: kako djeca percipiraju svoje mjesto u prostoru namijenjenom djeci i prostoru za mlade, kako doživljavaju prostor, aktivnosti i odrasle koji rade u tim prostorima. Interaktivni poster, kao istraživačko sredstvo, osmišljen je da podsjeti djecu na fizički prostor namijenjen djeci i mladima, prazan prostor na posteru bio je za dječije dodatke i intervencije, odgovore i ideje, bilo napisane, nacrtane ili označene naljepnicama (vidi Sliku 15. 1).

Gore navedeni istraživački okvir otvorio je prostor da djeca konstruiraju i izraze vlastitu perspektivu i iskustvo psihosocijalnih usluga kroz aktivnu saradnju i dijalog sa istraživačima, koji su u ovom slučaju bili terenski radnici u prostorima namijenjenim djeci i mladima.

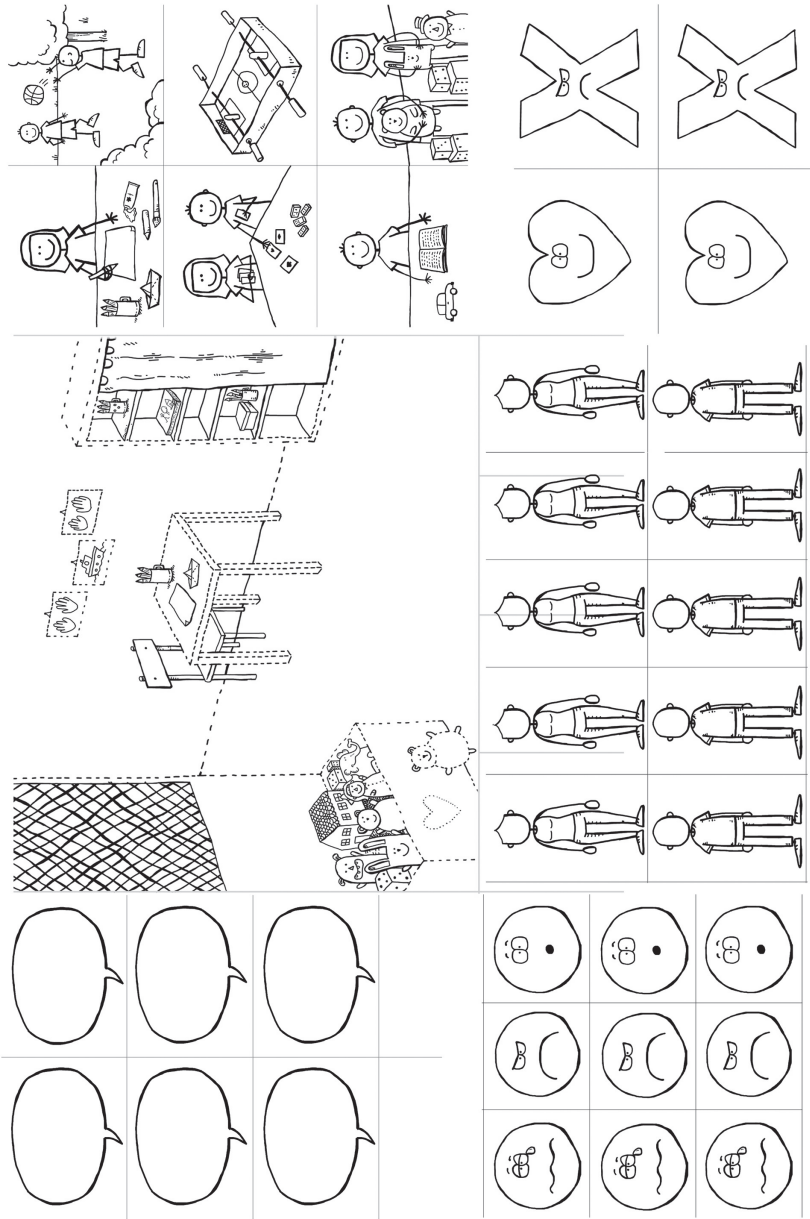
Nalazi: mjesto djece u uslugama psihosocijalne podrške

Analiza je otkrila da su djeca posebno naglasila tri ključna aspekta njihovog iskustva i perspektive usluga psihosocijalne pomoći: a) blizak odnos sa terenskim radnicima i vršnjacima; b) opuštenu atmosferu i pozitivni osjećaji; i c) mogućnost da učestvuju u aktivnostima koja su za njih bila značajna. Ove tri teme će biti detaljnije predstavljene i ilustrirane citatima iz intervjua sa djecom izbjeglicama.³

Uspostavljanje i održavanje bliskih odnosa

Sva djeca koja su učestvovala u istraživanju govorila su o odnosu sa radnicima na terenu. Kvalitet odnosa i interakcije s njima je usko povezan sa percepcijom koju djeca imaju o uslugama. Djeca izražavaju potrebu za bliskim, brižnim odnosima zasnovanim na uzajamnim pozitivnim osjećanjima i poštovanju.

„Volim ovo mjesto zbog vas koji radite s nama.“ (Reza, 7, Afganistan)

SLIKA 15.1 Interaktivni poster, „Nashe mjesto“, s primjerima dodatnih materijala ponuđenih djeci

„Vi ste brižni i puni razumijevanja. Poštujete nas. Svida mi se ovo mjesto.“ (Mayah, 17, Afganistan)

„Volim da dođem ovdje i da razgovaram s vama. Često se skupa smijemo i zabavljamo.“ (Tamim, 16, Afganistan)

Kada su govorila o ulogama terenskih radnika, mnoga djeca su rekla da su to „partneri djece“. Djeca očekuju da ih terenski radnici pitaju o njihovim perspektivama, da ih saslušaju i da ih poštuju. Vole da provode vrijeme, da se igraju i učestvuju u različitim aktivnostima s terenskim radnicima. Učestvovanje u dijalogu i partnerstvu sa odraslim ljudima je vrlo bitno za djecu.

„Terenski radnici nas pitaju kako smo, razgovaraju s nama o bitnim stvarima, pozivaju nas da učestvujemo u aktivnostima.“ (Hamid, 16, Afganistan)

„Tu su s nama, da se igramo i da svašta radimo.“ (Sara, 8, Sirija)

„Mogu vam reći da nešto ne želim i vi to uzmete u obzir.“ (Tahmina, 10, Afganistan)

Iskustvo partnerstva sa terenskim radnicima je izraženo kroz učestvovanje u zajedničkim aktivnostima i učešće djece u donošenju odluka. Nadalje, kada djeca govore o uslugama i koriste zamjenicu „mi“ da označe „njihovu grupu“, ona uključuju u to i terenske radnike:

„Neki bi od vas trebali biti u centralnom dijelu, ovdje gdje smo mi [stavlja naljepnicu na poster], jer vi ste s nama cijelo vrijeme.“ (Sara, 8, Sirija)

Druga uloga terenskih radnika koju djeca izuzetno cijene je uloga „pružatelja podrške“. Djeca cijene tu ulogu i naglašavaju koliko im je bitno da znaju da mogu računati na njihovu podršku „kada im treba“.

„Od prvog dana dolazim kod vas za pomoć.“ (Fazil, 14, Afganistan)

„Vi ste naši prijatelji.“ (Reza, 7, Afganistan)

„Da su svi kao vi, onda ne bi bilo tuge. Kada odem u policiju, svi su tamo ljuti, a vi nas ovdje razumijete.“ (Mayah, 17, Afganistan)

Djeca prepoznaju i cijene angažman i napore terenskih radnika pri pružanju pomoći, čak i kada su okolnosti izazovne i kada nema dovoljno resursa.

„Ljudi se ovdje igraju s nama, pokušavaju da učine da se dobro osjećamo, iako nekada za to nema uslova.“ (Rashid, 16, Afganistan)

Djeca prepoznaju i cijene da su terenski radnici i učitelji i organizatori, pošto dijele znanje i organiziraju i prostor i aktivnosti za djecu.

„Hvala vam što obraćate pažnju na nas i što organizirate obrazovne aktivnosti.“ (Tahmina, 10, Afganistan)

Djeca često naglašavaju lične karakteristike terenskih radnika. Smatraju da ljudi koji rade s njima trebaju biti „puni razumijevanja“, „brižni“, „fini“, osobe „koje vole djecu“ i koje „obraćaju pažnju na njih“. Dakle, trebali bi biti „puni razumijevanja“ i „prihvatati“ djecu. Trebaju također biti „smireni“, „pozitivni“ i „neagresivni“ – tako da djeca mogu s njima opušteno komunicirati.

„Trebaju biti ljubazni, trebaju znati kako da se ponašaju prema djeci. Trebaju biti opušteni i smireni, kako bi s njima mogli opušteno razgovarati.“ (Hamid, 16, Afganistan)

„Da se s nama igraju, da se šale i smiju s nama.“ (Najib, 12, Afganistan)

Ove pozitivne lične karakteristike (npr. ljubaznost i tolerancija) i stav prihvatanja i brige su posebno bitni kao protuteža bilo manjku resursa u prostoru gdje djeca borave, bilo grubom ophođenju s kojim se susreću na putu, posebno na granicama ili prilikom susreta sa službenicima.

„Jako volim ljude koji rade ovdje s nama. Izuzetno ste humani i to svako voli. Policija me tukla i rame me još boli. Vrlo ste ljubazni i jako sam sretna.“ (Mayah, 17, Afganistan)

Za djecu, ove usluge nisu samo prilika da se povežu s terenskim radnicima, nego i prostor za izgradnju i njegovanje odnosa sa vršnjacima.

„Volim što sam ovdje s vršnjacima.“ (Ariana, 12, Afganistan)

„Ovdje imam prijatelje i zajedno se igramo.“ (Jasmin, 11, Sirija)

S druge strane, djeca prepoznaju neke tenzije koje nastanu kada mnogo djece boravi u istom prostoru. Mnogi cijene veze sa prijateljima različitog uzrasta, ali isto tako vole i da imaju posebno vrijeme za aktivnosti sa grupom njihovog uzrasta, a to je posebno važno starijoj djeci. Isto važi i za rod, i to posebno naglašavaju stariji dječaci. Djeca smatraju da su prostori namijenjeni djeci i mladima njihov vlastiti prostor, i mnogi od njih, uglavnom tinejdžeri, naglašavaju da odrasli ne bi trebali boraviti tu.

„Ovo je mjesto za one koji imaju manje od 18 godina. I to je bitno. Odrasli ne bi trebali biti ovdje.“ (Hamid, 16, Afganistan)

Prostor za pozitivna osjećanja i opuštenu atmosferu

Djeca dovode u vezu pozitivna osjećanja blagostanja, sigurnosti i sreće sa njihovim angažmanom u prostorima namijenjenim djeci i mladima. Opuštena i topla atmosfera u tim prostorima je nešto njima jako bitno, posebno u poređenju sa negativnim iskustvima na nekim drugim mjestima.

„Kada se ne osjećamo dobro, dođemo ovdje i bude nam bolje.“ (Adis, 14, Afganistan)

„Ovo je mjesto gdje se možete opustiti, gdje ste na sigurnom.“ (Rashid, 16, Afganistan)

„Sviđa mi se ovdje jer kada se vratimo s granice, osjećamo se opušteno kada učestvujemo u aktivnostima.“ (Hamid, 16, Afganistan)

Djeca su, također, jako svjesna napora koji su potrebni da se izgradi zajednica koja takvu atmosferu njeguje. Mnogo ih je govorilo o pravilima i smatraju da je njihovo nepoštivanje vrlo problematično, posebno ako ono remeti opuštenu atmosferu i diže tenzije.

„Sva neslaganja i svađe bi trebalo da su zabranjena. Ipak, dešavaju se.“ (Dewa, 11, Afganistan)

„Volim kada je red. Ne volim kada neko ne poštuje pravila.“ (Hamid, 16, Afganistan)

„[Ne volimo] kada neko ne poštuje pravila dijaloga. Kada neko priča, drugi bi trebali slušati. Ne bi trebali prekidati.“ (Samir i Tahmina, 10, Afganistan)⁴

Djeca također pokazuju inicijativu za aktivno učešće u održavanju reda u njihovom prostoru.

„Ponekad ima puno buke. Da sam ja glavna ovdje, naučila bih djecu da vode računa o čistoći. I stavila bih znak da svako vidi: -'Molim vas, dragi prijatelji, ovdje je mjesto za žene i djecu, ne galamite i brinite se o djeci i čistoći.'“ (Mayah, 17, Afganistan)

Primjena pravila i reda bi mogla imati veze sa osjećanjem nesigurnosti i manjka jasne strukture sa kojom se djeca u pokretu često suočavaju.

Iako djeca obično doživljavaju prostore namijenjene njima kao smirujućim i opuštajućim, postoje okolnosti gdje se ovi pozitivni osjećaji naruše prostorom koji je često prenapučen i gdje nema dovoljno materijala, pa potencijalni konflikti mogu da se jave među djecom.

„Kada ima mnogo djece i odraslih, ponekad ne možete sjediti za stolom. A kada gledamo crtane, ne možemo da čujemo ništa od buke. Ponekad se moramo stisnuti i nemamo dovoljno mjesta da sjednemo.“ (Amena, 11, Sirija)

„Ne biste trebali puštati ovdje starije. Bude prenapučeno kada ih sve pustite da uđu.“ (Hamid, 16, Afganistan)

„Mrzimo kada se djeca svađaju.“ (Samir i Tahmina, 10, Afganistan)

Mlađa djeca često dođu u pratnji roditelja, obično majki, i njima to mnogo znači i dodatno doprinosi njihovom osjećaju sigurnosti. Na primjer, Sarah, osmogodišnjakinja iz Sirije, na pitanje šta najviše voli u prostoru namijenjenom djeci, rekla je: „Oči moje majke [Pitanje: Zašto njene oči? Šta ti one znače?] jer ima prelijepa oči i jer je uvijek tu sa mnom. Osjećam se sigurnom, mama je uvijek negdje meni blizu, uz mene.“

Učešće u značajnim aktivnostima

Kada su govorila o iskustvima sa uslugama u prostorima namijenjenim djeci, mnoga djeca su se osvrnula na aktivnosti u kojima su učestvovala, i to je za njih bio jedan od najbitnijih aspekata usluga. Djeca su govorila o različitim vrstama aktivnosti u kojima uživaju i koja su im bitna, i istakla su one koje nedostaju i koje bi voljeli da se uvedu.

A. Aktivnosti koje djeci nude mogućnosti da stvaraju i da se izraze na različite načine; na primjer, kroz crtanje, oblikovanje, pisanje, igranje, slobodni pokret, itd.

„Volim stvarati. Ovdje to mogu i to me ispunjava. U Afganistanu, u mojoj sobi je bila polica sa svim mojim radovima.“ (Ariana, 12, Afganistan)

Igra je od posebne važnosti za mlađu djecu, i ona im nudi i priliku da kontaktiraju sa svojim vršnjacima. Starija djeca obično igraju društvene igre koje im omogućavaju da se opuste i zajedno uživaju.

„Ovdje se igramo. Volim kada se skupa igramo. Igramo se kao kod kuće.“ (Amira, 8, Irak)

„Kada sam ovdje prvi put došla, bilo je troje djece. Rekla sam im 'hajde da se igramo!' i onda smo uzeli papir i bojice što ste nam dali i družili smo se i crtali.“ (Sara, 8, Sirija)

„Volim da igram društvene igre. Bio sam najbolji. Igra je zabavna.“ (Hamid, 16, Afganistan)

Mlađa djeca su često govorila o igračkama koje imaju u prostorima namijenjenim djeci i koliko im se sviđaju. Govorili su i o igračkama koje su imali kod kuće koje im sada nedostaju.

„Sviđaju mi se sve igračke, autići i lutke. Sva djeca vole igračke. Našla sam malu lutku u kutiji, voljela bih da imam još lutki. Imala sam ih mnogo kod kuće. Volim da se igram lutkama.“ (Ariana, 12, Afganistan)

Kada su govorila o aktivnostima koje im nedostaju, polovina djece je spomenula vanjske aktivnosti koje uključuju pokret.

„Volio bih da se igram loptom i da trčim. Kada bi se mogli igrati vani [...]“ (Rashid, 16, Afganistan)

„Prostori za djecu bi trebali biti dovoljno veliki za sportske aktivnosti, a treba i park ili igralište vani.“ (Jasmin, 11, Sirija)

Djeca bi željela više prilike da se igraju vani i da imaju prostora za sportske aktivnosti. Iako je ova potreba tipična za djecu, možda je u ovom slučaju naglašena jer je ovoj djeci nedostajala sloboda kretanja, posebno onima koji su živjeli u izbjegličkim centrima.

„Najviše trebamo slobodu. Svi bi voljeli da možemo izaći [iz centra], barem neko vrijeme. Ovako se svi osjećamo loše.“ (Mansur, 16, Afganistan)

B. Aktivnosti koje djeci otvaraju prostor da govore o sebi, o putu i iskustvima

„Stvarno mi se sviđjelo kada smo crtali mapu našeg puta. To je bio način da progovorimo i izrazimo naša iskustva.“ (Najib, 12, Afganistan)

„Ovdje mogu ispričati svoju priču. Volim razgovarati s drugim ljudima. To je nešto što mi se stvarno sviđa.“ (Mayah, 17, Afghanistan)

Djeca često naglašavaju aktivnosti i resurse koji im omogućavaju da povežu svoje prošlo i sadašnje iskustvo. Osjećaju potrebu da se povežu sa mjestom koje zovu „dom“ i iskustvima koja su tamo imala.

C. Razne obrazovne aktivnosti koje bi djeca mogla koristiti da steknu novo znanje i vještine

„Volimo grupne aktivnosti. Voljeli bi da imamo nekoliko aktivnosti i časove tokom dana – to bi bilo obrazovno.“ (Samir i Tahmina, 10, Afganistan)

„Bilo bi lijepo imati obrazovne aktivnosti: engleski, njemački, matematiku, prirodne nauke – osnovne stvari. I raznovrsne materijale.“ (Tamim, 16, Afganistan)

Djeca traže aktivnosti koja će ih podsjećati na školu, koja je prekinuta kada su započela put (ako ne i prije toga). I dok bi željela učiti različite stvari, posebno su isticali jezike koje djeca smatraju važnim i često ih spominju.

„Treba nam mjesto koje je uvijek otvoreno i gdje bih mogao provoditi vrijeme – bojeći ili čitajući; mjesto gdje bih mogao učiti jezik, engleski ili njemački.“ (Jasmin, 11, Sirija)

Djeca kažu da bi željela proširiti aktivnosti koje se tiču učenja – „više knjiga na našim jezicima“, „da učimo engleski“, da istražuju „različite kulture“, „naučne fenomene“, „ekologiju“, da nauče „praktične vještine“.

D. Prilike za komunikaciju, da se informiraju i zabave kroz korištenje tehnologije

„Bilo bi lijepo da imamo kompjuter kako bi mogli vidjeti i čuti naše prijatelje, ili biti u kontaktu s nekim ko je, na primjer, u Siriji.“ (Jasmin, 11, Sirija)

„Volio bih da imamo TV kako bi se mogli informirati o nekim stvarima. Bilo bi dobro kada bi se organizirali časovi informatike.“ (Rashid, 16, Afganistan)

Tehnologija je posebno bitna za djecu jer im omogućava da komuniciraju s vanjskim svijetom i da ostanu u kontaktu sa porodicom i prijateljima koji su ili u njihovoj rodnoj zemlji, ili i sami negdje na putu. Ova potreba za komunikacijom i održavanjem kontakta je također očita iz naglašene potrebe da imaju dovoljno utičnica u prostorima koji su za njih organizirani, pošto je to prilika da napune mobilne telefone. Ovo su djeca često naglašavala u odgovorima, a neka su od njih rekla da im je „mjesto blizu utičnice“ najdraže mjesto u prostoru namijenjenom djeci i mladima, pošto tu mogu pričati sa porodicom i prijateljima.

Sažetak

Izgleda da su za djecu značajne aktivnosti one koje doprinose njihovom osjećaju blagostanja, koja im omogućavaju da se izraze iz vlastite perspektive, da se druže i saraduju s vršnjacima. Također, mnoga djeca su izrazila želju da uče različite stvari i da stiču nove vještine. U diskusiji o aktivnostima u prostorima za djecu i mlade koja im se ne sviđaju, djeca nisu spomenula posebne aktivnosti, uz objašnjenje da „mogu izabrati ako žele učestvovati u nekim aktivnostima“. Stoga, izgleda bitno da se djeci ponudi dosta aktivnosti i da im se da sloboda da aktivnosti i izaberu, u skladu sa interesovanjima i željama.

Završna razmatranja

S ciljem da se prikažu perspektive i iskustva djece izbjeglica, ova studija je omogućila mapiranje nekih bitnih ideja koje bi mogle pružiti smjernice za daljnji razvoj i transformaciju postojećih usluga psihosocijalne podrške ka stvaranju sigurnog i poticajnog prostora za djetinjstvo za djecu izbjeglice. Djeca su istakla važnost bliskih, brižnih odnosa sa radnicima na terenu, koji su zasnovani na uzajamnom poštovanju, povjerenju i partnerstvu. Naglasila su srdačnu i opuštenu atmosferu u prostorima stvorenim za njih, a koji olakšavaju sigurnost, pozitivne osjećaje i osjećaj pripadnosti. Među ključnim tačkama u narativima djece, ističu se okruženje koje im daje priliku da komuniciraju svoje perspektive, da budu kreativna i da izraze svoje ideje, da uče i uživaju u zajedničkim aktivnostima s vršnjacima.

U istraživanju i u literaturi, aspekti koji naglašavaju učešće i blagostanje prepoznati su kao ključne dimenzije za kvalitetnu zaštitu djece i za obrazovne programe (OECD, 2006; Wright, Turner, Clay, & Mills, 2006). Djeca su nam pokazala šta znači živjeti te postulate iz njihove perspektive i iskustva, i kakvi su njihovi preduslovi i izazovi. Kako bi se zaista saslušale i shvatile perspektive djece, naredni korak za istraživače i stručnjake je da razmotre lokalni kontekst u kojem se pruža psihosocijalna podrška, i da razviju okvir i vodeće principe za kontekstualno primjenjive programe psihosocijalne podrške, zasnovane na učešću djece i partnerstvu sa odraslima. To bi pružilo okvir otvoren za različite mogućnosti osmišljavanja programa psihosocijalne podrške koji bi se trebali ostvariti kroz zajedničke napore sa terenskim radnicima, imajući u vidu perspektive djece.

Napomene

1. Želimo da se zahvalimo djeci koja su podijelila svoja iskustva s nama. Ovo je istraživanje obavljeno u sklopu projekta „Program on the Move – Capacity Building of Field Workers on PSS Program Development with Children on the Move“, a kojeg je realizirao C31 – Centar za razvoj kulture dječijih prava u saradnji sa organizacijom Save the Children.

2. Neka djeca su poster nazivala „naše mjesto“.
3. Kako bi se zaštitio identitet učesnika, u radu koristimo pseudonime umjesto pravih imena intervjuisane djece.
4. Samir i Tahmina su rođaci i često su odgovarali na pitanja zajedno tokom intervjua, komplimentirajući i ponavljajući riječi onog drugog, i njihove glasove je bilo teško razdvojiti.

Bibliografija

- Avramović, M., & Stamenković, N. (2018). *Boxes of Wonder – Creation of the Program with Children on the Move*. Belgrade: Save the Children International.
- Avramović, M., & Žegarac, N. (2016). 'Me at the centre': Perspectives of children with disabilities on community based services in Serbia. *Children's Geographies*, 14(5), 541–557.
- Dottridge, M. (2008). *Kids Abroad: Ignore them, Abuse them or Protect them?* Cologny, Switzerland: Terre Des Hommes International Federation.
- European Union Committee. (2016). *Children in Crisis: Unaccompanied Migrant Children in the EU*. Published by the Authority of the House of Lords. Retrieved from <https://publications.parliament.uk/pa/ld201617/ldselect/ldecom/34/34.pdf>
- Gallette, A. (2013). *Mastering the Semi-Structured Interview and Beyond: From Research Design to Analysis and Publication*. New York: NYU Press.
- Galonja, A., Morača, T., Avramović, M., & Diegoli, T. (2012). *Children on the Move – Status and Programmes of Support and Protection of Children on the Move in the Republic of Serbia*. Belgrade: Atina.
- James, A., & Prout, A. (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press.
- Krasić, B., Milić, N., & Šahović, V. (2017). *Položaj nepraćene i razdvojene dece u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Lansdown, G. (2005). *The Evolving Capacities of the Child*. Paris: UNICEF.
- Morrow, V. (2011). *Understanding Children and Childhood*. Centre for Children and Young People: Background Briefing Series, No. 1. Lismore, Australia: Centre for Children and Young People, Southern Cross University.
- O'Donnell, D. (2009). *The Right of Children to Be Heard: Children's Right to Have their Views Taken into Account and to Participate in Legal and Administrative Proceedings* (Innocenti Working Paper No. 2009-04). Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- OECD. (2006). *Starting Strong II: Early Childhood Education and Care*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- UN Committee on the Rights of the Child. (2012). *The Rights of All Children in the Context of International Migration*. Geneva: United Nations.
- Wright, P., Turner, C., Clay, D., & Mills, H. (2006). *Participation of Children and Young People in Developing Social Care*. London: SCIE.

16

NEKADAŠNJA DJECA IZBJEGLICE – ČETVRT VIJEKA KASNIJE

Slavica Tutnjević

U sred trenutne izbjegličke krize na balkanskoj ruti koja je prošla i kroz Bosnu i Hercegovinu, petnaestoro nekadašnje djece izbjeglica je zamoljeno da rekonstruiraju sjećanja na taj period njihovih života. Istraženo je pet glavnih tema kroz polustrukturirani upitnik: 1) najupečatljivija iskustva u izbjegličkom životu; 2) osjećanja povezana sa izbjegličkim iskustvom; 3) percepcije roditelja tokom tog perioda; 4) iskustva koja su im pomogla da prevaziđu osjećaj da su izbjeglice; i 5) uloga ovog iskustva u njihovim životima danas. Prvo, studija je potvrdila ključnu važnost sposobnosti roditelja za emotivnu regulaciju za održavanje blagostanja djeteta. Drugo, prilike da se igraju i druže sa ostalom djecom, da se osjete jednakim među tom djecom imale su iscjeljujući efekat i u najtežim trenucima. Konačno, moguće je pretvoriti traumatično iskustvo izbjeglištva u pozitivno iskustvo, i, stoga, te se osobe osjećaju sposobnijim za prilagodbu i kompetentnim da se nose sa novim problemima i situacijama, a manje ovisnim o materijalnim aspektima egzistencije.

Kontekst

Rat je u Bosni i Hercegovini trajao od 1992. do 1995. Prema statistikama Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR)¹, više od 2 miliona ljudi je prisilno preseljeno, bilo kao izbjeglice koje su napustile Bosnu i Hercegovinu, ili kao interno raseljene osobe u područjima pod kontrolom njihovih etničkih grupa. Od tog broja, više od milion ljudi se vratilo području porijekla do kraja 2004, ali ih je skoro polovina zauvijek napustila domove i naselila se u neku drugu zemlju ili područje unutar vlastite zemlje.

Nedugo nakon što je početna „migrantska kriza“ 2015. i 2016. donijela više od milion ljudi s područja Bliskog Istoka, Azije i Afrike u Evropu, nova „balkanska ruta“ kroz Bosnu i Hercegovinu se otvorila za migrante u 2018. Bosanci i Hercegovci su pomno pratili „migrantsku krizu“ u susjednim

zemljama, prvenstveno u Srbiji i u Hrvatskoj, ali ih ona nije zabrinjavala, pošto je izgledalo da su krivudavi bosanski putevi predstavljali mnogo duži put ka Evropi nego oni u Srbiji i Hrvatskoj. Situacija se promijenila u 2018. godini, kada je procijenjeno da će hiljade novih migranata probati doći do Evropske unije preko Bosne i Hercegovine.

Kada je prvih nekoliko stotina migranata ušlo u zemlju i kada su prvi privremeni izbjeglički centri u vidu šatora postavljeni u centru Sarajeva, glavnog grada Bosne i Hercegovine, mnogi su se Bosanci i Hercegovci, bez obzira na etničku pripadnost ili trenutno mjesto boravka, bolno prisjetili svojih izbjegličkih života prije skoro 25 godina. Mnogi su se suočili sa pomiješanim osjećanjima, s jedne strane, straha od migranata koji dolaze iz potpuno drugačijih kulturoloških područja i u broju koji u velikoj mjeri prevazilazi kapacitete nekoliko prihvatnih centara, i, s druge strane, sažaljenja za ljude koji su ih živo podsjetili na to kako je biti izbjeglica.

Kvalitativna studija

Ciljevi

Nastanak bosanske migrantske rute naveo nas je da razmislimo o načinu na koji nekadašnja djeca izbjeglice posmatraju svoja iskustva izbjeglištva, sada, skoro četvrt vijeka kasnije, posebno u vrijeme kada ih je početak migrantske krize u njihovoj zemlji na to podsjetio. U tom smislu, proveli smo kvalitativnu studiju sa nekadašnjom djecom izbjeglicama, s ciljem da prikažemo njihova iskustva iz izbjegličkog perioda, ali sa današnje tačke gledišta. Glavni cilj ove studije bio je da istraži autobiografska sjećanja u životu djeteta izbjeglice. Kako bi ostvarili ovaj cilj, osmislili smo pet glavnih tema koje ćemo u detalje opisati u dijelu „Instrumenti“.

Učesnici

Učesnici su odabrani preko društvenih mreža, i tokom mjeseca maja 2018. poslali smo im upitnik s pitanjima otvorenog tipa. Svi su učesnici dobrovoljno pristali da učestvuju u studiji. Među dobrovoljcima, odabrali smo njih 15, na osnovu sljedećih kriterija:

1. bili su djeca u vrijeme rata u Bosni i Hercegovini;
2. imali su zvaničan status izbjeglice (koji su pobjegli iz Bosne i Hercegovine u drugu susjednu zemlju) ili raseljene osobe (pobjegli su iz jednog mjesta u drugu u Bosni i Hercegovini).

Isključili smo dobrovoljce koji su u vrijeme kada su napustili domove imali manje od šest godina, i usmjerili smo se samo na one koji se jasno sjećaju izbjeglištva. Isključili smo i izbjeglice koje su otišle u druge zemlje gdje se

govori drukčiji jezik, pošto je iskustvo izbjeglica u drugačijem kulturološkom i lingvističkom okruženju moglo biti sasvim drugačije od iskustva izbjeglice u zemlji porijekla ili u susjednoj zemlji sa izuzetno sličnom kulturom.

Dakle, naš se uzorak sastojao od 15 ljudi koji su, u vrijeme provođenja studije, imali tridesetak ili četrdesetak godina, i koji su, zbog rata u njihovoj zemlji, od 1992. do 1995. godine, bili ili:

1. djeca izbjeglice u susjednim zemljama sa izuzetno sličnom kulturom, gdje se govori isti jezik (mada različitim dijalektom);
2. djeca raseljena u zemlji porijekla u mjestima gdje su pripadali većinski svojoj etničkoj grupi.

Među 15 učesnika, bilo je 11 Srba, 2 Hrvata, jedna osoba iz miješanog hrvatsko-bošnjačkog braka, i jedna nepoznate etničke pripadnosti.

Instrument

Za potrebe ove studije, osmišljen je kratki upitnik s pitanjima otvorenog tipa. Upitnik je uključivao demografske podatke o starosnoj dobi i rodu ispitanika, kao i rodno mjesto i mjesto (ili mjesta) gdje su došli kao izbjeglice. Pet pitanja otvorenog tipa je pokrilo sljedeće teme:

1. najupečatljivija iskustva izbjegličkog perioda, iz ugla odrasle osobe koja je nekada bila dijete izbjeglica;
2. osjećanja povezana sa izbjegličkim periodom iz perspektive sjećanja odrasle osobe;
3. sjećanja na roditelje u periodu izbjeglištva;
4. iskustva koja su pomogla da se prebrodi osjećaj bivanja izbjeglicom;
5. uloga iskustva djeteta izbjeglice u odraslom životu.

Analiza podataka

Analizu podataka smo započeli čitanjem cjelokupnog materijala kako bi pronašli sličnosti i razlike među odgovorima različitih učesnika na opštem nivou. U drugoj fazi, materijal smo označili u odnosu na teme koje su se pojavile u odgovorima svih učesnika. Potom smo analizirali varijabilitet na osnovu životne dobi učesnika u vrijeme izbjeglištva (prije i nakon početka puberteta). Konačno, obavili smo pojedinačne analize nekih posebno interesantnih slučajeva.

Rezultati

Čega se najjasnije sjećam?

Prije svega, željeli smo saznati koja su najupečatljivija iskustva učesnika iz perioda izbjeglištva, sa današnje tačke gledišta. Pitanje je bilo potpuno otvorenog tipa i neutralno u smislu da nismo pitali ni za posebno lijepa, ni za posebno ružna sjećanja, nego za iskustva koja su nam prvo pala na pamet i kojih su se najlakše sjetili.

Odgovore možemo u grubim crtama svrstati u dvije kategorije, a na osnovu životne dobi učesnika u vrijeme rata.

Oni koji su bili mlađi od 10 godina se uglavnom sjećaju konkretnih iskustava, poput:

- „Živjeli smo u dvosobnom stanu sa još trinaest ljudi i primali smo pakete humanitarne pomoći u vidu hrane i odjeće“ (Osoba izbjegla iz Sarajeva u jedan grad u istočnoj Bosni u dobi od 6 godina, srpske nacionalnosti)
- „Sjećam se kako tate nije bilo i kako su djeca govorila skoro drukčijim jezikom, i kako sam pokušala da se adaptiram u tom novom okruženju“ (Osoba izbjegla iz jednog u drugi mali grad u Bosni u dobi od 6 godina, srpske nacionalnosti)
- „Sjećam se kako sam dijelila sobu s mamom, djedom i bakom, i sjećam se kako je učiteljica smatrala da se djeca izbjeglice ne trebaju miješati s djecom iz Beograda jer imaju drukčiji mentalitet.“ (Osoba izbjegla iz malog bosanskog grada u Beograd (Srbija) u dobi od 7 godina, srpske nacionalnosti)

S druge strane, oni koji su bili stariji od 11 godina kada je započeo njihov izbjeglički život imaju prilično živa sjećanja na apstraktne misli, osjećanja i iskustva, poput:

- „Nesigurnost [...] Solidarnost onih koji su proživljavali isto i manjak razumijevanja kod onih koji nisu [...]“ (Osoba izbjegla s roditeljima iz jednog malog grada u Bosni u drugi, u dobi od 12 godina, srpske nacionalnosti)
- „Sjećam se da su nas iz Bosne doživljavali kao da smo malo retardirani, bili su iznenađeni što smo išli u elitnu školu, a zvali su nas po imenima gradova iz kojih smo dolazili.“ (Osoba izbjegla iz jednog grada u Bosni u grad u Srbiji u dobi od 15 godina, srpske nacionalnosti)
- „Sjećam se kako sam počeo pušiti da se uklopim i da me bilo stid izbjegličke kartice na kojoj je bila moja fotografija i crveni krst, i kako sam je skrivao, mada sam je morao koristiti kako bih imao besplatan prevoz.“ (Osoba izbjegla iz jednog malog grada u Bosni u jedan veći grad u Srbiji, a onda se vratila u drugi grad u Bosni, u dobi od 12 godina, srpske nacionalnosti)
- „Ni djeca ni odrasli nas nisu prihvatili [...]“ (Osoba izbjegla iz Sarajeva u

Zagreb (Hrvatska), u dobi od 12 godina, hrvatske nacionalnosti)

- „Sjećam se osjećaja gubitka doma, tog novog osjećaja o kojem nisam znao ništa.“ (Osoba izbjegla iz jednog bosanskog grada u izbjeglički kamp u jednom hrvatskom selu, a onda u Zagreb (Hrvatska) s jednim roditeljem, u dobi od 17 godina, hrvatske nacionalnosti)

Jasno se vidi da je dominantan osjećaj neuklapanja, neprihvatanja, i osjećaj bivanja na tuđem terenu. Međutim, ovaj rezultat treba oprezno razmatrati, pošto su ova osjećanja karakteristična za normativnu fazu razvoja kojoj su učesnici bili u to vrijeme. U poređenju sa svojim roditeljima, adolescenti osjećaju veće emotivne ekstreme, s većim rasponom viših i nižih emotivnih stanja (Larson, Csikzentmihalyi, & Graef, 1980), posebno kada su u pitanju negativne emocije, adolescencija je često označena osjećanjem neuklapanja u sredinu (Lashbrook, 2000). Možemo samo pretpostavljati da je ovaj osjećaj dodatno pogoršan naglom i radikalnom promjenom u životu izbjeglica.

Pored ove dvije kategorije, jedan se slučaj posebno ističe, očito iz razloga što je ta osoba otišla sama od kuće, bez roditelja, da živi s tetkom. Možda iz razloga što nije bilo članova bliže porodice u blizini na koje se mogla osloniti, ova učesnica je investirala daleko više u odnose sa novom djecom i odraslim osobama, i ima daleko pozitivnija sjećanja na taj period:

- „Sjećam se da su me moji novi prijatelji doslovno spasili. Bili su moja podrška, razumjeli su me i uvijek su mi čuvali mjesto [...] i sjećam se kako sam bila interesantna mojim novim nastavnicima i učenicima zbog imena i naglaska.“ (Osoba izbjegla iz Sarajeva u Beograd (Srbija), sama, u dobi od 16 godina, nepoznate nacionalne pripadnosti)

Kakav je to osjećaj bio?

Također smo istražili kako se učesnici sjećaju svojih osjećanja u tom periodu. Opet, jasno su se izdiferencirale dvije kategorije odgovora na ovo pitanje.

Učesnici koji su bili mlađi od deset godina kada su napustili svoj rodni grad, i koji su živjeli sa majkama (dok su im očevi ostali na frontu) spadaju u prvu kategoriju. Za ovu djecu, izbjegličko iskustvo nije pobudilo mnogo negativnih emocija. Kada su opisivali kako su se osjećali u to vrijeme, prisjetili su se osjećanja sreće i bezbrižnosti djetinjstva:

- „Biti izbjeglica u to vrijeme nije bilo loše za nas djecu; bilo je poput avanture [...] Sjećam se uzbuđenja. Došli smo u mali grad gdje je bilo mnogo djece i svi smo se družili. Tamo sam bio sretan i, uprkos ratu, to je bio jedan od najboljih perioda za nas djecu.“ (Osoba izbjegla iz jednog malog bosanskog grada u drugi, u dobi od 6 godina, srpske nacionalnosti)
- „Taj period pobuđuje lijepa sjećanja jer je bilo mnogo djece u mojoj okolini. Radovao sam se svakoj kutiji za užinu koju bi tata donio s fronta.“

(Osoba izbjegla iz Sarajeva u grad u istočnoj Bosni, u dobi od 6 godina, srpske nacionalnosti)

- „Bio sam prilično zbunjeno dijete, brzo sam sticao prijatelje i djetinjstvo mi je bilo skromno [...]“ (Osoba izbjegla iz malog bosanskog grada u Srbiju, u dobi od 8 godina, srpske nacionalnosti)

Njihovo je iskustvo vjerovatno ublaženo:

1. prisustvom majke koja je bila u stanju da kontrolira svoja i osjećanja svoje djece, i koja je uspjela da održi rutinu svakodnevnog života; i
2. njihovom životnom dobi u kojoj je sposobnost da se razumije ozbiljnost ratnih dešavanja vrlo ograničena.

Jedan se mlađi učesnik posebno istakao:

- „Većinu vremena sam osjećao zbunjenost i nelagodu. Kasnije sam shvatio da je to anksioznost i strah.“

Ovaj učesnik je također rekao da njegova majka nije bila u stanju regulira vlastite emocije straha i tjeskobe u tom periodu, što je tema kojoj ćemo se vratiti kasnije u ovom tekstu.

S druge strane, djeca koja su imala više od 11 godina kada su napustila dom, uglavnom se sjećaju da su se osjećala loše, kako se i vidi u primjerima:

- „Bio sam prilično izgubljen. Najblaže rečeno.“ (Osoba izbjegla u drugi bosanski grad, u dobi od 12 godina, srpske nacionalnosti)
- „Bilo me je stid, posebno moje izbjegličke kartice, i osjećao sam se manje vrijednim u odnosu na drugu djecu.“ (Osoba izbjegla iz jednog malog grada u Bosni u jedan veći grad u Srbiji, a onda se vratila u drugi grad u Bosni, u dobi od 12 godina, srpske nacionalnosti)
- „Osjećala sam se kao u pogrešnom filmu; filmu koji nije bio moj, kao da je neko sve pobrkao.“ (Osoba izbjegla iz Sarajeva u Zagreb (Hrvatska), u dobi od 12 godina, hrvatske nacionalnosti)
- „Osjetio sam se sasječnim, izbačenim iz života kojeg sam poznao.“ (Osoba izbjegla iz jednog bosanskog grada u izbjeglički kamp u jednom hrvatskom selu, a onda u Zagreb (Hrvatska) s jednim roditeljem, u dobi od 17 godina, hrvatske nacionalnosti)

Opet, učesnica koja nije bila sa svojom porodicom imala je drugačije iskustvo u odnosu na ostale. Osjećanja kojih se ova osoba sjeća su daleko jača od osjećanja prosječnog djeteta koje je izbjeglo sa barem jednim roditeljem:

- „U početku sam bila izuzetno tužna. Cijelo sam ljeto plakala svaki dan. Pokušavala sam da telefonski dobijem roditelje, da pišem pisma, a puno sam pisama i dobila. Nakon više od godinu dana, saznala sam da mi je najbolji prijatelj prvo izgubio obje noge, a onda umro, i osjećala sam

se očajno. Sjećam se da sam polako gubila nadu da će se ikada završiti. Osjećala sam da nigdje ne pripadam.“ (Osoba izbjegla iz Sarajeva u Beograd (Srbija), sama, u dobi od 16 godina, nepoznate nacionalne pripadnosti)

Jasno je da su djeca izbjeglice, koja su otišla bez roditelja, čak i kada su se nalazila kod bliske rodbine, posebno ranjiva. Studije su pokazale da razdvojenost roditelja i djece uzrokovana ratom može imati komparativno veći udar na djecu nego izloženost ratnim zločinima (Freud & Burlingham, 1943, citirano prema Lustig et al., 2004).

Uloga roditelja ili La vita è bella

U trećem pitanju smo željeli da istražimo kako se učesnici sjećaju svojih roditelja iz vremena kada su bili izbjeglice. U ublažavanju negativnih efekata krize i sukoba ključnu ulogu igraju roditelji i njegovatelji, tako što njegu i podršku prilagođavaju potrebama. (Murphy, Rodrigues, Costigan, & Annan, 2017) i održavaju iluziju da je „sve OK“. Čuveni film *La vita è bella* talijanskog reditelja Roberta Benignija (1997), u kojem otac ubjeđuje sina, odlučan da ga zaštititi od užasa u okruženju, da je njihov boravak u logoru samo igra, pruža najbolju ilustraciju herojske uloge koju roditelj može imati u vrijeme krize. Drugim riječima, ukoliko roditelj izgleda čvrsto, sve će biti u redu; dijete će biti dobro.

S druge strane, sposobnost roditelja da zadrže osjećaj da će sve biti dobro može biti ozbiljno narušena kompleksnim socioekološkim faktorima povezanim sa ratnim uslovima. Djeca iz našeg uzorka su većinu vremena provela sa svojim majkama, dok su očevi bili na frontu. Dakle, žene u tim porodicama su istovremeno bile izložene višestrukim stresorima, opterećene konstantnim osjećajem straha od gubitka supruga u ratu, a bile su i samohrane majke sa malo ili nimalo finansijskih sredstava. Interesantno, njihova djeca se, u većini slučajeva, bez obzira na životnu dob, sjećaju da su one izgledale samouvjereno, da su bile emotivno stabilne i mirne. S tačke gledišta odraslih, većina učesnika sada shvata da je to sigurno bila iluzija i da su se one sigurno osjećale daleko gore, i da su se pretvarale da su bile dobro:

- „Mama je uvijek bila tu za nas. Bila je hrabra žena i, da bi nas zaštitila, nikada nije pokazivala tugu ili brigu.“
- „Meni su moji roditelji izgledali isto kao i danas. Jedina je razlika što su izgledali emotivno stabilniji, odlučniji, samouvjereniji, i sigurni u ono što rade, nego što ja sada mogu zamisliti kao im je zapravo bilo.“
- „Mama je bila uz nas cijelo vrijeme. Radila je devet do deset sati dnevno. Ona mora da je jedina koja zna kako se tada osjećala, ali nama se činilo da živi normalnim životom (bila je dobra glumica).“
- „Izgledala je organizirana i mirna, kao da smo kod kuće, i kao da će se život nastaviti normalnim ritmom.“

- „Pružio mi je osjećaj bliskosti i podrške, izgledao je poput osobe na koju sam se mogao osloniti.“ (U ovom slučaju, riječ je o samohranom ocu sa psihičkim poremećajem, koji se nije borio u ratu.)

Našli smo samo tri vrlo ilustrativna primjera roditelja koji nisu bili u stanju regulirati emocije pred djecom;

- „Mama je bila prilično izgubljena, mnogo je pušila i nisu je više zanimale moje ocjene, a ja sam mislio da je to bitno. Nikada nije došla u školu da pita za moje ocjene ili da mi opravda odsustva.“
- „Bili su vrlo nervozni. Mnogo su se svađali, izbjegavali kontakt, bili su pasivno agresivni. Majka je uvijek bila puna straha i tenzije.“
- „Izgledali su prilično bespomoćni.“

Majčina osjetljivost i emotivna povezanost može biti poremećena simptomima posttraumatskog stresa, a njena sposobnost da regulira afekt i pobuđenost značajno smanjena, kako se i vidi u gore navedenim primjerima (Tull, Barrett, McMillan, & Roemer, 2007; van der Kolk, [1994], 2017). Situacija u kojoj su se našle ove majke tokom i nakon rata sadrže višestruke stresore koji su mogli prouzrokovati simptome posttraumatskog stresa: nesigurnost u svim aspektima života, strah od gubitka supruga, odgajanje djece dok je muž na frontu, siromaštvo, samo su neki od njih. Studije su pokazale da majke sa više simptoma posttraumatskog stresa imaju manju emotivnu dostupnost u interakciji roditelj-dijete, a viši nivoi simptoma posttraumatskog stresa su povezani sa višim nivoima bezosjećajnih, nestrukturiranih, ili neprijateljskih ali ne i nametljivih interakcija roditelj-dijete (van Ee, Kleber, & Mooren, 2012). Nesposobnost majke da obuzda osjećanja svog djeteta zbog vlastite traumatizacije može imati uticaj na daljnji razvoj djeteta kroz sekundarnu traumatizaciju, dok majčino emotivno blagostanje predviđa dugoročno emotivno blagostanje njene djece (Almqvist & Broberg, 1999). Vratit ćemo se djeci čije su majke imale poteškoće da reguliraju vlastite emocije u narednom odlomku, gdje ćemo istražiti iskustva koja su im pomogla da prebrode osjećaj da su izbjeglice.

Kako sam prestao biti izbjeglica?

U ovom dijelu upitnika, nije nas zanimao formalni, nego psihološki izbjeglički status. Željeli smo da saznamo šta je to što je našim učesnicima, prema njihovom uvjerenju, pomoglo da prebole osjećaj da su izbjeglice, da ne pripadaju mjestu gdje su tada živjeli.

Najčešći odgovori mlađih izbjeglica su bili:

- prihvatanje vršnjaka, kao u ovom primjeru: „Djeca su nas zavoljela i prihvatila.“
- vrijeme, kao u primjeru: „Trebalo mi je neko vrijeme da se naviknem i da prestanem ovisiti o tome da sam izbjeglica.“

Kod starijih učesnika, najčešći odgovori su bili:

- proces sazrijevanja i nove uloge u njihovim životima, kao u primjeru: „Osjećao sam se drugačije nakon što sam upisao fakultet i počeo zarađivati vlastiti novac.“
- povratak u rodni grad: „Nakon povratka u Sarajevo, osjetila sam olakšanje; identitet izbjeglice je prosto nestao.“

Međutim, troje učesnika koji su se sjećali svojih majki kao *izgubljenih, punih straha i tenzije i bespomoćnih* u vrijeme kada su bili izbjeglice, spadaju u posebnu kategoriju. Sve troje su izjavili da se nikada u potpunosti nisu oporavili od tog iskustva i da se nikada nisu nigdje osjetili u potpunosti prihvaćenim:

- „Neki događaji u životu i vrijeme učine svoje, ali neke stvari ostaju. Vjerovatno postoji dio koji se nikada neće oporaviti.“
- „Kasnije sam se preselio u Banju Luku, ali me osjećaj usamljenosti nikada nije napustio, samotnjak.“
- „Kada sam se vratio u rodni grad, osjećao sam se malo bolje. Ali, teško je reći da sam se prestao osjećati kao izbjeglica.“

Učesnica koja je izbjegla iz rodnog grada sama, bez porodice, bez obzira na to što se vratila kući nakon rata, kaže:

- „Biti izbjeglica znači biti bez doma, ne pripadati. Vratila sam se kući nakon rata. Ali, od tada, ne osjećam, zapravo, da pripadam bilo gdje u potpunosti.“

Odgovori na ova pitanja dovode do zanimljivih zapažanja. Moglo bi se tvrditi da povratak kući nakon rata automatski znači da niste više izbjeglica, barem u pravnom smislu. Međutim, primijetili smo značajne razlike između učesnika koji su se vratili kući nakon rata. Neki od njih su bili u stanju da obnove osjećaj da su kod kuće, ali drugi, iako su se doslovno vratili kući, nikada nisu uspjeli da se tako osjećaju.

Naša tri slučaja nam dopuštaju da pretpostavimo da postoji veza između, s jedne strane, mogućnosti roditelja da suzbiju osjećanja tuge, izoliranosti i neprilagođenosti svoje djece, i da im pomognu da prebrode takva iskustva, i, s druge strane, emotivnog blagostanja djece kasnije u životu (Almqvist & Broberg, 1999). Međutim, da bi majka mogla da to uradi, mora prvo biti u stanju regulirati vlastita osjećanja tuge, straha i očaja kada se suočava sa stresnim događajima, posebno u prisustvu djece. Kvalitativna priroda studije i mali broj učesnika nam ne dopuštaju da potvrdimo ovu vezu, ali ona svakako može doprinijeti postojećim dokazima (Almqvist & Broberg, 1999; Smith, Perrin, Yule, & Rabe-Hesketh, 2001; van Ee et al., 2012) tako što će baciti više svjetla na tmurna sjećanja koje dijete može imati o svom roditelju skoro 25 godina kasnije.

Što te ne ubije ojača te [...] ili ne?

U zadnjem dijelu studije, istraživali smo način na koji učesnici konstruiraju značenja njihovog izbjegličkog iskustva iz perspektive odrasle osobe. Odgovori na jednostavno pitanje „Šta vam izbjegličko iskustvo znači danas?“ otkrivaju tri zajedničke teme koje nisu vezane za životnu dob učesnika, ili za sjećanja o emotivnim reakcijama njihovih roditelja.

Možda neočekivano, prva i najveća kategorija u pogledu broja odgovora se može sažeti na sljedeći način: Biti dijete izbjeglica može osobu učiniti jačom, fleksibilnijom, adaptivnijom, kompetentnijom da se nosi sa novim problemima i situacijama. Ovo su tipični odgovori iz ove kategorije:

- „Iz ove perspektive, vidim da je to pozitivna stvar; ojačao sam, odrastao sam (iako prebrzo), postao sam fleksibilniji.“
- „Naučio sam da se nosim sa gubicima i da ih prihvatam kao sastavni dio života. Naučio sam da se manje oslanjam na druge.“
- „Shvatio sam da se mogu prilagoditi bilo gdje, da se mogu boriti za sebe i uspjeti.“

Možda isto tako neočekivano, druga kategorija odgovora se također usmjerava na pozitivne aspekte izbjegličkog života u djetinjstvu. Ova se kategorija sastoji od odgovora koji se najbolje mogu opisati na sljedeći način: Biti izbjeglica u djetinjstvu učini da osoba rano shvati da ono što je zaista važno nisu stvari koje imaš, niti mjesta kojima pripadaš, nego ljudi za koje si vezan. Ovo su tipični odgovori iz ove kategorije:

- „Naučio sam da se ne vežem za mjesta nego za ljude koje volim.“
- „Ne vezujem se ni za mjesta ni za stvari. Uvijek mogu spakovati svoju malu torbu i otići.“

Konačno, postoji kategorija odgovora koji ukazuju na negativne aspekte tog teškog iskustva iz djetinjstva, po kojima: biti dijete izbjeglica može izazvati neizlječive rane i ostaviti prazninu u razvoju osobe koju on ili ona nikada neće biti u stanju da popuni.

- „To me ostavilo sa trajnim osjećajem distorzije, bivanja van konteksta.“
- „Ostavi trag u životu i zauvijek te promijeni.“
- „Uvijek se osjećam i prilagođeno i neprilagođeno, kao da me nije briga gdje ću sutra da živim; osjećaj doma (sjećam se mirisa doma kada bi se vratili s odmora) se nikada nije vratio.“

Zaključci

Početkom 2018. godine, kada se otvorila nova migrantska ruta kroz Bosnu i Hercegovinu, i kada su hiljade migranata ušle u zemlju, i dok se svake sedmice

očekivalo da će ih doći još na stotine na putu za evropske zemlje, mnogi Bosanci i Hercegovci su se prisjetili jedva zaboravljene izbjegličke prošlosti. U svjetlu ovih događaja, željeli smo istražiti autobiografska sjećanja odraslih koji su nekada bili izbjeglice u djetinjstvu, tokom rata u Bosni i Hercegovini.

Naša je studija potvrdila da su sjećanja na period kada su učesnici bili odbačeni, drugačiji, neprihvaćeni ili neprilagođeni svježa i 25 godina nakon tog iskustva. Stres vezan za ponovno naseljavanje, neizbježne razlike između kulture rodnog mjesta i kulture novog mjesta, osjećaj da su dijelom „izbjegličke kulture“ (Lustig et al., 2004) može da se zadrži godinama, ili, kako su neki učesnici izjavili, zauvijek. Pa ipak, na osnovu odgovora, možemo zaključiti da postoje dva glavna faktora koja mogu pomoći da se ovaj osjećaj prevaziđe:

1. da je prisutan barem jedan roditelj koji je u stanju da regulira svoja osjećanja straha i očaja, i, posljedično, koji može da zadrži i sadrži slična osjećanja kod svog djeteta;
2. da se ima dovoljno prilika da se igra i druži s drugom djecom koja će nju/ njega prihvatiti i smatrati jednakim.

Jasno je da roditeljsko blagostanje u velikoj mjeri utiče na funkcioniranje djece, a i njihova sposobnost da se samoreguliraju u velikoj mjeri ovisi o emotivnom stanju njihovih staratelja (Lustig et al., 2004). U svjetlu mentalizacijskog modela prenosa društvene traume (Hamburger, 2017, 2018; Kaplan & Hamburger, 2017) može se pretpostaviti da ukoliko su roditelji dio grupe koja je progonjena i ukoliko ih se tako percipira, onda traumatična iskustva ne samo da mogu direktno uticati na posttraumatski razvoj djeteta, nego indirektno na njegov/ njen kasniji razvoj kroz narušavanje „epistemičkog povjerenja“.

Ne može se dovoljno naglasiti prosta činjenica da, ukoliko je roditelj u stanju da održi iluziju da je sve u redu, dijete će se vjerovatno osjećati dobro. Psihološke intervencije osmišljene da ojačaju kapacitete roditelja da reguliraju vlastite emocije i da pomognu djeci da prevaziđu negativne emocije, i u izbjegličkim kampovima i u odredištima, izgleda da su od velike važnosti za dugoročno psihičko blagostanje ove djece. Na sličan način, izgleda da je od izuzetne važnosti za dugoročno emotivno blagostanje izbjegličke djece i da im se pruže lokacije gdje se mogu sprijateljiti s drugom djecom i igrati, čak i u najtežim situacijama kakve su izbjeglički kampovi. Tokom ponovnog naseljavanja, prilagođavanje može olakšati prikladan kontakt s djecom iz lokalne kulture (Lustig et al., 2004), ali samo ako je on rezultat iskrenog prihvatanja. Inače, kontakt sa djecom iz lokalne kulture može prilično otežati osjećaj izoliranosti.

Slučaj nekadašnje djece izbjeglica iz Bosne pokazuje da čak i kada su ta djeca stigla u mjesta sa vrlo sličnom kulturom, jezikom, i bez vidljivih razlika u fizičkom izgledu od lokalne djece, proces društvenog prihvatanja nije uvijek bio uspješan. Naprotiv, u nekim slučajevima je to bio dugotrajan proces, ponekad čak i sporiji zbog predrasuda nastavnika prema izbjeglicama. A opet, uloga škole je ključna u integraciji ove djece tako što postaje luka ne samo

obrazovnog, nego, što je i važnije, društvenog i emotivnog razvoja (Fazel & Stein, 2002).

Možda je iznenađujuće za čitaoca da su izbjeglice istih etničkih grupa koje dolaze iz različitih zemalja (bosanski Srbi u Srbiju i bosanski Hrvati u Hrvatsku), ali i oni koji su iz jednog bosanskog grada otišli u drugi, bili meta predrasuda, (Bobić, 2009; Bulat, 1995). Razlozi njihove socijalne isključenosti se moraju interpretirati iz ugla nezaposlenosti i siromaštva, i nedostatka socijalne inkluzije (Bobić, 2009). U slučaju novog vala izbjeglica koje dolaze u Evropu iz izuzetno različitog društvenog ambijenta, i koji govore različitim jezikom, ovo je još bitnije pitanje čiji se značaj ne može dovoljno naglasiti.

Djeca koja su razdvojena od roditelja su izložena posebnom riziku. Dugo je već poznato da ratna razdvojenost roditelja i djece može imati komparativno veći uticaj na djecu nego izloženost ratnim zločinima (Freud & Burlingham, 1943, citirano prema Lustig et al., 2004; Sourander, 1998). Naša studija pruža ilustrativan uvid u takvu vrstu razdvojenosti koja je dovela do dugotrajnog uticaja na emotivno blagostanje osobe, uprkos kasnijem ujedinjenju porodice i povratku u rodni grad. Za ovu djecu, blagovremene intervencije u smislu kontinuirane psihosocijalne podrške i prilike za socijalizaciju su izuzetno bitne.

Na kraju je jednako važno istaći da je doprinos ove studije i uvid u način na koji se traumatično iskustvo izbjeglištva može pretvoriti u pozitivno iskustvo. Neki se ljudi osjećaju jačim, fleksibilnijim, lakše se adaptiraju, i kompetentniji su da se nose sa novim problemima i situacijama zbog iskustva izbjeglištva u djetinjstvu. Oni su rano shvatili da u životu nisu važne stvari koje imaju, niti mjesta kojima pripadaju, nego su važni ljudi koje vole.

Naša studija ima nekoliko važnih nedostataka koji se trebaju spomenuti. Prvo, zasnovana je na prilično malom uzorku koji nije reprezentativan za cijelu bosanskohercegovačku izbjegličku populaciju. Poziv na učešće u studiji se prvo objavio preko jedne internetske zajednice koja je uglavnom srpska, te uzorci najbolje odražavaju tu etničku grupu. Međutim, nismo našli odgovore koji bi ukazali na razlike u iskustvima grupe Srba u odnosu na dvoje Hrvata, jednog učesnika miješanog i jednog nepoznatog etničkog porijekla. Vjerovatnije je da su iskustva djece izbjeglica iz svih etničkih grupa slična, pošto su svi izbjegli u područja pod kontrolom svojih etničkih grupa, te su imale sličan status. Drugo bitno ograničenje je činjenica da nemamo informacije o ličnim karakteristikama učesnika, kao i životnih dešavanja nakon izbjegličkog perioda koji bi mogli doprinijeti načinu na koji konstruiraju sjećanja iz izbjegličkog perioda.

Ipak, nadamo se da će ovo doprinijeti dosadašnjim saznanjima o tome kakvi su efekti izbjeglištva u djetinjstvu, posebno u smislu isticanja mogućnosti posttraumatskog rasta i otpornosti vezane za izbjegličko iskustvo.

Napomena

1. www.unhcr.org/afr/news/briefing/2004/9/414ffeb44/returns-bosnia-herzegovina-reach-1-million.html [14. 3. 2018]

Bibliografija

- Almqvist, K., & Broberg, A. G. (1999). Mental health and social adjustment in young refugee children 3½ years after their arrival in Sweden. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38(6), 723–730.
- Benigni, R. (Director). (1997). *La vita è bella* [Motion picture]. Italy: Cecchi Gori Group.
- Bobic, M. (2009). Forced migrants in Serbia: Refugees and internally displaced persons: Facts and figures, coping strategies, future. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 26(1), 101–110.
- Bulat, N. (1995). Dimenzije stereotipova i predrasuda u odnosu na raseljene osobe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine [Dimensions of stereotypes and prejudices in relation to displaced persons and refugees from Bosnia and Herzegovina]. *Migracijske i etničke teme*, 11(2), 151–171.
- Fazel, M., & Stein, A. (2002). The mental health of refugee children. *Archives of Disease in Childhood*, 87(5), 366–370.
- Hamburger, A. (2017). Genocidal Trauma. Individual and Social Consequences of the Assault on the Mental and Physical Life of a Group. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 66–91). London: Routledge.
- Hamburger, A. (2018). New Thoughts on Genocidal Trauma. In A. Hamburger (Ed.), *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy and Cultural Memory* (pp.13–22). London & New York: Routledge.
- Kaplan, S., & Hamburger, A. (2017). The Developmental Psychology of Social Trauma and Violence: The Case of the Rwanda Genocide. In D. Laub & A. Hamburger (Eds.), *Psychoanalysis and Holocaust Testimony: Unwanted Memories of Social Trauma* (pp. 104–124). London: Routledge.
- Larson, R., Csikszentmihalyi, M., & Graef, R. (1980). Mood variability and the psychosocial adjustment of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 9(6), 469–490.
- Lashbrook, J. T. (2000). Fitting in: Exploring the emotional dimension of adolescent peer pressure. *Adolescence*, 35(140), 747.
- Lustig, S. L., Kia-Keating, M., Knight, W. G., Geltman, P., Ellis, H., Kinzie, J. D., & Saxe, G. N. (2004). Review of child and adolescent refugee mental health. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 43(1), 24–36.
- Murphy, K. M., Rodrigues, K., Costigan, J., & Annan, J. (2017). Raising children in conflict: An integrative model of parenting in war. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(1), 46–57.
- Smith, P., Perrin, S., Yule, W., & Rabe-Hesketh, S. (2001). War exposure and maternal reactions in the psychological adjustment of children from Bosnia-Herzegovina. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 42(3), 395–404.
- Sourander, A. (1998). Behavior problems and traumatic events of unaccompanied

- refugee minors 1. *Child Abuse & Neglect*, 22(7), 719–727.
- Tull, M. T., Barrett, H. M., McMillan, E. S., & Roemer, L. (2007). A preliminary investigation of the relationship between emotion regulation difficulties and posttraumatic stress symptoms. *Behavior Therapy*, 38(3), 303–313.
- Van der Kolk, B. A. (1994). The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of posttraumatic stress. *Harvard Review of Psychiatry*, 1(5), 253–265.
- Van der Kolk, B. A. (2017). Developmental trauma disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35(5), 401–408.
- Van Ee, E., Kleber, R. J., & Mooren, T. (2012). War trauma lingers on: Associations between maternal posttraumatic stress disorder, parent–child interaction, and child development. *Infant Mental Health Journal*, 33(5), 459–468.

POTRAGA ZA IDENTITETOM MALOLJETNIH IZBJEGLICA BEZ PRATNJE

Leonie-Marie Anft

Uprkos različitim pričama o individualnom razvoju, društvenoj pozadini i razlozima za napuštanje doma, iskustvo gubitka i bijega, uslovi po dolasku u zemlju tranzita ili ponovnog naseljenja i život u egzilu bi mogli biti slični za mlade izbjeglice. U 2016. godini, 722 370 osoba je zatražilo azil u Njemačkoj, i od tog broja, njih 36% su bili djeca ili adolescenti (BAMF, 2017). Posebnu grupu su činile osobe ispod 18 godina, koje su bile van zemlje porijekla i odvojene od oba roditelja ili od pravnog primarnog staratelja. Od tih takozvanih maloljetnih izbjeglica bez pratnje, 35 939 je zatražilo azil, a od tog broja, njih je 23 741, ili 91.1% bilo muškog spola (BAMF, 2017). Većina ih je došla iz Afganistana (41.6%), Sirije (28%), Iraka (8.2%), Eritreje (5.1%) i Somalije (4.3%).

Maloljetne izbjeglice bez pratnje imaju pravo na zaštitu na osnovu širokog spektra međunarodnih i regionalnih instrumenata (Siebenbürger, 2017). U Njemačkoj, za njih se brine Ured za dobrobit mladih koji pruža pomoć za život i garantira pristup zdravstvenoj njezi, obrazovanju i širokoj mreži individualizirane podrške. Pa ipak, početna situacija je također okarakterizirana obezličavajućim propisima u grupnom smještaju, nedovoljnoj snabdjevenosti i društvenoj izolaciji. Dugotrajne sigurnosne provjere, koje ponekad uključuju i ponovno utvrđivanje starosne dobi, i nesigurna zaštita u statusu azila u vrijeme obrade zahtjeva, bacaju sjenu na novi početak. Posebno to važi u slučajevima kada je mladu osobu poslala porodica uz velike nade i očekivanja za boljim životom i podrškom. Pri prvom dolasku ovo vodi do snažnog osjećaja prevare, onespobljavanja i niskog nivoa aktivnosti. Životni uslovi su često ograničeni na sadašnjost – dok je budućnost maglovita, u stanju velikog nadanja kroz ograničene perspektive, traumatične se prošlosti mogu samo prisjećati u boli i tuzi. U ovakvoj situaciji, percepcija mlade osobe o društvenom statusu i identitetu lako postaje neusklađena i poremećena.

U okolnostima gubitka i dok se suočavaju sa novim okruženjem, održavanje i razvijanje stabilnog identiteta je posebno izazovno za pojedince koji sami

migriraju, bez osobe od povjerenja ili osobe za koju su vezani, i takvi su maloljetnici bez pratnje. Kada se nose sa novom situacijom, resetovanje koje sa sobom nosi migracija i nemir adolescencije može dovesti do ambivalentnih tenzija, visokog nivoa uznemirenosti ili nesigurnosti. King (2016) naglašava činjenicu da mladi ljudi koji migriraju moraju dva puta da se nose sa zahtjevima transformacije – s jedne strane, zbog faze puberteta karakteristične za određenu životnu dob i prelaska u odraslu osobu, i, s druge strane, zbog novog vanjskog okruženja i životnih uslova. Razvojna faza razdvojenosti – individuacija i formiranje identiteta – može, dakle, nositi još više izazova zbog dvostrukog zadatka razdvajanja i alijenacije na različitim unutar- i međuljudskim nivoima. U isto vrijeme, otvara mogućnost izgradnje nečega novog iz znanog i neznanog: vlastiti, poseban identitet. Ukoliko mlada osoba, u periodu nestabilnosti i ponovne orijentacije samog sebe, ima podršku i ukoliko ima neki kapacitet otpornosti, situacija se može iskusiti kao prilika za lični razvoj.

Kulturološki šok i žaljenje

Zajednički fenomen nakon migracije i ponovnog naseljenja u novom okruženju je problem prilagođavanja, koji izaziva psihosocijalnu krizu ili poremećaj prilagođavanja. Prema MKB-10 (*Međunarodna klasifikacija bolesti*, 10. revizija), simptomi se odnose na intenzivne stresore koji dodiruju integritet društvene mreže pojedinca, kao i širi sistem društvene podrške i vrijednosti, ili su povezani sa glavnim razvojnim tranzicijama ili krizi. Kriteriji „variraju i uključuju depresivno raspoloženje, anksioznost ili brigu (ili mješavinu ovih simptoma), osjećaj nemogućnosti da se nosi sa situacijom, da se planira, ili da se nastavi u sadašnjoj situaciji, kao i neki stepen nemogućnosti u obavljanju svakodnevnih aktivnosti“ (Svjetska zdravstvena organizacija, 2016, F43.2). Spominje se poseban slučaj kada se adolescenti nose sa situacijom ili kada reaguju: „Poremećaji ponašanja mogu biti povezna karakteristika, posebno kod adolescenata. Dominantna karakteristika može biti kratka ili produžena depresivna reakcija, ili poremećaj drugih emocija i ponašanja“ (Svjetska zdravstvena organizacija, 2016, F43.2). Spominje se poseban slučaj adolescentskog nošenja sa stresom i reakcije na krizu: „Poremećaji u ponašanju mogu biti povezana karakteristika, posebno kod adolescenata. Prevladavajuća karakteristika može biti kratka ili prolongirana depresivna reakcija, ili uznemirenost drugih emocija i ponašanja“ (SZO, 2016, F43.2).

Psihološke teorije o efektima migracije uključuju simptome i subjektivno značenje i posljedice u okviru manje psihopatološkog termina „kulturološki šok“ (Garza-Guerrero, 1974). U velikoj mjeri je opisan mogući longitudinalni uticaj na identitet pojedinca i na sliku o sebi nakon prvih izazova prilagođavanja. Akhtar i Samuel (1996) su definirali sedam fenomenoloških aspekata kohezivnog post-adolescentnog identiteta koji se sastoji od realistične slike tijela, subjektivne samoistovjetnosti, konzistentnih stavova, temporalnosti, roda, autentičnosti, i etničke pripadnosti. Svi se ovi aspekti

moгу poremetiti ili propitivati zbog izloženosti traumi, gubitku, ili iskustvu bijega, ili zbog problema akulturacije ili nesigurne budućnosti. Zavisno od opsega relevantnih sličnosti ili razlika između zemlje porijekla i nove zemlje, identitet se može dovesti u pitanje na različitim nivoima, posebno zbog drugačijih kulturalnih navika, vrijednosti, političkih ili vjerskih uvjerenja, stepena otvorenosti ili restriktivnosti društva, nonšalancije ili formalnosti. U isto vrijeme, migrant se mora nositi sa neizbježnim suočenjem sa gubitkom, ne samo bitnih osoba, nego i poznatog okruženja i simbola, jezika, komunikacije i matrica društvene interakcije, te naizgled trivijalnih stvari poput odijevanja i ishrane. Stoga, „koegzistencija dva faktora – kulturološkog susreta i bolnog žaljenja koje slijedi nakon gubitka značajnog objekta – u ovakvoj situaciji izaziva ozbiljnu prijetnju identitetu pridošlice“ (Garza-Guerrero, 1974, str. 410). Često se izvještava o osjećaju diskontinuiteta, kulturne izolacije i nepripadanja. Efekat prave migracije na postojeće odnose među objektima bi se trebalo smatrati većim neposrednim uticajem. Odnosi sa primarnim objektom se mogu promijeniti zbog prostorne razdvojenosti od porodice, prijatelja i šire društvene mreže ili zajednice, ali apstraktniji objekti poput jezika (*maternjeg jezika*) se također mogu napustiti ili zamijeniti.

Ljudi mogu samo uz dobre odnose sa unutarnjim objektima, uz prihvatanje gubitaka, i uz prolazak kroz proces žaljenja, na autentičan način integrirati dvije zemlje, dva vremenska perioda, dvije društvene grupe. I na taj način, osoba prepoznaje i konsolidira svoj osjećaj identiteta kao neko ko ostaje svoj uprkos promjenama i rekonstrukciji (Grinberg & Grinberg, 1984, str. 134).

Proces identifikacije utiče na samopredstavljanje, te tako ponovno oblikuje identitet. Grinberg i Grinberg opisuju kako osoba u žalosti ne samo da mora shvatiti i procesirati gubitak objekata, nego mora istovremeno prežaliti i gubitak vlastitih pojmova o sebi. U „normalnom“ procesu žaljenja, internalizirani objekti se mogu zapamtiti, i dijelovi osobe koja žali se mogu identificirati sa aspektima i karakteristikama izgubljenog objekta. Ali ovaj proces traje i, kako ističu Grinberg i Grinberg, referirajući se na Winnicottov koncept potencijalnog prostora, zahtijeva relativno sigurno, stabilno okruženje. Iako je Winnicott (1971) htio da opiše bitan aspekt u procesu razdvajanja mladog djeteta od svoje primarne figure vezivnja, ovaj koncept može biti koristan i kada se razgovara o faktorima povezanim sa uspješnom akulturacijom i procesom žaljenja. Kroz iskustvo kontinuiteta između jastva i okruženja, dijete stiče sposobnost da simbolizira i bit će u stanju da podnese odsustvo željenih objekata. S druge strane, iznenađan prekid ili diskontinuitet relacija među objektima može dovesti do regresije i sputavanja u sposobnosti igranja kod djeteta. Grinberg i Grinberg ukazuju na slične okolnosti imigranta koji – kako bi održao kontinuitet – također treba tranzicijsko mjesto i vremenski period da stvori među svjetovima, sa elementima „majka zemlja/objekat“ (Grinberg & Grinberg, 1984, str. 14) i nova kultura. Baš poput djece kojoj je nešto uskraćeno, imigranti prolaze kroz „kontinuiran gubitak pouzdanih objekata u svom okruženju [...] zbog umanjene kreativne sposobnosti“ (str. 14). Potencijalno obogaćujuće transkulturalno iskustvo može učiniti sliku o sebi nestabilnijom i dovesti do

raspada ili promjene identiteta. S jedne strane, želja za pripadanjem i učešće u novom okruženju može ići sa idealizacijom zemlje ponovnog naseljavanja i potiskivanjem prošlog identiteta. Drugi ekstrem je da snažan osjećaj da je osoba stranac i može dovesti do izolacije ili povlačenja ka migrantskim subkulturama, političkoj ili vjerskoj radikalizaciji, a može čak i pobuditi želju za povratkom u zemlju porijekla (potencijalno područje oružanog sukoba). Nemoć i osjećaj bespomoćnosti u vrijeme trajanja rata, nasilja, progona i slično u zemlji porijekla može također dovesti do posttraumatskog stresa i osjećanja krivice preživjelog. Kakanje zbog boljeg, sigurnijeg života ometa uspješno naseljavanje i utiče na samopouzdanje migranta. Međutim, migranti mogu sve to lakše prihvatiti i lakše se integrirati pod uslovom da zemlja ponovnog naseljavanja može pružiti prostor i vrijeme unutar okvira za žaljenje i društveno prepoznavanje bolnih gubitaka i na pojedinačnom, i na širem društvenokulturalnom nivou. Stoga, „dinamične smjene, koje rezultiraju iz mješavine 'kulturološkog šoka' i žaljenja nad gubicima koji su inherentni u migraciji, polako daju prednost psihostrukturnalnoj promjeni i javljanju hibridnog identiteta“ (Akhtar, 1995, str. 1051). Pa ipak, migracija možda ostane i cjeloživotni proces ponovne orijentacije, uključujući i potragu za čvrstim osjećajem identiteta i pripadanja u novom fizičkom i psihosocijalnom domaćem okruženju – ili čak postati transgeneracijski izazov, kako se vidjelo u studijima o djeci migranata (King, 2016).

Adolescencija, identitet i migracija

Razvojna psihologija naglašava adolescenciju kao glavnu fazu formiranja identiteta i stabilizaciju, iako će pojedinac nadograditi osnovni identitet tokom života. Eriksonova (1959) teorija psihosocijalnog razvoja i razvoja identiteta opisuje osam normativnih faza, od rođenja do kasne odrasle dobi, sa specifičnim konfliktnim silama koje pojedinac treba pregovarati, i, u slučaju zdravog razvoja, biti u stanju da pomiri. Fazu adolescencije karakterizira psihosocijalna kriza dvije konfliktne sile – identitet vs. miješanje uloga. Pojedinac se suočava sa egzistencijalnim pitanjima „Ko sam ja? Ko mogu postati?“ dok pokušava da pomiri svoje želje i ideale sa očekivanjima drugih, i dok pronalazi svoju ulogu u društvu. Smatra se da su vršnjaci i uzori izuzetno važni tokom ove faze sve veće razdvojenosti od porodice i individuacije. Tokom ove faze, regresivne tendencije se lako dešavaju kao teme kontrole i autonomije i moraju se ponovno balansirati, a pitanja koja se tiču spolnog identiteta i najoptimalnije distance u odnosu na druge postaju dominantna. Smatra se da je adolescencija druga faza odvajanja-individuacije u kojoj dolazi do konsolidacije identiteta, te iz tog razloga predstavlja šansu za lični razvoj i promjene (Akhtar, 2007 [1999]).

Unutarnja i vanjska razdvojenost od porodice smatra se neophodnom za konceptualizaciju vlastitog, nezavisnog života. Većina roditelja, ali i društvenih institucija (na primjer, obdaništa/centara za brigu o djeci, škola) podržavaju i čak zahtijevaju ranu nezavisnost i autonomiju. Odvajanje od

objekata infantilne ljubavi i emotivna nezavisnost od roditelja je razvojna faza; u međuvremenu, obično se očekuje veza i brižno približavanje, te, stoga, i modifikacija odnosa djeteta-roditelj (Günther, 2009, citirano prema Bär, 2016). O procesu žalovanja tokom faze individuacije od porodice se ne govori često (King, 2000, citirano prema Bär, 2016). Trajanje faze odvajanja-individuacije može biti potencijalno kritična faza, ali prisilna prostorna odvojenost od bitnih osoba ili kulturoloških objekata može učiniti proces odvajanja teškim, čak i nemogućim (Bosse, 2000, citirano prema Bär, 2016). Individualističko okruženje, lična potreba ili težnja za autonomijom je, izgleda, preduslov ili očekivanje, koje sa nezavisnošću, samopouzdanjem, samootkrićem, samorealizacijom, predstavlja sveobuhvatne kvalitete za uspješan razvoj (Oerter, 2008, citirano prema Bär, 2016). Pojedincu se daje mnogo opipljive slobode i vremena – „prolongirana adolescencija“ (Erdheim, 1982, citirano prema Bär, 2016, str. 129), i to traje sve do dobi od 30 godina i može se smatrati eksperimentalnom fazom s ciljem da se pronade najbolji oblik pojedinačnog uklapanja sa društvenim i radnim okruženjem iscrpnih potencijala i talenta, a to vodi do ograničavajućeg pritiska na individualizirano samoispunjenje (Keupp, 2012, citirano prema Bär, 2016). Veći izbor mogućnosti koje se tiču profesionalnog, društvenog i ličnog identiteta idu rame uz rame sa odbijanjem tradicionalnih puteva ili životnih stilova. Propituju se istorijski predodređeni društveni odnosi i strukture (na primjer, autoritet, distribucija brige, odgovornost) a formiranje vlastite porodice je odgođeno (Beck, 1986, citirano prema Bär, 2016).

Ali ovaj koncept adolescencije i razvoja identiteta se oblikuje prevladavajućim društvenim i kulturnim normama. Individuacija i nezavisnost se u današnjim zapadnim društvima jako cijeni, ali kulturološki specifični pristupi usmjeravaju više na zajednici okrenuta društva gdje su porodična kohezija i odnos roditelj-dijete, stilovi roditeljstva, kao i opšta percepcija djetinjstva i adolescencije i ishoda razvoja različiti. Iako se sva specifična značenja i karakteristike ne mogu uzeti u obzir, kratki prikaz razlika između kolektivistički i individualistički oblikovanih društava može biti koristan, pošto se uticaji na razvoj identiteta mladih pojedinaca koji migriraju iz jednog kulturološkog okruženja u drugo ispituju.

Kada su u pitanju kolektivističke ili plemenske strukture, samopoimanje pojedinca je uglavnom vezano za porodicu, zajednicu, kulturne ili društvene grupe. Neki autori govore o „sebi u odnosu sa [...]“ ili o „jastvu u odnosu“ (Oerter, 2008; Von Schlippe & El Hachimi, 2000, oba izvora citirana prema Bär, 2016, str. 124) da opišu važnost koju društvena uloga ima. Pojedinaac je okarakteriziran tako što je kćerka osobe X, majka osobe Y, član porodice Z. Očekivana identifikacija sa dodijeljenom, unaprijed određenom ulogom je zasnovana na rođenju i rodu, i često se konsolidira kroz rituale inicijacije, koji označavaju prelaz iz djetinjstva u odraslo doba (Erdheim, 1982, citirano prema Bär, 2016). Porodične veze su jače i više su uzajamno ovisne. Kada obično postoji jači osjećaj za zajednicu, srodstvo i pripadnost među članovima kolektiva, izgleda da ovisnost u nastajanju, društvena kontrola i uređenje kroz hijerarhiju ostavljaju malo prostora individualizmu mimo postojećih struktura.

Za maloljetne izbjeglice bez pratnje, lični izazov predstavljaju odvojenost od poznatih društvenih odnosa i struktura, i mogućnost dovođenja u pitanje očekivanja, životnih planova i vrijednosti koje je pojedincu usadila zajednica. Očekivanja individualizacije u zemlji ponovnog naseljenja može biti sveobuhvatna u vrijeme prvog dolaska. Kako je i pokazano, kontekst individualistički oblikovanih društava definira nezavisnost kao poželjni cilj ličnog razvoja. Vezanost za i identifikacija sa određenim grupama i zajednicama slabi kako pojedinac pokušava da živi visoko personaliziranim životom, olakšavajući realizaciju vlastitih interesa i sposobnosti dok zaobilazi pravila i unaprijed određeni način života. Povezanost sa različitim društvenim grupama, koje se mogu odabrati i zamijeniti u bilo kojem trenutku, i koje su, dakle, ograničenog vremenskog trajanja, mogući je uticaj na relativnu nestabilnost i difuziju identiteta. Aktivno uspostavljanje i održavanje veza i pripadanja zahtijevaju određeni nivo samopouzdanja i društvene kompetencije.

Različiti načini adaptacije i razvoj migracije se često smatraju ili uzrokom problema, ili prilikom za osobu koja migrira. Berry, Phinney, Sam i Vedder (2006) su opisali četiri profila akulturacije na osnovu mogućeg procesuiranja i ispitivanja kulturoloških sila, koje ovdje sažeto citiramo:

integracija [dodat kurziv] u kojoj su pojedinci istovremeno privilegirani i nasljedstvom i novom kulturom, *asimilacija* [dodat kurziv] u kojem se pokazuje mali interes za održavanje kulture, u kombinaciji sa preferencijom ka većem društvu i njegovim običajima, *odvajanje* [dodat kurziv] koje daje prednost održavanju kulturnog nasljeđa i u kojem se, istovremeno, izbjegava kontakt sa većim društvom i njegovim običajima, i *marginalizacija* [dodat kurziv], uslov u kojem ne postoji ni održavanje kulture ni učešće u većem društvu. Od ova četiri profila, integracija je izgleda najpovoljnija, a marginalizacija najnepovoljnija za psihološko prilagođavanje.

(Beiser, Puente-Duran, & Hou, 2015, str. 36)

U najvećem broju slučajeva, potreban je izuzetno visok nivo psihičke integracije i kapaciteta individuacije kako bi se pojedinac uklopio u stranu kulturu, i ostavio iza sebe kulturološki i društveno karakteristične simbole, percepcije, obrasce, rituale, religiju, istoriju i politiku, i nanovo ih definirao sa novim značenjima (Machleidt & Heinz, 2011). Interkulturalna orijentacija i znanje koje se na taj način steknu mogu se razumjeti kao civilizirana prednost nad lokanim stanovništvom u globaliziranom svijetu (Machleidt, 2013), što migrante dovodi u aktivnu poziciju sa mnogo potencijalnog uticaja kada je u pitanju kulturni i društveni razvoj, jer šire raznolikost u svom transkulturnom prostoru. Ali, obično je potrebno više vremena prije nego se pojedinac integrira i počne živjeti kreativno sa mnogim drugačijim aspektima. Formiranje identiteta nije linearan proces, ali se dešava u cjeloživotnom uticaju mogućih kriza, te nije neuobičajena ponovna organizacija migracijskog identiteta: na primjer, nakon smrti člana porodice,

ili kada se spozna alijenacija od kulture porijekla prilikom posjete zemlji porijekla. Ambivalentne tenzije i konfliktni aspekti identiteta vjerovatno uvijek postoje – sa izazovnim fazama i fazama obogaćivanja koje se mogu lakše izbalansirati i prihvatiti u slučaju toleriranja visoke ambivalentnosti i osjećaja samodovoljnosti. Ove su sposobnosti formirane u ranom djetinjstvu, ukoliko osoba transformira početne dobre i loše djelimične objekte u cijele objekte. Kasnije „ponovno oblikovanje“ (Garza-Guerrero, 1974) ili internalizirani odnosi između samopoimanja i internaliziranih odnosa među objektima je moguće, i omogućava selektivno poistovjećivanje i sa jednim i sa drugim – sa kolektivnim i individualističkim skicama identiteta koje dalje vode do formiranja novog identiteta i osjećaja rasta ega i razvoja:

Novi identitet će reflektirati konačnu konsolidaciju u ponovno oblikovani identitet ega selektivnih identifikacija sa novom kulturom, koje su harmonično integrirane ili uklopljene u prošlo kulturno naslijeđe. Ukoliko se adekvatno riješi, ono što, zapravo, uslijedi iz krize kulturološkog šoka je potencijalni rast jastva.

(Garza-Guerrero, 1974, str. 425)

Nova iskustva i poznanstva mogu imati funkciju podsticanja individuacije (Machleidt & Heinz, 2011) jer se migrant može odvojiti od vlastitih kulturoloških navika i integrirati se ili adaptirati različite elemente iz novog okruženja. Termin „kulturološka adolescencija“ (Machleidt & Heinz, 2011) pokušava povezati sličnost razvojnih promjena kod mlade osobe koja se odvaja od porodice, sa rastućom nezavisnošću i konsolidacijom vlastitog karakterističnog identiteta, i sa transformativnim procesom izazvanim migracijom. Ovi uticaji koji mijenjaju identitet odgovaraju fazi „treće individuacije“ (Akhtar, 1995) i mogu se čak iskusiti i kao „ponovno rađanje“ (Machleidt & Heinz, 2011), koje omogućava pojedincu da stekne posebne interkulturalne sposobnosti i dosegne drugačiji nivo zrelosti.

Faktori zaštite i otpornosti mladih izbjeglica

Nedavni prikaz (Witt, Rassenhofer, Fegert, & Plener, 2015) problema mentalnog zdravlja i longitudinalnog pravca maloljetnih izbjeglica bez pratnje navodi dokaze da su djeca izbjeglice izloženija psihičkim poremećajima (u poređenju sa drugim pripadnicima te starosne dobi; vidi i Hadfield, Ostrowski, & Ungar, 2017). Maloljetne izbjeglice bez pratnje su izgleda posebno ranjiva grupa zbog odsustva relevantnih faktora zaštite, poput podrške porodičnog okruženja. Ranija porodična kohezija, različiti stilovi roditeljskog staranja prije migracije i transnacionalni odnosi mogu i dalje igrati bitnu ulogu za razvoj blagostanja adolescenata migranata. Oppedal i Idsoe (2015) su istražili kliničku sliku maloljetnih izbjeglica bez pratnje i naglasili prisustvo simptoma hroničnog posttraumatskog stresnog poremećaja, ali i veliki postotak otpornosti. Uprkos fizičkoj i prostornoj odvojenosti od porodice,

maloljetne izbjeglice bez nadzora koje su ostale u kontaktu sa srođnicima iz inostranstva su iskusile viši nivo društvene podrške i manji nivo depresivnih simptoma. Također su imale koristi od „indirektnih efekata kroz sve veću kulturološku kompetenciju koja može pomoći mladim izbjeglicama da se nose sa diskriminacijom. Međutim, nije bilo uticaja društvene podrške na PTSP“ (Oppedal & Idsoe, 2015, str. 1). Važnost post-migracijske traume, poput diskriminacije prema izbjeglicama ili rasno zasnovane diskriminacije, nisu uvijek prepoznate, iako predstavljaju dodatni rizik za mentalno blagostanje i uspješnu integraciju. Beiser i kolege (1989, citirano prema Hadfield et al., 2017) naglašavaju da je osjećaj identiteta i pripadnosti ključni za ublažavanje rizika traume pred dolazak na depresivne simptome, dok faktori nakon dolaska mogu imati pozitivan uticaj na neke efekte traume pred dolazak. Odnosi sa srođnicima i njihova društvena podrška, odrasle osobe i vršnjaci izvan porodice ključni su za stabilnost i promociju razvoja ličnosti i identiteta pojedinca. Ukoliko se transnacionalne porodične veze održe ili rekonstruiraju i ukoliko se uspješno uspostave novi odnosi, ovi psihosocijalni resursi mogu ojačati otpornost i balansirati probleme mentalnog zdravlja nastale zbog traumatičnog gubitka. Stoga, održavanje kontakta sa članovima porodice i sa prijateljima u inostranstvu održava stabilnu sliku o sebi i osjećaj kontinuiteta, i sprječava moguću difuziju identiteta nastalu zbog prekida (Oppedal & Idsoe, 2015). U isto vrijeme, društvena i emotivna povezanost sa zemljom porijekla također igra ulogu tako što „jača njihovu [maloljetnih izbjeglica bez pratnje] naslijeđenu kulturnu kompetenciju, ili doprinosi sticanju kulturne kompetencije [zemlje ponovnog naseljenja]“ (Oppedal & Idsoe, 2015, str. 6), te, stoga, promovira formiranje interkulturalnog znanja i razumijevanja. Susret sa novim pojedincima i grupama je neizbježan. Percipirane sličnosti i razlike utiču na društveno ponašanje, i olakšavaju otvoren, povjerljiv pristup poznatim ljudima, na primjer. Ukoliko je lični identitet zasnovan uglavnom na identifikaciji i pripadanju društvenoj grupi koja više nije dostupna, ili više nije u neposrednoj blizini, susret sa novim grupama može poremetiti nekada stabilne percepcije i koncepte sebe. U slučaju identiteta pod prijetnjom, ili osjećanja društvene odbačenosti, zaštita i podrška koju nudi zajednica imaju jak afirmativni uticaj; pored toga, viša identifikacija sa kulturom zemlje porijekla može stvoriti psihičku stabilnost. Akhtar (1995) je uveo pojam „emotivno opskrbljivanje“ da opiše koristan i osnažujući uticaj koji nastaje kroz kontakte sa pojedincima koji su migrirali ili koji su prognani, a koji može rezultirati i kroz posjetu zemlji porijekla.

Ali, uticaj prijatelja i grupa vršnjaka na razvoj adolescenta je također izuzetno veliki i igra čak i veću ulogu za djecu i mlade odrasle osobe koji su migrirali i žive bez roditelja ili rođaka. Oppedal i Idsoe (2015) su također ispitali resurse prijateljstva i procese akulturacije i mentalno zdravlje maloljetnih izbjeglica bez pratnje. Nakon ponovnog naseljenja, kontakti i odnosi sa vršnjacima iste etničke pripadnosti i sa vršnjacima iz dominantne kulture doprinijeli su razvoju kulturološke kompetencije, i povećali su „znanje i vještine neophodnih lingvističkih i bihevioralnih obrazaca koji mogu olakšati percepciju uspješnosti unutar kulture nove zemlje, kao i pripadnost istoj“

(Oppedal & Idsoe, 2015, str. 2, citira Birman, 1998, Oppedal et al., 2004).

Istakli smo da se mladi ljudi pogođeni ratom i, uopšte, izbjeglice i tražitelji azila predstavljaju „u velikoj mjeri dvojako i stereotipno [bilo kao] patološki slučajevi, potencijalno opasni [ljudi], ili kao bespomoćne žrtve“ (Denov & Blanchet-Cohen, 2016, str. 237). Autori sugeriraju novi okvir koji prepoznaje i realnost nevolja i viktimizaciju, ali, istovremeno, i aktivizam i sposobnost djece i mladih ljudi da doprinesu vlastitom zdravom razvoju kroz pristup kvalitativne žive istorije sa ličnim narativima. Potencijalna energija, kreativnost i idealistička želja da se u svijetu učini promjena koja se često dovodi u vezu sa adolescencijom i početnim fazama odrasle dobi može cvjetati samo ukoliko to dozvole okolnosti i ukoliko je ne zasjeni teret krize identiteta.

Različiti pristupi podršci mladim izbjeglicama po prvom dolasku i nakon toga se ovdje ne mogu razmatrati. Organizacije poput Savezne udruge za maloljetne izbjeglice bez pratnje (BumF) pokušavaju da osmisle opšti koncept osnaživanja i učešća mladih. Politički i društveni angažman i pravo na glas u institucionalnim, društvenim i kulturnim okruženjima otvaraju nove mogućnosti i slobodu djelovanja, i možda i brišu uticaj moćnih struktura zabrane (vidi web stranicu BumF-a, n.d.). Istraživanje je pokazalo da aktivnosti izgradnje kapaciteta jačaju otpornosti i osjećaj pripadnosti kod izbjeglica (Rivera, Lynch, Li, & Obamehinti, 2016). Ovi autori ističu važnost ohrabririvanja programa umrežavanja zajednice i razvoja vodstva u zajednici, te osnaživanje i samoodrživost nezavisne organizacije. Srž svih aktivnosti i intervencija koje se smatraju korisnim za stvaranje pozitivnog okruženja društvene integracije trebalo bi biti maksimalno povećanje individualnog djelovanja, promocija multikulturalizma i obrazovanja sa posebnim osvrtom na kontekstualizirano i povezano podučavanje/učenje za mlade: „U suštini, samoodrživost, samoodređenje, i lokus kontrole se postižu kada su ljudi osnaženi. A osnaživanje dolazi kroz obrazovanje i aktivnosti koje dopuštaju učesnicima da igraju aktivne uloge u vlastitom učenju i razvoju“ (Rivera et al., 2016, str. 327).

Pokazalo se da sama migracija dovodi pojedinca u poziciju iz koje propituje prošli i sadašnji identitet, kao i imaginirane ili očekivane slike o sebi i planove za budućnost. Uprkos ličnim preprekama, teški i bolni aspekti kulturološkog šoka u kombinaciji sa procesom žalovanja, mogu dovesti do ličnog razvoja i rasta. Slično tome, period adolescencije je obično izazovna faza ponovne orijentacije, formiranja identiteta i individuacije. Do posebne situacije dolazi kada se oba uslova nađu u kombinaciji: mlade izbjeglice prolaze kroz transformacije identiteta i individuacije zbog alukturacije i nromativa, kao i razvojnih izazova koji su uslovljeni životnom dobi – dakle, ovo bi moglo biti i intenzivnije proživljeno iskustvo. Povećana ranjivost maloljetnih izbjeglica bez pratnje povezana sa dvostrukim psihosocijalnim stresom i razvojnim zadacima je istražena i priznata, ali potencijalna snaga i njegovanje otpornosti se ne bi trebali izgubiti iz vida. Maloljetne izbjeglice bez pratnje se lakše adaptiraju na novu okolinu, baš kao i većina djece migranata, koji imaju tendenciju brže akulturacije u zemlji domaćinu nego, na primjer, njihovi roditelji, i to iz razloga što idu u školu i brzo uče novi jezik, te su u okruženju

gdje se ohrabruje uspostavljanje novih odnosa. Naglašava se osnovna uloga društvene podrške i pozitivnog uticaja kroz kontakt sa transnacionalnom porodicom i odnose s vršnjacima, a to bi trebali ohrabrivati i socijalni radnici, nastavnici i psiholozi koji rade sa maloljetnim izbjeglicama bez pratnje. Ovakav bi pristup mogao omogućiti mladim izbjeglicama da bolje shvate kakvu ulogu njihova kultura igra u novom društvu i obrnuto – kakvu ulogu novo društvo igra u njihovoj kulturi.

Bibliografija

- Akhtar, S. (1995). A third individuation: Immigration, identity, and the psychoanalytic process. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 43(4), 1051–1084.
- Akhtar, S. (2007 [1999]). *Immigration und Identität: Psychosoziale Aspekte und kulturübergreifende Therapie*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Akhtar, S., & Samuel, S. (1996). The concept of identity: Developmental origins, phenomenology, clinical relevance, and measurement. *Harvard Review of Psychiatry*, 3(5), 254–267.
- Bär, C. (2016). *Migration im Jugendalter: Psychosoziale Herausforderungen zwischen Trennung, Trauma und Bildungsaufstieg im deutschen Schulsystem*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Beiser, M., Puente-Duran, S., & Hou, F. (2015). Cultural distance and emotional problems among immigrant and refugee youth in Canada: Findings from the New Canadian Child and Youth Study (NCCYS). *International Journal of Intercultural Relations*, 49, 33–45.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55(3), 303–332.
- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF). (2017). *Das Bundesamt in Zahlen 2016 – Asyl, Migration und Integration* [online]. Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Available at www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Broschueren/bundesamt-in-zahlen-2016.html?nn=1367528
- Bundesverband unbegleitete minderjährige Flüchtlinge (BumF). (n.d.). *Gesellschaftliche Beteiligung von jungen Flüchtlingen* [online]. Retrieved on 13 September 2017 from www.b-umf.de/de/themen/partizipation
- Denov, M., & Blanchet-Cohen, N. (2016). Trajectories of violence and survival: Turnings and adaptations in the lives of two war-affected youth living in Canada. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 22(3), 236–245.
- Erikson, E. H. (1959). Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological Issues*, 1(1), 50–100.
- Garza-Guerrero, A. C. (1974). Culture shock: Its mourning and the vicissitudes of identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 22(2), 408–429.
- Grinberg, L., & Grinberg, R. (1984). *Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile*. New Haven, CT & London: Yale University Press.
- Hadfield, K., Ostrowski, A., & Ungar, M. (2017). What can we expect of the mental health and well-being of Syrian refugee children and adolescents in Canada? *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 58(2), 194–201.

- King, V. (2016). Zur Psychodynamik der Migration. Muster transgenerationaler Weitergabe und ihre Folgen in der Adoleszenz. *Psyche*, 70(9), 977–1002.
- Machleidt, W. (2013). *Migration, Kultur und psychische Gesundheit: Dem Fremden begegnen*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- Machleidt, W., & Heinz, A. (2011). Dynamische Modelle der Migration. In W. Machleidt & A. Heinz (Eds.), *Praxis der interkulturellen Psychiatrie und Psychotherapie: Migration und psychische Gesundheit* (pp. 33–42). München: Urban & Fischer.
- Oppedal, B., & Idsoe, T. (2015). The role of social support in the acculturation and mental health of unaccompanied minor asylum seekers. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56(2), 1–9.
- Rivera, H., Lynch, J., Li, J. T., & Obamehinti, F. (2016). Infusing sociocultural perspectives into capacity building activities to meet the needs of refugees and asylum seekers. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 57(4), 320–329.
- Siebenbürger, B. (2017). Unbegleitete minderjährige Flüchtlinge. In A. Liedl, M. Böttche, B. Abdallah-Steinkopff & C. Knaevelsrud (Eds.), *Psychotherapie mit Flüchtlingen – neue Herausforderungen, spezifische Bedürfnisse* (pp. 121–133). Stuttgart: Schattauer.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. Oxford: Penguin.
- Witt, A., Rassenhofer, M., Fegert, J. M., & Plener, P. L. (2015). Hilfebedarf und Hilfsangebote in der Versorgung von unbegleiteten minderjährigen Flüchtlingen: Eine systematische Übersicht. *Kindheit und Entwicklung*, 24(4), 209–224.
- World Health Organization (WHO). (2016). Mental and Behavioural Disorders. *The International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-10)* (Chapter 5). Geneva, Switzerland: WHO.

Camellia Hancheva

Stručna radionica¹ u okviru Dijaloške škole „Migracija – Trauma u tranziciji. Istraživanje sociotraumatskih korijena u radu s izbjeglicama“. 14. 04. 2017, Filozofski fakultet u Sarajevu

Poziv za kapacitet održavanja pojedinaca i društva

Stručna radionica o djeci izbjeglicama je planirana u okviru Ljetne škole u Sarajevu. Glavni cilj ove inicijative bio je da se stvori prostor za sastanak i diskusiju ljudi neposredno uključenih u rješavanje situacije sa maloljetnicima bez pratnje u evropskim tranzitnim područjima i u zemljama konačnog odredišta.

Nekoliko profesionalaca iz oblasti sociologije, psihologije, psihoanalize, socijalnog rada, prava, ekonomije i iz nevladinih organizacija su bili pozvani da podijele iskustva rada s djecom izbjeglicama ili drugo relevantno iskustvo u polju dječije migracije; cilj je bio da se identificiraju glavni izazovi na ličnom i institucionalnom nivou i da se podijele primjeri dobre prakse i neočekivanih rješenja. Ekspertna grupa je pokazala interesantnu dinamiku koja će se opisati u zadnjem odlomku.

Na koji način da pristupimo, održimo i zadržimo stvarnost za djecu izbjeglice? Ovi konstrukti predstavljaju različite nivoe brige i mogu se koristiti za prikaz različitih aspekata situacije sa djecom izbjeglicama:

1. Pristupanje problemu podrazumijeva praktične aktivnosti usmjerene na obezbjeđivanje hrane, zdravstvene zaštite i samog preživljavanja djece.
2. Održavanje je proces organiziranja „prosječno prihvatljivog okruženja“ (Winnicott, 1971, pp. 1-25) gdje se kroz strukturirane, ponavljajuće rutine, ponovo može steći osnovno uvjerenje da je svijet sigurno mjesto. Drugi aspekt održavanja je sposobnost odraslih koji su involvirani da

- održe u umu djece izbjeglica njihove prirodne razvojne potrebe i konflikte.
3. Procesiranje i simbolizacija emocija je suština zadržavanja (Bion, 1962b; Finaly, 2015).

Zadržavanje počinje od samog svjedočenja pričama i iskustvima djece, do detoksikacije od emocija užasa, bijesa, bespomoćnosti, anksioznosti i osvete.

Zadržavanje je glavni izazov kojeg su stručnjaci podijelili i iskusili u grupama.

Pravni status djece izbjeglica

Definicije i termini

Termin „maloljetnik bez pratnje“ se koristi za one „koji su odvojeni od oba roditelja i drugih srodnika i o kojima se ne stara odrasla osoba koja je, po zakonu ili običaju, odgovorna za to“ (Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta [UNCRC], 2005, odlomci 7-8). Svaka osoba mlađa od 18 godina i koja ispunjava gore spomenuti uslov se smatra da ima status maloljetnika bez pratnje i podliježe posebnom zakonodavstvu. Prema zvaničnim statistikama [EUROSTAT, n.d.], većina maloljetnika bez pratnje su muškog spola (preko 89%), a njih preko dvije trećine su u dobi od 16 do 17 godina, a manje od 10% je mlađe od 14 godina. Brojevi i iskustvo obje strane – izbjeglica i vlasti u tranzicijskim ili zemljama odredišta – ističu da je pitanje životne dobi jedna od kontraverznih tema. Sumnje u broj godina kojeg prijave izbjeglice se često percipiraju kao uvredljive i nepravedne, a profesionalci o ovom problemu pričaju u okviru moralne dileme bez jednostavnog rješenja.

Priča s radionice „Pomagači, volonteri i sekundarna trauma“ (vidi Poglavlje 22, ova knjiga) je ilustracija kompleksnosti i ponekad inkompatibilnosti definicija i različitih društveno konstruiranih značenja i posljedica tako jednostavne demografske varijable kakva je starosna dob. Slučaj² se odnosio na jednu tradicionalnu porodicu koja je tražila azil i koja je živjela u izbjegličkom centru u poručju tranzita. Članovi porodice uključuju oca, majku, i dvogodišnju djevojčicu. Otac je procesuiran za pokušaj ubistva svoje žene (koja je ujedno i njegova nećaka), starosti 16 godina. Za taj je čin rečeno da je opravdana kazna za preljub. To „neoprostivo“ ponašanje žene je što je gledala dječake svoje životne dobi a koji su živjeli u drugom odjelu istog tog centra. Nakon što je otac uhapšen, javlja se nekoliko pitanja u ovom slučaju: da li je šesnaestogodišnja djevojčica maloljetnica bez pratnje kojoj se treba dodijeliti staratelj? I šta je sa dvogodišnjim djetetom? Šta je sa „najboljim interesima djeteta“ i ko je to „dijete“ i koji su interesi „porodične jedinice“? Ovaj je slučaj primjer teškog procesa uspostavljanja pravila i njihove primjene na neproturječan način.

Percepcije i konstrukcija životne dobi i roda značajno variraju u različitim kulturama. Posljedice takvih razlika mogu biti sasvim neočekivane. Definicije djetinjstva i adolescencije u različitim kulturama imaju širok korelacijski

raspon. Jedno moguće čitanje izvještaja EUROSTAT-a (n.d.) je da je broj djevojčica i dječaka izbjeglica jednak, ali u slučaju maloljetnika bez pratnje, veći je broj dječaka, dok djevojčice koje imaju manje od 18 godina često migriraju kao kćerke i/ili žene unutar porodične jedinice. Većina maloljetnika bez pratnje je muškog spola, dobi od 16 do 17 godina, a koji se smatraju adolescentima u jeku krize identiteta (Erikson, 1968). Međutim, adolescencija je društveno konstruiran termin za tranziciju od djetinjstva do odrasle dobi, i predstavlja uglavnom ideje zapadnog društva o normativnom razvoju tokom života (Delaroche, 2005). Priče o dječacima izbjeglicama otkrivaju drugačije stajalište. Većinom ih se doživljava kao najvažnijim odraslim osobama u svom klanu, koji su poslani s nadom i očekivanjima da spasu cijelu porodicu. Stručnjaci koji rade u izbjegličkim centrima u Srbiji izvještavaju o telefonskim razgovorima koje su načuli, u kojima djeca lažu svoje porodice i kažu da su stigli u Njemačku. Osjećaj neuspjeha i srama ih gura u rizične i očajne pokušaje da pobjegnu iz sigurnih zona i ispune prava ili imaginirana očekivanja svojih roditelja.

Opis situacije: prava i propisi, međunarodni sporazumi

Standardi Povelje Evropske unije o temeljnim pravima i Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (EUAFRCE, 2015) u potpunosti određuju aktivnosti EU-a kada su u pitanju maloljetnici bez pratnje. Apsolutni je imperativ da su ovo prvo djeca a onda izbjeglice, i to treba stalno imati na umu kako bi se kao prioritet postavile potrebe njihovog prirodnog razvoja. Sigurnost djece i neposredne mjere u skladu sa zakonom su vrhunski prioritet, kao i obezbjeđivanje sigurnog doma i određivanje zakonskog staratelja. Kako sistem izgleda u praksi? Primjenjuju se domaći i međunarodni zakoni, i smatra se da zemlje poput Bugarske, Grčke i Njemačke, koje su dio Evropske unije, pričaju jednako sigurno i pouzdano mjesto za maloljetnike bez pratnje koji treba da ostanu u prvoj zemlji Evropske unije u koju uđu dok se obrađuje njihov zahtjev za azil, ili za neki drugi status kojeg podnesu. Međutim, ovdje je prisutna značajna kontradikcija između želja djece i međunarodnih direktiva (FRA i ECtHR, 2014, Dio 5.3) (EUAFRCE, 2015, str. 168) koja nalažu da se trebaju obavljati aktivnosti na spajanju porodica.

Ovdje se javljaju dva pitanja: 1) kako im pružiti sigurnost; i 2) kako odabrati zakonskog staratelja koji će raditi „u najboljem interesu djeteta“.

Oba su pitanja povezana s činjenicom da su maloljetnici bez pratnje heterogena grupa. Sotiris Chtouris³ i Anastasia Zissi⁴, stručnjaci u polju sociologije, s iskustvom iz prve ruke sa izbjeglicama na Lezbosu (Grčka), ističu barem četiri kategorije djece izbjeglica koja ispoljavaju različita ponašanja, težnje i potrebe: prva kategorija, koja je izuzetno rijetka, je maloljetnik bez ikakve pratnje – bez srodnika ili prijatelja; drugo su djeca koja putuju s nekim iz njihovog mjesta porijekla, koji su ponekad također maloljetnici; a treća je kategorija maloljetnika djelomično bez pratnje, koji imaju neke članove porodice u Evropi, a koji mogu ući u evropske zemlje na osnovu prava o

spajanju porodice. Tu je i četvrta kategorija potpuno neregistrirane djece, skoro nevidljive sistemu. Bez ikakvih podataka o pravnim procedurama i zaštiti, oni i ne traže azil, te su stoga podložni većem riziku trgovine ljudima.

Pitanje sigurnosti predstavlja ozbiljan izazov jer je kontradiktoran percepciji onoga što je sigurno, dobro, dovoljno dobro, ili najbolje za dijete. Konačni cilj skoro svih maloljetnika bez pratnje je da dođu do neke zapadnoevropske ili zemlje Sjeverne Evrope. Socijalni radnici, psiholozi i ljudi iz nevladinih organizacija u takozvanim tranzitnim zemljama dijele isto iskustvo. Jedan je volonter iz Grčke opisao svoj zadatak praćenja maloljetnika do sigurne kuće kao *najbесkоrisniji posao ikad*, jer su svi maloljetnici otvoreno govorili da ne bi ni noć proveli na tom mjestu i da će uložiti maksimalne napore da dođu do granice i krenu dalje prema zapadu (privatni razgovor).

Postoji drastična diskrepancija između želja maloljetnika bez pratnje i ustaljenih praksi nošenja sa situacijom u kojoj se nalaze izbjeglice na rutama u nesigurnim i često ilegalnim kretanjima migranata i rizika deportacije ili pritvora.

Međutim, kako je Andreas Hamburger⁵ istakao, zakonodavstvo u Njemačkoj potvrđuje da su *djeca uvijek izuzetak* kada je u pitanju deportacija. Prema njemačkom zakonu, dijete ne može biti izbačeno iz zemlje sve dok ne navrší 18 godina, bez obzira na način ulaska (legalni ili ilegalni). Svako dijete, obzirom da je maloljetnik, ima pravo da ostane u Njemačkoj. Ovo je istakao 2015. godine Savezni administrativni sud u Njemačkoj.

Iako postoji pravna zaštita koja se stiče ulaskom u neku zapadnu zemlju, postoje i izuzetno nerealna očekivanja i pretjerane slike života u zapadnim društvima, a to čini maloljetnike bez pratnje izloženim raznim špekulantima.

Njemački metod sprječavanja potencijalnog rizika da djeca napuste sklonište i izlože se opasnosti je dodjeljivanje staratelja. Taj će staratelj odlučiti da li dijete može napustiti mjesto privremenog boravka. Kvalitet brige o djeci je mnogo bolji u odnosu na onu koja se pruža drugim migrantima. Međutim, nije uvijek moguće dodijeliti socijalnog radnika, i strukturiranje vremena djeteta i njegove/njene društvene inkluzije su nedovoljni. Drugi problem koji se tiče staratelja je što ih imenuje sud; dakle, vlast koja procjenjuje pouzdanost određene osobe. U većini slučajeva, navedena osoba je ili socijalni radnik, ili advokat. A jedino pravno ograničenje je da ta osoba može biti staratelj za maksimalno 50 djece – to je broj kojim je teško efiksano upravljati. Situacija u Grčkoj (koju su predstavili Sotiris Chtouris i Anastasia Zissi) je čak i zahtjevnija, posebno na vrhuncu izbjegličkog vala, kada bi se staratelji trebali brinuti za otprilike 4000 maloljetnika bez pratnje, a na raspolaganju je samo 21 socijalni radnik. Pri ovakvim omjerima, oni jedva i vide djecu koja su im dodijeljena, i njihov je sastanak samo formalni čin. U izbjegličkim kampovima i centrima na prvoj liniji u Grčkoj učestvuje i lokalna zajednica, koja pruža neformalnu podršku i brigu. Ali, odluke koje se tiču najboljeg interesa djeteta ne bi trebala donositi neovlaštena osoba.

Zajedničko mišljenje je da su usluge starateljstva najveći izazov u cijelom procesu. Postoji značajna potreba za kvalificiranim ljudima, ali ne postoje procedure za odabir ili obuku staratelja. Tamara Simonović⁶ je govorila o

pokušaju da se uspostave procedure za donošenje odluka u Srbiji, gdje se promijenio zakon o starateljstvu i gdje se krenulo novim pravcem, posebno kada je u pitanju briga o maloljetnicima bez pratnje. Multidisciplinarni tim kojeg čine socijalni radnik, psiholog i predstavnik države, mora procijeniti potrebe i iskustvo djeteta prije nego donese bilo kakvu odluku. Psihološko razumijevanje potreba pojedinca, a posebno istorije vezivanja, može pomoći u pronalasku rješenja koje je od najboljeg interesa za dijete. Imajući u vidu ličnu istoriju razdvojenosti koja je inicijalna situacija za svakog maloljetnika bez pratnje, i kroz pažljivu procjenu modela odnosa koji se u tom trenutku aktiviraju, može se donijeti odluka. Odvajanje djeteta od osoba koje mu nisu u srodstvu nije uvijek najbolje rješenje. Često, ti ljudi za koje se dijete veže na putu predstavljaju važan resurs podrške i brige, ali i psihološke podrške i zaštite. Stručnjaci upozoravaju na laka i brza rješenja, jer ono što nekada izgleda kao blizak odnos može biti kamuflirana eksploatacija i viktimizacija. Održavanje ravnoteže između potencijalne retraumatizacije i ponavljanja scenarija traumatičnog razdvajanja i sprječavanja trgovine ljudima, zahtijeva posebne kompetencije. Iz tog razloga su obrazovanje i povećana svijest potrebni stručnjacima koji rade sa maloljetnicima bez pratnje. Stručnjaci i volonteri se trebaju podučiti da obave početnu provjeru za znakove nekog poremećaja, tragove nasilja, i bilo kakve druge znakove hitne situacije.

Izgleda da je teško postići ravnotežu između zaštite i pritvora, slobode i odgovornosti. Pokušaj u tom pravcu može biti pružanje obrazovanja o osnovnim pravima i sigurnosnim mjerama. Uspjeh takve intervencije je suštinski ovisan o onome ko je identificiran kao „neprijatelj“ i „saveznik“. Ukoliko se institucije i stručnjaci koji rade s djecom ne prepoznaju kao benevolentni, situacija će ostati nepromijenjena.

Situacije visokog rizika i prevencija trgovine ljudima

Tokom radionice, Elmedin Muratbegović⁴⁷, stručnjak u polju kriminologije, istakao je dvije tačke ukrštanja djece migranata i kriminologije: problem nasilja, zlostavljanja i trgovine ljudima.

Stručnjak iz Srbije je predstavio kontrast između dobro organiziranih ilegalnih mreža „koje operiraju na međunarodnom nivou; mreža koje nadilaze države i Balkan“, gdje su državni i međunarodni pravni organi nemoćni u osiguravanju balkanske migracijske rute.

Još je jedna kolegica iz Srbije izrazila zabrinutost da bi se u narednih nekoliko godina mogle otkriti zastrašujuće priče porobljene, ili djece prodane poput robe.

U ovom kontekstu, Andreas Hamburger je upozorio na još jednu zastrašujuću mogućnost – da u situaciji gdje djeca vjerovatno nemaju novaca da plate krijumčare, pribjegavaju drugim formama plaćanja.

Još je jedna zastrašujuća činjenica broj registriranih djevojčica među maloljetnicima bez pratnje u prihvatnim centrima u Grčkoj, te manjak broja djevojčica u izbjegličkim centrima u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj.

Pravilo „zaštite ličnih podataka“ je nepremostiva prepreka koja sprječava mogućnost praćenja djece od mjesta njihove prve registracije, do konačnog odredišta, kao i osiguravanje njihovog puta. Nevoljkost vlasti da budu fleksibilni izlaže djecu riziku i povećava emotivni teret profesionalcima koji su razvili vezu tokom rada s djetetom. Učesnici radionice su izrazili razočarenje u institucije i bespomoćnost kada se suočavaju sa situacijom gdje profesionalci moraju da se takmiče sa dobro organiziranom, ilegalnom mrežom i sa prilično drugačijim namjerama nego što je „najbolji interes djeteta“.

Situacija u tranzitnim područjima

Nedostatak strukture

U ovom dijelu radionice, stručnjaci su prijavili situaciju u tranzitnim područjima kao izuzetno mučnu, izazovnu i konfliktnu. U vrijeme održavanja radionice, 150 maloljetnika bez pratnje je bilo smješteno u jednom prihvatnom centru na jugu Srbije, što je broj koji u velikoj mjeri prevazilazi kapacitet centra. Centar za rad sa lokalnom marginaliziranom djecom je još jedna institucija u kojoj su smještena djeca izbjeglice iz Sirije, Pakistana, Iraka i iz drugih zemalja. Problemi koji se javljaju među različitim grupama djece su bili izazovni, a javio se i potencijalni rizik od marginalizacije i stigmatizacije djece izbjeglica.

Nataša Mladenović i Tamara Simonović su na sljedeći način opisale tipičan dan u tom izbjegličkom centru:

„Mnogo se druže, što nije dobar način da se provodi vrijeme u toj starosnoj dobi koja je tako produktivna i u doba kada bi trebali naučiti i postići stvari i pripremiti se za budućnost.“

Obrazovni sistem u tranzitnim zemljama nije u stanju prihvatiti djecu izbjeglice, iako je bilo nekoliko uspješnih pokušaja i pilot projekata. Neformalno obrazovanje se pruža u većini kampova, ali samo na ograničen vremenski period. Ostatak vremena je uglavnom nestrukturirano i zavisi od želje djeteta da učestvuje u bilo kakvim organiziranim aktivnostima. Stručnjaci su istakli zabrinutost zbog loše motivacije maloljetnika da učestvuju u bilo kakvim aktivnostima. Ponašanje djece je pokazalo njihovo nezadovoljstvo što su na tom mjestu. Mnogi neuspješni pokušaji da se pređe granica s Mađarskom ili Hrvatskom je vjerovatno završila prisilnom ili agresivnom intervencijom policije. Kao rezultat toga, neka su djeca razvila imaginarni plan za povratak u Grčku (kao zemlju EU) ili su tražila potencijalne veze s krijumčarima. Situacija u kojoj se konstantno kreće preko različitih granica i centara, i opet nazad, za većinu djece traje mjesecima i godinama.

Andreas Hamburger je istakao dugoročne posljedice perioda „praznine“ tokom adolescencije. Inkluzija u formalni sistem obrazovanja i strukturiranje vremena su potencijalna sredstva za podršku razrješenju krize normativnog

razvojnog identiteta. Turbulentni period tranzicije iz djetinjstva u odraslo doba, kada se dešava u isto vrijeme kada i traumatična tranzicija iz rodnog mjesta u nepoznatu stvarnost, može negativno uticati na težnje da se razvije identitet. Sprječavanje difuzije identiteta i marginalizacija kroz izbor negativnog identiteta su bitni zadaci za profesionalce i vlasti.

Iskustva djece izbjeglica i skrbnika

Teško je dobiti svjedočanstva djece iz dva razloga: 1) potreba za prevodom i potencijalni problemi i nesporazumi; i 2) opisivanje traumatičnih iskustava riječima zahtijeva podršku u procesu refleksije, regulacije afekta i integracije. Ove kapacitete u velikoj mjeri poremeti trauma.

Savladavanje simboličkog izraza je moguće kada je kapacitet za simbolizaciju razvijen i neporemećen, ali, najčešće psiholog, kada pokušava da dopre do djeteta, mora prepoznati neposredno bihevioralno odigravanje (engl. *acting out*) ili psihosomatske reakcije. Brojni psihosomatski simptomi, samoozljeđivanje, poremećaji sna, disocijativni i napadi panike, najvjerovatnije su rezultat iskustva teških traumatičnih događaja. Psiholozi i socijalni radnici se suočavaju sa zadatkom da pridobiju povjerenje djece i pokušavaju da pristupe djeci kojima je slika svijeta iskrenuta u konstantnu opasnost.

Višestruki gubici i prekidi svake moguće strukture i sistema onemogućavaju da ostanu povezani sa sadašnjošću. Idealizacija prošlosti ili budućnosti sprječava da se posvete bilo čemu u sadašnjosti.

Aida Bekić⁹ opisala je narative izbjeglica kao zbirku gubitaka i razdvojenosti: od porodice, kulture i svega poznatog, kao i višestrukih slučajeva razdvojenosti od vršnjaka i stručnjaka u tranzitnoj njezi. Psihološka situacija izaziva konstantnu aktivaciju sistema vezivanja koji sprječava uspješnu inkluziju u produktivne aktivnosti i proizvodi konstantno stanje uzbune i opreza. Nikola Atanassov¹⁰ je ilustrirao osjećaj bespomoćnosti i konfuzije kada je govorio o jednom dobro obučenom profesionalcu koji je dodijeljen kao staratelj i koji je pružao kućnu njegu jednom izbjeglici adolescentu više od godinu dana (dok ta osoba nije napunila 18 godina). Nemogućnost stupanja u kontakt sa dječakom je bila izuzetno frustrirajuća. Moglo bi se špekulirati o nepoznatoj istoriji vezivanja i/ili traumatičnoj istoriji zlostavljanja u odnosu na odrasle, što je izazvalo povlačenje i izolaciju ovog maloljetnika.

Slike i fantazije profesionalaca koji rade sa traumatiziranim osobama izlažu ih visokom riziku sekundarne traume. Preporučuje se briga za skrbnike kroz timski rad, podršku i redovni nadzor. U situacijama visoke emotivne uključenosti i pritiska vremena, sposobnost da se obuzda agresija, bijes, ljutnja i očaj je razvučena do krajnjih granica. Ogden (2004) upozorava da je sprečavanje „patološkog zadržavanja“ kao modusa funkcioniranja moguće samo kroz zadržavanje unutar veće grupe – „majčinsko zadržavanje“ (Bion, 1959), društvena i institucionalna podrška i konstantni napor da se nepodnošljiva iskustva imenuju, reflektiraju i procesiraju. Nezamislivo je zapanjujućim slikama i pričama dati bilo kakvo značenje bez istinskog

razumijevanja procesa koji se u društvu dešavaju i sposobnosti da se pobjegne u maštu (Bion, 1962a).

Procjena hitnih i dugotrajnih potreba: primjeri dobre prakse

Pridobivanje povjerenja i ostvarivanje saradnje

Interakcija između dvoje ljudi ili dvije kulture ili institucije nije moguća bez temeljnog nivoa razumijevanja. Eric Erikson (1950) pozicionira konflikt osnovnog povjerenja nasuprot nepovjerenja na sami početak ljudskog psihosocijalnog razvoja. Ostvarenje adaptivne ravnoteže je krajnji zadatak prve faze razvoja svakog pojedinca.

Održavanje i zadržavanje situacije u kojoj se nalaze djeca izbjeglice znači početi tamo gdje se osoba nalazi u određenim okolnostima, i životnom stanju. Izbjeglice proživljavaju drastičnu promjenu gdje je sve staro izgubljeno, a sve novo izgleda zastrašujuće. Aktivira se pitanje osnovnog povjerenja i, kako Erikson navodi u epigenetskom principu (1968), ravnoteža se postiže kroz integraciju ponavljanih trenutaka nade da sve slijedi određeni red i da će kontakt sa vanjskim svijetom pružiti dovoljan i pravovremeni „pribor za preživljavanje“. Situacija djeteta izbjeglice izuzetno je slična prvoj fazi psihosocijalnog razvoja: trenutak predjezične interakcije sa nepoznatim kada je osnovno povjerenje više „osjećaj povjerenja“ (Erikson, 1968) nego svjesna odluka da se nekome vjeruje. Potrebna je velika hrabrost da se riskira i vjeruje okruženju, ljudima, institucijama, pravilima i propisima koji se stalno mijenjaju. Iz izvještaja, vijesti i ličnih priča je poznato da iskustvo putovanja maloljetnika bez pratnje podriiva razvoj povjerenja. S druge strane, pružanje strukture i predvidivosti je preduslov za razvijanje povjerenja.

Primjeri dobre prakse: ravnoteža organizacije, vremenske strukture i smisla djelovanja

Glavni problem nestrukturiranog vremena u izbjegličkim centrima ima i svoj ekvivalent u još jednoj teškoj dilemi: kako ostvariti ravnotežu između slobode i sigurnosti, inicijative i ograničenja? Kako obezbijediti strukturu bez nametanja rigidnosti? Kako čuvati granice stvarnog i simboličkog prostora za istraživanje?

Ovo su pitanja roditeljstva i tome vezane brige za djecu. Situacija sa djecom izbjeglicama u velikoj mjeri kompromitira smisao djelovanja. Djelovanje se često primjenjuje kao odigravanje (engl. *acting out*) ili suprotna ponašanja, poput bijega, što dijete dovodi u situacije visokog rizika.

Primjer kreativnog i očajnog pokušaja da se održi smisao djelovanja je priča o spisku kojeg su sastavila djeca u jednom izbjegličkom kampu u Srbiji kako bi izbjegla ostanak satima i danima na granici s Mađarskom. Komisija za izbjeglice je trebala spisak predati mađarskim vlastima i dnevno bi bilo

prozvano deset osoba. Postojanje spiska im je pomoglo da strukturiraju vrijeme čekanja, da ga učine podnošljivijim i da mu daju značenje.

Primjer dobre prakse: konstruiranje ličnog narativa

U zadnjem dijelu radionice, dat je primjer psihosocijalne intervencije pod nazivom „mapa puta“. Djeca su pozvana da od različitih materijala rekonstruiraju svoju priču o putu. Uz pomoć odraslih koji su pružili modele kuća, zastava, drveća, itd., djeca su bila u mogućnosti da predstave i ispričaju dijelove svojih priča: zašto su otišla, gdje su putovala, koga su upoznala [...]. Među tim narativima koji su spontano nastajali, bilo je i primjera izazova i prepreka, ali i velikodušnosti i nade. Strašne priče su koegzistirale sa sjećanjima o mnogim dobrim stvarima koje su im se desile tokom puta.

Kada se ljudima da prilika za refleksiju u sigurnom okruženju, oni mogu pokušati da integriraju dobra i loša iskustva u značajnu ličnu priču. Obnavljanje kontinuiteta prošlosti i sadašnjosti je jedini mogući način da se suoči sa budućnošću.

Rješavanje psiholoških posljedica traumatičnog iskustva i izbjegavanje retraumatizacije

Pružanje podrške i terapija je dobar standard brige. Trebale bi se planirati osjetljive i promišljene intervencije kako bi se izbjegla retraumatizacija. Predstavljen je primjer dobre prakse u Grčkoj, gdje su osposobljene kuće za smještaj 20 do 50 djece i osoblja, uključujući i najmanje dva psihologa, dva do četiri skrbnika, socijalne radnike/sociologe, kao i grupe volontera koje su se smjenjivale. Razvijene su i aktivnosti kako bi se riješile potrebe migranata adolescenata. Pruženi su i psihološka podrška i inkluzija u obrazovni sistem. Pažljivo se razgovaralo o glavnim izazovima nacionalnog identiteta, konfliktima unutar izbjegličkih grupa, i negativnim stavovima lokalne zajednice, a dugoročni programi su ostvareni. Stručnjaci su optimistični kada je u pitanju tempo uvođenja promjena i obezbjeđenja inkluzije. Budući ciljevi su: podrška mladim izbjeglicama da dođu na univerzitet, a to će im pružiti osjećaj da nisu isključeni i da imaju pristup univerzitetu.

Glavni izazov

Metafora puta (Lakoff & Johnson, 1980) se često koristi u literaturi u psihologiji da se opiše razvoj osobe. Metaforičko značenje puta ka identitetu osobe je dosta drugačije od stvarnog puta djece migranata i izbjeglica. Iskustvo izbjeglice je više potraga nego put, jer je glavna razlika u tome što je to iskustvo u stvarnom vremenu, a ne simbolička internalizirana potraga za identitetom.

Problem prelaska granica u smislu 1) teritorijalnih granica; 2) starosnih granica; 3) kulturoloških granica dovodi do paradoksa: dijete izbjeglica je osoba koja je započela put kao odgovorna mlada osoba, koja nosi očekivanja porodice i nade, a završila kao „maloljetnik bez pratnje“, u zavisnoj poziciji djeteta.

Prepoznavanje ovog paradoksa pretpostavlja da se on proučava i da se on adekvatno riješi u pravnim, sociokulturnim i psihosocijalnim sferama.

Djeca izbjeglicama i njihovim iskustvima, koja često prevazilaze izazove koji su u skladu sa njihovom starosnom dobi, treba se pristupiti, održati i zadržati. Zadržavanje opterećujućih iskustava, održavanje niti kontinuiteta (kontinuitet postojanja), održavanje strukture dana, ključni su dio primarne brige. Ukoliko mu se pristupi na pravi način, smisao djelovanja, smisao jastva i kreativnosti će se razviti, a samo tada će vrijeme za lične izbore, integraciju identiteta, i puno prihvatanje života odrasle osobe biti moguće.

Tokom ove radionice, razmjena iskustva i različite perspektive o djeci izbjeglicama i trgovini ljudima su otežavale radni nivo grupe, i iz tog razloga okruženje je promijenjeno – iz akvarija u spiralu. Moglo se pretpostaviti da je spirala bolja strukturalna percepcija odnosa koji se stalno mijenjaju unutar sistema. Spontani grupni razvoj može biti podobna metafora za pokušaj iznalaženja rješenja problema djece izbjeglica, gdje se zadržavanje transformira u zajednički razvoj.

Napomene

1. Stručnjaci, učesnici u radionici: Sotiris Chtouris, Anastasia Zissi, Tamara Simonović, Nataša Mladenović, Elmedin Muratbegović, Aida Bekić, Andreas Hamburger, Horst Kächele; gosti i saradnici: Nikola Atanassov, Chrysanthi Papadopoulou (preko e-maila), Maša Vukčević Marković.
2. Slučaj predstavila: Maša Vukčević Marković, psiholog i predsjednica Mreže psihosocijalnih inovacija.
3. Sotiris Chtouris – profesor sociologije, Egejski Univerzitet, Lezbos.
4. Anastasia Zissi – profesorica socijalne psihologije, Egejski Univerzitet, Lezbos.
5. Andreas Hamburger, psiholog, psihoanalitičar, profesor na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu. Predsjednik mreža TTM i MTT.
6. Tamara Simonović, izvršna direktorica Grupe za djecu i omladinu *Indigo*, Niš.
7. Elmedin Muratbegović, vanredni profesor na Odsjeku za kriminologiju, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu.
8. Nataša Mladenović, psiholog i psihoterapeut kognitivne terapije; kao članica grupe *Indigo* ima iskustva u izbjegličkim centrima u Preševu, Nišu i Bujanovcu.
9. Aida Bekić – nevladina organizacija Save the Children.
10. Nikola Atanassov, vanredni profesor kliničke psihologije na Odsjeku za kognitivne nauke i psihologiju, Novi bugarski univerzitet.

Bibliografija

- Bion, W. R. (1959). Attacks on linking. *International Journal of Psychoanalysis*, 40, 308–315. [reprinted in: E. B. Spillius (Ed.), *Melanie Klein Today: Developments in Theory and Practice. Volume 1: Mainly Theory* (pp. 87–101). London: Routledge, 1988].
- Bion, W. R. (1962a). A theory of thinking. *International Journal of Psychoanalysis*, 43, 306–310. [reprinted in: E. B. Spillius (Ed.), *Melanie Klein Today: Developments in Theory and Practice. Volume 1: Mainly Theory* (pp. 178–186). London: Routledge, 1988].
- Bion, W. R. (1962b). *Learning from Experience*. London: Heinemann.
- Delaroché, P. (2005). *Psychanalyse de l'adolescent*. Paris: Armand Colin.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
- European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe (EUAFRCE). (2015). *Handbook on European Law Relating to the Rights of the Child*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EUROSTAT. (n.d.). Asylum Statistics. Retrieved on 8 August 2018 from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics#Applications_by_unaccompanied_minors
- Finlay, L. (2015). *Relational Integrative Psychotherapy: Process and Theory in Practice*. Chichester, UK: Wiley.
- Lakoff, J., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ogden, T. H. (2004). On holding and containing: Being and dreaming. *International Journal of Psychoanalysis*, 85, 1349–1364.
- UN Committee on the Rights of the Child (UNCRC). (2005). *General Comment No. 6: Treatment of Unaccompanied and Separated Children Outside their Country of Origin* (CRC/GC/2005), 1 September 2005. Retrieved on 17 February 2018 from www.refworld.org/docid/42dd174b4.html
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. Hove & New York: Brunner-Routledge.

ČETVRTI DIO

Pomagači, volonteri i sekundarna trauma

Predgovor četvrtom dijelu

Biljana Stanković

U zadnjih nekoliko godina, u različitim zemljama, stvoren je ogroman pritisak na vladin i civilni sektor zbog izuzetno velikog broja izbjeglica koje su prošle kroz takozvanu „balkansku rutu“ na putu ka Zapadnoj Evropi. I dok se evidencija o broju izbjeglica konstantno i pedantno vodi, o čemu izvještavaju različita tijela, ljudi koji su uključeni u prihvat i pomaganje izbjeglicama, i tokom njihovog puta, i po dolasku, rijetko se, ako ikada, spominju. I opet, brojni stručnjaci i drugi pomagači i dobrovoljci – psiholozi, socijalni radnici, prevodioci, ljekari, advokati, skrbnici, spacioci, itd., godinama su već uključeni u raširenu i heterogenu mrežu pružanja pomoći izbjeglicama. Ova raznolika grupa ljudi dijeli nešto zajedničko – svi oni, često svakodnevno, dolaze u dodir s izbjeglicama, njihovim problemima, potrebama i traumatičnim iskustvima. Pošto mnoge izbjeglice stižu nakon dugog perioda nesigurnosti i izloženosti riziku, što je obično pojačano i maltretiranjem s kojim se suočavaju u zemljama tranzita, relevantan aspekt rada pomagača uključuje i stalnu izloženost strašnoj stvarnosti traumatičnih životnih događaja izbjeglica. Posljedica empatičnog sudjelovanja u traumatičnim iskustvima izbjeglica je da su pomagači izloženi sekundarnoj traumatizaciji koja podrazumijeva štetne transformacije njihovog unutarnjeg iskustva i odnosa sa drugima. Sekundarna trauma je izvorno opisivana u kontekstu terapijskog rada sa osobama koje su proživjele traumu i u okviru opisivanja načina na koje su terapeuti izloženi uticaju traume u svom radu. To se obično posmatra kao posljedica akumuliranih (svjesnih i podsvjesnih) odgovora na traumatski materijal različitih klijenata, a koji dovodi do dugotrajnih promjena kod terapeuta, uz simptome slične posttraumatskom stresnom poremećaju (PTSP-u). U zadnje vrijeme, pokazalo se da je koncept sekundarne traume koristan kada se pristupa potencijalno opasnim efektima rada s kojim se razni pomagači (socijalni radnici, spacioci, zdravstveni radnici) susreću u raznim kontekstima u koje su uključeni sa potencijalno traumatiziranim ljudima. Situaciju dodatno komplicira činjenica da ne samo da su izbjeglice izložene društvenoj traumi,

nego i pomagači, ili čak i cijele zajednice koje prihvataju izbjeglice koje su prošle kroz sociotraumatska iskustva oružanog sukoba, raseljenja i progona. Stoga, sadržaj ovog dijela knjige o migraciji i traumi se odnosi na pomagače i volontere, na razne (ali i potencijalne) rizike koje njihov posao i profesionalne uloge nose, i na posljedice njihovog kontakta sa izbjeglicama i lokalnim zajednicama.

U poglavlju 19, autori Chtouris i Zissi opisuju situaciju na Lezbosu (Grčka), gdje se lokalna zajednica suočila da iznenadnim i zapanjujućim prilivom izbjeglica i gdje su ozbiljno dovedeni u pitanje prihvatni i kapaciteti podrške. Autori analiziraju međudjelovanje različitih aktera u toj situaciji – članova izbjegličke populacije, državnih zvaničnika, predstavnika različitih institucionalnih tijela, dobrovoljaca, itd., kao i razne, ponekad ambivalentne posljedice koje ti susreti imaju po identitet izbjeglice i njihov odnos prema pojedincima i zajednici. Posebna se pažnja posvećuje dobrovoljcima, kroz analizu socio-materijalnih uslova u kampovima koji dopuštaju neke tokove moći i posredovanja, a neke sprečavaju, a to se smatra ključnom tačkom u određivanju uloga koje volonteri mogu imati, kao i posljedica po izbjeglice.

U Poglavlju 20, Schreiber nudi mogući model podrške za izbjeglice i za pomagače koji je iz niza razloga obećavajući. Uobičajeni modeli psihosocijalne podrške su usmjereni na pojedince i oslanjaju se na razmjenu govornih poruka. Ove okolnosti se obično pokazuju izazovnim u slučaju izbjeglica, te se alternativni načini organizacije podrške – u grupnom okruženju i uz minimalno oslanjanje na jezik – smatraju efektivnim i održivim. Autorica daje pregled recentnih empirijskih studija na učinkovitost intervencije zasnovane na usredotočenoj svjesnosti (engl. *mindfulness*) (joga, meditacija) za rješavanje različitih problema mentalnog zdravlja, i posebno se osvrće na praksu samozbrinjavanja kroz usredotočenu svjesnost za pomagače i volontere. Pored toga, razmatra se i nekoliko primjera joge specijalizirane za traumu a koja se primjenjuje u radu s izbjeglicama iz različitih zemalja.

Autori Vukčević Marković i Živanović (Poglavlje 21) se posebno bave temom sekundarne traume i predstavljaju rezultate istraživanja koje je obuhvatilo profesionalce i volontere u Srbiji, a koji su pružali pomoć izbjeglicama i tražiteljima azila koji su putovali balkanskom rutom. Rezultati ukazuju na različite grupe rizičnih faktora za sekundarnu traumatizaciju – organizacija rada i klima, posebno manjak jasne strukture i prekomjeran rad; izloženost traumatičnim iskustvima izbjeglica gdje specifičan kvalitet traumatičnog iskustva igra značajnu ulogu; te adekvatni i neadekvatni mehanizmi za nošenje sa problemima koje koriste pomagači. Posljedice sekundarne traume po lične i profesionalne živote pomagača se također razmatraju. Na kraju, autori naglašavaju važnost razvoja i primjene programa prevencije koji su usmjereni na traumu i zasnovani na dokazima, kao i važnost obuke i podrške pomagačima.

Konačno, u Poglavlju 22, Stanković povezuje i analizira sve ranije spomenute teme kroz sažimanje glavnih rezultata radionica o sekundarnoj traumi kod pomagača i volontera, a na kojoj su učestvovali stručnjaci za izbjeglice i traumu. Ta je radionica bila organizirana u okviru Dijaloške škole

„Migracija – Trauma u Tranziciji. Istraživanje sociotraumatskih korijena pri radu s izbjeglicama“ koja je održana u Sarajevu. Diskusija se usmjerila na konceptualne i metodološke izazove koji se odnose na sekundarnu traumatizaciju, ulogu empatije i osjećaj bespomoćnosti pomagača, i adekvatne pristupe prevenciji i intervenciji. Efekti sekundarne traumatizacije mogu biti iscrpljujući ne samo za pomagače, nego i za izbjeglice, pošto kvalitet rada može biti ozbiljno ugrožen. I dok se potreba za obukom, supervizijom i psihosocijalnom podrškom za pomagače prepoznaje i u literaturi i mnogim praktičnim kontekstima, postoje brojni izazovi u lokalnim zajednicama kada je u pitanju realizacija programa psihosocijalne podrške. Ovo poglavlje također razmatra neke specifične rizike u trenutnoj izbjegličkoj krizi kada je u pitanju razvoj sekundarne traume, i to posebno kod ranjivih grupa pomagača, kao i ulogu sociotraumatske prošlosti i pojedinaca i zajednica.

VOLONTERI I IDENTITET IZBJEGLICA

Sotiris Chtouris i Anastasia Zissi

Etiketiranje izbjeglica ili identitet izbjeglica

Pripadnici izbjegličke populacije dugo zadrže status izbjeglice, tražitelja azila ili migranta. Zadržavanje ovakve situacije i identificiranje izbjeglica sa prostorom koji je izgrađen u svrhu smještanja izbjeglica, ili kojeg su stvorile same izbjeglice, poput mjesta Idomeni i Calais (Millner, 2011), stvorilo je kulturološko i društveno okruženje u kojem izbjeglice formiraju određeni identitet. Pored mnogih negativnih karakteristika koje su vezane za 'izbjeglički' identitet, poput stigme ili društvene izopćenosti (Agamben, 1995; Vaughan-Williams, 2015), postoje i neki pozitivni procesi i karakteristike, poput adaptacije, razvoja vještina i skupljanja ljudskog kapitala mladih ljudi koji su, donedavno, živjeli u tradicionalnim društvima i bili često izloženi restriktivnim, ugnjetavačkim, čak i nasilnim praksama. Mlade izbjeglice, posebno mlade žene koje se kreću prema Evropi, suočavaju se sa procesom kulturalne, a potencijalno i inovativne ekonomske integracije. Izbjeglice prolaze kroz izuzetno kompliciran proces ponovnog formiranja identiteta, što je rezultat ne samo raseljenja (Griffiths, 2001), nego i životnih uslova koji se stalno mijenjaju, te pravnih propisa i političke klime (Brun, 201; McDonough & Tsourdi, 2012) u zemljama i zajednicama primateljima, i, konačno, specifičnih prilika i sposobnosti izbjeglica da se adaptiraju u novoj društvenoj i ekonomskoj situaciji. Izbjeglice su također prisiljene da preurede svoje društvene i kulturne mreže. Ovo dovodi do progresivnog, ali često i recipročnog, formiranja individualnog i kolektivnog identiteta. U tom smislu, primjećuje se nekoliko faza: prva je faza ulaska koju slijedi procedura prijave za azil, potom dobijanje statusa izbjeglice, polutrajni period naseljenja i, konačno, pronalazak prvog posla. U slučaju da se prijava odbije, pojedinci ili cijele porodice idu naprijed-nazad i u dugotrajnom su stanju društvenog vakuuma, i ostaju u fazi tolerancije ili 'ilegalnog' imigrantskog statusa osobe bez doma (Papastergiadis, 2006; Robinson & Rubio, 2007).

SLIKA 19.1 Idomeni. Dijete izbjeglica dodiruje i razgleda ruksak koji pripada Sari, mladoj volonterki iz Idomenija, i razgovara s njom

Izvor: © Sotiris Chtouris, 2016

Iz gore navedenih razloga, proces formiranja identiteta izbjeglice ne samo da je kompleksan, nego je i vremenski neograničen. Smatramo da osoba koja jednom iskusi izbjegličku traumu cijeli život procesira ovo iskustvo i na osnovu toga oblikuje trajni identitet. Istovremeno, izbjeglica je u stanju da modificira identitet i kulturni život na mjestu gdje on nastaje, i da ga prilagodi. Izbjeglance, koje su u početku ljudi bez doma, često dijalektički stvaraju nove domove u zemljama i zajednicama domaćinima.¹

Izgleda da su glavni faktori koji čine izbjeglički identitet, sa različitim stepenom identiteta tokom svake faze migracije i naseglavanja, sljedeći:

1. proces stvaranja 'birokratskog identiteta' izbjeglica (Zetter, 2007) onako kako to zahtijevaju zemlje članice, posebno one koje direktno prihvataju izbjeglice. Institucionalna moć, koju stvaraju zajedničke odluke Vijeća Evrope i međunarodni sporazumi, poput onog sa Turskom koji je potpisan 20. 3. 2016, oslikava prioritete unutarnje sigurnosti, i to tako što se štiti vanjske državne granice i osigurava protok među zemljama članicama Evropske unije (Evropski parlament, Generalni direktorat za istraživanje, 2000), te je to glavni je faktor koji doprinosi stvaranju ove vrste identiteta;
2. moralni i politički identitet same Evropske unije i njenih pojedinačnih država članica, javnog mišljenja, kao i tijela EU-a i međunarodne zajednice [ljudska prava, primjena zakona, građanska Evropa, evropska solidarnost, međunarodna solidarnost];
3. javni diskurs o tokovima izbjeglica kao glavna tema u nacionalnoj političkoj areni i lokalni plan; na primjer, u slučaju otoka Lezbos, ovo je izraženo kao kontinuirana dijalektika između izbjegličke traume i

spособnosti lokalne zajednice da se nosi sa problemima (društvenim, ekonomskim, kulturološkim) (McDonough & Tsourdi, 2012);

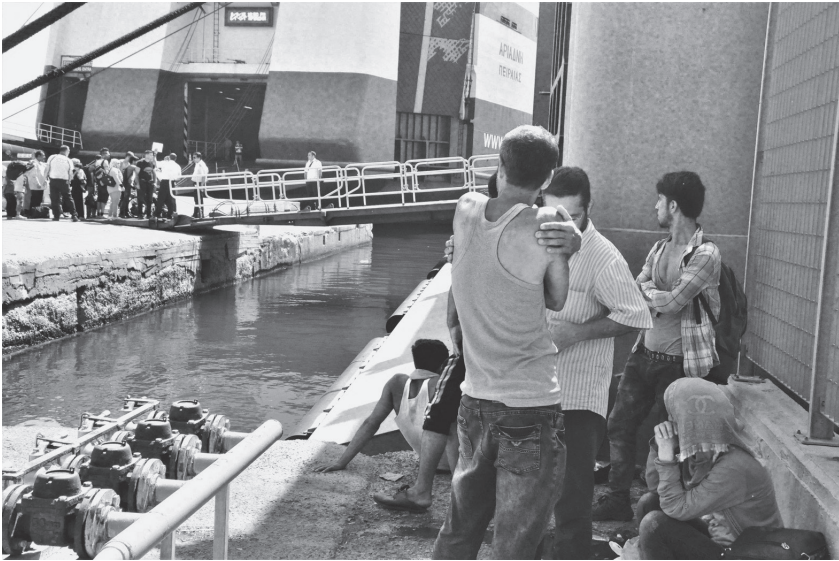
4. praksa integracije izbjeglica kroz specifičnu zapošljivost i druge oblike intervencije, osnaživanja i liječenja traume. Prilika da se unaprijedi ljudski potencijal i da se nađe posao su prvi prioritet za većinu izbjeglica.

Svi se ovi faktori pokreću, intenziviraju, ili obustavljaju kroz interakciju sa značajnim društvenim agentima, institucijama, pojedincima ili zajedničkim tijelima. U istraživanju smo željeli da saznamo kako ova interakcija formira pozitivnu ili negativnu dijalektiku za društvenu integraciju izbjeglica, i, preciznije, kako volonteri mogu doprinijeti ovom procesu.

Fluidna populacija: kratka istorija situacije s izbjeglicama u Istočnoj Evropi, 2015 – 2018

Izbjeglička populacija, kako smo prikazali ranije u tekstu, je fluidna, često 'tranzitna' populacija. Ova dimenzija izbjeglica je odavno poznata, ali nedavna izbjeglička kriza je dovodi direktno u središte pažnje. Nakon 2015, izbjeglički tok je prešao Egejske otoke u Sjevernu Evropu. Motiv stanovništva koje migrira je da dođu u zemlje sa najboljim uslovima za prihvata u pogledu infrastrukture i najvećeg potencijala sa stanovišta izbjeglica – trajno naseljenje. Većina ljudi ističe da su glavni razlozi što su postali izbjeglice sigurnost i želja da obezbijede bolju budućnost za svoju djecu. Također, izuzetno važan faktor je postojanje referentnih tačaka u zemlji domaćinu – članovi porodice, rođaci, ili ljudi iz zajednice iz koje su potekli. Informacije i znanje koje su akumulirale ove rastrkane izbjegličke mreže igraju glavnu ulogu u odabiru zemlje odredišta, kao i pri mijenjanju i prilagodbi životnih planova. S druge strane, njihovi izbori su rezultat promjena koje su odredile situacije s kojima se susretnu na svakoj granici i u svakoj tranzitnoj zemlji. Način na koji se te osobe identificiraju i steknu izbjeglički status u početku obuhvata procedure za priznavanje izbjegličkog statusa kroz razne državne birokratske mreže odgovorne za prihvatanje ili odbijanje prijave za azil. U krizi koja je počela 2015, i dugo nakon toga, bilo je dosta dvosmislenosti kada je u pitanju opisivanje novopridošlih; na primjer: tranzitna populacija, tražitelji azila, izbjeglice/ekonomski migranti. Dvosmislenost glede njihove klasifikacije, a koja je dolazila od samih institucija i predstavnika vlasti i građana, imala je za posljedicu da se ti ljudi što brže i efikasnije odbiju u narednoj zemlji. Veliki most koji je gurao izbjeglice dalje postavljen je početkom 2016. od Egejskih otoka do Sjeverne Evrope i skandinavskih zemalja. Brodovi, masa turističkih autobusa, vozovi i taksiji, kao i druga manja vozila, dnevno su prevozila na stotine, nekada i na hiljade ljudi od jedne do druge državne granice (Miller & Chtouris, 2017).

U mnogim slučajevima, velike grupe izbjegličke populacije su pješice prelazile velike razdaljine, i to od samog iskrcavanja, uz pomoć nekih grubih sredstava, poput kolica iz supermarketa, invalidskih kolica, čak su i vukli

SLIKA 19.2 Luka Mytiline. Izbjeglice pokušavaju da uđu.

Izvor: © Sotiris Chtouris, 2015.

kartone kako bi transportovali neke lične stvari, čak i najslabije među njima ili osobe s invaliditetom, a usput su koristili sve na što su naišli a što bi im moglo biti od koristi da prežive:

Osnovne poteškoće su bile da naši otoci nisu imali infrastrukturu potrebnu da prihvate sve one koji su pristizali [...], drugo, morali smo to da činimo uz napore da im nađemo smještaj [...] a transport je bio izazov, jer bi izbjeglice stizale na različite dijelove otoka; treći problem je bio obrazovanje ovih ljudi, pošto su kidali šlaufe za vodu da se kupaju, obavljali bi veliku nuždu i bacali smeće na sve strane. Bila je izuzetno teška situacija.²

Početni snimci tokova izbjeglica uvjerila je sve posmatrače i stanovnike da je njihovo prisustvo u svakoj tranzitnoj zemlji privremeno. Ovo uvjerenje se promijenilo kako su se granice počele postepeno zatvarati 2016. i, konačno, kada je Vlada Bivše jugoslavenske republike Makedonije (BJRM) potpuno zatvorila tranzit od Idomena.

To početno usporavanje, a onda potpuni prekid toka izbjeglica na sjever, dovelo je do problema dogotrajnog, ako ne i trajnog boravka novopristiglih, i njihovog trajnog prisustva na mjestima gdje su se nalazili u trenutku zatvaranja granica (Chtouris & Miller, 2017). Drugim riječima, bili su obavezni da zatraže azil kako bi izbjegli obavezan povratak u zemlju porijekla/ulaska – Tursku.

Privremena naselja na otvorenom, poput onog u Idomeniju, zatvorena su ili su pretvorena u trajna, zvanična naselja, ili Hot Spots. Istovremeno, na desetine novih izbjegličkih kampova oformljeno je uz onu prvu rutu gdje su

se izbjeglice kretale, ali i u nekim manjim zajednicama ili gradovima. Egejski otoci su imali najveću gustinu tražitelja azila (vidi Tabelu 19.1), ali nova prihvatilišta su također formirana, poput hostela za maloljetnike bez pratnje, porodičnih stanova, ili čak malih hotela ili hostela.

U većini slučajeva, organizacije civilnog društva su bile odgovorne za organizaciju hostela, kao i za zaštitu i obrazovanje maloljetnika bez pratnje. U vrlo kratkom vremenu, broj tih radnika i količina obaveza se povećala. U nekim slučajevima, oformile su se 'neformalne škole' sa posebnim osobljem i programima obuke. Međutim, nesigurna sudbina i male šanse za preseljenje u željenu zemlju je razlog malih stopa prilagođenosti, konflikata i čestog delinkventnog ponašanja kojeg su ispoljavale mlade izbjeglice bez pratnje.³

Chtouris i Miller (2017) naglašavaju da nesigurnost liminalnog⁴ stanja migranata i pripadnost mjestu također dovodi mnoge migrante u stanje limba u kojem postoji kontradikcija između ljudskog postojanja i formalne sigurnosti države. Za migrante, prostori gdje se nasele su mjesta pokrivena crnim velom straha, opasnosti i sumnje, gdje nema sigurnosti i gdje ih svakodnevno svjetski i lokalni mediji predstavljaju u svjetlu tragičnih vijesti o „nezakonitim“ izbjegličkim naseljima gdje vlada ekstremna fizička i društvena bijeda, razdvajajući tako *bios* (postojanje) od života; to dovodi do situacije gdje život nije vrijedno živjeti (Chtouris & Miller, 2017; Minca, 2007). Ti „bijedni“ migranti jedva da postoje i imaju jako malo nade da će definirati vlastito postojanje u tranzitnim ili zemljama odredišta.

TABELA 19.1 Migrantska populacija na otocima (kraj 2017. godine)

Otok	Broj stanovnika	Smještajni kapaciteti u naseljima „Hot Spots“
Lezbos	6830	1500
Hios	2289	1100
Samos	1922	850
Kos	868	1000
Leros	720	1000
Rodos	137	
Drugi	43	
Ukupno	12 809	5500

Napomena: Krajem januara 2018, na otoku Lezbos, u naseljima Moria i Kara Tepe, i u drugim prihvatilištima u gradu, bile su 6964 osobe, a na Novu godinu je broj izbjeglica na Lezbosu bio viši od 8200 (UNHCR, 2018).

Izvor: UNHCR (2018)

Međutim, u nekim slučajevima, odnos između izbjeglica i volontera i radnika u prihvatilištima i centrima koje država nije organizirala stvaraju uslove za pozitivan izbjeglički identitet, ali i za strukture koje saraduju sa zajednicom. To se može smatrati alternativnim modelom društvene solidarnosti. Posebno na Lezbosu, možemo posmatrati dva slučaja gdje se

vide kvalitativne razlike u pogledu: a) uspostavljanja izbjegličkog identiteta; b) oblika izražavanja i raspada društvene solidarnosti; i c) načina na koje se može suočiti sa pojedinačnom i društvenom traumom migrantskih populacija. Istovremeno, interesantno je pratiti neka bitna iskustva u primjeru velikog neformalnog centra u Idomeniju na granici sa BJRM, koji se razvio mahom nakon početka velikog priliva izbjeglica 2015. godine, a zatvorio 2016. Ovaj, kao i neki manji centri uz izbjegličku rutu, posebno su interesantni za procjenu aktivnosti i kvaliteta rada volontera.

Metodologija

Studija je obuhvatala nezvanični centar u Idomeniju, (zvanični) centar Hot Spot u Moriji, te poluzvanični smještajni centar Kara Tepe u Mytilineu. Brojni nezavisni volonteri su razvili aktivnosti u nekim drugim mjestima pored prihvatnih centara, poput hostela za mlade, umjetničkih i rekreativnih centara. Odabrani su posebni slučajevi među 120 intervjua i terenskih zapažanja putem teorije uzorka kako bi se opisale karakteristike idealnih oblika solidarnosti koje su oni razvili (Chtouris, Zissi, & Rentari, 2015). Otvoreni intervjui su vođeni 2016, 2017. i 2018. kroz direktan pristup volonterima i predstavnicima nevladinih organizacija, ili zvaničnicima u kampovima ili prihvatnim centrima. Dinamiku terenskog istraživanja često odredi selekcija novih slučajeva. U samo nekoliko slučajeva, istraživači su primijenili uzorak grudve snijega (engl. *snowball sampling*). Interakcija u kampovima i na otvorenom prostoru neformalnog prihvatilišta dala je priliku za pronalazak dovoljnog broja aktivnih ispitanika.

Istraživanje na terenu 2015 – 2018: volonteri u zvaničnim (vladinim, opštinskim), poluzvaničnim i neformalnim izbjegličkim kampovima

Moria: Evropska žarišna tačka za prijem i registraciju izbjeglica

Moria je zvanični vladin punkt za registraciju izbjeglica i tražitelja azila koji stižu na Lezbos. Formiran je nakon sporazuma sa Turskom u martu 2016. To je bivši prihvatni centar za sve koji su ilegalno došli na Lezbos, kamp koji je stvoren u području napuštenog vojnog logora. Odgovarajući na pitanje o situaciji u Moriji, jedan vladin zvaničnik je rekao:

To je apsolutno situacija koja suštinski podsjeća na bombu koja samo što nije eksplodirala. To su od centara za prihvatanje postali pritvori [...] Naravno, postoji i policijski pritvor [...] Kara Tepe funkcioniše kao uslužni centar isključivo za opštinu koja nudi smještaj ranjivim grupama, ženama, djeci, itd., i onima koji imaju pravo na azil.⁵

Kamp Moria je u nadležnosti Ministarstva za izbjeglice koje imenuje upravnika i zamjenika upravnika, a samo upravljanje i sigurnost je u zoni odgovornosti raznih javnih službi koje se nalaze ili u samom kampu, poput službe za azil, ili van njega, poput policije i vatrogasaca, ili drugih službi koje dočekuju izbjeglice u svojim ustanovama, poput javne bolnice Mytilenea. Životni uslovi izbjeglica su izuzetno teški zbog nedovršene infrastrukture i niskog kvaliteta stanovanja. Donedavno su neke novopristigle izbjeglice spavale u šatorima bez grijanja i, kao rezultat toga, troje ljudi je umrlo prije godinu dana od posljedica trovanja karbon monoksidom, pošto su pokušali da se ugriju pećima na drva. Zaposleni u kampu su državni uposlenici ili radnici na privremenom ugovoru sa ministarstvom ili nekim drugim zvaničnim ugovarateljem. Većina nevladinih organizacija i volontera je isključena iz rada kampa, osim organizacija koje nude zdravstvene usluge. Interakcija između izbjeglica i volontera je u skladu sa formalnim procedurama; u vrijeme krize i protesta bilo je verbalnih i fizičkih napada na urede kampa, na zaposlenike i infrastrukturu. Većina ovakvih problema i česti napadi paljenjem, kao i nasilje⁶ vlasti i mediji uglavnom pripisuju prenapučenosti u kampu. Pored ovoga, smatramo da je glavni razlog za reakciju stanovnika kampa osjećaj da su izgubili svu egzistenciju i ljudsko dostojanstvo (Katz, 2015). Jedan je stanovnik kampa iz Konga izjavio „Nema života u Moriji, mi tamo nismo ljudi“.⁷ Loša saradnja sa formalnim strukturama i pružateljima usluga, kao i opiranje situaciji, izaziva sukobe i među osobama različite etničke pripadnosti. Volonteri u Moriji privremeno kontaktiraju i pružaju obuku volonterima koji imaju ograničenu dozvolu za specifične i kontrolirane svrhe. Volonterima nije dozvoljeno da razviju inicijative ili saradnju sa stanovnicima kampa bez dozvole uprave.

Zaposleni i volonteri vjeruju da je Moria opasno mjesto gdje je njihov fizički integritet stalno u opasnosti i smatraju da im se nešto ružno i opasno može desiti u bilo kojem trenutku. K. M., psiholog u Moriji, kaže⁸:

Kada naveče napustim kamp, volio bih da me prati policija. Prošle noći, razbili su prozor na mom autu. Mnogo puta kada odlazim, učine nešto prijeteće. Tako, barem, osjećam.

Moria je i simbolička referenca za društvenu traumu (Sztompka, 2000) koju je izazvala izbjeglička kriza na Lezbosu, ali i društvena trauma za same izbjeglice, prisiljene da žive u izuzetno teškim uslovima bez mogućnosti izlaza. Tako je Moria bitan dio negativne dijalektike kojom se pokušava riješiti izbjegličko pitanje.

Kara Tepe: poluzavisno „opštinsko mjesto za prihvatanje izbjeglica“ sa velikim udjelom volontera

Lako je posjetiti Karu Tepe, izbjeglički smještaj par kilometara sjeverno od Mytilenea. Taj centar je organiziran kao selo u kojem se prebivališta skoro

SLIKA 19.3 Ulaz i pijaca u Kari Tepe

Izvor: © Sotiris Chtouris, 2016.

u potpunosti sastoje od poznatih *bijelih kutija* koje se mogu pronaći u svim kampovima. Kara Tepe je centar stvoren na početku jednog od najvećih priliva izbjeglica 2015. godine, u opštinskom dječijem parku za učenje saobraćajnih pravila, a lokacija je skoro skrivena – u malinjaku na Lezbosu. Marios Andriotis⁹, opštinski predstavnik s Lezbosa, naveo je da je na početku krize izbjeglički centar imao samo 25 šatora, a danas se taj centar smatra primjerom za prihvata izbjeglica i poznat je po obrazovnim i kulturnim programima koje nudi. Otprilike 1000 – 1500 ljudi živi u Kari Tepe, a broj varira. Na osnovu naše procjene sa lica mjesta, Kara Tepe slijedi model organizacije u zajednici, gdje 'vođu' zajednice imenuje opština. Stanovanje je organizirano u malim kućama za porodice ili majke s djecom. Administracija u centru ne uključuje direktno opštinske ili druge javne službe, a prisustvo policije podrazumijeva jednog ili dva policajca na ulazu u centar. Ljudi mogu ući i izaći iz centra, formirati više tačaka okupljanja, i nema direktne kontrole.

U blizini se nalaze dva velika supermarketa do kojih stanovnici centra mogu doći pješice. Oni posjećuju ove prodavnice svaki dan i, kako je opazio jedan posjetilac, osoblje prodavnica je informirano i obučeno da na pravi način komunicira sa izbjeglicama iz centra, posebno sa djecom koja sama dolaze u kupovinu. Ta dva supermarketa su također neformalno područje društvene integracije i kontakta sa stanovnicima otoka. Ovo doprinosi akulturaciji djece i odraslih izbjeglica savremenom načinu života, pošto većina tih ljudi dolazi iz ruralnih zajednica Sirije, Iraka i Afganistana.

Ključna razlika između smještajnog centra Kara Tepe i Morije ili drugih izbjegličkih kampova je snažno prisustvo volontera, bio kroz nevladine ili neke druge lokalne organizacije, ili neformalno organiziranih grupa i pojedinaca. U ovim slučajevima, izuzetno važan faktor je da ove organizacije i inicijative posebnu pažnju obraćaju na obrazovanje i na buduću društvenu i profesionalnu integraciju izbjeglica i migranata. Stanovnici Kara Tepe imali

su priliku da se nose sa teškim životnim uslovima kroz perspektivu budućih mogućnosti u zemljama domaćinima. Među organizacijama koje olakšavaju ovaj proces i stvaraju, pored mnogih drugih inicijativa, veliku društvenu i državnu mrežu za naseljavanje u području Kara Tepea (Chtouris & Zissi, 2012) su Međunarodni komitet spasa (IRC)¹⁰, organizacija specijalizirana za ranjive izbjegličke grupe i njihovu obuku; organizacija Movement on the Ground koja ima za cilj da redefinira i transformira koncept kampova u proces otvorene interakcije kroz tehnološke inovacije i kreativnu komunikaciju; i Changemakers Lab:

Organizacija Changemakers Lab vjeruje da je tehnologija lansirna rampa za projektirano izlivanje inovacija i poduzetništva. Indija je izgradila naprednu industriju tako što je uspostavila centraliziranu tehnologiju i podršku Zapadu. Zašto ne Lezbos? Među izbjegličkom i migrantskom populacijom, desetine (stotine?) osoba su visoko kvalificirani i talentirani muškarci i žene koji žude da vrate dostojanstvo i da uposle mozak. Među njima su ljekari, prosvjetni radnici, specijalisti informacijskih tehnologija, menadžeri. Većina ih je doslovno zarobljena na otoku.¹¹

Bitnu ulogu u ovom procesu igra proizvodnja hrane (maslinovog ulja) iz maslinjaka koje se nalazi u blizini smještajnog centra Kara Tepe. Na osnovu naših opservacija s terena i tokom razgovora sa ljudima, jasno je da funkcionalna akumulacija „kulturnog i društvenog“ kapitala izbjeglica stvara preduslove za liječenje i suzbijanje društvene traume izbjeglica, kao i društvenu traumu domaće zajednice.¹² Zajednica Mytilena, tamnošnje opštinske vlasti i građanske inicijative, predstavljaju centar Kara Tepe s ponosom i zadovoljstvom zbog kvaliteta i gostoljubivosti, za razliku od Morije, crne ovce i centra negativne dijalektike između izbjeglica i grada, države i Evropske unije.

Idomeni¹³

Idomeni i Piraeus su bili neformalni izbjeglički kampovi na otvorenom, koje su stvorile same izbjeglice uz pomoć jedne nevladine organizacije. Ovi su kampovi stvoreni na vrhuncu krize, 2015. godine. U kampu Kara Tepe, nalazimo sličan stav među volonterima kao i u neformalnim kampovima Idomeni i Piraeus. Kada je u pitanju razlog kojeg volonteri navode za vezivanje svog ličnog života sa pitanjem izbjeglica on je uglavnom isti: oni preispituju i ponovno pregovaraju društvenu bazu i moralni stav. Većina ih je izjavila da je bilo nemoguće ostati indiferentan prema snimcima izbjegličke populacije koje su gledali preko medija ili koje su vidjeli prilikom prve posjete kampovima. Centralni motiv za većinu volontera, a koji je rezultirao u raznim aktivnostima u kampovima, bio je da se osiguraju humani uslovi i da se zadovolje potrebe djece.

Sarah, mlada žena i učiteljica iz Njemačke, ljetovala je u Idomeniju i objasnila je svoj motiv da posjeti i da radi kao volonter tamo:

...zato što je [...] pa [...] jako je korisno ovo što ovdje radimo i mislim [...] Mnogo se toga dešava u svijetu [...] Voljela bih kada bih mogla da nešto učinim, ali ovdje je situacija od posebnog značaja za mene jer većina ljudi ovdje kaže da bi željela otići u Njemačku, što je i moja zemlja, pa [...]. Osjećam da sam povezana s ovim [...]¹⁴

Sarah je objasnila da je bitno raditi s malim, nezavisnim grupama i uspostaviti lični odnos s drugim volonterima i izbjeglicama:

sa malim organizacijama poput [...] nije to čvrsto određeno [...] to nije [...]. Moramo ostati određeni vremenski period, imamo i svoj posao, ali ipak [...] Mislim, ovo je nešto što smo [...] danas uradili i ovo ne radim sama [...] mi smo 10 ljudi koji, uhhh [...] našli smo se, skupili sredstva preko naših porodica, i ovo radimo [...] ima mnogo projekata i mislim da je ovo dobro raditi jer možemo brzo reagirati na potrebe, možemo razgovarati s ljudima [...] danas sam razgovarala sa mnogo, mnogo ljudi.¹⁵

Sarah kaže da je najveća vrijednost za nju i njenu prijateljicu što su preispitale svoje vrijednosti tako da mogu naći „značenje života“ mimo savremenog konzumerizma i životnog stila. Nova vrijednost kada je u pitanju „najbolje značenje života“ je za Saru „moralna strategija“:

S: pa ne samo to [...] mi također mislimo da posjedujemo i druge vrijednosti poput mene i moje prijateljice [...] znate, svaka grupa ljudi postavlja svoje vrijednosti [...] a za moju generaciju u Njemačkoj to nije ko ima njaveće auto ili najbolji stan, nego ko je [...] ko vodi najispunjeniji život [...] težimo ka drugim stvarima [...] ali ovo je zato što su generacije naših roditelja odrasle u bogatstvu, uhhh [...] uvijek znate šta radite i ne želite ono što već imate [...] tako da smo mi, kada smo bili djeca, iskusili bogatstvo, tako [...] ne želimo [...]

Istraživač: u pitanju je takmičenje o značenju života [...]

S: da, da [...]¹⁶

Pristup kampovima Idomeni i Piraeus su uglavnom omogućile tamošnje mreže nevladinih organizacija ili prijatelji i poznanici koji su od ranije imali iskustva u izbjegličkim naseljima. U mnogim slučajevima, grupe ljudi ili prijatelja zabrinutih zbog izbjegličkog pitanja formiraju okvir, a onda se to pretvori u poduzimanje praktičnih koraka. Pojedinačni moralni stav se uglavnom predstavlja kao rezultat unutarnje borbe, potrage i samokritičnog pogleda na vlastiti životni stil, a ne kao kritika 'društvenog morala' ili ravnodušnost prema drugima. Iskustva stečena u izbjegličkim kampovima se opisuju kao iskustva koja su dala novu dimenziju u životu i smisao ranije

nepostojećeg osjećaja moralne ispunjenosti. Aktivnost volontera se razvija i vođena je nečim što prevazilazi jednostavne osjećaje ili moralni koncept sažaljenja (Nussbaum, 2008), ili pravde (Rawls, 1971). Drugi pozitivni efekat je da se porodice volontera i društveni milje uglavnom pozitivno odnose prema ovoj praksi.

Zaključci

U ovom poglavlju su predstavljene tri vrste prihvatilišta za izbjegličku populaciju: a) poluzatvoreni kamp (Moria); b) smještajni centri (Kara Tepe); c) neformalni izbjeglički kampovi (Idomeni, Piraeus). Rezultati terenskog istraživanja indiciraju da je prvi tip pravi logor kojeg su uspostavile državne vlasti, najrestriktivnije i izolirano okruženje, sa najgorim uslovima za život. Drugi tip – smještajni centri – njeguje okruženje podrške u kojem se nudi obuka, i, stoga, i bolji uslovi za život i određenu vrstu uključenosti zajednice. Treći tip su otvoreni neformalni izbjeglički kampovi, u kojima je prisutna intenzivna interakcija među volonterima i članovima izbjegličke populacije, a to pruža uslove za formiranje identiteta. Da zaključimo, ova vrsta prihvatanja izbjeglica u velikoj mjeri utiče na formiranje njihovog identiteta. Koncept solidarnosti i izbjegličkog identiteta, kako smo opisali u empirijskom istraživanju, skupa sa paradigmom nezavisnih volontera, otvara novi horizont kapaciteta društva da se nosi sa kompleksnim društvenim zadacima, poput izbjegličke krize. Solidarnost koja se javila u našem empirijskom istraživanju karakteriše aspekt zajedničkog interesa i emotivne bliskosti i daleko je od altruizma i filantropije. U tom smislu, ima i dimenziju kompleksnijih i inovativnijih formi saradnje i sinergije između pojedinaca ili grupa koji nude pomoć i recipijenta akcije solidarnosti. Takva *kreativna solidarnost* se može smatrati i bazom za ponovno osmišljavanje saradnje u kompleksnim društvenim i traumatičnim situacijama, poput raseljavanja ljudi i izbjeglištva. U ovom slučaju, društvena i pojedinačna trauma se dekontekstualizira iz traumatičnog izbjeglištva i postavlja u okvir uzajamne pomoći i drugog Jastva,¹⁷ koje je usmjereno ka socijalnoj budućnosti Volontera i Izbjeglica. U ovom kontekstu, transformacija traumatičnog identiteta izbjeglice u identitet građana sa izbjegličkom istorijom je od ključne važnosti. U toj transformaciji, centralnu ulogu igraju volonteri i oblik zajedničke solidarnosti koju oni razvijaju.

Napomene

1. Iskustvo grčkih izbjeglica iz Male Azije, Crnog mora, Konstantinopolja/Istanbula je pokazalo da nakon inicijalne traume od raseljavanja i izgubljenog doma, slijedi liječenje traume kroz stvaranje novih zajednica; na primjer, Kalamarija, Nea Jonija, i razna druga izbjeglička naselja širom Grčke.
2. Intervju: G. T., zamjenik Gradonačelnika Mytilene, lične bilješke sa intervjuja, 17. 5. 2016.
3. Prema podacima Međunarodnog komiteta spasa (IRC):

Atina (Grčka), 12. 12. 2017 – Prema novim izvještajima 12 organizacija, uključujući i Međunarodni komitet spasa (IRC), više od 2000 djece bez pratnje je na listi čekanja za siguran smještaj. Hronični nedostatak smještaja za djecu je samo jedan u nizu nedostataka u uslugama, a stanje se pogoršava kako se Vlada Grčke priprema da preuzme punu odgovornost za izbjeglice.

(Preuzeto 7. 2. 2018. sa: www.rescue.org/press-release/ngos-launch-roadmap-handover-refugee-response-greek-government)

4. Pojam liminalnosti postaje bitno konceptualno sredstvo. Antropolog Victor Turner (1974) je konceptualizirao liminalnost (posudio termin od Van Gennepa, iz njegovog djela *Les rites de passage* [1960 (1909)]) kako bi se referirao na marginalne društvene prostore koji se odvijaju izvan svakodnevnog života i koji oslobađaju ljude rutine (Ibrahim, 2011, str. 319).
5. Intervju: G. T., zamjenik Gradonačelnika Mytilene, 17. 5. 2016; i G. T., zamjenik Gradonačelnika Mytilene, lične bilješke sa intervjuja, 17. 5. 2016.
6. „Još je jedan požar izbio u centru Morije u jednom skladištu, i to je izazvalo zabrinutost stanovnika“. *EmporsNet*, 17. 7. 2017. Preuzeto 8. 2. 2018. sa www.emprosnet.gr/moria/hot-spot-morias-pics-vid
7. Izbjeglica iz Konga, po pozivu da govori na konferenciji Lesbos Dialogues, Mytilene, 9 – 11. 11. 2017.
8. Intervju, K. M., psiholog u centru Moria Hot Spot, 26. 1. 2018.
9. Marios Andriotis, viši savjetnik za međunarodne odnose, Opština Lezbos: Predstavljanje centra Kara Tepe, konferencija Lesbos Dialogues, 9 – 11. 11. 2017. Preuzeto 7. 1. 2018. sa www.youtube.com/watch?v=itJKNU981Ko
10. J. T. Lične bilješke sa intervjuja, 3. 4. 2016.
11. Intervju, J. T. volonter iz Španije u centru Kara Tepe, 3. 4. 2016; i intervju sa V. S., 9. 5. 2018.
12. Opservacije i intervju, 12. 2. 2018. sa Mariosom Andriotisom, višim savjetnikom za međunarodne odnose, Opština Lezbos: *Događaji u kampu Kara Tepe, kreativna intervencija i dnevne aktivnosti*:
 - a. Izgradnja „Trga manjina“ u Kara Tepeu od materijala sa brodova koji su stigli do Lezbosa 2015. godine. Arhitekt iz Holandije i tim volontera koji su radili 3 mjeseca u Kara Tepeu su nadgledali izgradnju.
 - b. Dnevna podjela hrane po sistemu od vrata do vrata za koju su zaduženi volonteri i rad 15 mašina za pranje veša za potrebe porodica u centru, te brojne druge kulturne i društvene aktivnosti.
13. Sotiris Chtouris, terensko istraživanje, mart – april 2016.
14. Intervju, Sarah, 2. 5. 2016.
15. Intervju, Sarah, 2. 5. 2016.
16. Intervju, Sarah, 2. 5. 2016.
17. Elaboriranje aristotelijanskog koncepta prijateljstva i drugog Jastva je ovdje izuzetno bitno, i dalje će se razviti u našoj reedukaciji o stvaranju solidarnosti.

Bibliografija

- Agamben, G. (1995). We refugees. *Symposium*, 29, 114–116.
- Brun, C. (2001). Reterritorializing the relationship between people and place in refugee

- studies. *Geografiska Annaler*, 83B, 15–25.
- Chtouris, S., & Miller, D. M. (2017). Refugee flows and volunteers in the current humanitarian crisis in Greece. *Journal of Applied Security Research: Prevention and Response in Asset Protection, Terrorism and Violence*, 12(1), 61–77.
- Chtouris, S., & Rentari, M. (2016). *Idomeni Informal Camp*. Video. Retrieved on 2 April 2018 from www.youtube.com/watch?v=Cz3LGW8V3hU&feature=youtu.be
- Chtouris, S., & Zissi, A. (2012). Youth and Place: Constructing Ways of Being in the World. In K. Tsoukala, C. Conenna, M. Daniil & C. Pantelidou (Eds.), *Youth and Space* (pp. 80–120). Thessaloniki, Greece: Epikentron.
- Chtouris, S., Zissi, A., & Rentari, M. (2015). A proposal on the dialectic methodology of empirical research: The example of Focused Groups for the social and labour integration of young people. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, BB, 117–145.
- European Parliament, Directorate-General for Research. (2000). *Asylum in the EU Member States* (Working Paper, Civil Liberties Research Series, Libe 108 EN). Brussels. Retrieved from www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/pdf/108_en.pdf
- Griffiths, P. (2001). Counseling asylum seekers and refugees: A study of Kurds in early and later stages of exile. *European Journal of Psychotherapy, Counseling & Health*, 4(2), 293–313.
- Ibrahim, Y. (2011, 20 December). Constructing ‘the jungle’: Distance framing in the Daily Mail. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 7(3), 315–331.
- Katz, I. (2015). From spaces of thanatopolitics to spaces of natality: A commentary on ‘Geographies of the Camp’. *Political Geography*, 49, 84–86. Retrieved on 5 March 2018 from <http://dx.doi.org/10.1016/j.polgeo.2015.05.002>
- McDonough, P., & Tsourdi, E. (2012). *Putting Solidarity to the Test: Assessing Europe’s Response to the Asylum Crisis in Greece*. New Issues in Refugee Research series, Research Paper No. 231. Geneva, Switzerland: UNHCR.
- Miller, D. M., & Chtouris, S. (2017). Postcards from the edge of Europe: Immigrant landscapes and the creation of Greektopia, Heterotopia and Atopia in Lesbos, Greece. *Space and Culture: International Journal of Social Spaces*, 20(3), 359–368.
- Millner, N. (2011). From “refugee” to “migrant” in Calais solidarity activism: Re-staging undocumented migration for a future politics of asylum. *Political Geography*, 30, 320–328.
- Minca, C. (2007). Agamben’s geographies of modernity. *Political Geography*, 26, 78–97.
- Nussbaum, M. (2008). The Morality of Pity. In R. Felski (Ed.), *Rethinking Tragedy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Papastergiadis, N. (2006). The invasion complex: The abject other and spaces of violence. *Geografiska Annaler*, 88B, 429–442.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Robinson, J., & Rubio, L. (2007). *Forced Migration, Reconstituting Identity and the Politics of Assimilation: Tibetans in India and Switzerland* (Working Paper, Annual Meeting of the International Studies Association).
- Sztompka, P. (2000). *The Ambivalence of Social Change: Triumph or Trauma?* (WZB Discussion Paper, No. P 00-001). Berlin: Wissenschaftszentrum

- Berlin für Sozialforschung GmbH. Retrieved from www.econstor.eu/bitstream/10419/50259/1/330535307.pdf
- Turner, V. (1974). Passages, Margins, Poverty. In V. Turner, *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Van Gennep, A. (1960 [1909]). *Les rites de passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Vaughan-Williams, N. (2015). "We are not animals!": Humanitarian border security and zoopolitical spaces in Europe. *Political Geography*, 45, 1–10.
- UNHCR. (2018). "Fact Sheet Aegean Islands December 2017", 9 January 2018.
- Zetter, R. (2007). More labels, fewer refugees: Remaking the refugee label in an era of globalization. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 172–192.

JOGA KAO INTERVENCIJA USREDOTOČENE SVJESNOSTI ZA IZBJEGLICE I POMAGAČE

Stella Schreiber

Uvod

Politička situacija u i oko Evrope, globalna migracijska kretanja i njihove posljedice na različitim nivoima su izazov pojedincima, porodicama i društvima. Rat i nasilje prisiljavaju ljude da bježe iz zemalja koje nazivaju domom, i da ostave sve iza sebe. Pored toga, muškarci, žene i djeca putuju u uslovima opasnim po život kako bi došli do sigurnijih mjesta, a tokom tog puta nisu zaštićeni od gladi, fizičkog i seksualnog zlostavljanja, itd.

Društvena trauma se odnosi na kolektivnu psihološku reakciju na „genocid, rat, progon i diktaturu, sistemsko zlostavljanje i maltretiranje“ (Hamburger, 2018, str. 21). Sposobnost društva da se prilagodi svijetu i da se dalje razvija iako je okruženo „beskrajnim krvoprolicima u svjetskim ekonomskim i vojnim bojnim poljima“ može biti pod jakim udarom društvene traumatizacije (Hamburger, 2018). Stoga, potreba za boljim upravljanjem migracijama je izuzetno velika i hitna. Ljudi na koje migracija utiče ne samo da trebaju sklonište i hranu kako bi obezbijedili fizičku sigurnost, nego i mentalnu brigu. U isto vrijeme, mentalno blagostanje stručnjaka u ovom polju se ne treba zanemariti, pošto oni rade u bliskom kontaktu sa ljudima koji su vjerovatno iskusili ekstremno izazovne situacije, a to može imati traumatičan uticaj na pomagače.

Psihološka podrška u obliku profesionalne psihoterapije često treba da tretira niz simptoma, da liječi od depresije, anksioznosti, posebno posttraumatskog stresnog simptoma (PTSP). I dok je pojedinačna perspektiva, a, samim tim, i pojedinačna podrška, neizbježna, mentalna njega također mora posmatrati društvenu traumu na kolektivnoj skali. Čak i u slučajevima kada izbjeglice i/ili tražitelji azila dobiju zdravstveno osiguranje, periodi čekanja su dugi a prevodioci (za zdravstveni sektor) su rijetki. I dok pojedinci i cijele porodice čekaju na dozvolu za boravak, rad i trajni prostor za život, mentalna podrška može se prižiti i na drugi način u grupnom okruženju.

Tehnike koje obuhvataju rad uma i tijela, poput joge, mogu biti od koristi i za izbjeglice/trazitelje azila i za pomagače. Intervencije usredotočene svjesnosti su pristup niskog praga za koje je potrebno poznavati osnove jezika.

Joga se inače širi u zapadnom svijetu kao fizička, psihička i duševna praksa. Joga je meditacija pokreta. Preciznije, joga se sastoji iz tri komponente koje se preklapaju: iz asane, vježbi tijela; paranajame, vježbi disanja; i meditacije (Cramer, Lauche, Langhorst, & Dobos, 2016). Razni stilovi savremene joge stavljaju veće ili manje težište na neku od navedenih komponenti i stoga su više ili manje fizički aktivne i duhovne. Međutim, zajedničko svim stilovima je naglasak na emotivne i fizičke stimulanse, i veza uma i tijela. Operativna definicija usredotočene svjesnosti je „svijest koja se javlja kroz obraćanje pažnje na svrhu u sadašnjem trenutku i neosuđivanje iskustva koje se otvara postepeno, iz jednog trenutka u drugi.“ (Kabat-Zinn, 2003, str. 145). Programi vježbe usredotočene svjesnosti za smanjenje stresa (engl. *mindfulness-based stress reduction* (MBSR)), koje je razvio Kabat-Zinn (2003) je dobro osmišljena metoda koja se sastoji iz tehnika meditacije poput joge koja se koristi u terapiji. Kako bi stekli uvid u polje intervencija usredotočene svjesnosti i istraživanjima o tome, u ovom poglavlju će se predstaviti studije i intervencije koje uključuju jogu, MBSR i druge meditacijske prakse.

Obavljeno je empirijsko istraživanje o koristi koju intervencije usredotočene svjesnosti donose fizičkom i mentalnom zdravlju. Studije, među kojima i randomizirani kontrolirani eksperiment (RCT), pokazale su da joga poboljšava kvalitet života i smanjuje emotivni nemir (Büssing, Michalsen, Khalsa, Telles, & Sherman, 2012; Hilton et al., 2016; Klatte, Papst, Beelmann, & Rosendahl, 2016; Marzabadi & Zadeh, 2014). Joga može reducirati simptomalogiju PTSP-a, poput samoprocijenjenih simptoma stresa (strah, anksioznost, poremećaj spavanja i tuga), frekvenciju disanja (Jindani, Turner, & Khalsa, 2015; Telles, Singh, & Balkrishna, 2012) i ponovno proživljavanje i simptomi hipervigilentnosti (Mitchell et al., 2014). Zaista, liječenje somatske ili utjelovljene traume sve se češće javlja sa fokusom na upražnjavanje asane (Emerson, 2015; Emerson et al., 2011). Također, funkcioniranje traumatiziranog pojedinca se može poboljšati jogom, tako što će se toj osobi pomoći da tolerira fizička i čulna iskustva povezana sa strahom i bespomoćnosti, i tako što će se povećati emotivna svijest i tolerancija afekta (van der Kolk et al., 2014). Časovi joge pružaju prostor sigurnosti i duboke relaksacije, i ljudi mogu ponovno otkriti vlastito tijelo kao resurs. Međutim, rizik retraumatizacije zahtijeva prisustvo vještih nastavnika koji znaju pristupiti jogi osjetljivoj na traumu. Također, časovi moraju biti kulturološki prilagođeni u smislu odjeće, segregacije po spolu, itd.

Također, promoviranje joge i drugih intervencija usredotočene svjesnosti kao oblika samozaštite profesionalaca/pomagača u zemljama domaćinima je obećavajuće. Psiholozi, pomagači i razni volonteri su suočeni sa rastućim zahtjevima kada rade u izbjegličkim kampovima, gdje su česti dugi radni sati i nedovoljan broj zaposlenih. Oni se mogu suočiti sa očajnim i ekstremnim situacijama mnogih pojedinaca i porodica a neki se susreću sa duboko traumatiziranim ljudima po prvi put u karijeri. Stoga, intervencije koje

sprječavaju depresiju i, u gorim slučajevima, sekundarnu traumatizaciju, moraju da se primijene i na osoblju, pošto će mentalno zdravi pomagači biti od koristi i izbjeglicama i tražiteljima azila.

U sklopu kratkog teorijskog pregleda koncepta traume, uključujući i sekundarnu traumatizaciju, u ovom poglavlju će se predstaviti pregled istraživanja koja se tiču joge i intervencija usredotočene svjesnosti za različite probleme mentalnog zdravlja, s posebnim fokusom na samozaštitu pomagača i stručnjaka u okviru usredotočene svjesnosti. Na kraju, predstaviti će se konkretni primjeri nekih prevladavajućih intervencija za izbjeglice i tražitelje azila u Njemačkoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Australiji.

Trauma i sekundarna trauma

Postoji mnogo definicija traume. Jedna od njih je da je događaj traumatičan ako je krajnje uznemirujući i ukoliko makar privremeno nadvlada unutarnje resurse pojedinca (Telles et al., 2012). Reakcije na istu traumu se razlikuju od osobe do osobe, što znači da neko može razviti posttraumatski stresni sindrom, a neko će reagirati kroz simptome poput depresije, a neko, pak, kroz anksioznost (Breslau, Davis, Anderski, & Peterson, 1991). Bez obzira na dijagnozu, odrasli i djeca koji su svjedočili strašnim događajima u, na primjer, ratnim zonama i/ili tokom bijega u druge zemlje, mogu patiti od simptoma koji svakodnevni život, posebno u stranom okruženju, čine teškim ili nepodnošljivim. Stručna i nestručna pomoć je u svakom slučaju značajna.

Očigledno, traumatična iskustva dominantno utiču na ljude koji su ih zaista proživjeli. Međutim, iskustva vjerovatno na različite načine utiču na one koji se nalaze u blizini te osobe: na prijatelje, porodicu i stručnjake. Bitno je ovo imati u vidu kada se organizira podrška i zdravstvena njega za izbjeglice, pojedince i njihove porodce, kao i kada se pruža supervizija, kao i mogućnost samozbrinjavanja za pomagače i stručnjake, kako ćemo vidjeti dalje u tekstu.

Sekundarna traumatizacija, poznata još i kao *vikariozna*, odnosi se na traumatizaciju u unutarnjem iskustvu terapeuta koja je rezultat saosjećajnog uključenja u traumatični materijal klijenta. „[Efekti sekundarne traumatizacije] uključuju i značajne poremećaje u smislu značenja, veza, identiteta, pogleda na svijet, kao i u toleranciji pojedinca, njegovim/njenim psihološkim potrebama, uvjerenjima o sebi i drugima, međuljudskim odnosima, osjetilnim pamćenjem, uključujući i slike.“ (Pearlman & Saakvitne, 1995, pp. 150 – 151). Očito, sekundarna trauma utiče na mentalno blagostanje pomagača i, konačno, na njihovu sposobnost da pruže profesionalnu i dugotrajnu podršku izbjeglicama i tražiteljima azila. Kako bi se spriječila ovakve široko rasprostranjene sekundarne posljedice traume, podrška i samozbrinjavanje pomagača mora da se obezbijedi od samog početka.

Koncept društvene traume sagledava kapacitet cijelih društava koja su izložena, na primjer, prijetnjama ili nasilnom konfliktu, poput rata, itd., da se adaptiraju svijetu, da se reguliraju i razvijaju. Izbjeglička populacija i tražitelji azila nisu homogena grupa; pojedinci i porodice potiču iz različitih

zemalja i nose težak prtljag priča i dobrih, ali i potencijalno traumatičnih sjećanja. Međutim, PTSP će se vjerovatnije javiti kod izbjeglica i postoji rizik transgeneracijske traume. Djeca su bespomoćno izložena okruženju, i za njih se donose odluke, a traumatizirani roditelji bi neizbježno mogli prenijeti traumu na mlađe članove porodice. Ova činjenica još više naglašava potrebu da se čim prije obezbijedi mentalna podrška za sve članove porodice. Pored psihoterapije, šira se podrška može obezbijediti kroz intervencije usredotočene svjesnosti, i u narednom dijelu članka će se predstaviti studije koje su razmatrale djelotvornost takvih intervencija po mentalno zdravlje.

Djelotvornost intervencija usredotočene svjesnosti na mentalno zdravlje

Veliki broj studija pruža empirijska istraživanja usmjerena na djelovanje tijela i uma, poput joge, programa vježbe usredotočene svjesnosti, i drugih meditacijskih tehnika. Kako smo spomenuli, studije, uključujući i randomizirane kontrolirane eksperimente, pokazali su da se ukupni kvalitet života može poboljšati, a emotivna uznemirenost smanjiti (Büssing et al., 2012; Hilton et al., 2016; Klatte et al., 2016; Marzabadi & Zadeh, 2014). Pored toga, studije su pokazale da intervencije usredotočene svjesnosti imaju pozitivan efekat na smanjenje simptoma PTSP-a, kao i na depresiju i anksioznost.

Telles i saradnici (2012) pregledali su osam studija o PTSP-u koji je uslijedio nakon izloženosti prirodnim katastrofama (cunami, uragan), i dvije studije o PTSP-u koji je rezultat učešća u ratnim dejstvima i terorizmu. Bez obzira na vrstu traumatičnog događaja, simptomi koji se javljaju kod pacijenata, poput straha, anksioznosti, poremećaja sna, tuge i frekvencije disanja su se smanjili zahvaljujući vježbama joge. Hilton i saradnici (2016) su izvršili analizu osam radova objavljenih u periodu između 2008. i 2015. godine, u kojima je navedeno da su učesnici u meditativnim intervencijama imali statistički reducirane simptome PTSP-a u odnosu na učesnike koji nisu meditirali. U jednoj od studija van der Kolk i kolege (2014) naglašavaju da se preplavljenost emocijama ili disocijacija miješaju sa razrješenjem traumatičnih sjećanja, dok je uspješno eliminiranje uslovljenog straha od ključne važnosti za izlječenje od PTSP-a. U ovom slučaju, potrebno je upravljanje intenzivnim emocijama i fokusom na uslovljene stimulanse. Međutim, značajni problemi u regulaciji afekta i impulsa javljaju se kod pacijenata izloženih hroničnoj traumi, što dovodi do visoke stope odustajanja ili pogoršanja simptoma. Iako se pokazalo da meditacija usmjerene svjesnosti (nestrukturirana) olakšava regulaciju afekta, van der Kolk i kolege (2014) smatraju da joga, uz vodstvo, može dodatno pomoći pacijentima a se usmjere na tjelesne senzacije i, kako je gore spomenuto, da se toleriraju fizička i čulna iskustva povezana sa strahom i osjećajem bespomoćnosti. Stoga, emotivna svjesnost i tolerancija afekta mogu da se povećaju.

Razne studije potvrđuju pozitivne učinke joge na simptome depresije (Khalsa, Shorter, Cope, Wyshak, & Sklar, 2009; Pilkington, Kirkwood,

Rampes, & Richardson, 2005; Shapiro et al., 2007). Mlađe odrasle osobe sa simptomima blage depresije su učestvovala u studiji koju su izveli Woolery, Myers, Sternlieb i Zeltzer (2004), a koja je pokazala da je depresija reducirana za skoro trećinu nakon perioda od 5 sedmica. Isto tako, studije su pokazale da su shavasana (duboka relaksacija) (Khumar, Kaur, & Kaur, 1993) i kratki, dvomjesečni period prakticanja vinyasae pomogli smanjenju simptoma depresije (Uebelacker et al., 2010). Shapiro i kolege (2007) su proveli studiju u kojoj su ispitali jogu kao dodatni tretman za pacijente koji su uzimali antidepresive za unipolarnu depresiju nakon što su iskusili simptome remisije. Učesnici su učili poze joga tokom više od 20 sesija, tri puta sedmično, a autori su uvidjeli da se raspoloženje popravilo i je došlo do smanjenja ugroženosti mentalnog zdravlja u određenim područjima, poput anksioznosti. Zaista, učesnici su prijavili pojačan osjećaj sreće i nivoa energije poput pažnje, kao i slabljenje karakteristika negativnog raspoloženja, poput frustracije i pesimizma. I Michalsen i kolege (2005) su proučavali slučajeve žena izloženih stresnom poremećaju i uvidjeli da se nakon tromjesečnog programa joga njihova depresija i anksioznost smanjila i da se njihova otpornost na hronični i akutni stres povećala. Učesnici u studiji koju su proveli Butler i ostali (2008) patili su od blage hronične depresije, a oni koju su učestvovali u obuci joga i meditacije iskusili su najveći postotak remisije (77%), i, bez obzira na lijekove i psihoterapiju, nisu razvili nove depresivne epizode. Autori su zaključili da meditacija može pomoći da se ljudi oslobode misli koje održavaju depresivni efekat (Butler et al., 2008).

Zapravo, pregled radova u proteke tri godine je pokazao efikasnost intervencija usmjerene svjesnosti za razne psihopatološke (npr. depresija, anksioznost), kardiovaskularne (npr. bolesti srca, hipertenzija) i respiratorne bolesti (npr. astma), kao i za dijabetes (Khalsa et al., 2009).

Samozbrinjavanje za pomagače i stručnjake

U mjeri u kojoj izbjeglice i tražitelji azila trebaju podršku, i pomagači trebaju da se brinu o fizičkom i mentalnom stanju. I dok su supervizija i jasno strukturirani radni sati i odgovornosti nužni, psihoterapeuti i pomagači trebaju strategije kako bi savladali stres i izgradili emotivnu otpornost mimo posla. Skovholt, Grier i Hanson (2001) naglašavaju da je manjak pažnje prema samom sebi povezan sa povećanjem pojedinačnih iskustava emotivne rastresenosti i mogućeg sagorijevanja na radnom mjestu. Sposobnost da se uključi u samorefleksiju, uključujući i samozbrinjavanje, smatra se ključnim aspektom kompetentnog psihologa i eksplicitno suštinskom komponentom pokazatelja kompetentnosti (Fouad et al., 2009). Kompetencija se definira kao „uobičajena i razumna upotreba komunikacije, znanja, tehničkih vještina, kliničkog rezoniranja, emocija, vrijednosti, i svakodnevne refleksije u kroist pojednca i zajednice kojoj se služi“ (Epstein & Hundert, 2002, str. 227). Ovo naglašava činjenicu da kompetencija ide u korist pojedincu kao i zajednici, u ovom slučaju, izbjeglicama i tražiteljima azila.

Različite studije su pokazale pozitivne efekte tehnika usredotočene svjesnosti po zdravstvene radnike i psihologe. Kontrolirana studija koju je izveo Astin (1997) je pokazala da studenti su psihologije koji su išli na program reduciranja stresa kroz usredotočenu svjesnost statistički pokazali manje nivoe depresije i anksioznosti, i pored toga su istakli veći osjećaj kontrole i pojačane vještine prilagodljivosti. Dalje, Shapiro, Schwartz i Bonner (1998) su također naglasili uticaj programa reduciranja stresa kroz usredotočenu svjesnost na studente medicine, uključujući i redukciju u stanju i pokazateljima anksioznosti i opšte psihološke nestabilnosti (depresija). Također, autori su naglasili da su mjere duhovnog iskustva i empatije povećane. Rosenzweig, Reibel, Greeson, Brainard i Hojat (2003) su izveli kontroliranu studiju sa studentima medicine koji su iskusili pad opšteg negativnog stanja organizma u odnosu na kontrolnu grupu. Studenti koji se obrazuju za medicinske sestre su izvijestili o padu psihičkih i fizičkih simpotma, i povećanja kvaliteta života kada je u pitanju zdravlje, kao i povećani osjećaj koherentnosti nakon osmosedmičnog programa reduciranja stresa kroz usredotočenu svjesnost (Bruce, Young, Turner, Vander Wal, & Linden, 2002). Autori su također uvidjeli da je kod učesnika pojačana svijest o fizičkim, emotivnim i mentalnim odgovorima na stres, novim sposobnostima da se oslobode stresa, kao i smanjenje osjećaja požurivanja, konfuzije i dezorijentiranosti. Christopher, Christopher, Dunnagan i Schure (2006) su istakli da je univerzitetski predmet o medicini tijela i uma, kao i vještini samozbrinjavanja koja je obuhvatala i program reduciranja stresa kroz usmjerenu svjesnost, imala značajan uticaj na lične i profesionalne živote učesnika, i da su oni smatrali da je u pitanju visoko kvalitetan, rigorozan i relevantan predmet. Vještine poput svjesnosti, svijesti o sebi i klijentima i sposobnost da se fokusiraju na sadašnji trenutak povećala se za studente-učesnike. Christopher et al. (2006) je zaključio da njihova „saznanja u velikoj mjeri podržavaju vrijednost takvih predmeta za studente koji se pripremaju da budu medicinski radnici (odnosno, terapeuti i drugi zdravstveni radnici)“ (str. 506). Na ovaj su se rad u recentnijoj studiji pozvali Alexander i saradnici, gdje su učesnici bili medicinske sestre koje su sudjelovale u osmosedmičnom programu joge (Alexander, Rollins, Walker, Wong, & Pennings, 2015). Nakon završetka intervencije, učesnici su, u odnosu na kontrolnu grupu, prijavili znatno više nivoe smozbrinjavanja i manju emotivnu iscrpljenost i depersonalizaciju. Quinn (2014) također naglašava činjenicu da vještine primjene samorefleksije, samozbrinjavanja i samootkrića omogućavaju ljudima da upravljaju kompleksnim kliničkim dilemama uz emotivnu otpornost, što vodi i do kvalitetnije brige o pacijentima. Zaista, jedna je kvalitativna studija pokazala da psihoanalitičari koji vježbaju jogu i u njenim tjelesnim i meditativnim komponentama, ne samo da vode računa o fizičkom blagostanju, nego i dožive promjenu u stavu prema sebi samima i ljudima oko njih. Ova otvorenost ka dubljoj vezi sa pacijentima i sposobnost da mentalno budu u punom kapacitetu prisutni povećava se kroz svakodnevno upražnjavanje joge (Schreiber, 2018).

Očito, potreba za intervencijama samozbrinjavanja za pomagače u stanju niskog praga i u normalnom okruženju je ključno kako bi se reducirale

negativne posljedice njihovog rada, ali i da se poveća njihovo blagostanje i potencijal. Studije govore o prednosti upražnjavanja intervencija usmjerene svjesnosti kada su u pitanju osobe koje rade u sektoru mentalnog zdravlja. Pod pretpostavkom da pozitivni efekti važe ne samo za pomagače, u narednom dijelu ovog rada bit će predstavljeni primjeri projekata koje su pokrenuli jogiji koji vježbaju sa izbjeglicama i tražiteljima azila.

Primjeri intervencija: joga (osjetljiva na traumu) sa izbjeglicama i tražiteljima azila

Svjedočenje takozvanim izbjegličkim krizama je ohrabrilo mnoge ljude u zemljama domaćinima da ponude neku vrstu pomoći. Bilo da je u pitanju profesionalni angažman u oblasti migracija, volontiranje u izbjegličkim kampovima, ili kroz doniranje odjeće i novca, mnogi ljudi su pokušali da dočekaju i podrže izbjeglice i tražitelje azila iz raznih zemalja.

Na mnogim mjestima, zajednice joge su pronalazile načine i priključivale se raznim projektima kako bi olakšale situaciju izbjeglicama. Mnogi ljudi su željeli da „učine nešto“ i jogiji su pronalazili načina da iskoriste svoje vještine instruktora joge. Predstaviti će se neki bitni projekti i inicijative kako bi se stekao uvid u to kako tehnike usmjerene svjesnosti mogu promovirati integraciju i pomoći u bici protiv zajedničkih zdravstvenih problema, i fizički i mentalno. Ovdje se samo u kratkim crtama može predstaviti ono što se zaista nudi širom Evrope, pošto je autorica ograničena izvorima dostupnim na internetu, i pošto se oslanja na jezike koje može dovoljno razumjeti.

- *Berlin:* Primjer iz Belina je inicijativa Citizen2be koju je pokrenula Bettina Schuler, novinarka i instruktorka joge, koja je 2014. željela da stupi u kontakt sa izbjegličkim porodicama i da da doprinos. Bettina je bila mišljenja da bi joga mogla pomoći ljudima mimo jezičkih barijera i počela je organizirati jogu za žene u različitim izbjegličkim kampovima. Posmatrala je kako su ti časovi bili važni učesnicima; kako je šest žena iz Sirije u jednoj grupi vremenom počelo s manje nelagode skidati odjeću (poput čarapa). U međuvremenu, inicijativa Citizen2be je prerasla u studio u kojem je nekoliko nastavnika nudilo časove joge izbjeglicama s ciljem da postanu centar za „terapiju traume jogom“.
- Još jedan primjer iz Berlina nastao je u projektu Yellow Yoga kojeg je podržala zajednica. Dva studija su ponudila mogućnost cjelodnevnog dolaska na časove joge, koji se odvijaju uglavnom na engleskom jeziku, a cijena je određena na osnovu prihoda. Žene s izbjegličkim iskustvom pohađaju časove besplatno i ne moraju pokazivati dokumente. Iz poštovanja prema muslimanskoj tradiciji, časovi su organizirani samo za majke i djecu, ne za očeve. Opis „joga igre“ na prekrasan način opisuje i temu ove inicijative.
- *Bochum:* Slično Bettininom projektu u Berlinu, Maria Wargin, koordinatorica studenata volontera Univerziteta Bochum (studentische

Flüchlingshilfe), inicirala je sportski program za izbjeglice i studente. Studenti odlaze do studija skupa sa zainteresiranim izbjeglicama. U međuvremenu je nekoliko redovnih polaznika formiralo grupu na WhatsAppu i komuniciraju i mimo kursa.

- *Hamburg:* U Hamburgu je pokrenuta plemenita inicijativa pod nazivom COMMUNITY YOGA (podorganizacija, PROJEKT YOGA e.V. je osnovana 2013, s ciljem da jogu i meditaciju učine pristupačnim za što više ljudi, posebno onima koji finansijski nisu u mogućnosti da pohađaju časove). PROJEKT YOGA e.V. je usmjeren na adolescente u teškim životnim uslovima, traumatizirane žene i porodice, sportašice i sportaše bez finansijske podrške, maloljetne adolescentne izbjeglice, i žene koje su u jednom trenutku u životu tražile utočište.
- Također u Hamburgu, Mandy Kees je pokrenula redovni kurs joge u centru InBalance za osobe koje su bile prisiljene da napuste svoj dom. Martin Schmitz je inicirao projekat „Yoga for Refugees Hamburg“ i on ohrabruje instruktore joge da obezbijede prostor za dva ili tri madraca za jogu za izbjeglice.
- *Keln:* Žene izbjeglice se suočavaju sa „nabacivanjem“, uznemiravanjem i seksualnim nasiljem tokom bijega. Pored toga, brinu se za djecu i odgovorne su za prepremanje obroka, pranje i čišćenje smještaja. Mnogo vremena može proći dok žene ne dobiju profesionalnu pomoć, na primjer, psihologa zbog traume. U međuvremenu, od velike koristi je svaka pomoć usmjerena posebno ženama. Iz tog razloga, izbjeglički centar Fliehkraft u Kelnu pruža časove joge i gimnastike za žene izbjeglice. Bez prisustva muškaraca i djece, učesnice imaju prostora da se opuste i brinu samo o sebi.
- *London:* Kada je u pitanju primjer van Njemačke, mala dobrotvorna organizacija Ourmala pruža terapijske časove joge, tople obroke, časove engleskog jezika i zajednicu koja prihvata izbjeglice i tražitelje azila u Londonu. Organizaciju je osnovala Emily Brett koja je počela pružati časove trudnicama i majkama 2011. godine. Prvi pilot projekat pod nazivom Hackney Yoga, trajao je 12 mjeseci i finansirala ga je organizacija The British Wheel of Yoga, koja je pokrila putne troškove za žene koje inače ne bi mogle priuštiti put (od približno tri sata) do studija za jogu. Ovaj projekat ne samo da pruža ženama priliku da učestvuju u sesijama joge, nego i da pojedu topli obrok i da se druže. Brett podučava jogu kako bi žene razvile osjećaj osnaženosti, a ne ovisnosti. Organizacije poput britanskog Crvenog krsta/križa, Vijeća za izbjeglice i Freedom from Torture su usmjeravale žene ka Ourmali do samog kraja pilot projekta, a, u međuvremenu, 30 organizacija je počelo podržavati njihov rad i surađivati sa zajednicom joge.
- *Sidnej:* Pod uticajem projekta Hackney Yoga/Ourmala, dvomjesečni pilot projekat je pokrenut početkom 2015. godine za izbjeglice u zapadnom Sidneju (Australija). Projekat The Refugee Yoga je bio izuzetno uspješan i, godinu dana kasnije, u februaru 2016. godine, partnerstvo sa rastućim brojem organizacija za izbjeglice je omogućilo

da se veliki broj časova joga ponudi izbjegličkim grupama koje su se oporavljale od mučenja i traume.

Iako je ovih nekoliko primjera samo mali pregled, može se steći uvid u inicijative i posao jogija koji su željeli da učine migraciju manje izazovnom i mučnom. Ipak, posvećeni instruktori joga koji rade sa traumatiziranim ljudima treba da se dobro obrazuju i da budu posebno osjetljivi. Kako je navedeno ranije u tekstu, instruktori joga poput Emersona (vidi i Dunemann, Weiser, & Pfahl, 2017) su objavili knjige o jogi osjetljivoj na traumu. Dalje, Yoga Vidya, široko rasprostranjena zajednica joga, nudi četverodnevnu naprednu obuku u južnoj Njemačkoj, koja je posebno osmišljena za instruktore koji rade s izbjeglicama. I dok su uvjereni u dobrobit joga za izbjeglice, naglašavaju da percepcija i osjetljivost prema potrebama i granicama učesnika zahtijeva mnogo koncentracije i upornosti.

Zaključak

Politička situacija u Evropi i svijetu i njene posljedice po migracijske pokrete iniciraju ideje i inovativne projekte koji se bave mentalnim izazovima pojedinaca, porodica, društva. Obzirom na popularnost, joga može pomoći da se ljudi privuku i zadrže, da nađu sigurno mjesto da se opuste i oslobode bolnih misli poput sjećanja na ratne zone ili zlostavljanje, ili, priča o takvim iskustvima u slučaju pomagača. Ovo poglavlje nudi informacije koje se odnose na traumu i istraživanja o intervencijama usmjerene svjesnosti za rješavanje problema mentalnog zdravlja (PTSP, depresija i anksioznost), kao i informacije o intervencijama usmjerenim na stručnjake iz sektora zdravstva. Na kraju su predstavljeni projekti joga za izbjeglice i tražitelje azila.

Sve je veći broj istraživanja usmjereno na intervencije usmjerene svjesnosti poput joga, i na programe vježbe usredotočene svjesnosti, ali kvaliteta studija varira. U nekim slučajevima, nailazimo na male uzorke, nedostatak kontrolnih grupa, veliki broj odustajanja, itd., a sve to čini validnost rezultata upitnim. Pored toga, niz primijenjenih stilova joga i tehnika usmjerene svjesnosti otežavaju poređenje. Cramer i kolege (2016) su obavili pregled koji je obuhvatio 306 randomiziranih kontroliranih eksperimenata i zaključili su da su pozitivni zaključci izvedeni u 277 (91%) eksperimenata, a da postotak pozitivnih zaključaka nije obuhvatio i razliku među stilovima joga. Ipak, Mitchell i kolege naglašavaju da „nema studija koje govore o tipu/tipovima joga koji su najkorisniji za fizičko i mentalno zdravlje, koji elementi joga utiču na redukciju simptoma, koje vrste vježbi usmjerene svjesnosti najviše odgovaraju učesnicima, ili za koga su najprikladniji“ (2014, str. 127).

Raznolika populacija (studenti, ratni veterani, seksualno zlostavljane žene, itd.) bila je dio istraživanja o intervencijama za suzbijanje PTSP-a koje je predstavljeno u ovom radu, ali ono se nije posebno odnosilo na izbjeglice i tražitelje azila smještene u kampovima i privremenom smještaju tokom i nakon izbjegličke krize. Iako su mnogi pojedinačni slučajevi potvrdili koliko

joga pomaže i znači (npr. Schuler, 2016; kao i svjedočanstva dostupna na www.ourmala.com, pristup stranici 15. 4. 2018), potrebno je više istraživanja kako bi se empirijski ispitala korist ovih projekata.

Bitno je istaći i vjerske i kulturološke specifičnosti. Intervencije usmjerene svjesnosti poput meditacije i joge nisu (obavezno) vezane za neku religiju. Ipak, meditacija se često dovodi u vezu sa budizmom, a joga sa hinduizmom. To može predstavljati problem za ljude koji slijede neku drugu religiju koja zabranjuje učestvovanje u nepoznatim praksama. Pitanja odijevanja i roda također mogu uzrokovati poteškoće kada je u pitanju učešće u fizičkoj vježbi ljudi drugačijeg kulturološkog i vjerskog porijekla.

Također, kvalitetno usmjeravanje je izuzetno bitno kada je u pitanju podučavanje intervencijama usmjerene svjesnosti. Za pomagače i stručnjake, izbjeglice i tražitelje azila, potrebni su dobro obrazovani instruktore. Ali, rizik retraumatizacije naglašava također potrebu za vještim instruktorima koji će blisko surađivati sa psihoterapeutima. Prilike za instruktore joge osjetljive na traumu su sve veće i njeni začetnici i vodeći stručnjaci objavljuju knjige koje mogu pomoći zajednicama joge širom svijeta da postanu više osjetljivi na polaznike sa specifičnim potrebama (Dunemann et al., 2017; Emerson, 2015; Emerson et al., 2011). Daljni razvoj ovog obećavajućeg polja tek slijedi.

Terapije uma i tijela možda imaju potencijal da se primijene kao koristan tretman podrške za izbjeglice i kao praksa samozbrinjavanja za volontere i stručnjake. Tretmani su ekonomični i mogu se prakticirati barem dijelom kao bihevioralni tretman samozbrinjavanja, i pružiti cjeloživotnu bihevioralnu vještinu, pojačati samoeфикаsnost i samopouzdanje, i često se dovode u vezu sa pozitivnim efektima. Pored toga, vježbanje u grupi zbližava ljude i može dati podsticaj integraciji u nepoznatoj zemlji i nepoznatom društvu.

Napomena

1. Dr. Bessel van der Kolk se udružio sa Davidom Emersonom, iskusnim instruktorom joge, koji je kasnije objavio knjigu *Overcoming Trauma through Yoga* (Emerson et al., 2011). Ova knjiga govori o psihoterapeutima i instruktorima joge, kao i ljudima koji pate od posttraumatskog stresnog sindroma i postaje obavezno štivo za vježbanje joge s izbjeglicama.

Bibliografija

- Alexander, G. K., Rollins, K., Walker, D., Wong, L., & Pennings, J. (2015). Yoga for self-care and burnout prevention among nurses. *Workplace Health & Safety*, 63(10), 462–470.
- Astin, J. A. (1997). Stress reduction through mindfulness meditation. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 66(2), 97–106.
- Breslau, N., Davis, G. C., Andreski, P., & Peterson, E. (1991). Traumatic events and posttraumatic stress disorder in an urban population of young adults. *Archives of General Psychiatry*, 48(3), 216–222.
- Bruce, A., Young, L., Turner, L., Vander Wal, R., & Linden, W. (2002). Meditation-

- Based Stress Reduction: Holistic Practice in Nursing Education. In L. Young & E. Virginia (Eds.), *Transforming Health Promotion Practice: Concepts, Issues, and Applications* (pp. 241–252). Victoria, BC: F. A. Davis.
- Büssing, A., Michalsen, A., Khalsa, S. B. S., Telles, S., & Sherman, K. J. (2012). Effects of yoga on mental and physical health: A short summary of reviews. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, Article 165410.
- Butler, L. D., Waelde, L. C., Hastings, T. A., Chen, X. H., Symons, B., Marshall, J., [...] Seibert, E. O. (2008). Meditation with yoga, group therapy with hypnosis, and psychoeducation for long-term depressed mood: A randomized pilot trial. *Journal of Clinical Psychology*, 64(7), 806–820.
- Christopher, J. C., Christopher, S. E., Dunnagan, T., & Schure, M. (2006). Teaching self-care through mindfulness practices: The application of yoga, meditation, and qigong to counselor training. *Journal of Humanistic Psychology*, 46(4), 494–509.
- Cramer, H., Lauche, R., Langhorst, J., & Dobos, G. (2016). Is one yoga style better than another? A systematic review of associations of yoga style and conclusions in randomized yoga trials. *Complementary Therapies in Medicine*, 25, 178–187.
- Dunemann, A., Weiser, R., & Pfahl, J. (2017). *Traumaisensibles Yoga – TSY*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Emerson, D. (2015). *Trauma-Sensitive Yoga in Therapy: Bringing the Body into Treatment*. New York: W. W. Norton & Company.
- Emerson, D., Hopper, E., & Levine, P. A. (2011). *Overcoming Trauma through Yoga: Reclaiming your Body*. Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Epstein, R. M., & Hundert, E. M. (2002). Defining and assessing professional competence. *Jama*, 287(2), 226–235.
- Fouad, N. A., Grus, C. L., Hatcher, R. L., Kaslow, N. J., Hutchings, P. S., Madson, M. B., [...] Crossman, R. E. (2009). Competency benchmarks: A model for understanding and measuring competence in professional psychology across training levels. *Training and Education in Professional Psychology*, 3(4S), S5.
- Hamburger, A. (2018). *Trauma, Trust, and Memory: Social Trauma and Reconciliation in Psychoanalysis, Psychotherapy, and Cultural Memory*. London: Karnac.
- Hilton, L., Maher, A. R., Colaiaco, B., Apaydin, E., Sorbero, M. E., Booth, M., [...] Hempel, S. (2016). Meditation for posttraumatic stress: Systematic review and meta-analysis. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 9(4), 453–460.
- Jindani, F., Turner, N., & Khalsa, S. B. S. (2015). A yoga intervention for posttraumatic stress: A preliminary randomized control trial. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, Article 351746.
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144–156.
- Khalsa, S. B. S., Shorter, S. M., Cope, S., Wyshak, G., & Sklar, E. (2009). Yoga ameliorates performance anxiety and mood disturbance in young professional musicians. *Applied Psychophysiology and Biofeedback*, 34(4), 279.
- Khumar, S., Kaur, P., & Kaur, S. (1993). Effectiveness of shavasana on depression among university students. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 20(2), 82–87.
- Klatte, R., Papst, S., Beelmann, A., & Rosendahl, J. (2016). Wirksamkeit von körperorientiertem Yoga bei psychischen Störungen: Systematische

- Literaturübersicht und Metaanalyse. *Deutsches Ärzteblatt*, 113(12), 195–202.
- Marzabadi, E. A., & Zadeh, S. M. H. (2014). The effectiveness of mindfulness training in improving the quality of life of the war victims with post traumatic stress disorder (PTSD). *Iranian Journal of Psychiatry*, 9(4), 228–236.
- Michalsen, A., Grossman, P., Acil, A., Langhorst, J., Lüdtke, R., Esch, T., [...] Dobos, G. (2005). Rapid stress reduction and anxiety among distressed women as a consequence of a three-month intensive yoga program. *Medical Science Monitor*, 11(12), CR555–CR561.
- Mitchell, K. S., Dick, A. M., DiMartino, D. M., Smith, B. N., Niles, B., Koenen, K. C., & Street, A. (2014). A pilot study of a randomized controlled trial of yoga as an intervention for PTSD symptoms in women. *Journal of Traumatic Stress*, 27(2), 121–128.
- Pearlman, L. A., & Saakvitne, K. W. (1995). Treating therapists with vicarious traumatization and secondary traumatic stress disorders. *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in those Who Treat the Traumatized*, 23, 150–177.
- Pilkington, K., Kirkwood, G., Rampes, H., & Richardson, J. (2005). Yoga for depression: The research evidence. *Journal of Affective Disorders*, 89(1), 13–24.
- Quinn, J. F. (2014). The Integrated Nurse: Wholeness, Self-Discovery, and Self-Care. In M. J. Kreitzer & M. Koithan (Eds.), *Integrative Nursing* (pp. 33–46). New York, NY: Oxford University Press.
- Rosenzweig, S., Reibel, D. K., Greeson, J. M., Brainard, G. C., & Hojat, M. (2003). Mindfulness-based stress reduction lowers psychological distress in medical students. *Teaching and Learning in Medicine*, 15(2), 88–92.
- Schreiber, S. (2018). *Yoga hinter der Couch. Warum Psychoanalytiker *innen Yoga praktizieren. Eine qualitative Studie*. Berlin: International Psychoanalytic University Berlin.
- Schuler, B. (2016). *“Norahib Bikom” heißt Willkommen*. Hamburg: Eden Books.
- Shapiro, D., Cook, I. A., Davydov, D. M., Ottaviani, C., Leuchter, A. F., & Abrams, M. (2007). Yoga as a complementary treatment of depression: Effects of traits and moods on treatment outcome. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 4(4), 493–502.
- Shapiro, S. L., Schwartz, G. E., & Bonner, G. (1998). Effects of mindfulness-based stress reduction on medical and premedical students. *Journal of Behavioral Medicine*, 21(6), 581–599.
- Skovholt, T. M., Grier, T. L., & Hanson, M. R. (2001). Career counseling for longevity: Self-care and burnout prevention strategies for counselor resilience. *Journal of Career Development*, 27(3), 167–176.
- Telles, S., Singh, N., & Balkrishna, A. (2012). Managing mental health disorders resulting from trauma through yoga: A review. *Depression Research and Treatment*, Article 401513.
- Uebelacker, L. A., Tremont, G., Epstein-Lubow, G., Gaudiano, B. A., Gillette, T., Kalibatseva, Z., & Miller, I. W. (2010). Open trial of vinyasa yoga for persistently depressed individuals: Evidence of feasibility and acceptability. *Behavior Modification*, 34(3), 247–264.
- Van der Kolk, B. A., Stone, L., West, J., Rhodes, A., Emerson, D., Suvak, M., &

Spinazzola, J. (2014). Yoga as an adjunctive treatment for posttraumatic stress disorder: A randomized controlled trial. *Journal of Clinical Psychiatry*, 75(6), e559–e565.

Woolery, A., Myers, H., Sternlieb, B., & Zeltzer, L. (2004). A yoga intervention for young adults with elevated symptoms of depression. *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 10(2), 60.

21

SEKUNDARNA TRAUMATIZACIJA PRUŽATELJA USLUGA KOJI RADE SA IZBJEGLICAMA

Maša Vukčević Marković i Marko Živanović

Uvod

Česta izloženost pojedinaca traumatiziranim osobama predstavlja rizik za kvalitet njihovog ličnog i profesionalnog života (Makadia, Sabin-Farrell, & Turpin, 2017). Prema petom izdanju *Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje* (DSM-5), ponavljana ili ekstremna indirektna izloženost strašnim detaljima traumatičnih događaja tokom profesionalnog angažmana se kvalificira kao stresor kriterija A u okviru dijagnostičkih kriterija za posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) (American Psychiatric Association, 2013). Brojni su teorijski okviri koji govore o uticaju posla koji podrazumijeva izloženost traumatiziranim pojedincima. Među najstarijim je *kontratransfer*, a koji se odnosi na uticaj klijenta na terapeuta i tiče se emotivnih reakcija terapeuta koje izazovu njihovi klijenti (Corey, 1991; Freud, 1959; Pearlman & Saakvitne, 1995). Najčešće korišten termin je *posredna traumatizacija* (engl. skrać. VT) (McCann & Pearlman, 1990; Pearlman & Mac Ian, 1995) koja se odnosi na promjene koje se mogu desiti u načinu na koji pomagači shvataju sami sebe, druge i svijet, a posljedica je česte izloženosti traumatičnim iskustvima klijenata. Posredna traumatizacija je povezana sa negativnim promjenama u području psiholoških potreba poput sigurnosti, povjerenja, poštovanja, intimnosti i kontrole (Baird & Kracen, 2006). Nešto uži termin, *emfatički stres*, odnosi se na snažne stresne reakcije koje se javljaju kao rezultat česte sekundarne izloženosti bolu, patnji ili nasilju (Weingarten, 2003, 2004). *Zamor saosjećanja, sekundarni traumatski stres, sekundarni traumatični stresni poremećaj* ili *sekundarna traumatizacija* odnose se na poremećaj kojeg iskusi osoba koja pokušava pomoći onima koji pate od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i koja je, kao takva, izložena traumatičnim iskustvima drugih (Figley, 1988, 1995). To je sindrom kojeg razviju profesionalni pomagači koji jako liči na posttraumatski stresni sindrom, i uključuje izbjegavanje, negativno raspoloženje i misli, pojačanu

pubuđenost i ponovno proživljavanje (Weitkamp, Daniels, & Klasen, 2014). Sekundarna traumatizacija je rezultat izloženosti traumatičnom iskustvu drugih (Baird & Kracen, 2006), a koje može biti verbalno ili pismeno kroz grafičke opise traumatičnih događaja (Weitkamp et al., 2014). Međutim, uprkos konceptualnim i teoretskim razlikama gore navedenih konstrukata, izgleda da nedostaju dokazi o njihovoj specifičnoj validnosti koja bi istakla njihove specifične karakteristike kroz mjerenje (Devilley, Wright, & Varker, 2009; Sabin-Farrell & Turpin, 2003).

U ovom poglavlju ćemo se baviti sekundarnom traumatizacijom koja se dešava zbog izloženosti traumatičnom iskustvu klijenta i predstavlja negativan uticaj i posljedice koji je uži i specifičniji od koncepta posredne traumatizacije. Sekundarna traumatizacija je uža i specifičnija nego posredna traumatizacija, odnosno, ne zahtijeva godine brige za traumatizirane pojedince, međutim, izloženost pomagača traumatičnom sadržaju može biti kratkotrajna, kao što je slučaj sa timovima za hitnu intervenciju tokom katastrofa (Baird & Kracen, 2006), i iznenadna, bez primjetnog postepenog pogoršanja ličnog i profesionalnog života pojedinca. Pored toga, sekundarni traumatski stres ne predstavlja indikator problema u odnosu klijent-terapeut/pomoćnik, nego više prirodnu reakciju koja se javlja tokom brige za traumatizirane ljude (Figley, 1995).

U dosadašnjim studijama o riziku i zaštitnim faktorima za sekundarnu traumatizaciju ističu se sljedeći faktori: starija životna dob (Nelson-Gardell & Harris, 2003), ženski rod (Sprang, Clark, & Whitt-Woosley, 2007), lična traumatična iskustva (Bride, Jones, & Macmaster, 2007; Hensel, Ruiz, Finney, & Dewa, 2015; Jenkins & Baird, 2002; Nelson-Gardell & Harris, 2003; Pearlman & Mac Ian, 1995), profesija (Manning-Jones, De Terte, & Stephens, 2016; Sprang et al., 2007); količina izloženosti traumatiziranim klijentima (Brady, Guy, Poelstra, & Brokaw, 1999; Bride et al., 2007; Hensel et al., 2015); tip klijenta i sadržaj traume (Bober & Regehr, 2006), ukupan broj godina rada sa traumatiziranim osobama (Bober & Regehr, 2006; Devilly et al., 2009; Pearlman & Mac Ian, 1995); podrška drugih, uključujući rad s kolegama i podršku na poslu (Bride et al., 2007; Hensel et al., 2015; Manning-Jones et al., 2016); obuka za rad s traumatiziranim osobama (Sprang et al., 2007); strategije nošenja sa stresom (Follette, Polusny, & Milbeck, 1994; Manning-Jones et al., 2016); i motivacija da se nastavi raditi u istom polju (Bride et al., 2007). Međutim, studije o riziku i zaštitnim faktorima su dale nedosljedne rezultate (Bober & Regehr, 2006; Devilly et al., 2009; Nelson-Gardell & Harris, 2003), i to je otežalo da se ponude pouzdane preporuke za programe koji imaju za cilj da spriječe ili ublaže negativne efekte sekundarne izloženosti traumi. Neki od razloga nedosljednih rezultata se mogu naći u situacijskim faktorima i istraživačkom kontekstu. U vanrednom i humanitarnom kontekstu, u poređenju sa stabilnijim i predvidivijim situacijama, situacijski faktori imaju dublji uticaj. Ipak, u samo nekoliko studija je izvršena procjena različitih faktora na poslu, poput uloge, zahtijeva radnog mjesta, organizacijske klime (Hensel et al., 2015), organizacije rada i radne podrške, za koje se pokazalo da su bitan izvor nemira među pružateljima usluga (Devilley et al., 2009; Sabin-

Farrell & Turpin, 2003). Pored toga, vanredne situacije nameću specifične izazove o kojima ćemo govoriti u okviru primjera na balkanskoj ruti tokom evropske izbjegličke krize.

Studija o humanitarnim radnicima uključenim u izbjegličku krizu u Srbiji

U ranoj fazi izbjegličke krize na Balkanu, tokom 2014. godine, u Srbiji je bilo 16 500 izbjeglica i tražitelja azila, a, na vrhuncu krize, 2015. godine, i u prvom tromjesečju 2016, njihov broj se povećao na više od 920 000 ljudi u tranzitu. Većina izbjeglica i tražitelja azila je bila iz Sirije, potom iz Afganistana, Eritreje, Somalije i Pakistana (Vlada Republike Srbije, 2014). Nakon zatvaranja balkanske rute, u martu 2016. godine, više od 10 000 izbjeglica, tražitelja azila i migranata su zadržani u Srbiji mimo svoje volje, u nesigurnosti kada je u pitanju mogućnost nastavka puta, ali i kada je u pitanju mogućnost njihove integracije u Srbiji. Ovaj period vanredne situacije, kao i period nakon zatvaranja balkanske rute, donio je izazove i nezadovoljene potrebe izbjeglicama i tražiteljima azila, ali i stručnjacima i volonterima koji su pokušavali da pruže pravovremene odgovore na rastuće potrebe.

Pružatelji usluga izbjeglicama koji su prolazile balkanskom rutom su, dakle, bili svakodnevno izloženi ljudima koji su proživjeli brojna traumatična iskustva poput mučenja, gubitka voljenih osoba, ratnog iskustva, prisilnog braka, psihološkog, fizičkog i seksualnog zlostavljanja, i dr. (Vukčević, Dobrić, & Purić, 2014; Vukčević Marković, Gašić, & Bjekić, 2017). Pored izloženosti ljudskoj patnji, pružatelji usluga su se suočavali i sa brojnim kontekstualnim i situacionim neprilikama, poput nedostatka resursa da se odgovori na potrebe, nedostatka obuke za rad u humanitarnom kontekstu, ili nepripremljenosti za rad sa izuzetno traumatiziranom i psihološki ranjivom populacijom. Štaviše, bili su bespomoćno suočeni sa političkim odlukama koje su negativno uticale na izbjeglice i manjak systemske podrške i rješenja.

U ovom poglavlju, predstaviti ćemo rezultate studije o sekundarnoj traumatizaciji među pružateljima usluga koji rade s izbjeglicama koje su prolazile balkanskom rutom. Razmatrat ćemo najistaknutije grupe rizičnih i zaštitnih faktora za sekundarnu traumatizaciju, poput faktora vezanih za posao, količinu izloženosti sekundarnoj traumi, strategije nošenja sa stresom, i uporediti ih sa prethodnim studijama, te razmotriti uticaj sekundarne traumatizacije na lični i profesionalni život pružatelja usluga. U svakom odjeljku ćemo prvo u kratkim crtama predstaviti korištenu literaturu, a onda podcrtati i razmatrati rezultate naše studije.

Studija je obavljena tokom 2016. i 2017. godine, na različitim lokacijama u Srbiji. Uzorak je obuhvatao 228 pružatelja usluga iz više od 30 organizacija aktivnih u Srbiji, a koji su radili na zaštiti izbjeglica (43% muškaraca, 57% žena), životne dobi od 18 do 67 godina ($M = 33.52$, $SD = 10.03$). Svi su učesnici najmanje mjesec dana radili u direktnom kontaktu sa izbjeglicama, u prosjeku 32 mjeseca ($SD = 72.77$). Tokom rada, pružali su različite usluge

izbjeglicama (neke su se uloge preklapale): pravna podrška (17.5%), psihološka podrška (22.8%), kulturološko posredovanje/prevod (18.9%), medicinska pomoć (6.1%), distribucija hrane i ostalih potrepština (29.8%), prevencija i otkrivanje trgovine ljudima (14.9%), i razne druge usluge (23.2%). Samo je 58.3% učesnika prošlo neki oblik obuke za rad sa ranjivim/traumatiziranim osobama.

Učesnici su uradili niz testova, uključujući i Skalu sekundarnog traumatičnog stresa (STSS) (Birdie, Robinson, Yegidis, & Figley, 2004) koja mjeri simptome ponovnog proživljavanja, izbjegavanja, i pobuđenosti, povezanih sa sekundarnom izloženosti traumatičnim događajima; Test za ispitivanje strategija suočavanja sa stresom (COPE) (Carver, Scheier, & Weintraub, 1989) koji je mjerio 15 mehanizama – svjesnih strategija koje ljudi koriste kada se suočavaju sa stresom i/ili traumom kako bi olakšali negativne emocije izazvane stresorom i uspostavili psihičku ravnotežu; Harvardski upitnik o traumatičnom događaju (HTQ); (Mollica, McDonald, Massagli, & Silove, 2004; Vukčević, Momirović, & Purić, 2016) koji je prilagođen u obrazac za pružatelje usluga kako bi se ocijenio tip i broj traumatičnih iskustava kojima su oni bili izloženi; Hopkinsova lista simptoma (HSCL-25; Mollica et al., 2004) koja mjeri simptome anksioznosti i depresije; Mančesterski upitnik o kvalitetu života (MANSA) (Priebe, Huxley, Knight, & Evans, 1999). Pored toga, posmatran je niz mjera koje se tiču posla, uključujući i nivo podrške na poslu, organizaciju rada, prekovremeni rad, internu i eksternu saradnju.

Rizični faktori vezani za posao

Faktori vezani za posao a koji utiču na sekundarnu traumatizaciju mogu uključivati varijable vezane za stres na radnom mjestu i uključuju percepciju koju pružatelji usluga imaju u vezi sa radnim opterećenjem, zahtjevima posla, percepciju onoga što se od njih očekuje, i da li ih radna okolina podržava (Devilly et al., 2009). Iako su se ovi faktori ranije posmatrali u odnosu na sagorijevanje na radnom mjestu (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001), u novijim se studijama ističe njihova važnost kada se procjenjuje suspektnost na sekundarnu traumatizaciju među različitim grupama profesionalaca koji rade sa traumatiziranim klijentima (Bride et al., 2007; Devilly et al., 2009; Hensel et al., 2015; Keller et al., 2003; Manning-Jones et al., 2016). Dakle, studije su potvrdile da je podrška kolega negativno povezana sa sekundarnim traumatičnim stresom (Birdie et al., 2007) a pozitivno sa posrednim posttraumatskim rastom (Manning-Jones et al., 2016), dok je percipirani nedostatak međuljudske podrške jedan od najjačih prediktora sekundarnog traumatskog stresa i posredne traume (Devilly et al., 2009). Pored toga, zadovoljstvo poslom uspješno negativno predviđa sekundarni traumatski stres, a radni stres predviđa posrednu traumatizaciju (Devilly et al., 2009). Ovi nalazi indiciraju da su faktori vezani za posao bitan izvor rizika sekundarne traumatizacije.

Kada je u pitanju sekundarna traumatizacija, ispitali smo rizične faktore vezane za posao kod pružatelja usluga koji rade sa izbjeglicama kroz četiri grupe pitanja: radna podrška (do koje mjere se može računati na kolegu ili na nekog drugog da pomogne pri suočavanju sa problemima na poslu, i da li oni zaista pruže pomoć kada je potrebno); organizacija rada (koliko su precizno dužnosti, uloge i radno vrijeme određeni); prekovremeni rad (koliko se često radi mimo radnog vremena); unutrašnja i vanjska saradnja (kvalitet saradnje unutar organizacije, u odnosu na nivo saradnje sa različitim akterima u sistemu zaštite izbjeglica). U skladu sa rezultatima prethodnih studija, naši rezultati pokazuju da oni koji osjećaju da se nemaju kome obratiti ukoliko se suoče sa problemom vezanim za posao pokazuju više nivoje sekundarne traume ($r = .235, p < .001$). Isto tako, lošija organizacija rada ($r = .321, p < .001$) i češći prekovremeni rad ($r = .188, p < .004$) rezultiraju čestim intruzijama, izbjegavanju i simptomima uzbuđenja vezanim za sekundarnu traumu. Konačno, kvalitet unutrašnje i vanjske saradnje se odnosio na simptome sekundarne traume – oni koji su iskusili lošu saradnju unutar svoje organizacije ($r = .289, p < .001$), kao i oni koji su iskusili lošu vanjsku saradnju ($r = .260, p < .001$) pokazali su viši nivo intruzije, izbjegavanja, te uzbuđenja koje je vezano za sekundarnu traumu.

Ovi rezultati, kao i rezultati iz prethodnih studija, ukazuju na važnost faktora koji se odnose na posao kada se govori o prevenciji i ublažavanju efekata sekundarne izloženosti traumi, te pružaju izuzetno vrijedan uvid u važnost jačanja organizacijske strukture, klime, podrške i međusobnih odnosa koji mogu biti moćno sredstvo za suočavanje sa sekundarnom traumatizacijom.

Rizični faktori vezani za traumu

Činjenica da se sekundarna traumatizacija javlja kao rezultat izloženosti traumatičnim iskustvima drugih (Baird & Kracen, 2006; Figley, 1988, 1995) navela je mnoge stručnjake da istraže efekte količine izloženosti traumatiziranim pojedincima na simptome sekundarne traumatizacije. U prethodnim studijama, ova izloženost je uglavnom procjenjivana kroz sedmični broj sati na radu sa traumatiziranim osobama, broju klijenata dnevno/sedmično, broju traumatiziranih pacijenata i broju godina provedenih sa traumatiziranim osobama. Studije su pokazale da količina izloženosti traumatiziranim klijentima (Bober & Regehr, 2006; Brady et al., 1999; Bride et al., 2007; Hensel et al., 2015), tip klijenta i sadržaj traume (Bober & Regehr, 2006; Devilly et al., 2009; Pearlman & Mac Ian, 1995), te broj godina provedenih sa traumatiziranim klijentima (Bober & Regehr, 2006) utiču na razvoj sekundarne traumatizacije. Međutim, u nekim studijama nije pronađena veza između izloženosti traumatiziranim klijentima i sekundarne traumatizacije (Devilley et al., 2009; Nelson-Gardell & Harris, 2003; Sabin-Farrell & Turpin, 2003), što navodi na zaključak da teško da je sam obim izloženosti jedini razlog za razvoj sekundarne traumatizacije.

Ispitali smo izloženost traumi i u pogledu prosječnih radnih sati koji se provedu u direktnom kontaktu sa izbjeglicama, kao i u pogledu broja izbjeglica sa kojima se radi svakodnevno, količinu i specifičan sadržaj traumatičnih iskustava. Naime, pored informacija o prosječnom broju radnih sati i broju izbjeglica sa kojima se radi, od pružatelja usluga se tražilo da navedu koja su traumatična iskustva sa obimne liste (HTQ dio IV; Mollica et al., 2004; Vukčević et al., 2016) sa njima direktno podijelile osobe koje su ta iskustva prošle. Kao i u prethodnim sudijama, rezultati su pokazali da se simptomatologija povezana sa sekundarnom traumom nije ticala količine izloženosti traumatičnim iskustvima, kada se izloženost procjenjivala kao prosječan broj radnih sati koji se provedu u direktnom kontaktu sa izbjeglicama, niti se ticala broja izbjeglica sa kojima se svakodnevno radi. Međutim, kada se izloženost traumatičnim iskustvima procjenjivala kroz specifičan traumatični sadržaj koji se dijelio sa pružateljima usluga tokom njihovog radnog zadatka, pokazalo se da su i sadržaj i količina izloženosti u vezi sa sekundarnom traumatizacijom. Dakle, pokazalo se da je kvantitet traumatičnih iskustava izbjeglica u pozitivnom odnosu sa sekundarnom traumatizacijom ($r = .137, p = .039$), i to prvenstveno sa simptomima izbjegavanja ($r = .170, p = .010$). Slušanje nekih određenih traumatičnih priča je također povezano sa simptomima sekundarne traumatizacije. Na primjer, oni koji su slušali priče o putu neke osobe koja se izgubila i nije znala gdje da ide, koja nema krov nad glavom, hrane ni vode, koja zadobije teške tjelesne povrede, koja je žrtva seksualnog nasilja ili diskriminacije, ili kojoj su uskraćena zakonska prava u pritvoru, svi su imali viši nivo simptoma sekundarne traume (r se kretao između .132 i .182). S druge strane, pružatelji usluga koji su slušali traumatične priče klijenata iz zemlje porijekla – poput svjedočenja granatiranju, spaljivanju, bombardovanju, koji su vidjeli spaljena ili osakaćena tijela, koji su zadobili ozbiljne fizičke povrede, iskusili mučenje, silovanje, seksualno zlostavljanje, prisilnu prostituciju, ubistvo supružnika, prijatelja ili člana porodice, prisilni brak, prisilni rad – u prosjeku su pokazali viši nivo simptoma sekundarne traume, prvenstveno izbjegavanje i intruziju (r se kretao između .130 i .199) u odnosu na one koji takve priče nisu iskusili. Konačno, ukupna dužina rada u polju zaštite izbjeglica je također povezana sa simptomatologijom sekundarne traumatizacije ($r = .164, p = .013$), prvenstveno sa frekvencijom i intenzitetom intruzija ($r = .211, p = .001$), ali i sa simptomima izbjegavanja ($r = .145, p = .029$).

U cjelini, rezultati su pokazali da specifičan sadržaj traumatičnih iskustava i prolongirana izloženost ovakvom sadržaju vode do akumulacije simptoma sekundarne traume kod pružatelja usluga. S druge strane, pokazalo se da radni sati i broj korisnika sa kojima se radnici u prosjeku suočavaju nisu prediktori tipične simptomatologije sekundarne traume, što ukazuje da kvalitet a ne kvantitet rada sa traumatiziranim pojedincima ima negativan uticaj na pružatelje usluga. I broj traumatičnih iskustava i specifičan sadržaj nekih od njih – prvenstveno iskustava onih koji su u velikoj mjeri izmaknuli od „svakodnevne stvarnosti“ pružatelja usluga – imaju negativan uticaj na blagostanje pojedinca.

Rizični faktori koji se odnose na pojedince – suočavanje sa stresom

Studije o ulozi mehanizama suočavanja kada je u pitanju sekundarni traumatični stres pokazuju da spremnost da se počnu koristiti strategije suočavanja zavisi od profesije, obrazovanja i iskustva (Bober, Regher, & Zhou, 2006; Follette et al., 1994; Manning-Jones et al., 2016). Iako se pokazalo da obrazovaniji i iskusniji profesionalci vjeruju u korištenje specifičnih strategija, poput slobodnog vremena, brige o samom sebi i supervizije, manje je vjerovatno da će oni izdvojiti vremena i zaista se posvetiti tim aktivnostima (Bober & Regher, 2006). Rezlutati o učinkovitosti reduciranja simptoma sekundarnog stresa kroz uključenost u specifične strategije suočavanja nisu pokazali vezu između vremena koje se izdvoji za strategije suočavanja i traumatičnog stresa (Bober & Regher, 2006); Follette et al., 1994). Samo je nekolicina studija identificirala brigu o samom sebi i podršku u krugu porodice i prijatelja kao zaštitne faktore za suočavanje sa sekundarnim traumatičnim stresom, dok humor, briga o samom sebi i podrška kolega predvđiaju rast posredne posttraumatizacije (Manning-Jones et al., 2016). Međutim, pozitivne korelacije između simptoma sekundarnog traumatičnog stresa i korištenja maladaptivnih mehanizama suočavanja, poput upotrebe droga ili alkohola, pokušaja da se zaborave iznošenja traumatičnog materijala klijenata, ispoljavanja agresije prema partneru i udaljavanje od drugih (Follette et al., 1994), pokazuju da upotreba maladaptivnih mehanizama suočavanja ostavlja ranjive pojedince u začaranom krugu rastrošenosti.

Ispitivali smo učestalost korištenja 15 mehanizama suočavanja navedenih u Testu za ispitivanje strategija suočavanja sa stresom (COPE) (vidi Carver et al., 1989). Ispostavilo se da su najprediktivniji mehanizam prevladavanja za simptomatologiju sekundarne traume maladaptivni *mehanizmi izbjegavanja* koji se mogu smatrati manje korisnim i manje adaptivnim načinima nošenja sa stresom. Mehanizmi suočavanja koji pripadaju ovoj grupi uključuju tendenciju da se izbjegava nošenje sa problemom ili stresom. U ovoj grupi mehanizama suočavanja, najprediktivniji za simptomatologiju sekundarne traume su poricanje ($r = .220, p = .001$), bihevioralna ($r = .221, p = .001$) i mentalna isključenost ($r = .261, p = .001$), te upotreba opojnih sredstava ($r = .224, p = .001$). Drugim riječima, pojedinci koji su skloni izbjegavanju suočavanja sa problemima ili stresom, bilo da odbijaju povjerovati da su oni stvarni, ili kroz aktivno razmišljanje o njima, ili koji jednostavno odustaju od daljnjeg suočavanja s njima, ili kroz korištenje psihoaktivnih supstanci kako bi ublažili efekte, pokazali su izraženije simptome sekundarne traumatizacije. Isto tako, pokazalo se da usmjeravanje na emotivnu bol i potreba da se te emocije isprazne također ima veze sa sekundarnom traumatizacijom ($r = .219, p = .001$). Iako ponekad funkcionalan (na primjer, kada se iskusi lični gubitak), takav emotivni odgovor na problem može biti maladaptivan kada se ispoljava duže vrijeme i pogoršati emotivnu bol i otežati da se pojedinac aktivno suoči sa stresom i da prevaziđe emotivnu bol (Carver et al., 1989). S druge strane, pokazalo se da mehanizmi koji su društveno podržani, poput instrumentalne ili emotivne podrške, nisu povezani sa simptomatologijom sekundarne

traume. Isto vrijedi i za mehanizme suočavanja koji su autonomni i usmjereni na problem – planiranje, aktivno suočavanje, potiskivanje kompetitivnih aktivnosti; kao i za strategije usmjerene na emocije – pozitivna reinterpetacija problema, ograničenje, prihvatanje, humor, okretanje vjeri.

U svakom slučaju, rezultati pokazuju da pružatelje usluga koji rade s izbjegliama tokom humanitarne krize, kao i profesionalce i dobrovoljce koji rade sa različitim populacijama i u drugim kontekstima, maladaptivne strategije suočavanja sa stresom čine ranjivijim kada je u pitanju sekundarna traumatizacija. S druge strane, negativan odnos između adaptivnih mehanizama suočavanja – preciznije, mehanizama koji bi mogli efikasno da spriječe i ublaže negativne efekte rada sa traumatiziranim izbjeglicama – i sekundarne traume nije uočen. Ovi rezultati, pored toga što naglašavaju potrebu za reduciranjem maladaptivnih mehanizama suočavanja, propituju dostupne strategije suočavanja i pozivaju na dodatne studije u potrazi za preventivnim programima i intervencijama koje bi mogle olakšati suočavanje sa sekundarnom traumatizacijom.

Zašto su bitni prevencija i rano otkrivanje?

Sekundarna traumatizacija utiče i na profesionalni i na lični život pružatelja usluga. Prethodne studije su pokazale da sekundarna traumatizacija utiče na kvalitet i efikasnost pružanja usluga onima kojima je pomoć potrebna, utiče i na donošenje odluka i može dovesti do toga da profesionalci napuste svoj posao (Figley, 1999). Pored radne učinkovitosti, sekundarna traumatizacija može negativno uticati i na različite aspekte ličnog života. Studije su pokazale da oni koji su izloženi sekundarnoj traumatizaciji mogu imati i poremećene stavove o samom sebi, često se suočavaju sa problemima u odnosu sa partnerom, porodicom i prijateljima, pokazuju sklonost izbjegavanju interakcije i društvenih kontakata (Beaton & Murphy, 1995; Cunningham, 2003; Pearlman & Saakvitne, 1995). Sekundarna traumatizacija također može biti izvor afektivnog poremećaja, mentalnih i somatskih poremećaja, poput depresije, anksioznosti, poremećaja sna, insomnije, simptoma disocijacije, te zloupotrebe alkohola i opojnih sredstava (Beaton & Murphy, 1995; Chrestman, 1995; Cunningham, 2003; Devilly et al., 2009; Pearlman & Saakvitne, 1995). Pored toga, studije su pokazale da je sekundarna traumatizacija povezana sa somatizacijom, kardiovaskularnim i oboljenjima nervnog sistema, te gastrointestinalnim poremećajima (Pearlman & Saakvitne, 1995).

Slične tendencije su primijećene i u našem istraživanju. Rezultati su pokazali da su intruzije, izbjegavanje i pobuđenost, glavne grupe simptoma sekundarne traume, u vezi sa anksioznošću ($r = .485, p = .001$; $r = .548, p = .001$; $r = .613, p = .001$), i sa simptomima depresije ($r = .501, p = .001$; $r = .646, p = .001$; $r = .728, p = .001$). Procjena je izvršena prema Hopkinsovoj listi simptoma – HSCL-25 (Mollica et al., 2004). Također, niža stopa zadovoljstva životom koju je procijenila MANSA (Priebe et al., 1999) se odnosila na frekvenciju i intenzitet intruzija, izbjegavanja i pobuđenosti ($r = .311, p = .001$; $r = .393, p = .001$).

= .001; $r = .417$, $p = .001$). Preciznije, pružatelji usluga koji su se suočavali sa višim nivoima sekundarne traumatizacije su pokazali i niži stepen zadovoljstva životom uopšte, kao i niži stepen zadovoljstva različitim aspektima života, uključujući i kvalitet i broj prijatelja, finansijsku situaciju, zadovoljstvo poslom, zadovoljstvo slobodnim aktivnostima, zadovoljstvo vezano za ličnu sigurnost, smještaj, seksualni život, fizičko i mentalno zdravlje, itd.

U skladu sa rezultatima prethodnih studija koje su ispitivale psihološki uticaj sekundarne traume na mentalno zdravlje i blagostanje u različitim kontekstima, rezultati predstavljeni ovdje još više naglašavaju mjeru u kojoj sekundarna trauma utiče na poslovni i lični život pružatelja usluga koji su uključeni u kontekst vanredne situacije pružanja pomoći izbjeglicama koje putuju balkanskom rutom.

Zaključna zapažanja

U ovom se poglavlju razmatraju najizraženiji rizični faktori među pružateljima usluga koji rade sa izbjeglicama na balkanskoj ruti tokom evropske izbjegličke krize. Rezultati studije predstavljeni u ovom poglavlju pokazuju značaj faktora koji se odnose na posao, sekundarne izloženosti traumatičnom sadržaju, te maladaptivnih mehanizama suočavanja sa stresom u odnosu na osjetljivost na negativne efekte sekundarne izloženosti traumi. Rezultati pokazuju važnost izgradnje i održavanja dobre radne strukture, predvidljivosti, podrške i saradnje među kolegama, koji mogu biti moćno sredstvo za sprečavanje i ublažavanje simptoma sekundarne traumatizacije. Pokazalo se da i specifični sadržaji i količina traumatskih iskustava kojima su pružatelji usluga izloženi povećavaju rizik sekundarne traumatizacije. Nadalje, rezultati pokazuju da je manjak adaptivnih mehanizama suočavanja povezan sa sekundarnom traumatizacijom, ali ističu i rizike česte upotrebe maladaptivnih strategija suočavanja, pošto oni dovode do toga da ranjivi pojedinci ostanu upleteni u svrzino kolo uznemirenosti. Konačno, u tekstu se posebno razmatra višestruki uticaj sekundarne traumatizacije na lični i poslovni život pružatelja usluga.

Studije o sekundarnoj traumi imaju i praktični i naučni značaj. Rezultati do kojih smo došli pokazuju da postoji potreba za razvojem programa zasnovanih na dokazima, s ciljem da se zaštite pružatelji usluga koji rade sa traumatiziranim osobama. Ovi programi bi trebali biti usmjereni na jačanje radne strukture i postizanje najvišeg nivoa radne strukture, kao i zahtjeva posla, tako što će se pružiti podrška osoblju kroz njegovanje saradnje, obuke, supervizije i psihološke podrške. Također, izgleda da jačanje ličnih kapaciteta humanitarnih radnika može pomoći da oni izgrade adaptivne odgovore i da se nose sa teretom izloženosti traumi. Očekujemo da će se buduća istraživanja više usmjeriti na manje istražene pozitivne aspekte rada s traumom, poput zadovoljstva suosjećanjem (Radey & Figley, 2007), posrednog posttraumatskog rasta (Arnold, Calhoun, Tedeschi & Cann, 2005), i posredne otpornosti (Hernandez, Ganeshi, & Engstorm, 2007), te na njihov potencijal kada je u pitanju sprečavanje i ublažavanje negativnih efekata sekundarne

traumatizacije. Konačno, kako bi se pružile konzistentnije istraživačke prakse i kako bi se omogućilo poređenje među studijama, potrebno je uspostaviti jasnu distinkciju među konstruktima i na teorijskom i na nivou mjerenja.

Bibliografija

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Arlington, VA: Author.
- Arnold, D., Calhoun, L. G., Tedeschi, R., & Cann, A. (2005). Vicarious posttraumatic growth in psychotherapy. *Journal of Humanistic Psychology*, 45(2), 239–263.
- Baird, K., & Kracen, A. C. (2006). Vicarious traumatization and secondary traumatic stress: A research synthesis. *Counselling Psychology Quarterly*, 19(2), 181–188. Retrieved on 9 January 2018 from <https://doi.org/10.1080/09515070600811899>
- Beaton, R., & Murphy, S. (1995). Secondary Traumatic Stress of Crisis Workers: Research Implications. In C. R. Figley (Ed.), *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in those Who Treat the Traumatized* (pp. 51–81). Brunner/Mazel Psychological Stress series, No. 23. Philadelphia, PA: Brunner/Mazel.
- Bober, T., & Regehr, C. (2006). Strategies for reducing secondary or vicarious trauma: Do they work? *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 6(1), 1–9. Retrieved on 3 March 2018 from <https://doi.org/10.1093/brief-treatment/mhj001>
- Bober, T., Regehr, C., & Zhou, Y. R. (2006). Development of the coping strategies inventory for trauma counselors. *Journal of Loss and Trauma*, 11(1), 71–83. Retrieved on 1 March 2018 from <https://doi.org/10.1080/15325020500358225>
- Brady, J. L., Guy, J. D., Poelstra, P. L., & Brokaw, B. F. (1999). Vicarious traumatization, spirituality, and the treatment of sexual abuse survivors: A national survey of women psychotherapists. *Professional Psychology: Research and Practice*, 30(4), 386–393. Retrieved on 11 March 2018 from <https://doi.org/10.1037/0735-7028.30.4.386>
- Bride, B. E., Jones, J. L., & Macmaster, S. A. (2007). Correlates of secondary traumatic stress in Child Protective Services workers. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 4(3), 69–80. Retrieved on 7 February 2018 from https://doi.org/10.1300/J394v04n03_05
- Bride, B. E., Robinson, M. M., Yegidis, B., & Figley, C. R. (2004). Development and validation of the Secondary Traumatic Stress Scale. *Research on Social Work Practice*, 14(1), 27–35. Retrieved on 19 December 2017 from <https://doi.org/10.1177/1049731503254106>
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267–283.
- Chrestman, K. R. (1995). Secondary Exposure to Trauma and Self-Reported Distress amongst Therapists. In B. H. Stamm (Ed.), *Secondary Traumatic Stress: Self-Care Issues for Clinicians, Researchers, and Educators* (pp. 29–36). Lutherville, MD: Sidran.
- Corey, G. F. (1991). *Theory and Practice of Counseling Psychotherapy*. Belmont, CA: Brooks Cole.
- Cunningham, M. (2003). Impact of trauma work on social work clinicians: Empirical findings. *Social Work*, 48, 451–459.
- Devilly, G. J., Wright, R., & Varker, T. (2009). Vicarious trauma, secondary traumatic

- stress or simply burnout? Effect of trauma therapy on mental health professionals. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 43(4), 373–385. Retrieved on 11 February 2018 from <https://doi.org/10.1080/00048670902721079>
- Figley, C. R. (1988). Victimization, trauma, and traumatic stress. *The Counseling Psychologist*, 16(4), 635–641. Retrieved on 11 February 2018 from <https://doi.org/10.1177/0011000088164005>
- Figley, C. R. (1995). Compassion Fatigue as Secondary Traumatic Stress Disorder: An Overview. In C. R. Figley (Ed.), *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in those Who Treat the Traumatized* (pp. 1–20). Brunner/Mazel Psychological Stress series, No. 23. Philadelphia, PA: Brunner/Mazel.
- Figley, C. R. (1999). Compassion Fatigue: Toward a New Understanding of the Costs of Caring. In B. H. Stamm (Ed.), *Secondary Traumatic Stress: Self-Care Issues for Clinicians, Researchers, and Educators* (pp. 3–28). Lutherville, MD: Sidran.
- Follette, V. M., Polusny, M. M., & Milbeck, K. (1994). Mental health and law enforcement professionals: Trauma history, psychological symptoms, and impact of providing services to child sexual abuse survivors. *Professional Psychology: Research and Practice*, 25(3), 275–282. Retrieved on 1 March 2018 from <https://doi.org/10.1037/0735-7028.25.3.275>
- Freud, S. (1959). Future Prospects of Psychoanalytic Psychotherapy. In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XI* (pp. 139–151). London: Hogarth Press.
- Government of the Republic of Serbia. (2014). *Migration Profile of the Republic of Serbia*. Retrieved from www.kirs.gov.rs/docs/migracije/migracioni%20profil%202014.pdf
- Hensel, J. M., Ruiz, C., Finney, C., & Dewa, C. S. (2015). Meta-analysis of risk factors for secondary traumatic stress in therapeutic work with trauma victims. *Journal of Traumatic Stress*, 28, 83–91. Retrieved on 14 March 2018 from <https://doi.org/10.1002/jts.21998>
- Hernandez, P., Gangsei, D., & Engstorm, D. (2007). Vicarious resilience: A new concept in work with those who survive trauma. *Family Process*, 46(2), 229–241. Retrieved on 12 March 2018 from <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2007.00206.x>
- Jenkins, S. R., & Baird, S. (2002). Secondary traumatic stress and vicarious trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 15(5), 423. Retrieved on 2 February 2018 from <https://doi.org/10.1023/A:1020193526843>
- Keller, A. S., Rosenfeld, B., Trinh-Shevrin, C., Meserve, C., Sachs, E., Leviss, J. A., & Ford, D. (2003). Mental health of detained asylum seekers. *Lancet*, 362, 1721–1723. Retrieved on 10 April 2018 from [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(03\)14846-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(03)14846-5)
- Makadia, R., Sabin-Farrell, R., & Turpin, G. (2017). Indirect exposure to client trauma and the impact on trainee clinical psychologists: Secondary traumatic stress or vicarious traumatization? *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 24(5), 1059–1068. Retrieved on 31 January 2018 from <https://doi.org/10.1002/cpp.2068>
- Manning-Jones, S., De Terte, I., & Stephens, M. (2016). Secondary traumatic stress, vicarious posttraumatic growth, and coping among health professionals: A comparison study. *New Zealand Journal of Psychology*, 45(1), 20–29.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422. Retrieved on 30 January 2018 from <https://doi.org/10.1146/>

- annurev.psych.52.1.397
- McCann, I. L., & Pearlman, L. A. (1990). Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. *Journal of Traumatic Stress*, 3, 131–149.
- Mollica, R., McDonald, L., Massagli, M., & Silove, D. (2004). *Measuring Trauma, Measuring Torture: Instructions and Guidance on the Utilization of the Harvard Program in Refugee Trauma's Versions of the Hopkins Symptom Checklist-25 (HSCL-25) and the Harvard Trauma Questionnaire (HTQ)*. Cambridge, MA: Harvard Program in Refugee Trauma.
- Nelson-Gardell, D., & Harris, D. (2003). Childhood abuse history, secondary traumatic stress, and child welfare workers, *Child Welfare*, 82(1), 5–27.
- Pearlman, L. A., & Mac Ian, P. S. (1995). Vicarious traumatization: An empirical study of the effects of trauma work on trauma therapists. *Professional Psychology: Research and Practice*, 26(6), 558–565. Retrieved on 2 February 2018 from <https://doi.org/10.1037/0735-7028.26.6.558>
- Pearlman, L. A., & Saakvitne, K. W. (1995). *Trauma and the Therapist: Countertransference and Vicarious Traumatization in Psychotherapy with Incest Survivors*. New York: W. W. Norton & Company.
- Priebe, S., Huxley, P., Knight, S., & Evans, S. (1999). *Application and results of the Manchester Short Assessment of Quality of Life (MANSA)*. *International Journal of Social Psychiatry*, 45(1), 7–12.
- Radey, M., & Figley, C. R. (2007). The social psychology of compassion. *Clinical Social Work Journal*, 35(3), 207–214. Retrieved on 10 January 2018 from <https://doi.org/10.1007/s10615-007-0087-3>
- Sabin-Farrell, R., & Turpin, G. (2003). Vicarious traumatization: Implications for the mental health of health workers? *Clinical Psychology Review*, 23(3), 449–480. Retrieved on 8 January 2018 from [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(03\)00030-8](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(03)00030-8)
- Sprang, G., Clark, J. J., & Whitt-Woosley, A. (2007). Compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout: Factors impacting a professional's quality of life. *Journal of Loss and Trauma*, 12(3), 259–280. Retrieved on 15 December 2017 from <https://doi.org/10.1080/15325020701238093>
- Vukčević, M., Dobrić, J., & Purić, D. (2014). *Mental Health of Asylum Seekers in Serbia*. Belgrade, Serbia: UNHCR.
- Vukčević, M., Momirović, J., & Purić, D. (2016). Adaptation of Harvard Trauma Questionnaire for working with refugees and asylum seekers in Serbia. *Psihologija*, 49(3), 277–299.
- Vukčević Marković, M., Gašić, J., & Bjekić, J. (2017). *Refugees' Mental Health*. Serbia, Belgrade: Psychosocial Innovation Network.
- Weingarten, K. (2003). *Common Shock: Witnessing Violence Every Day*. New York, NY: Penguin Group.
- Weingarten, K. (2004). *Common Shock: How we Are Harmed, How we Can Heal*. New York, NY: Penguin Group.
- Weitkamp, K., Daniels, J. K., & Klasen, F. (2014). Psychometric properties of the Questionnaire for Secondary Traumatization. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(SUPPL), 1–11. Retrieved on 7 February 2018 from <https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.21875>

POMAGAČI, VOLONTERI I SEKUNDARNA TRAUMA: REZULTATI RADIONICE

Biljana Stanković

Pomagači, volonteri i sekundarna trauma

Uvod

Stručna radionica¹ o sekundarnoj traumatizaciji pomagača koji rade s izbjeglicama se organizirala u okviru dijaloške škole „Migracija – trauma u tranziciji: istraživanje sociotraumatskih korijena pri radu s izbjeglicama“ (7 – 15. 04. 2017, Filozofski fakultet, Sarajevo).

Grupa koja je učestvovala u diskusiji o sekundarnoj traumi obuhvatala je psihologe, stručnjake za izbjeglice, istraživače u polju socijalne traume i novinare koji su predstavili vlastita stanovišta iz perspektiva koje su obuhvatale: a) konceptualna pitanja – šta je sekundarna trauma, kakvi su joj mehanizmi, kakve su posljedice, i na koji se način razlikuje od, ali i kako je povezana sa nekim drugim kategorijama bitnim za razumijevanje mentalnog zdravlja i blagostanja pomagača koji rade sa traumatiziranim ljudima; b) metodološka pitanja koja se tiču istraživanja o sekundarnoj traumi; i c) primjerene pristupe pomoći pomagačima i praktine i etičke izazove. Stručnjaci za izbjeglice i traumu su predstavili svoja shvatanja specifičnih rizika za razvoj sekundarne traume u kontekstu trenutne izbjegličke krize, i istakli su da su grupe pomagača i volontera posebno ranjivi i osjetljivi na istorijsku traumatičnu prošlost lokalnih zajednica. Iako i literatura i iskustvo s terena naglašavaju rizik kojem su izloženi pomagači, kao i važnost da im se pruži pravovremena i adekvatna podrška, ovo se često zanemaruje u mnogim kontekstima. Stalna bitka za ionako oskudne izvore dovodi do situacije u kojoj i tijela za finansiranje i rukovodioci projekata vide ove usluge kao dodatni trošak a ne nešto što je od ključne važnosti i neophodno za pružanje visokokvalitetnih usluga korisnicima.

Rizici i izazovi pružanja psihosocijalne pomoći u različitim kontekstima

Od početka se ističu relevantne karakteristike koje se tiču pružanja psihosocijalne podrške (PSP) i mogući rizici profesionalnim pomagačima u lokalnom kontekstu. Danijela Torbica², stručnjak iz Bosne, objasnila je da su se već dugo vremena projekti podrške usmjeravali na pružanje ekonomske i praktične podrške, a da je do prepoznavanja potrebe za psihosocijalnom podrškom došlo postepeno. Međutim, činjenica da PSP nije prepoznata kao visok prioritet dovela je do ozbiljnog manjka osoblja – na primjer, samo je sedam psihologa pružalo psihosocijalnu podršku za oko 1500 ljudi u različitim projektima. To je za posljedicu imalo da je većina psihologa pokazala simptome sagorijevanja, sekundarne traume, čak i ozbiljnih psihičkih zdravstvenih problema. Međunarodni stručnjaci su predložili da se i psiholozima pruži neki oblik podrške i supervizije, i to se u početku smatralo dodatnim troškom ali pokazalo se da je psihosocijalna podrška za pomagače od ključne važnosti i istinski neophodna. Situacija u Bosni je specifična zbog toga što su mnogi pomagači i sami imali sociotraumatsku istoriju zbog političkih okolnosti u prošlosti – živjeli su u zemlji tokom rata, bili su i sami izbjeglice, ili su im članovi porodice prošli kroz takva iskustva (npr. postoje i psiholozi koji su radili sa ratnim veteranima, a i sami su bili ratni veterani). Ovakvo lično traumatično iskustvo dovelo ih je u posebno ranjivu poziciju kada su se suočavali sa novim talasom ljudi koji pate i sa traumatičnim događajima.

Situacija u Srbiji je relativno slična, iako je u zadnje vrijeme ostvaren određeni napredak, kako je istakla Maša Vukčević Marković³, stručnjakinja za mentalno zdravlje i izbjeglice. Kada je počela raditi sa tražiteljima azila u Srbiji prije deset godina, godinama je bila jedini psiholog u timu, obavljajući sve intervjuje i intervencije, vrlo često u kontaktu sa traumatiziranim ljudima. Vrlo često je radila preko vremena, bez supervizije ili podrške bilo koje vrste, i to je, za posljedicu, dovelo do toga da je počela da osjeća razne simptome sekundarne traumatizacije. A sada, kao voditeljica organizacije koja pruža psihosocijalnu podršku izbjeglicama, ona insistira na različitim radnim praksama i na superviziji i podršci pomagačima, i u vlastitoj i u organizacijama koje pružaju pomoć izbjeglicama u Srbiji. Iako su mnoge organizacije zainteresirane da pruže ovaj oblik psihosocijalne podrške svom osoblju, ponekada oklijevaju ili ne žele jer se plaše da će osoblje reći nešto što se tiče organizacije a što se ne treba iznositi u javnost. Pravna i institucionalna nesigurnost je još uvijek prisutna u mnogim domenima u lokalnom kontekstu, a ovaj je aspekt nekoliko puta došao do izražaja tokom diskusije.

Chrysanthi Papadopoulou⁴ je opisala situaciju na Lezbosu, u Grčkoj, kao hitnu i isakla je brojne izazove s kojima se pružatelji pomoći moraju suočiti tokom rada. Tokom velikog priliva izbjeglica (od ljeta 2015. do proljeća 2016), a prije nego je EU potpisala sporazum sa Turskom, hiljade izbjeglica su pristizale na Lezbos svaki dan. To je bila krizna situacija u kojoj su svi pružatelji pomoći (i profesionalci i volonteri) i lokalno stanovništvo bili u potpunosti posvećeni spašavanju izbjeglica iz mora i pružanju hitne

medicinske pomoći i skloništa. Pružatelji pomoći u tako kritičnoj situaciji zapravo nisu bili izloženi riziku *sekundarne* traumatizacije, pošto su okolnosti ponekad bile direktno traumatične za njih⁵ (Baum, 2012). Nakon ovog perioda krize, situacija se značajno promijenila (npr. 40 000 ljudi je stiglo na Lezbos u martu 2016, a samo 500 u martu 2017) i pružanje pomoći izbjeglicama, uključujući i pružanje skloništa, postalo je daleko bolje organizovano. Problem s kojim se sada suočavaju pružatelji pomoći je, obzirom da se situacija sada više ne smatra hitnom, da mnoge strane agencije i finansijeri napuštaju otok. Posljedica toga je da se broj pružatelja pomoći smanjuje i oni nisu u mogućnosti pružiti usluge izbjeglicama koji i dalje pristižu svaki mjesec (pored onih koji su ostali na otoku). Pored toga, pomagači se suočavaju sa jakim osjećajem nesigurnosti – osjećaju da se trenutna situacija lako može promijeniti pod uticajem političkih faktora koji su van njihove kontrole (čak i uvida), i da bi izbjeglice mogle ponovo početi pristizati u broju koji prevazilazi postojeće kapacitete za pomoć. Osjećaj pružatelja pomoći da nisu u mogućnosti da pomognu ili da ponude dovoljno je tema koja se stalno javljala tokom diskusije i prepoznata je kao relevantan faktor koji doprinosi sekundarnoj traumi.

Bespomoćnost pomagača

U mnogim teškim okolnostima, pružatelji pomoći se suočavaju sa ograničenom mogućnošću intervencije. U radnoj grupi se živo raspravljalo o psihološkim posljedicama osjećaja bespomoćnosti i važnosti održavanja granica profesionalne uloge. Torbica ističe da je jedan od glavnih izazova za bosanske psihologe koji pružaju PSP izbjeglicama i raseljenim licima iz vremena ratova u bivšoj Jugoslaviji taj što oni posjećuju korisnike usluga u njihovim domovima ili lokalnim zajednicama. Mnoge osobe koje su posjetili nisu samo u teškom mentalnom stanju ili traumatizirani, nego su i bolesni (često oboljeli od progredirajućih ili kompleksnih bolesti – karcinoma, demencije, alkoholizma, invaliditeta). Stoga, pružatelji pomoći se suočavaju s činjenicom da PSP nije dovoljan za ljude kojima pokušavaju pomoći, te im je teško da ostanu unutar profesionalnih granica i pokušavaju da pruže dodatnu pomoć korisnicima (donose im hranu, pomažu im da dođu do lijekova ili da pronađu dodatnu pomoć). Ponekad ispada da je ovakva vrsta pomoći preduslov da korisnici usluga prihvate bilo koji oblik psihološke pomoći. Zapravo, svi su psiholozi prijavili da su intervencije PSP-a često izložene riziku neuspjeha zbog tih dodatnih problema. Stoga, pružatelji pomoći se često osjećaju bespomoćno, osjećaju da pomoć koju bi mogli pružiti (kao psiholozi) nije pomoć koja je primarno potrebna.

Situacija je jako slična i kada su u pitanju pružatelji pomoći koji rade sa izbjeglicama na balkanskoj ruti, pošto tamo ima mnogo sistemskih uticaja koji se ne mogu promijeniti – od viših nivoa državne politike, do svakodnevnih uslova života u kampovima. Riječima Vukčević Marković, tema koja se stalno javlja u grupama za podršku pružateljima pomoći je očita neproporcionalnost

između posvećenosti pružatelja pomoći i njihove nemogućnosti uticaja na mnoge ozbiljne probleme sa kojima se suočavaju izbjeglice (vidi i Birck, 2002). Oni ponekad osjećaju da osnovne potrebe izbjeglica nisu zadovoljene i da oni ne mogu razgovarati sa psiholozima u takvim uslovima. U takvoj situaciji, držanje strogo profesionalne uloge postaje izazov. Na primjer, jedan volonter koji je pružao PSP izbjeglicama u Srbiji je objasnio da se izbjeglice ponekad prijavljuju u grupe podrške samo da bi se malo naspavale tokom sesija, jer, za neke od njih, to je jedina prilika da spavaju u relativno mirnom okruženju.

Grupa eksperata je naglasila i odnos između bespomoćnosti i sekundarne traume – negativne emocije pružatelja pomoći su blisko vezane za njihovu percipiranu mogućnost da pruže pomoć korisnicima usluga i da donesu neke pozitivne ishode. Ova je tema otvorila prostor za dalju diskusiju o konceptu sekundarne traume i njene ključne komponente – empatije.

Konceptualna pitanja vezana za sekundarnu traumu: ključna uloga empatije

Učesnici diskusije su se složili da je ključni aspekt sekundarne traume izloženost narativima traumatiziranih osoba (Valent, 2002). Ovaj bi se aspekt mogao iskoristiti kao relevantni granični kriterij kada se razmatra da li je u pitanju sekundarna trauma a ne, na primjer, sagorijevanje. Sekundarna trauma je definirana kao transformacija unutrašnjeg iskustva pružatelja pomoći, a koja je rezultat empatičnog uključenja u traumatični materijal klijenta (Pearlman & Saakvitne, 1995), te je empatija izražena kao ključni koncept. Andreas Hamburger⁶ je naglasio da, iako je bespomoćnost skoro sigurno aspekt sekundarne traume, odjek onoga što je rečeno, posebne emocije koje se bude kod slušaoca, vjerovatno kroz kontratransfer, predstavljaju ključne komponente sekundarne traume. Svi odnosi zasnovani na empatiji sadrže rizik za sekundarnu traumu, te se neprikladna upotreba empatije može smatrati jednim od glavnih faktora u etiologiji sekundarne traume. Iz tog razloga pružatelji pomoći trebaju superviziju i nadzor kao i terapeuti, kako bi naučili prepoznati i konceptualizirati ono što se u njima dešava.

Isto tako, može se postaviti pitanje koliko je to „previše empatije“ koja vodi do problematičnih ishoda? Mogući odgovor na ovo izazovno pitanje je ponudio Jurian Krupp⁷ koji je istakao opasnosti dopuštanja određene vrste „emotivne zaraze“ tokom empatičnih susreta koji čini diferencijaciju između sebe i drugog problematičnom. Koncept empatije implicira da osjetimo ono što druga osoba osjeća, ali i da smo svjesni da *druga* osoba osjeća nešto, a ne mi. Međutim, može se desiti da kod pružatelja pomoći koji pate od sekundarne traume „prekidač“ – koji signalizira da nismo mi ti koji prolaze kroz traumatična iskustva – ne radi kako treba, a to čini situaciju slušanja traumatičnog iskustva zapravo traumatičnim za slušatelja. Stiuacija može biti i dodatno otežana kada su pružatelji pomoći više povezani, slični i kada se identificiraju sa traumatiziranim osobama sa kojima rade. Papadopoulou je naglasila ovo kao posebno relevantan faktor rizika za prevodioce, pošto oni

često dolaze iz istih zemalja ili kulturalnih/vjerskih grupa kao i izbjeglice i lako se identificiraju s njima.⁸

Metodološki izazovi u procjenjivanju sekundarne traume

Jedan dio diskusije se ticao metodoloških izazova, odnosno, raspoloživih alata za istraživanje i strategija za procjenu sekundarne traume. Članovi ekspertne grupe (Vukčević Marković, Papadopoulou) su naglasili problem manjka posebno osmišljenih instrumenata i, u tom smislu, i potrebu za istraživačkim, kvalitativnim studijama kako bi se našli adekvatni indikatori sekundarne traume i osmislili prikladni alati. Iako su neki instrumenti za procjenu specifične simptomatologije (PTSP-a, depresije, anksioznosti) korisni za proučavanje sekundarne traume, oni se smatraju samo polaznom tačkom, te su naglašena ograničenja studija koje se zasnivaju samo na kvantitativnim podacima. Uz važnost studija zasnovanih na upitnicima za indiciranje fenomena ili za ispitivanje intervencija, kvalitativne studije su ocijenjene kao relevantne za ispitivanje sekundarne traume, i to kroz korištenje iskustva sa sastanaka grupa za podršku i superviziju sa pružateljima pomoći. Radna grupa je istakla da je ulazni materijal koji se dobije kroz konkretan rad na terenu izuzetno bitan i postavilo se pitanje kako ga sistematizirati i učiniti lakše dostupnim.

Razgovaralo se o nekoliko bitnih izazova u procjenjivanju sekundarne traume: izazov osmišljavanja upitnika koji bi bio dovoljno specifičan da obuhvati sve izvore mogućih traumatskih iskustava i koji bi se mogao prilagoditi određenoj populaciji, ali i ponuditi komparativne rezultate u različitim kontekstima (Vladimir Hedrih),⁹ pitanje procjenjivanja simptoma traume umjesto izloženosti traumi (Andreas Hamburger), važnost procjenjivanja istorijata lične traume pružatelja pomoći (Baird & Kracen, 2006), i izazovi koji se tu javljaju, pošto ljudi obično selektivno spominju samo nedavne traumatične događaje (Camellia Hancheva).¹⁰

Biljana Stanković¹¹ je pokrenula pitanje da li je kvantitativna mjera izloženosti traumi relevantna za procjenjivanje sekundarne traume kod pružatelja pomoći. I praktično iskustvo stručnjaka i dostupna istraživanja pokazuju da to nije slučaj: sadržaj izloženosti, odnosno, kvalitet traumatičnog iskustva, ključni je faktor koji doprinosi sekundarnoj traumatizaciji (Vukčević Marković & Živanović, Poglavlje 21, ovo izdanje) koji je potrebno ocijeniti kroz metodologiju istraživanja. Najveći izazov je to što ponekad nije *sadržaj* narativa taj koji je težak (ili, pak, traumatičan) za slušati, nego način na koji je on (*ne*)strukturiran. Narativni haos kojeg je opsiao Arthur Frank je prijeteći i predstavlja izazov za slušanje zato što ga karakteriziraju strukturalne praznine, nekoherentnost i odsustvo narativnog reda (Frank, 1995).

Iako je radna grupa jednoglasno uvidjela da kvalitativni pristup nudi mogućnost da istraži proces sekundarne traumatizacije, a ne samo njen rezultat, Hamburger je upozorio da izbor da se analiziraju kvalitativni podaci nije garant da će se procijeniti i procesualni i uvriježeni aspekti tog fenomena. U mnogim kvalitativnim studijama, istraživači rade samo sa svjesnim

verbalizacijama traumatičnih iskustava (npr. u pravilu, transkript narativnog intervjua se kodira), i time se zanemaruju emotivne reakcije i uvriježena osjećanja. Stoga, kompleksni fenomen sekundarne traume koji uključuje i reflektivne i verbalizirane, te podsvjesne i uvriježene reakcije na traumatične događaje drugih, zahtijeva višestran i interdisciplinarnan pristup koji će se osloniti na neke inventivne (psihodinamične) tehnike – koje također imaju za cilj da analiziraju nedostatke, kontradikcije, nekoherentnosti.

Kako pomoći pomagačima? Preporuke za praksu

Razmatranje prikladnih praktičnih koraka i interventnih strategija se usmjerilo na tipove ciljnih grupa i ciljeve intervencija. Radna grupa je naglasila važnost baziranja preporuka na iskustvima iz prakse i dostupnim rezultatima istraživanja.

Obuka, supervizija i grupe za podršku pružateljima pomoći i volonterima

I stručni pružatelji pomoći (psiholozi i socijalni radnici) i volonteri moraju biti spremni za ovakve izazove s kojima će se suočiti na terenu, posebno oni koji rade sa traumatiziranim osobama. Papadopoulou je naglasila da psiholozi možda i nisu primarna rizična grupa za sekundarnu traumu, zato što su obrazovani na način da se reflektiraju na vlastite emocije i mentalna stanja, dok prevodioci, pravnici i volonteri obično ne prođu kroz obuku ili nemaju na raspolaganju resurse pomoću kojih bi se mogli nositi sa izazovnim sadržajem i sekundarnom traumatizacijom (Howlett & Collins, 2014). Isto važi i za novinare koji su često izloženi traumatičnim pričama i koji dodatno rade pod izuzetnim pritiskom, kako je istakla novinarka Vesna Andree Zaimović.¹² Istakla je da njene kolege često posežu za problematičnim mehanizmima za nošenje sa strmom (npr. otuđenje i poricanje) i ponekad pate od depresije i anksioznosti. Pored toga, pritisak da „prikažu nečiju tragediju kao vijest u najkraćem mogućem periodu“ (Zaimović) sprječava novinare da reagiraju na traumatične priče na refleksivan i emotivan način, te im često treba neka obuka i podrška, iako se ta potreba ne prepoznava uvijek.

Stručnjaci su, također, podijelili svoja iskustva s različitim modelima psihosocijalne podrške za pružatelje pomoći. Maša Vukčević Marković i njena organizacija pružaju psihosocijalnu podršku mnogim profesionalcima i dobrovoljcima koji rade s izbjeglicama u Srbiji. Organiziraju grupe za podršku za pružatelje pomoći u azilantskim centrima, kao i pojedinačna savjetovanja, superviziju i obuku. Chrysanthi Papadopoulou radi u organizaciji na Lezbosu gdje psiholozi primaju superviziju preko Skypea i prenose u grupama ono što su naučili drugim kolegama.

Pošto se empatija smatra ključnom za razumijevanje sekundarne traumatizacije, fokus obuke i supervizije također treba biti na prikladnoj upotrebi empatije pri kontaktu sa traumatiziranim osobama (Harrison &

Westwood, 2009). Pitanje bespomoćnosti pružatelja pomoći se ponovo javilo u kontekstu osmišljavanja intervencija za podršku. Članovi radne grupe su naglasili da je izuzetno važno da se nauči kako se suočiti sa i prihvatiti vlastita ograničenja. Sposobnost pružatelja pomoći da prihvate bespomoćnost u određenim situacijama, posebno kada se suoče sa traumatiziranim osobama, nepodnošljivim i neopisivim situacijama, prepoznata je kao glavni cilj intervencije. Psihoanalitičar Andreas Hamburger je opisao nesposobnost da se prepoznaju i prihvate ograničenja u profesionalnom angažmanu, ili u vlastitim kapacitetima, kao jedan vid fantazije o vlastitoj svemoći (Almond, 1997).

Intervencije osmišljene za pomagače bi ih trebale pripremiti da slušaju i da razumiju nepredvidivo, i naučiti da donose adekvatne kliničke odluke. Na primjer, da li se, pri susretu sa osobom koja se sjeća nekog traumatičnog događaja, oni trebaju suočiti s njom i destabilizirati funkcionalne mehanizme odbrane na kojima ta osoba opstaje, ili samo trebaju slušati i suzdržati se? Ove kliničke odluke su daleko komplikovanije i dvosmislene pošto istraživanja ne nude dovoljno dokaza. Pored toga, pomagači rade u privremenoj kriznoj situaciji. Stoga, dobra klinička odluka je od izuzetne važnosti i kliničko usavršavanje bi trebalo biti jedan od ključnih kriterija pri odabiru psihologa kao pomagača u radu s izbjeglicama.

Ovo je preusmjerilo diskusiju na pitanje odabira pomagača. Horst Kächele¹³ je postavio pitanje da li neke karakterne crte, motivacijske strukture, lične sudbine utiču na to da određeni ljudi razviju sklonost da budu pomagači, ali, isto tako, da li oni budu posebno izloženi sekundarnoj traumatizaciji i drugim negativnim psihološkim posljedicama. Pitanje motivacije je prepoznato kao posebno važno – ne samo eksplicitna motivacija, nego i implicitna, podsvjesna. Camellia Hancheva je objasnila da ukoliko se pojedinac nosi sa neprežaljenim gubitkom ili nerazriješenom tugom, onda postoji simptom koji se zove impulzivna potreba da se pomogne. Jurian Krupp je istakao da se motivacija da se pomaže može ticati lične traumatske istorije, što je prikazano u sintagmi „ranjeni iscjelitelj“. U ovom dijelu razgovora je Vukčević Marković upozorila da stavljanje previše naglaska na moguće ranjive ili čak patološke aspekte pomagača skreće pažnju sa njihove snage i potencijala, kako je i opisano u konceptu otpornosti, sekundarnog rasta i sekundarne otpornosti (Arnold, Calhoun, Tedeschi, & Cann, 2005; Barrington & Shakespeare-Finch, 2013). Međutim, članovi radne grupe su se složili da odabir profesionalnih pomagača ili dobrovoljaca ne bi trebao da se zasniva na njihovoj otpornosti, motivaciji ili karakternim crtama. Umjesto toga, pažnju treba usmjeriti na obuku i podršku pomagačima da razviju efikasne strategije nošenja sa stresom i otpornost.

Potreba za strukturom i jasnim granicama: rješavanje organizacijskih pitanja i planiranje za nepredvidive situacije

Stručnjaci za pitanja izbjeglica i prethodna istraživanja prepoznaju organizacijske aspekte kao važne rizične faktore (Chrestman, 1995; Devilly,

Wright, & Varker, 2009; Pross & Schweitzer, 2010; Vukčević Marković & Živanović, 21. poglavlje, ova knjiga). Izuzetno veliki broj radnih sati koji se javlja zbog nepredvidivih situacija, te dodatni sati za obuku, grupne refleksije, superviziju i pisanje izvještaja (Papadopoulou) predstavljaju veliki problem. Biti stalno na raspolaganju utiče na privatni život. Jedan od prijedloga (Vukčević Marković) je da se sve što se tiče obuke i psihosocijalne podrške za pomagače organizuje u okviru radnog vremena. Inače, oni se satima drže u istom traumatičnom sadržaju, a to može znatno doprinijeti sekundarnoj traumatizaciji.

Iako pomagači često rade u kriznim situacijama, Vukčević Marković naglašava da organizacija mora računati na nepredvidive situacije i planirati i hitne situacije. Na ovaj način to ne mora biti pitanje lične odluke pomagača i njihove sposobnosti/spremnosti da postave granice, pošto se problem može sistemski riješiti, na nivou organizacije, a to može spriječiti negativne posljedice poput sagorijevanja na radnom mjestu i sekundarne traume. Bitno je da ljudi na čelu organizacije održavaju jasnu strukturu posla i odgovornosti.

Također, tokom diskusije je pokrenuto i još jedno bitno pitanje, i to ideologije koja se nalazi iza terećenja pomagača poslom i očekivanja da se oni žrtvuju. Neki stručnjaci (Vukčević Marković, Stanković) su sugerirali da se ponekad motivacija pomagača (čak i stručnjaka) procjenjuje na osnovu njihove spremnosti da rade prekovremeno i da uvijek budu na raspolaganju. Vjeruje se da će posvećena i motivirana osoba moći raditi mnogo radnih sati i biti posvećena bez obzira na to koliko je teška situacija. Ovo ide u prilog nekoj vrsti precesa samoselekcije i prenosi svu odgovornost za vlastito mentalno zdravlje i blagostanje na pomagače. Suprotno tome, treba se promovirati odgovorna praksa da organizacije preuzimaju odgovornost za postavljanje jasnih okvira radnog vremena i profesionalne uloge.

Odgovornost za problematične radne prakse koje mogu doprinijeti sagorijevanju na radnom mjestu i sekundarnoj traumi dijelom leži i na donatorima koji očekuju od pomagača da rade u jako dugim smjenama, bez supervizije i podrške. Jedna moguća strategija na raspolaganju vođama organizacija je da se odbiju ponude donatora koji insistiraju na tim problematičnim radnim uslovima (Vukčević Marković), čak i u slučaju kada profesionalci nude da rade u takvim uslovima. Situacija je i komplikovanija i etički dvosmislena u zemlji gdje nema dovoljno prilika za zaposlenje i gdje su i plate i radni uslovi nezadovoljavajući u većini područja rada (što je slučaj u većini zemalja o kojima se govorilo, npr. u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Grčkoj).

Kako je već istaknuto, diskusija o strukturalnim i organizacijskim aspektima se nekoliko puta javila tokom sesija na radionicama. Stručnjaci na ovaj situacioni aspekt možda i najlakše mogu uticati, a to kod njih izaziva osjećaj djelatnosti. Međutim, psihoterapeuti čije je iskustvo psihodinamičko (Hancheva, Hamburger) prepoznali su da je stručnjacima koji insistiraju na organizacijskim pitanjima i strukturi to odbrambena reakcija izbjegavanja, a nakon što se pokrenulo pitanje empatije i bespomoćnosti pomagača. Iako je važnost postavljanja jasnih granica, kontrole i strukture isticano u kontekstu empatije, također je podcrtano da je od ključne važnosti tolerantnost na

haotične i neorganizirane aspekte iskustva, pošto nam to omogućava da odgovorimo i pomognemo drugima.

Zagovaranje

Kada donatori i organizacije odlučuju o projektima i raspodjeli resursa, psihosocijalna podrška se nekada smatra manje važnom od obezbjeđivanja hrane, skloništa ili sigurnosti. Pružanje psihosocijalne podrške pomagačima može čak biti i niže na listi prioriteta, i vjerovatno se prva otpisuje u slučaju nedostatka sredstava. Kako bi se uticalo na ovo, radna grupa je zaključila da istraživanja mogu ukazati na štetne posljedice po pomagače koji nisu imali psihosocijalnu podršku. Isto tako zagovaranje psihosocijalne podrške na osnovu terenskih istraživanja može biti od koristi. Oni koji donose odluke a koji nemaju iskustvo rada na terenu ili nemaju direktnog iskustva sa izbjeglicama budu pod velikim utiskom kada se suoče sa pisanim svjedočenjima teških slučajeva. Stoga, od ključne je važnosti da se onima koji donose odluke, donatorima i čelnicima nevladinih organizacija ukazuje na negativne posljedice nepružanja obuke i psihosocijalne pomoći pomagačima, kao i ohrabivanja negativnih praksi na poslu.

Izgubljeni u prevodu: izazovi rada s prevodiocima

Pomagači i organizacije koje rade s izbjeglicama se suočavaju s mnogim izazovima kada je u pitanju jezik i kulturološke prepreke.¹⁴ Prevodioci igraju ključnu ulogu u ovom procesu jer su oni i jezički i kulturološki posrednici. Ekspertna grupa je razgovarala o nekim izazovima koji se javljaju kada pomagači obavljaju proces psihosocijalne podrške bez mogućnosti da direktno razgovaraju sa korisnicima.

Chrysanthi Papadopoulou je istakla da tokom angažmana na Lezbosu aktivno ohrabruje prevodioce da prekinu sesiju ukoliko osjete potrebu da dodaju ili pojasne nešto sa kulturološkog stanovišta, a to se dešava prilično često. Ponekad prevodioci daju do znanja da su neka pitanja čudna ili neprikladna, i da neke izjave mogu zvučati uvredljivo kada ih žena izgovori. Istakla je, također, da je važno uvesti proces psihosocijalne podrške i profesionalne pomagače za prevodioce kako bi oni mogli razgovarati o nekim nerazriješenim pitanjima. Iz tog razloga je ključno da prevodioci prođu obuku za rad sa psiholozima, istakla je Vukčević Marković, u suprotnom ih može zbuniti ponašanje psihologa i mogu prekinuti intervenciju pitanjima. Stručnjaci su predložili najefikasniju strategiju obuke i za psihologe za rad s prevodiocima, i za prevodioce za rad sa psiholozima i sa potencijalno traumatiziranim osobama, i to istovremeno, u idealnim okolnostima.

Članovi radne grupe su se složili da prevodioci grade mostove ne samo među jezicima, nego i među kulturama, pošto psiholozi, zahvaljujući njima, postaju osjetljiviji i bolje razumiju kulturološke i religijske razlike. Iz tog je

razloga važno da podržavamo prevodioce i formiramo timove profesionalnih pomagača i prevodilaca koji su prošli obuku i koji su navikli da rade zajedno.

Napomene

1. Učesnici radionice su: Andreas Hamburger, Camellia Hancheva, Horst Kächele, Maša Vukčević Marković, Chrysanthi Papadopoulou, Biljana Stanković, Danijela Torbica, Vesna Andree Zaimović. Gosti: Vladimir Hedrih, Gamze Ozcurumez Bilgili, Jurian Krupp.
2. Danijela Torbica je koordinatorica projekta Mentalno zdravlje i psihosocijalna podrška (MHPSS), Međunarodna organizacija za migracije (IOM), Sarajevo.
3. Maša Vukčević Marković je psihologinja, psihoterapeutkinja i direktorica Mreže psihosocijalnih inovacija, sa desetogodišnjim iskustvom u pružanju psihosocijalne podrške izbjeglicama u Srbiji.
4. Chrysanthi Papadopoulou, studentica postdiplomskog studija na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu. Radi sa maloljetnim izbjeglicama bez pratnje na Lezbosu (Grčka). Trenutno se bavi sekundarnom traumom prevodilaca koji rade sa izbjeglicama i transgeneracijskim prenosom traume.
5. Na primjer, često su svjedočili utapanju i ranjavanju ljudi.
6. Andreas Hamburger je profesor psihologije na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu i psihoanalitičar (DPG). Predstavnik je mreže TTM/MTT. Glavno područje interesovanja mu je društvena trauma i svjedočenje, te psihoanalitička supervizija.
7. Jurian Krupp je psiholog i psihoterapeut, radi kao naučni saradnik na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu.
8. Papadopoulos je naglasila da su posebno ranjive grupe prevodioci koji su i sami prva ili druga generacija izbjeglica.
9. Dr. Vladimir Hedrih je vanredni profesor na Univerzitetu u Nišu, Srbija. Trenutno je voditelj ogranka mreže MTT na Univerzitetu u Nišu.
10. Camellia Hancheva, docentica na *razvojnoj psihologiji* na Univerzitetu u Sofiji i psihoterapeutkinja, a njeni stručni interesi obuhvataju teme traume i razvojne psihopatologije. Voditeljica je ogranka mreže MTT u Bugarskoj.
11. Dr. Biljana Stanković je docentica na Univerzitetu u Beogradu, Srbija. Trenutno je voditeljica ogranka mreže MTT na Univerzitetu u Beogradu.
12. Vesna Andree Zaimović je stručnjakinja za medije i ljudska prava, zamjenica glavnog urednika i jedan od osnivača portala radiosarajevo.ba
13. Dr. Horst Kächele, doktor medicinskih nauka, specijalist psihometrijske medicine, psihoanalitičar (IPA), bivši voditelj Katedre za psihometrijsku medicinu i psihoterapiju na Univerzitetu u Ulmu, te profesor na Međunarodnom psihoanalitičkom univerzitetu u Berlinu.
14. Andreas Hamburger smatra da bi jedan od načina da se prevaziđe jezička barijera bio da se oslanja na manje verbalne intervencije prilikom pružanja psihosocijalne pomoći izbjeglicama (na primjer, da se koriste terapije vezane za umjetnost ili pokrete tijela). Već postoje primjeri primjene takvih intervencija u savjetovalištimu u Njemačkoj i širom Evrope (cf. Schreiber, Poglavlje 20, ova knjiga).

Bibliografija

- Almond, R. (1997). Omnipotence and Power. In C. S. Ellman & J. Reppen (Eds.), *Omnipotent Fantasies and the Vulnerable Self* (pp. 1–37). Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Arnold, D., Calhoun, L. G., Tedeschi, R., & Cann, A. (2005). Vicarious posttraumatic growth in psychotherapy. *Journal of Humanistic Psychology*, 45(2), 239–263.
- Baird, K., & Kracen, A. C. (2006). Vicarious traumatization and secondary traumatic stress: A research synthesis. *Counselling Psychology Quarterly*, 19(2), 181–188.
- Barrington, A. J., & Shakespeare-Finch, J. (2013). Working with refugee survivors of torture and trauma: An opportunity for vicarious post-traumatic growth. *Counselling Psychology Quarterly*, 26(1), 89–105.
- Baum, N. (2012). Trap of conflicting needs: Helping professionals in the wake of a shared traumatic reality. *Clinical Social Work Journal*, 40(1), 37–45.
- Birck, A. (2002). Secondary traumatization and burnout in professionals working with torture survivors. *Traumatology*, 7(2), 85–90.
- Chrestman, K. (1995). Secondary exposure to trauma and self-reported distress among therapists. In B. H. Stamm (Ed.), *Secondary Traumatic Stress: Self-Care Issues for Clinicians, Researchers, and Educators* (pp. 29–36). Lutherville, MD: Sidran.
- Deville, G. J., Wright, R., & Varker, T. (2009). Vicarious trauma, secondary traumatic stress or simply burnout? Effect of trauma therapy on mental health professionals. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 43(4), 373–385.
- Frank, A. W. (1995). *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Harrison, R., & Westwood, M. J. (2009). Preventing vicarious traumatization of mental health therapists: Identifying protective practices. *Psychotherapy Theory, Research, Practice, Training*, 46(2), 203–219.
- Howlett, S. L., & Collins, A. (2014). Vicarious traumatization: Risk and resilience among crisis support volunteers in a community organisation. *South African Journal of Psychology*, 44(2), 180–190.
- Pearlman, L. A., & Saakvitne, K. W. (1995). *Trauma and the Therapist: Countertransference and Vicarious Traumatization in Psychotherapy with Incest Survivors*. New York: W. W. Norton & Company.
- Pross, C., & Schweitzer, S. (2010). The culture of organizations dealing with trauma: Sources of work-related stress and conflict. *Traumatology*, 16(4), 97–108.
- Valent, P. (2002). Diagnosis and Treatment of Helper Stresses, Traumas, and Illnesses. In C. R. Figley (Ed.), *Treating Compassion Fatigue* (pp. 17–37). Psychosocial Stress series, No. 24. New York: Brunner-Routledge.

INDEKS IMENA I POJMOVA

A

- Abbott, A. 135, 136, 138, 142
adolescencija xi, 187
Afganistan 166
Agamben, G. 210, 221, 222
Ager, A. 104, 112
Ahmed, S. 46, 48
Akhtar, S. 3, xi, xiii, 91, 152, 156, 185, 187, 190, 191, 193
akulturacija 81, 105, 117, 118, 186, 189, 191, 192
Albanija 50
Alexander, G. K. 229, 233
Allen, J. 127, 134
Allison, E. 83, 154, 156
Almqvist, K. 177, 178, 182
Andreski, P. 233
Anft, L. M. ix, xviii, 146, 184, 186, 188, 190, 192, 194
Angell, R. 117, 123
Angold, A. 121, 123
anksioznost xii, 87, 88, 130, 136, 140, 153, 175, 185, 225, 226, 227, 228, 232
Annan, J. 176, 182
anti-muslimanske izjave 60
Anzieu, D. 88, 91
Arnold, D. 245, 246, 255, 259
Astin, J. A. 229, 233
Atanassov, N. viii, xviii, 135, 136, 138, 140, 142, 204
Attanayake, V. 115, 122
Augoustinos, M. 82, 83
Australija 117, 226
autsajder 90
Avramović, M. ix, xviii, 146, 158, 159, 160, 162, 164, 166, 168, 169
azil 3, 7, 14, 23, 24, 25, 39, 42, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 81, 108, 126, 130, 131, 132, 149, 153, 184, 192, 208, 210, 212, 214, 215, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 239, 250
centar za azilante 50, 51, 52
 azilantskih 129
 centara 14, 51, 53, 56, 66, 106, 129, 159, 171, 187, 200, 215
centri 254
procedure 32, 56, 101, 198, 199, 212
tražitelji azila 39, 51, 52, 53, 54, 61, 131, 192, 212, 224, 226, 228

B

Baird, K. 237, 238, 241, 246, 247, 253, 259
 balkanska ruta 63, 170
 Balkrishna, A. 225, 235
 Ball, M. S. 48
 Bandura, A. 150, 156
 Barber, B. K. 121, 122
 Bär, C. 188, 193
 Barrett, H. 177, 183
 Bartolomei, L. 130, 134
 Beaton, R. 244, 246
 Becker, D. 19, 20, 22, 23, 27
 Beelmann, A. 225, 234
 Beiser, M. 189, 191, 193
 Bekić, A. 204
 Belgija 117
 Benecke, C. 20, 27
 Benigni, R. 182
 Benson, C. 112
 Benjamin, W. 48
 Berry, J.W. 112, 189, 193
 Betancourt, T. S. 121, 122
 bijeg xxi, 15, 19, 20, 39, 41, 47, 61, 76, 81, 117, 145, 150, 151, 152
 bijeg u maštu 202
 Bion, W. R. 88, 91, 152, 156, 196, 201, 202, 205
 Birck, A. 25, 27, 252, 259
 Bjekić, J. xviii, 82, 126, 128, 130, 132, 239, 248
 Bjørkhaug, I. 129, 133
 Blanchet-Cohen 129
 Blanchet-Cohen, N. 192, 193
 Bleiker, R. 40, 44, 48
 Block, K. 130, 133
 Bloom, H. 89, 91
 Bloss, P. xiii
 Bober, T. 238, 241, 243, 246
 Bohleber, W. 88, 91
 Böhm, M. 19, 27
 Bonner, G. 229, 235
 Bosna i Hercegovina 6, xviii, xix, xx, 1, 61, 68, 146, 171, 182
 Bosson, R. S. 127, 133

Bowlby, J. 102, 120, 122, 148, 151, 154, 156
 Brady, J. L. 238, 241, 246
 Brainard, G. C. 229, 235
 Breslau, N. 226, 233
 Breuer, J. 90, 92
 Bride, B. E. 238, 240, 241, 246
 Broberg, A. G. 177, 178, 182
 Brokaw, B. F. 238, 246
 Bronstein, I. 115, 117, 122
 Brown, M. 41, 47, 48
 Bruce, A. 229, 233
 Brücker, H. 82, 83
 Brun, C. 210, 221
 Brunner, J. 20, 22, 26, 27, 156, 157, 205, 246, 247, 259
 Buchanan, M. J. 120, 122
 Bugarska 6, xvii, xix, 71, 126, 197
 Bulat, N. 181, 182
 Büssing, A. 225, 227, 234
 Butan 118
 Butler, L. D. 228, 234

C

Calais 210, 222
 Calhoun, L. G. 120, 124, 245, 246, 255, 259
 Campbell, D. 40, 48
 Cann, A. 245, 246, 255, 259
 Cardi, V. 58, 65
 Cartwright, K. 119
 Caruth, C. 77, 78
 Carver, C. S. 240, 243, 246
 Centralna Amerika 117
 Chasseguet-Smirgel, J. 88, 91
 Chrestman, K. R. 244, 246, 255, 259
 Christopher, J. C. 229, 234
 Christopher, S. E. 229, 234
 Chtouris, S. ix, xix, 1, 68, 72, 73, 76, 77, 78, 198, 204, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222
 Cicchetti, D. 151, 156
 Ciftci, A. 119, 122
 Clarke, A. 42, 43, 48, 117, 123

- Clarke, G. 42, 43, 48, 117, 123
 Clark, J. J. 125, 133, 238, 248
 Clark-Kazak, C. 125, 133
 Clay, D. 168, 169
 Coleman, J. 149, 156
 Colford, P. 61, 65
 Cook, A. 145, 147, 235
 Cope, S. 227, 234
 Corey, G. F. 237, 246
 Corrigan, P. W. 119, 122
 Cortes, L. 120, 122
 Costigan, J. 176, 182
 Cramer, H. 225, 232, 234
 Crna Gora 61
 Cunningham, K. R. 244, 246
- Č**
- Čehoslovačka 50
 Češka xx, 71
 Čile 117
- Ć**
- ćelijska memorija 138
- D**
- Danesh, J. 128, 133
 Daniels, J. K. 238, 248
 Danska 117
 Dapunt, J. 66, 78
 Das, V. 28, 45, 79, 106, 112, 193
 Davey, E. 120, 122
 Davids, M. F. 87, 92
 Davidson, G. R. 128, 129, 133
 Davis, G. C. 226, 233, 234
 Decker, O. 19, 27
 Delaroché, P. 149, 156, 197, 205
 Delić, A. 1, 3
 Denov, M. 192, 193
 Denson, L. A. 82, 83
 depresija 116, 119, 135, 228, 229, 232
 depresivna pozicija 87
 Dermot, R. 105, 112
 Derrida, J. 85, 92
 de Silva, T. B. 116, 123
 De Terte, I. 238, 247
 de Torres, G. Y. 121, 123
 Devilly, G. J. 238, 240, 241, 244, 246, 255, 259
 Dewa, C. S. 164, 238, 247
 Diaz, J. O. P. 9
 Diegoli, T. 158, 169
 difuzija 189, 191, 201
 dijete xii, 41, 45, 87, 93, 97, 98, 99, 101, 105, 145, 146, 148, 154, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 186, 188, 196, 198, 199, 202, 204
 dijete izbjeglica 148, 149, 151, 153, 155, 157, 211
 djeca migranti 152
 razvoj xviii, xx, xxi, 6, 11, 13, 39, 50, 91, 96, 107, 120, 121, 122, 136, 141, 153, 154, 159, 168, 177, 180, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 202, 203, 204, 209, 233, 241, 249
 učešće djece 159
 zaštita 5, 11, 12, 13, 15, 17, 25, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 57, 127, 159, 184, 191, 198
- Dilling, H. 19, 27
 disocijativni napadi 201
 djelovanje 12, 22, 23, 44, 48, 110, 148, 149, 227
 društveno djelovanje 110
 smisao djelovanja 202, 204
 djetinjstvo 150, 152, 159, 168, 175
 Dobos, G. 225, 234, 235
 Dobrić, J. 130, 134, 239, 248
 dolazak 155, 191
 Dooley, B. 105, 112
 Dottridge, M. 158, 169
 drugi 33, 35, 39, 68, 82, 83, 93, 118, 138, 148, 152, 155, 187, 195, 198, 214, 220
 drugost 87, 89, 90, 91
 društvena trauma 1, 5, xiv, xv, xvii, 2, 6, 29, 30, 31, 35, 216, 258
 društveni status 184

društveno prepoznavanje 27, 187
 Dunemann 232, 233, 234
 Dunnagan, T. 229, 234
 Durrani, A. 128, 134
 Dybdahl, R. 121, 123

Đ

Đuliman, A. 2
 Đurić, D. viii, xix, 135, 136, 138, 140,
 141, 142

E

Egeland, J. 63, 65
 Egipat 10
 egzodus 43, 61
 Elbert, T. 139, 142
 El-Khani, A. 119, 122
 Emerson, D. 225, 233, 234, 235
 emotivno opskrbijavanje 191
 empatija 55, 59, 76, 252, 254
 Enticott, J. C. 129, 133
 Enzmann, B. 19, 27
 epigenetski princip 202
 epistemičko povjerenje 154, 180
 Epstein, R. M. 228, 234, 235
 Erdođan, M. M. 86, 92
 Erikson, E. H. xi, xiii, 69, 78, 149,
 150, 151, 156, 193, 197, 202,
 205
 Eritreja 126, 184, 239
 etika 64, 65, 110, 127, 129, 130, 131,
 133
 etiketiranje 210
 Etiopija 11, 50
 Evans, S. 240, 248
 Evropa xiv, 54, 72, 211
 Evropska unija 15, 54, 55

F

Faimberg, H. 138, 142
 fantazija o vlastitoj svemoći 255
 Fassin, D. 23, 24, 27
 faza prije bijega 116 *vidi* bijeg

Fazel, M. 115, 116, 117, 122, 123,
 124, 128, 133, 181, 182
 Fegert, J. M. 190, 194
 Fernando, C. 121, 123
 Figley, C. R. 237, 238, 240, 241, 244,
 245, 246, 247, 248, 259
 Finlay, L. 205
 Finney, C. 238, 247
 Finska 117
 Folkman, S. 113
 Follette, V. M. 238, 243, 247
 Fonagy, P. 83, 101, 102, 152, 153, 154,
 156
 fondacija Thomson Reuters 58
 fotografija 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
 46, 47, 63, 173
 Fouad, N. A. 14, 17, 228, 234
 Fraiberg, S. 155, 156
 Frank, A. 93, 253, 259
 Frederiksen, H. 128, 133
 Freud, A. 90, 92, 151, 154, 156, 176,
 181, 237, 247
 Freud, S. 90, 92, 151, 154, 156, 176,
 181, 237, 247
 Furnham, A. 152, 156

G

Gadeberg, A. 128, 133
 Galina, V. F. 116, 123
 Gallette, A. 160, 169
 Galonja, A. 158, 169
 Garbarino, J. 117, 123
 Garin, E. 148, 151, 156
 Garza-Guerrero, A. C. xi, xiii, 185,
 186, 190, 193
 Generalna direkcija za upravljanje
 migracijama (DGMM) 11
 genocid 19, 224
 George, C. 151, 157
 Georgiou, M. 62, 65
 Gibbs, L. 130, 133
 Globalni sporazum o izbjeglicama 10
 Goodman, R. 119, 123
 Graef, R. 174, 182
 granice xi, xv, 2, 5, 12, 47, 50, 54, 82,

126, 151, 152, 164, 198, 202,
211, 212, 213, 256
Grčka xix, xxi, 77, 78, 85, 197, 208,
221, 258
Green, A. 156, 157
Greenslade, R. 60, 65
Greeson, J. M. 229, 235
Grier, T. L. 228, 235
Grinberg, L. xi, xiii, 186, 193
Grinberg, R. xi, xiii, 186, 193
Grunberger, B. 88, 92
gubitak xvii, 15, 26, 81, 98, 117, 146,
149, 151, 152, 186, 243
Guy, J. D. 238, 246
Gvatemala 118

H

Hadfield, K. 190, 191, 193
Hadžić, A. viii, xix, 75, 78, 79, 135,
136, 138, 140, 142
Hall, S. xv, xvi
Hamber, B. 26, 27
Hamburger, A. 1, 6, 7, viii, xvii, 1,
3, 6, 19, 27, 29, 30, 32, 34, 36,
37, 38, 41, 48, 66, 67, 68, 70,
71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 81,
82, 83, 106, 107, 112, 125, 133,
134, 142, 145, 147, 180, 182,
199, 200, 204, 224, 234, 253,
255, 256, 258
Hancheva, C. 1, 6, 7, viii, ix, xvii, 1,
3, 71, 72, 81, 82, 135, 136, 138,
140, 142, 146, 148, 150, 152,
154, 156, 195, 196, 198, 200,
202, 204, 253, 255, 256, 258
Hanson, M. R. 228, 235
Harrell-Bond, B. 104, 105, 112, 114
Harris, D. 238, 241, 248
Harvardski upitnik o traumatičnom
događaju (HTQ) 240
Hassan, G. 12, 14, 17, 121, 123
Haydu, M. 116, 123
Hedrih, V. 253, 258
Heinz, A. 66, 78, 189, 190, 194
Henker, A. 3

Hensel, J. M. 238, 240, 241, 247
Hillman, D. 90, 92
Hilton, L. 225, 227, 234
hitna intervencija 139
Hoffman, S. J. 128, 134
Hojat, M. 229, 235
Hollifield, M. 126, 127, 134
Hollmann, J. 3
holokaust 30, 41
Honduras 118
Hopkinsova lista simptoma (HSCL-
25) 240
Horne, A. 153, 157
Hot Spot 215, 221
Hou, F. 189, 193
Hrvatska 126, 174, 175
humanitarni radnik 239, 245 *vidi i*
pružatelj usluga
Humphrey, M. 106, 112
Hundert, E. M. 228, 234
Hunter, P. 13, 17
Hutchison, E. 48
Huxley, P. 240, 248
Hyndman, J. 130, 134

I

idealizacija 82, 96, 152
identifikacija 154, 188, 189, 190, 191
identitet xii, xxi, 2, 7, 31, 36, 67, 68,
69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 81,
82, 85, 86, 109, 149, 150, 169,
178, 185, 186, 187, 190, 191,
192, 201, 208, 210, 211, 213,
214, 215, 217, 219, 220, 221,
223
difuzija identiteta 189, 191, 201
izbjeglički identitet 69, 211, 214
kolektivni 30, 210
lični identitet 2, 81, 109, 150, 191
nacionalni identitet 71, 203
negativni identitet 150
psihosocijalni identitet 149
Idomeni 210, 211, 218, 219, 220, 222
Idsoe, T. 190, 191, 192, 194
ilegalni imigrant 51, 61

- imigrant 51, 61, 85 *vidi* imigracija
 Indija 218
 insajder viii, 84, 90
 Intervencije usredotočene svjesnosti
 225
 Intervju afektivnog vezivanja odraslih
 (AAI) 93
 Irak 10, 54, 60, 165
 Iran xxi, 11, 116, 126
 izabrana trauma 153
 izbjeglice 5, ix, xviii, xix, xxi, 2, 3, 5,
 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16,
 19, 23, 24, 32, 33, 34, 39, 40,
 43, 45, 46, 50, 51, 52, 54, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
 74, 76, 77, 81, 82, 84, 85, 91,
 105, 107, 109, 111, 113, 116,
 117, 118, 121, 122, 126, 127,
 128, 129, 130, 131, 132, 135,
 136, 137, 139, 140, 141, 142,
 145, 146, 148, 150, 151, 152,
 153, 154, 155, 159, 160, 168,
 170, 171, 172, 173, 175, 176,
 177, 178, 179, 180, 181, 182,
 183, 184, 189, 190, 191, 192,
 195, 196, 197, 198, 199, 200,
 201, 202, 203, 205, 207, 208,
 209, 210, 211, 212, 213, 214,
 216, 218, 220, 221, 224, 225,
 226, 227, 228, 229, 230, 231,
 232, 233, 235, 237, 239, 249,
 250, 251, 252, 253
 izbjeglička kriza viii, 1, 2, 39, 40,
 50, 54, 56, 149, 212, 216
 maloljetne izbjeglice bez pratnje
 184, 190, 192
 izolacija 116
- J**
- Jacobsen, K. 130, 134
 James, A. 159, 169
 Jansen, S. 74, 79
 Jefeé-Bahloul, H. 12, 14, 17, 121, 123
 Jenkins, S. R. 134, 238, 247
 jezička barijera 14, 258
 Jindani, F. 225, 234
 joga ix, 224
 Johnson-Agbakwu, C. E. 127, 134
 Johnson, H. L. 41, 44, 45, 47, 48, 127,
 134, 203, 205
 Johnson, M. 41, 44, 45, 47, 48, 127,
 134, 203, 205
 Jones, J. L. 115, 119, 122, 124, 238,
 240, 243, 246, 247
 Jones, N. 115, 119, 122, 124, 238,
 240, 243, 246, 247
 Jordan 10
 Jovanović, M. 51, 57
 Jovičić, J. 7, xix, 6, 39, 40, 42, 44, 46,
 48
- K**
- Kabat-Zinn, J. 225, 234
 Kächele, H. viii, xix, 69, 83, 93, 94,
 96, 98, 100, 102, 135, 136, 138,
 140, 142, 204, 258
 Kafka, F. 84, 85, 92
 Kaltenbach, E. 135, 142
 Kambodža 116, 117
 Kanada xx
 Kaplan, S. 145, 147, 151, 157, 180,
 182
 Karabelyova, S. 79
 Kara Tepe 214, 215, 216, 217, 218,
 220, 221
 Katz, I. 216, 222
 Kaur, P. 228, 234
 Kaur, S. 228, 234
 Keller, A. S. 240, 247
 Kellermann, N. 138, 142
 Kennedy, R. 85, 90, 92
 Keupp, H. 70, 79, 188
 Khalsa, S. B. S. 225, 227, 228, 234
 Khan, K.T. 92, 120, 121, 122
 Khumar, S. 228, 234
 King, V. xvi, 113, 185, 187, 188, 194
 Kinzie, J. D. 117, 123, 182
 Kirkwood, G. 227, 235
 Kirmayer, L. J. 12, 17, 121, 123

- Klasen, F. 238, 248
 Klatte, R. 225, 227, 234
 Kleber, R. J. 177, 183
 Klein, M. 87, 92, 153, 157, 205
 Kliewer, W. 121, 123
 Klingman, A. 145, 147
 Kluge, U. 66, 78
 Knight, W. G. 123, 182, 240, 248
 Kogan, I. 88, 92
 kognitivno-biheviorna terapija
 (CBT) 141
 kohezija 188, 190
 kompenzacijska nervoza 138
 Kongo 216, 221
 Konjuschenko, L. 3
 kontinuitet 150, 152, 156, 186, 204
 kontratransfer 237, 252
 Kosovo 113, 139
 Kosta Rika 118
 Kostelny, K. 117, 123
 Kracen, A. C. 237, 238, 241, 246, 253,
 259
 Krasić, B. 158, 169
 Krastev, I. xv, xvi, xix, 72, 79
 Kraus, W. 70, 79
 kreativna solidarnost 220
 kriminalizacija xix, 46
 Kristeva, J. 90, 92
 krivica xi, 21, 22, 93, 153, 154, 187
 ksenofobija 5, 52, 87
 Kuba 116, 117
 kultura dobrodošlice 45
 kulturološki šok 185
 Kumpfmüller, M. 7, xix, 6, 19, 20, 22,
 24, 26, 28
- L**
- Lakoff, J. 203, 205
 Lamparter, U. 74, 79
 Landau, L. 130, 134
 Langhorst, J. 225, 234, 235
 Lansdown, G. 159, 169
 Lanyado, M. 153, 157
 Larson, R. 174, 182
 Lashbrook, J. T. 174, 182
 Lauche, R. 225, 234
 Lazarus, R. S. 113
 Leiter, M. P. 240, 247
 Leopold, M. 104, 112
 Lewin, K. 149, 157
 Lezbos 77, 78, 197, 204, 208, 211,
 214, 215, 216, 217, 218, 221,
 250, 251, 254, 257, 258
 Liban xx, 10
 lični narativ 192
 lični rast 120
 Li, J. T. 192, 194
 Linden, W. 229, 233
 Lubkeman, S. 113
 Lustig, S. L. 115, 116, 123, 176, 180,
 181, 182
 Lynch, J. 192, 194
- M**
- Machleidt, W. 189, 190, 194
 Mac Ian, P. S. 237, 238, 241, 248
 Mackenzie, C. 131, 134
 Macmaster, S. A. 238, 246
 Mađarska 71, 126
 Maier, S. R. 41, 48
 Main, M. 151, 157
 Makadia, R. 237, 247
 Makedonija xx, 61, 213
 Malkki, L. H. 40, 49
 Malm, A. 126, 134
 maloljetnik bez pratnje 147, 149, 196,
 204
 Mančesterski upitnik o kvalitetu živo-
 ta (MANSA) 240
 Manning-Jones, S. 238, 240, 243, 247
 Marcelino, A. 122, 124
 Marković, M. viii, ix, xx, 82, 125, 126,
 128, 130, 132, 204, 208, 237,
 238, 239, 240, 242, 244, 246,
 248, 251, 253, 254, 255, 256,
 257, 258
 Martin, D. 116, 123, 231
 Marx, E. 113
 Marzabadi, E. A. 225, 227, 235
 Maslach, C. 240, 247

- Massagli, M. 240, 248
 McCann, I. L. 237, 248
 McDonald, L. 240, 248
 McDonough, P. 210, 212, 222
 McDowell, C. 131
 McMillan, E. S. 177, 183
 Measham, T. 116, 123
 medijsko izvještavanje viii, 50
 meditacija 208, 225, 227, 228, 233
 međunarodno pravo xvi, 57
 mehanizmi odbrane 255
 Mejia, R. 121, 123
 Meksiko xii
 Melzak, S. 150, 151, 153, 157
 mentalna patnja 117
 mentalno zdravlje viii, xx, xxi, 3, 6,
 13, 14, 15, 16, 20, 74, 77, 81,
 82, 83, 90, 115, 116, 118, 119,
 121, 125, 126, 191, 227, 232,
 245, 250, 256
 Mentalno zdravlje i psihosocijalna
 podrška (MHPSS) 258
 metafora 203
 metodologija 160, 215
 Michalsen, A. 225, 228, 234, 235
 migracija 1, 5, viii, xiv, xx, 1, 2, 3, 7,
 39, 67, 73, 79, 81, 83, 91, 105,
 110, 146, 149, 151, 153, 155,
 157, 158, 185, 187, 192, 224,
 230 *vidi i* prisilna migracija
 migrant 58, 65, 81, 134, 186, 190, 222
 Mijatović, V. 51, 57
 Milanov, M. 72, 79
 Milbeck, K. 238, 247
 Milić, N. 158, 169
 Miller, D. S. 73, 78, 212, 213, 214,
 222, 235
 Millner, N. 210, 222
 Mills, H. 122, 168, 169
 Minca, C. 214, 222
 Ministarstvo za porodicu i društvenu
 politiku 11
 Ministarstvo zdravstva 13, 15
 Mitchell, K. S. 157, 225, 232, 235
 Mollica, R. 240, 242, 244, 248
 Mombour, W. 19, 27
 Montgomery, E. 115, 117, 122, 128,
 133
 Montgomery, P. 115, 117, 122, 128,
 133
 Mooren, T. 177, 183
 Morača, T. 158, 169
 Moria 214, 215, 216, 220, 221
 Morrow, V. 159, 169
 Mozambik 116
 Munir, K. 13
 Muratbegović, E. 204
 Murphy, K. M. 176, 182, 244, 246
 Murray, K. E. 129, 133
 Murrelle, L. 121, 123
 muška Bogorodica 45
 Myers, H. 228, 236
 Mytilene 216, 218
- ## N
- Namibija 118
 napadi panike 135, 201
 narativ xvi, 47, 54, 59, 91, 101, 103,
 106, 107, 110, 125, 129, 131,
 150, 154, 160, 168, 192, 201,
 203, 252, 253
 nasilje xi, 19, 20, 26, 33, 35, 67, 127,
 146, 149, 150, 224
 neformalni kampovi 218
 Nelson-Gardell, D. 238, 241, 248
 nemir 85, 106, 116, 185, 225, 238
 Nepal 118
 nepripadanje 186
 Neunhöffer, C. A. 3
 nevidljivost 41
 Nicholson, X. 40, 48
 Nikaragva 118
 Nizigiyimana, J. F. 127, 134
 Njemačka 6, xix, xx, 1, 45, 67, 68,
 71, 77
 Njemačka služba za akademsku raz-
 mjenu (DAAD) 1
 Njujorška deklaracija za izbjeglice i
 migrante 9
 Norredam, M. 128, 133
 nošenje sa stresom 15

O

Obamehinti, F. 192, 194
 odbijanje 91, 212
 Odbor UN-a o pravima djeteta (UN-CRC) 158
 odigravanje 201, 202
 odnosi 5, 20, 22, 23, 24, 32, 43, 50, 60, 67, 69, 70, 71, 77, 88, 90, 104, 109, 120, 121, 125, 150, 188, 190, 191, 208, 224, 226, 237, 252
 O'Donnell, D. 159, 169
 odvojenost 151, 188, 189
 odvojenost od svojih korijena 5
 Ogden, T. H. 201, 205
 Oppedal, B. 190, 191, 192, 194
 Organizacija Ethical Journalism Network (EJN) 59
 Orgel, S. 90, 92
 osjećaj bespomoćnosti xi, 97, 127, 150, 187, 201, 209
 osobe raseljene ratom 34
 Ostow, M. 88, 92
 Ostrowski, A. 190, 193
 otpornost 9, 110, 131, 141, 191, 228, 229, 255
 Ozcurumez Bilgili, G. viii, xx, 1, 72, 75, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 137, 258
 Ozcurumez, S. 1, 6, 7, viii, xvii, xx, 1, 5, 6, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 66, 67, 71, 72, 73, 75, 79, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 137, 258

P

Pacione, L. 116, 120, 123
 Pakistan xxi, 118, 126, 200, 239
 Palczewski, C. H. 45, 49
 Panter-Brick, C. 18, 115, 123, 124
 Papadopoulou, C. 76, 204, 254, 256, 257, 258
 Papastergiadis, N. 210, 222
 Papst, S. 225, 234
 Pearlman, L. A. 226, 235, 237, 238,

241, 244, 248, 252, 259
 Pennings, J. 229, 233
 percepcija 7, xv, 5, 16, 21, 41, 184, 188, 204, 232
 Perrin, S. 178, 182
 Perry, B. D. 145, 147
 perspektiva prava djeteta 159
 Peterson, E. 226, 233
 Petrucci, J.-J. 7, xx, 6, 29, 30, 32, 34, 36, 38, 82
 Pfahl, J. 232, 234
 Phinney, J. S. 189, 193
 Pilkington, K. 227, 235
 pitanje stranaca 84
 Pittaway, E. 130, 131, 134
 Plener, P. L. 190, 194
 podrugovljavanje 46
 Poelstra, P. L. 238, 246
 polarizacija xii
 politička traumatizacija 7, 19
 politika xv, xvi, xxi, 7, 9, 10, 11, 13, 16, 22, 50, 56, 57, 63, 67, 71, 73, 74, 75, 84, 125, 131, 136
 Poljska 72
 Polusny, M. M. 238, 247
 Polutnik, C. 128, 134
 pomirenje 1
 poremećaj sna 227, 244
 Porobić, S. viii, xx, 66, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 79, 82, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 150
 posttraumatski rast 120
 posttraumatski stres 120
 posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) 19, 105, 116, 127, 237
 potencijalni prostor 156
 prevencija 139
 prevodilac xxi, 78, 129, 258
 Priebe, S. 240, 244, 248
 prihvatni centri 200
 prilagođavanje xii, 180, 189
 pripadanje
 nepripadanje 72
 nepripadanjem 72
 pripadanjem 72

- prisilna migracija 1, 5, xiv
 prizora lišenosti slobode 41
 procedura 56, 74, 131, 210
 profesionalna uloga 208, 251, 252,
 256
 progon 5, 27, 30, 31, 32, 33, 35, 39,
 48, 52, 82, 187, 208, 224
 projekcija 82, 89, 90, 91, 106, 154
 prosječno očekivano okruženje 146,
 149, 150
 prostor za djecu 158
 prostor za mlade 158
 Prout, A. 159, 169
 pružanje informacija 139, 140
 pružatelji usluga 239
 psihički dom 85
 psihoanalitička terapija 94, 95
 psihoanaliza xvii, 87
 psihoedukacija 141
 psihosocijalna intervencija xx, 121,
 138, 203
 psihosocijalna kriza 187
 psihosocijalna podrška 74, 138
 psihoterapija 24, 27
 psihoza 135
 pubertet 96, 172, 185
 Puente-Duran, S. 189, 193
 Pupavac, V. 104, 113
 Purić, D. 130, 132, 134, 239, 240, 248
 Puvimanasinghe, T. 82, 83
- Q**
- Quinn, J. F. 229, 235
- R**
- Rabe-Hesketh, S. 178, 182
 Radoja, Z. viii, xx, 6, 58, 60, 62, 64
 Ramirez, G. 127, 134
 Rampes, H. 228, 235
 ranjeni iscjelitelj 255
 ranjivost 58, 94, 127, 131, 136, 145,
 192
 rasa 88
 raseljavanje 5, 84, 104, 109, 220
 rasizam 24, 87, 89, 91
 Rassenhofer, M. 190, 194
 Rath, B. B. S. 117, 123
 Rawls, J. 78, 220, 222
 Rechtsmann, R. 23, 24, 27
 Reed, R. V. 115, 118, 123, 124
 Regehr, C. 238, 241, 243, 246
 Regionalni plan za izbjeglice i stvara-
 nje otpornosti (3RP) 10, 13,
 14, 18
 regulacija afekta 145, 227 *vidi i samo-*
regulacija
 rehabilitacija xix, 138, 141
 Reibel, D. K. 229, 235
 Renn, P. 154, 157
 reparacija 22, 25
 Ressler, E. 122, 124
 retraumatizacija 5, 82, 130, 199, 203,
 225, 233
 Reynolds, S. 119, 124
 Richardson, J. 228, 235
 Riđić, D. viii, xx, 135, 136, 138, 140,
 141, 142
 Riggs, E. xxi, 130, 133
 Rivera, H. 192, 194
 rizična grupa 254
 rizični faktor 245
 Robertson, C. L. 128, 134
 Robinson, J. 210, 222, 240, 246
 Robinson, M. M. 210, 222, 240, 246
 Rodrigues, K. 176, 182
 Roemer, L. 177, 183
 Rogers-Sirin, L. 116, 119, 124
 Rollins, K. 229, 233
 Rontos, K. 72, 78
 Rose, G. 42, 49
 Rosendahl, J. 225, 234
 Rosenzweig, S. 229, 235
 Roth, K. 61, 65
 Rousseau, C. 115, 116, 123, 124
 Rousseau, D. 115, 116, 123, 124
 Rubio, L. 210, 222
 Ruđić, M. 51
 Ruiz, C. 238, 247
 Rumunija 50

S

- Saakvitne, K. W. 226, 235, 237, 244, 248, 252, 259
- Sabin-Farrell, R. 237, 238, 241, 247, 248
- Saboonchi, F. 126, 134
- Sack, W. 117, 123
- sagorije vanje xx, 240, 252
- Šahović, V. 158, 169
- Sam, D. L. 49, 137, 189, 193
- samozbrinjavanje 226, 228
- Sangalang, C. 128, 134
- Save the Children International 158, 169
- savjetovanje xx
- Saylor, C. F. 119, 124
- Schaufeli, W. B. 240, 247
- Scheier, M. F. 240, 246
- Scher, C. 1, 6, 7, xviii, 1, 3, 75
- Schewe, P. 82, 83
- Schreiber, S. ix, xx, 208, 224, 226, 228, 229, 230, 232, 234, 235, 236, 258
- Schuler, B. 230, 233, 235
- Schure, M. 229, 234
- Schwartz, G. E. 229, 235
- Schweitzer, R. D. 129, 133, 256, 259
- Scriven, K. 120, 122
- sekundarna trauma ix, 78, 196, 207, 226, 245, 249, 251, 252, 253, 255, 257, 259
- sekundarna traumatizacija 237, 241, 244
- Sendt, K.-V. 128, 134
- Shapiro, S. L. 155, 156, 228, 229, 235
- Shapiro, V. 155, 156, 228, 229, 235
- Sherman, K. J. 225, 234
- Shorter, S. M. 227, 234
- Siebenbürger, B. 184, 194
- Sigvardsson, E. 126, 134
- silovanje 20, 242
- Silove, D. 18, 106, 108, 111, 113, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 240, 248
- Simmel, E. 88, 92
- Simonović, T. 200, 204
- Singh, N. 122, 225, 235
- Sirija 162, 163, 165, 166, 167
- Sirijac 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 55, 84, 86, 111
- Sirijci pod privremenom zaštitom u Turskoj (SuTP) 13
- Sirin, S. R. 116, 119, 124
- Sirries, S. 82, 83
- sistem xi, 6, 10, 13, 53, 67, 68, 69, 74, 82, 87, 104, 109, 117, 127, 130, 132, 138, 140, 141, 146, 185, 197, 200, 201, 203, 204, 244
- šizofrenija 135
- Sjedinjene Američke Države xii, 54, 117
- Skala sekundarnog traumatičnog stresa (STSS) 240
- Sklar, E. 227, 234
- Skovholt, T. M. 228, 235
- Smith, G. W. H. 48, 121, 122, 178, 182, 235
- Smith, P. 48, 121, 122, 178, 182, 235
- Smith, W. 48, 121, 122, 178, 182, 235
- sociologija 1, xix, xxi, 73, 78, 106, 195, 197, 204
- sociopolitička traumatizacija 22
- sociotraumatska prošlost 209
- Somalija 11, 50, 54, 117, 126, 184, 239
- Somasundaram, D. 82, 83
- somatizacija 135, 244
- Sourander, A. 181, 182
- Sprang, G. 238, 248
- Srbija 6, viii, xviii, xxi, 50, 54, 55, 56, 62, 126, 132, 133, 139, 158, 173, 174, 176, 258
- Stalidis, G. 72, 78
- Stalni međuagencijski odbor (IASC) 12
- Stamenković, N. 159, 169
- Standardi 197
- Stanković, B. 1, 6, 7, ix, xviii, 1, 132, 146, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 207, 208, 249, 250, 252, 254, 256, 258

Stephens, M. 238, 247
 Stern, D. 155, 157
 Sternlieb, B. 228, 236
 studija Bahcesehir 119
 studije slučaja 103, 111
 Subryan, A. 119, 122
 Sudan 116, 117, 118
 Summerfield, D. 106, 113
 supsidijarna zaštita 29, 33, 34, 35
 Švedska xviii, xix, xx, 62, 77
 Sveobuhvatni okvir za pomoć izbjeglicama (CRRF) 9
 svjedočenje xvii, 21, 24, 75, 117, 125, 153, 196, 242, 258
 Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) 13, 15, 185
 Swenson, C. 119, 124
 Sztompka, P. 216, 222

T

Tajland 118
 tampon zona 55
 Target, M. 101, 102, 152, 156
 Taylor, L. 58, 65, 119, 124
 Taylor, M. 58, 65, 119, 124
 Tedeschi, R. 120, 124, 245, 246, 255, 259
 Telles, S. 225, 226, 227, 234, 235
 Test za ispitivanje strategija suočavanja sa stresom (COPE) 240
 Thomä, H. 94, 102
 Tibet 116, 118
 tijelo koje se osjeća kod kuće 46
 Tinghög, P. 126, 134
 Todorović, M. 57
 Tomašević, M. viii, xxi, 135, 136, 138, 139, 140, 142
 Torbica, D. 251, 258
 Tortocini, J. 122, 124
 Tracy, D. K. 128, 134
 transformacija 151
 transgeneracijski prenos traume 78, 146, 149
 tranzicija 116, 149, 150, 151, 153, 155, 157, 201

tranzitna zemlja 158
 trauma 1, 5, ix, xiv, xv, xvii, 2, 3, 6, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 41, 69, 78, 83, 91, 98, 106, 110, 113, 126, 133, 134, 138, 142, 146, 147, 149, 154, 183, 196, 201, 207, 216, 220, 224, 226, 235, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 259
 trauma iz djetinjstva 66
 trgovina ljudima 32, 152, 198, 199, 204, 240
 Tribe, R. H. 128, 134
 Tsourdi, E. 210, 212, 222
 Tull, M.T. 177, 183
 Türk, V. 9, 18
 Turner, C. 168, 169, 221, 223, 225, 229, 233, 234
 Turner, L. 168, 169, 221, 223, 225, 229, 233, 234
 Turpin, G. 237, 238, 239, 241, 247, 248
 Turska 6, xvii, xx, 11, 14, 15, 16, 71, 77, 78, 84, 85
 Turudić, M. viii, xxi, 6, 50, 52, 54, 56, 60
 Tutnjević, S. 1, 6, 7, ix, xviii, 1, 145, 146, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182

U

učešće 159, 165
 Udruženje za solidarnost sa tražiteljima azila i migrantima (ASAM) 14
 Uebelacker, L. A. 228, 235
 Uganda 105, 118, 133
 Ungar, M. 190, 193
 unutarjna emigracija viii, 93
 Uprava za katastrofe i urgentna stanja (AFAD) 14
 Uredba o privremenoj zaštiti (TPR) 12

uslovno gostoprinstvo 86
 usredotočena svjesnost 225, 226, 227,
 229, 231, 232, 233, 235, 237

V

Vaez, M. 126, 134
 Valentino, K. 151, 156
 Van der Kolk, B. A. 177, 225, 227,
 233
 Vander Wal, R. 229, 233
 Van Ee, E. 177, 178
 Van Essen, J. xii
 Vang, C. 128, 134
 Varker, T. 238, 246, 256, 259
 Varvin, S. 84, 90, 91, 92, 137, 138,
 142, 143
 Vasey, K. 106, 114
 Vaughan-Williams, N. 210, 223
 Vedder, P. 189, 193
 Velika Britanija xv, 51
 Ventevogel, P. 12, 17, 121, 123, 135,
 142
 Verdirame, G. 104, 114
 vezivanje 218
 figure vezivanja 153
 istorije vezivanja 199
 poremećaji vezivanja 5
 sistem vezivanja 201
 teorija vezivanja 148
 Vijetnam xviii
 Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija
 za izbjeglice (UNHCR) 50
 vizuelnu analizu diskursa 42
 Volkan, V. xi, xii, xiii, xxi, 73, 79
 Vökl-Kernstock, S. 82, 83
 volonteri 75, 139, 211, 213, 215, 216,
 217, 219, 221, 223
 vršnjaci 69, 117, 146, 160, 163, 165,
 168, 187, 191, 193
 Vukčević Marković viii, ix, xx, 82,
 125, 126, 128, 130, 132, 204,
 208, 237, 238, 239, 240, 242,
 244, 246, 248, 251, 253, 254,
 255, 256, 258 *vidi* Marković,
 M.

W

Walker, D. 229, 233
 Wangh, M. xi, xiii
 Warr, D. 130, 133
 Weine, S. M. 128, 134
 Weingarten, K. 237, 248
 Weintraub, J. K. 240, 246
 Weiser, R. 232, 234
 Weitkamp, K. 238, 248
 Wessells, M. G. 9, 18
 Westoby, P. 106, 114
 Wheeler, J. 128, 133
 Whitt-Woosley, A. 238, 248
 Wiegand-Grefe, S. 74, 79
 Wierling, D. 74, 79
 Wietse, A. T. 9, 18
 Winnicott, D. 152, 155, 157, 186,
 194, 195, 205
 Winthrop, R. 121, 122
 Witt, A. 190, 194
 Wolfenstein, M. xii, xiii
 Wong, L. 229, 233
 Woolery, A. 228, 236
 Wright, K. 40, 41, 42, 43, 46, 49, 106,
 114, 168, 169, 238, 246, 256,
 259
 Wright, P. 40, 41, 42, 43, 46, 49, 106,
 114, 168, 169, 238, 246, 256,
 259
 Wright, R. 40, 41, 42, 43, 46, 49, 106,
 114, 168, 169, 238, 246, 256,
 259
 Wright, T. 40, 41, 42, 43, 46, 49, 106,
 114, 168, 169, 238, 246, 256,
 259
 Wyshak, G. 227, 234

Y

Yegidis, B. 240, 246
 Young-Bruehl, E. 83, 107
 Young, L. 83, 107, 169, 229, 233, 234
 Yule, W. 178, 182

Z

- Zaborovski, R. 62, 65
 Zadeh, S. M. H. 225, 227, 235
 zadržavanje 118, 153, 196, 201, 202,
 204, 210
 Zaimović, V. A. 254, 258
 zajednice koje prihvataju 208
 Zakon o azilu (EU) 29, 33
 zakonodavstvo 22, 67, 81, 198
 Zakon o strancima i međunarodnoj
 zaštiti (LFIP) 11
 Zalaganje 150
 zamor saosjećanja 41
 zapadni pogled 40
 zaštita 5, 11, 12, 13, 15, 17, 25, 29, 31,
 33, 34, 35, 36, 40, 41, 57, 127,
 159, 184, 191, 198
 zaštitni faktori 118, 120, 149
 Zavod za fizikalnu medicinu i rehabi-
 litaciju (Banja Luka) 138
 Zeltzer, L. 228, 236
 zemlja domaćin 12, 47, 116, 126, 145,
 192, 212
- Zetter, R. 211, 223
 Zhou, Y. R. 243, 246
 Zissi, A. viii, ix, xxi, 1, 66, 69, 70, 72,
 78, 82, 115, 116, 118, 120, 122,
 124, 198, 204, 208, 210, 212,
 214, 215, 216, 218, 220, 222
 zrcaljenje 154

Ž

- žaljenje 27, 185, 187
 Žegarac, N. 159, 160, 169
 Ženevska konvencija 5
 Živanović, M. ix, xxi, 208, 237, 238,
 240, 242, 244, 246, 248, 253,
 256